

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Ahmed bin Hemdem Kethüda

SÜHEYLİ DİVANI'NDA
TIPLER VE KİŞİLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyüp Aydoğdu

DÜZCE

Mart 2018

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Ahmed bin Hemdem Kethüda
SÜHEYLİ DİVANI'NDA TIPLER VE KİŞİLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyüp Aydoğdu

Danışman: Prof. Dr. Metin Akkuş

DÜZCE
Mart 2018

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Anabilim
Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Prof. Dr. İlhan GENÇ

Yrd. Doç. Dr. Orhan KAPLAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../201..

(İmza Yeri)

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Enstitü Müdürü

KISALTMALAR

- Age** : Adı geçen eser
Bkz. : Bakınız
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
ET : Erişim Tarihi
G : Gazel
K : Kaside
Kt : Kıta
Mr : Murabba
Msd : Müseddes
TEİS : Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü
Th : Tahmis
Tsd : Tesdis
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
Msn : Müsemmen
TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Ts : Tesmin
Trc : Tercibend
Trk : Terkipbend
vd. : ve diğerleri

ÖN SÖZ

Klasik edebiyatımızın eserlerinin, zaman içinde dildeki değişmeler, kültürdeki değişmeler vb. sebeble, bugünün sanat anlayışına uzak olması, bazı çevrelerce eleştirilmektedir. Anlaşılamamaktan yana dem vurulan eserler, büyük bir haksızlığa uğramaktadır. Zira bir eseri eleştirmek için eserin diline, kültürüne, müellifine, yaşadığı coğrafyaya ve kültürüne hâkim olmak gerekmektedir. Şimdilerde klasik edebiyat araştırmacıları, değerli eserlerin tarihe gömülerek kaybolmasını engelleme çabalarının yanında, günümüzde de esere vakıf olunarak yeterince kıymet bulması için çabalamaktadır.

Klasik eserlerin ve müelliflerinin fikri ve kültürel dünyasının anlaşılması için akademik sahada birçok eser tahlili yapılmıştır. Bu tahlillerin -şimdilik- divanlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Şiirlerde yer alan kelimelerin bugünkü karşılıklarının, sanatların, mazmunların açıklanarak metne hâkim olma çalışmaları bir anlamda eksik kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, toplumun ve eserlerin temeli olan insanın, bunun yanında birer kültür kodları olan tiplerin, Ahmed bin Hemdem Kethüda *Süheyli Divanı*'ndaki karşılıklarının tespitini yaparak müellifin eserinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak; bunun yanında da klasik edebiyattaki tahlil çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Çalışmada Divan'da yer alan kişilerin ve tiplerin taraması yapılmış ve bulunan örnekler iki bölüm halinde ele alınmıştır. Her bölümde tip ya da kişilik olarak verilen isim hakkında bilgi verildikten sonra metinde yer aldığı beyitler beyit numarası ile birlikte verilmiştir. Tanık beyitlerin sonlarında da parantez içinde bahsi geçen tip ya da kişinin hangi tip ya da isimlerle birlikte zikredildiği verilmiştir. Bu bilgi, kişiliklerin dünyasını da yansıtmaları bakımından önemlidir.

İlk bölümde tipler, ikinci bölümde de kişiler yer almıştır. Tipler, *Tahayyüli/Tasavvuri Tipler (Hikaye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler), Meslek Tipleri, Temsili Tipler, Dini-Tasavvufi Tipler, Diğer Tipler* olmak üzere beş ana grupta toplanmıştır. Kişiler ise *Dini Kişilikler, Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler, Edebi Kişilikler, Sanatkar Kişilikler, Mutasavvıf Kişilikler ve Bilgin Kişilikler* olarak altı küme başlığı altında ele alınmıştır.

Çalışmaya dahil olan isimlerden bazılarında, zamanlarındaki genel durum itibariyle birden fazla alanla ilgileri nedeniyle, kişinin hangi grupta yer alması gerektiği konusunda bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu durumda isimlerin ilgili oldukları, tanıdıkları alanlara göre değil, eserde yer aldığı yönüyle gruplara dahil edilmesi uygun görülmüştür. Örneğin Mevlana Celaleddin Rumi'nin mutasavvıf kişiliğinin yanında şairliği de oldukça etkilidir. Bu durumda onun eserde zikredildiği duruma göre mutasavvıf kişiler içinde yer alması uygun görülmüştür. Her ne kadar kümelendirilme yapılsa da yukarıda bahsedilen sebepler nedeniyle hata yapma payı vardır. Özenle hareket edilse de elde olmayan sebeplerden dolayı meydana gelebilecek kusurların mazur görülmesi temenni edilmektedir.

Çalışmada sınıflama, tipler ve kişilikler üzerine olduğu için grup isimleri herhangi bir gruba dahil edilmemiştir. *Al-i Osman* ve *Yehud u Gebr* gibi eserde örneklerine rastlanılan bir zümreyi ya da topluluğu temsil eden topluluk isimleri,

örnek olarak verilebilir. Bunun yanında tip ve kişiliklerin kendisine isnad edilen sıfatlardan en çok bilinenler liste başı olarak alınmıştır. Örneğin “rakip” kelimesi, klasik edebiyatımızda birçok sıfat ve isimle ele alınmasına rağmen öncelikle bilinen isimle listeye dahil edilmiştir. Yalnızca rakip de değil, sevgili de aynı şekilde çok sayıda isim, sıfat ve remzle şiirde kendisine yer bulmuştur. Çalışmanın çerçevesinin sınırlandırılmış olması sebebiyle bütün isim, sıfat ve remzler bu çerçevenin içine alınmamıştır. Zira bu çalışma bir anlamda bu konuda ileride yapılacak olan çalışma/çalışmaların bir adımı mahiyetindedir.

Süheylî, Osmanlı topraklarının bugün uzak kalan noktalarından isimleri de tanımış ve eserinde zikretmiştir. Bunlar arasında kendi gibi müellif olanların varlığından söz edilebileceği gibi devlet adamları ve çeşitli çevrelerden isimler de mevcuttur. Söz konusu isimlerin birçoğu hakkında çeşitli kaynaklardan bilgilere erişilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Fakat bazı isimler hakkında kesin kayıtlara rastlanamadığı gibi, eserde zikredilen isim ile aynı olan birçok ismin varlığından dolayı bu isimlerin karşılıklarına gerekli kayıt düşülmüştür. Birden fazla ismin var olduğu durumda da müellif ile yakın tarihlerde yaşamış birkaç isim hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin *Rıfatî* isminin zikredildiği kayıta, kaynaklarda yedi şairin aynı isimde olduğu görülmüş, uygun olanlar hakkında ilgili cümleler düşülmüştür. Bunun yanında çalışmanın asıl gayesinin metinde geçen kişiler hakkında ayrıntılı bilgi vermek olmadığı göz önünde tutularak hatırlatıcı bilgiler verilmiş, ilgili kaynaklar dipnotta belirtilmiş ve uygun görülen yerde ayrıntılı bilgi için de kaynak gösterilmiştir. Yine dipnotta ve kaynak gösterilen kısımlardaki eser adları, *Kaynakça*'da tüm detaylarıyla verildiği için, tekrardan kaçınma endişesiyle dipnot kaynaklarının sadece yazar ve eser ismi verilmekle yetinilmiştir. Sadece bir defa atıfta bulunulmuş olan kaynak için detay verilmiştir.

Çalışmanın her safhasında, eğitimim boyunca hem derste hem ders dışında her zaman bilgilerinden faydalandığım ve desteklerini her zaman gördüğüm hocalarım Prof. Dr. İlhan GENÇ, Yrd. Doç. Dr. Dilek HERKMEN ve Yrd. Doç. Dr. Sibel BAYRAM'a; bilgi ve tecrübelerinden çok şey öğrendiğim, çalışmanın bu duruma gelmesinde rehberim ve her zaman desteklerini gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Metin AKKUŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Eyüp AYDOĞDU

ÖZET**Ahmed bin Hemdem Kethüda****SÜHEYLİ DİVANI'NDA TİPLER VE KİŞİLİKLER****Aydoğdu, Eyüp****Yüksek Lisans, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin Akkuş****Mart 2018, 312sayfa**

Klasik şiirimizin bugünün literatürü için karanlıkta kalan noktaları, araştırmacıların çalışmalarıyla aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Mazmunların, remzlerin ve kelimelerin yanı sıra metni oluşturan yapı taşlarından olan tip ve kişiliklerin tespiti, metne hâkim olmayı kolaylaştıracaktır. Bu çalışmanın amacı da Klasik Türk edebiyatında “insan” temasıyla yola çıkılarak 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyılın ortalarına doğru yaşam sürdürdüğü tahmin edilen Süheylî mahaslı şairin Divanı'ndaki tip ve kişilikleri tespit etmektir. Bu bağlamda Divan'daki tip ve kişilikler taranmış, bulunan örnekler metinde yer aldıkları tanık beyitlerle birlikte, benzer özellik gösterenler küme oluşturacak şekilde çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda tip ve kişilik bakımından zengin sayılabilecek Divan'dan hareketle şairin ailesindeki, çevresindeki ve kültür hazinesindeki isimlere ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Edebiyatı, Süheylî, İnsan, Tip ve Kişilik.

ABSTRACT

The aim of this study is to illuminate the dark points of the classical poetry for today's literature. The determination of the type and personality, one of the building stones of a text, besides metaphorical statements, symbols, and words will make it easier to comprehend the text fully. To this end, the types and personalities were determined in the Collected Poems by the poet with the pseudonym Süheylî, supposed to have lived towards the end of the 16th century and the mid-17th century, based on “human” theme in Classical Turkish Literature. In this context, the types and personalities in Collected Poems by Süheylî were investigated, and the samples obtained were included in the study as in the form of set up a group for those with similar characteristics together with the couplets in which those types and personalities were present.

As a result of the study, the names pertaining to the family, surroundings and cultural background of the poet were found based on the poet's Collected Poems rich in type and personality.

Key Words: Classical Turkish Literature, Süheylî, Human, Type and Personality.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	I
KISALTMALAR	II
ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1
1. TİPLER	12
1.1. TAHAYYÜLİ/TASAVVURİ TİPLER (HİKAYE-DESTAN-MASAL KAHRAMANLARI, KARAKTERLER)	14
1.1.1. Aşık	14
1.1.2. [Sevgili] (Canan, Yar, vd.)	21
1.1.3. Rakip	26
1.1.4. Rint	33
1.1.5. Zahit.....	35
1.1.6. Arif.....	40
1.1.7. Hikâye Kahramanları	42
1.2. MESLEK TİPLERİ	52
1.2.1. Ases (Pasban)	52
1.2.2. Attar.....	53
1.2.3. Cellat.....	54
1.2.4. Dellal	55
1.2.5. Eşkiya (Bkz. Harami).....	55
1.2.6. Ferraş.....	55
1.2.7. Feylesof.....	56
1.2.8. Hadim	57
1.2.9. Hakkaki	57
1.2.10. Harami (Eşkiya, Şaki).....	58
1.2.11. Hekim (Tabip)	58
1.2.12. Kadı	59
1.2.13. Katip	60

1.2.14. Kemankeş	60
1.2.15. Kimyager	61
1.2.16. Köçek (Rakkas, Rakszen)	61
1.2.17. Mutrib	62
1.2.18. Müneccim	62
1.2.19. Pasban (Bkz. Ases)	63
1.2.20. Rakkas (Bkz. Köçek).....	63
1.2.21. Rakszen (Bkz. Köçek)	63
1.2.22. Ressam.....	63
1.2.23. Saki / Sakka.....	63
1.2.24. Sarraf.....	65
1.2.25. Sipehsalar	65
1.2.26. Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana).....	66
1.2.27. Şaki (Bkz. Harami).....	68
1.2.28. Tabip (Bkz. Hekim)	68
1.3. TEMSİLİ TİPLER.....	68
1.3.1. Ay (Mah, Kamer)	68
1.3.2. Badısaba (Saba)	69
1.3.3. Behram (Bkz. Mirrih)	70
1.3.4. Bercis (Bkz. Müşteri)	70
1.3.5. Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)	70
1.3.6. Hurşit (Bkz. Güneş).....	73
1.3.7. Kamer (Bkz. Ay).....	73
1.3.8. Keyvan (Bkz. Zühal)	73
1.3.9. Mah (Bkz. Ay).....	73
1.3.10. Merih (Bkz. Mirrih)	73
1.3.11. Mihr (Bkz. Güneş).....	73
1.3.12. Mirrih (Merih, Behram)	73
1.3.13. Müşteri (Bercis)	74
1.3.14. Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)	74
1.3.15. Pervin (Bkz. Peren)	76
1.3.16. Saba (Bkz. Badısaba)	76

1.3.17. Süreyya (Bkz. Peren).....	76
1.3.18. Şems (Bkz. Güneş).....	76
1.3.19. Utarid.....	76
1.3.20. Ülker (Bkz. Peren).....	77
1.3.21. Zühal (Keyvan).....	77
1.3.22. Zühre	77
1.4. DİNİ-TASAVVUFİ TİPLER	79
1.4.1. Abdal (Kalender).....	79
1.4.2. Asfiya	80
1.4.3. Derviş (Bkz. Eren).....	81
1.4.4. Enbiya.....	81
1.4.5. Eren (Evliya, Derviş, Veli, Veliyyullah)	82
1.4.6. Evliya (Bkz. Eren)	83
1.4.7. Kalender (Bkz. Abdal)	83
1.4.8. Kafir (Küffar)	83
1.4.9. Küffar (Bkz. Kafir)	85
1.4.10. Mümin	85
1.4.11. Münafık.....	86
1.4.12. Mürit.....	86
1.4.13. Mürşit	86
1.4.14. Pir.....	87
1.4.15. Ricalülgayb	87
1.4.16. Salık	88
1.4.17. Veli (Bkz. Eren)	89
1.4.18. Veliyyullah (Bkz. Eren).....	89
1.5. DİĞER TİPLER.....	89
1.5.1. Ahbab (Yaran).....	89
1.5.2. Akil.....	90
1.5.3. Ayyar	91
1.5.4. Celali.....	92
1.5.5. Ehil.....	92
1.5.6. Erbap.....	97

1.5.7. Gaddar (Bkz. Zalim)	101
1.5.8. Gafil	101
1.5.9. Garip.....	102
1.5.10. Mazlum.....	103
1.5.11. Mekkar/Mekkare	104
1.5.12. Padişah (Sultan, Şah)	104
1.5.13. Pirideyr.....	105
1.5.14. Pirimugan.....	105
1.5.15. Pirinurani.....	106
1.5.16. Seyyah.....	106
1.5.17. Sultan (Bkz. Padişah).....	107
1.5.18. Şah (Bkz. Padişah).....	107
1.5.19. Yaran (Bkz. Ahbap)	107
1.5.20. Zalim (Gaddar).....	107
2. KİŞİLİKLER	109
2.1. DİNİ KİŞİLİKLER.....	110
2.1.1. Adem.....	110
2.1.2. Ahmedimahmut (Bkz. Muhammet).....	112
2.1.3. Ahmedimuhtar (Bkz. Muhammet)	112
2.1.4. Ali (Aliyyülmürteza / Hayder vd.)	112
2.1.5. Aliyyülmürteza (Bkz. Ali).....	114
2.1.6. Ayşe.....	114
2.1.7. Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil)	115
2.1.8. Danyal.....	115
2.1.9. Davut	115
2.1.10. Ebu Bekir (Sıddik)	115
2.1.11. Ebu Cehil (Bu Cehl)	116
2.1.12. Elyesa.....	117
2.1.13. Enes.....	117
2.1.14. Eyüp.....	118
2.1.15. Fahrialem (Bkz. Muhammet).....	119
2.1.16. Faruk (Bkz. Ömer)	119

2.1.17. Fatıma (Zehra).....	119
2.1.18. Gazanfer (Bkz. Ali)	120
2.1.19. Güzin (Bkz. Muhammet)	120
2.1.20. Habib (Bkz. Muhammet).....	120
2.1.21. Halilullah (Bkz. İbrahim)	120
2.1.22. Harun.....	120
2.1.23. Hasan	120
2.1.24. Havva.....	121
2.1.25. Hayder/Haydar (Bkz. Ali)	122
2.1.26. Hayderikerrar (Bkz. Ali)	122
2.1.27. Hızır	122
2.1.28. Hut	124
2.1.29. Hüseyin.....	124
2.1.30. İbrahim (Halilullah).....	125
2.1.31. İdris.....	126
2.1.32. İlyas.....	126
2.1.33. İmran	127
2.1.34. İsa (Mesih).....	127
2.1.35. İshak	130
2.1.36. İsmail	131
2.1.37. Kelim (Bkz. Musa).....	131
2.1.38. Lut.....	131
2.1.39. Meryem	132
2.1.40. Mesih (Bkz. İsa)	133
2.1.41. Muhammet (Ahmedimuhtar, Ahmedimahmut, vd.).....	133
2.1.42. Musa (Musi, Kelim).....	137
2.1.43. Musi (Bkz. Musa)	139
2.1.44. Mustafa (Bkz. Muhammet)	139
2.1.45. Mürtaza (Bkz. Ali).....	139
2.1.46. Nuh.....	139
2.1.47. Osman.....	139
2.1.48. Ömer (Faruk).....	141

2.1.49. Resulimücteba (Bkz. Muhammet)	142
2.1.50. Salih	142
2.1.51. Sıddik (Bkz. Ebu Bekir).....	142
2.1.52. Süleyman	142
2.1.53. Şit	145
2.1.54. Şuayb	145
2.1.55. Yahya.....	146
2.1.56. Yakup	146
2.1.57. Yezit	148
2.1.58. Yunus (Yunus Metta).....	149
2.1.59. Yunus Metta (Bkz. Yunus)	149
2.1.60. Yusuf.....	149
2.1.61. Yuşa	151
2.1.62. Zehra (Bkz. Fatıma).....	151
2.1.63. Zekeriya.....	151
2.1.64. Zülküf	152
2.2. TARİHİ-EFSANEVİ (DESTANİ-MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER.....	153
2.2.1. I. Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet).....	153
2.2.2. II. Selim (Bkz. Sultan Selim)	153
2.2.3. III. Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)	153
2.2.4. III. Murat (Bkz. Sultan Murat).....	153
2.2.5. Abdurrahman	153
2.2.6. Abdurrahman Çelebi	153
2.2.7. Asaf	153
2.2.8. Ayas (Ayaz)	155
2.2.9. Ayaz (Bkz. Ayas)	155
2.2.10. Ayşe.....	155
2.2.11. Bağdadi Mehmet Şah	155
2.2.12. Bayram Paşa	156
2.2.13. Behmen (Erdeşir/Erdeşir)	156
2.2.14. Behram	157
2.2.15. Belam Baur	158

2.2.16. Belkıs	159
2.2.17. Bijen.....	160
2.2.18. Cafer Paşa (Hadim Cafer Paşa).....	161
2.2.19. Cafer Sadık	161
2.2.20. Cerrah Mehmet Paşa	162
2.2.21. Cem (Cemşit)	163
2.2.22. Cemşit (Bkz. Cem).....	164
2.2.23. Dahhak	164
2.2.24. Dara (Keykubad).....	165
2.2.25. Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa).....	166
2.2.26. Efrasiyab	167
2.2.27. Ehremen	168
2.2.28. Erdeşir (Bkz. Behmen).....	169
2.2.29. Erdevan	169
2.2.30. Erdşir (Bkz. Behmen)	169
2.2.31. Fağfur	169
2.2.32. Fatıma.....	170
2.2.33. Feridun (Ferruh)	171
2.2.34. Ferruh (Bkz. Feridun).....	172
2.2.35. Firuz.....	172
2.2.36. Gazneli Mahmut (Bkz. Şah Mahmut)	172
2.2.37. Giv.....	172
2.2.38. Güstehem.....	173
2.2.39. Hacı Efendi.....	173
2.2.40. Hadim Cafer Paşa (Bkz. Cafer Paşa)	174
2.2.41. Han Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	174
2.2.42. Hasibi Efendi (Bkz. Hüseyin Efendi).....	174
2.2.43. Haydar Beğ	174
2.2.44. Hemdem Kethüda	174
2.2.45. Hızır Paşa	175
2.2.46. Hüseyin Efendi (Hasibi Hüseyin Efendi)	175
2.2.47. Hüseyin Paşa	176

2.2.48. Hüsrev (Kisra, Nuşirevan).....	176
2.2.49. Hüsrev Paşa	177
2.2.50. İsfendiyar	178
2.2.51. İskender (Sikender).....	179
2.2.52. Kahraman	180
2.2.53. Kanber	181
2.2.54. Kansu Paşa.....	182
2.2.55. Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman).....	182
2.2.56. Karun.....	182
2.2.57. Katipzade Zeyni.....	183
2.2.58. Keyhüsrev	184
2.2.59. Keykavus	185
2.2.60. Keykubad (Bkz. Dara)	185
2.2.61. Keyumers	185
2.2.62. Kisra (Bkz. Hüsrev).....	186
2.2.63. Lala Mustafa Paşa	186
2.2.64. Mahmut Efendi.....	186
2.2.65. Mehmet (Memi Şah).....	187
2.2.66. Mehmet Paşa (Bkz. Cerrah Mehmet Paşa).....	187
2.2.67. Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)	187
2.2.68. Mehmet Şah (Bkz. Bağdadi Mehmet Şah)	187
2.2.69. Memi Şah (Bkz. Mehmet)	187
2.2.70. Memun.....	187
2.2.71. Mervan	188
2.2.72. Muhammed Şah.....	188
2.2.73. Mustafa Ağa.....	189
2.2.74. Mübarek Şah	189
2.2.75. Müsellemzade	190
2.2.76. Nasır Tusi	191
2.2.77. Nasuh Paşa	191
2.2.78. Neriman.....	192
2.2.79. Nizamülmülk.....	192

2.2.80. Nureddin Mahmud Zengi.....	193
2.2.81. Nuşirevan (Kisra)	194
2.2.82. Okçuzade.....	195
2.2.83. Osman Beg	195
2.2.84. Osman Paşa (Özdemiroğlu).....	196
2.2.85. Ömer Aga	196
2.2.86. Özdemiroğlu Osman Paşa (Bkz. Osman Paşa).....	197
2.2.87. Peşenk (Peşeng)	197
2.2.88. Peşeng (Bkz. Peşenk).....	197
2.2.89. Pir Ahmet	197
2.2.90. Pir Mehmed Beğ	198
2.2.91. Rüstem (Tehmeten/Tehemten)	198
2.2.92. Sam	199
2.2.93. Seyyidi Sani.....	200
2.2.94. Sikender (Bkz. İskender)	201
2.2.95. Sipahizade Ahmet.....	201
2.2.96. Sufi Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)	202
2.2.97. Sultan Ahmet / Han Ahmet (I. Ahmet)	202
2.2.98. Sultan Mehmet (III. Mehmet)	203
2.2.99. Sultan Murat (III. Murat)	204
2.2.100. Sultan Selim.....	205
2.2.101. Sultan Sencer	206
2.2.102. Sultan Süleyman (Kanuni)	207
2.2.103. Sührap.....	208
2.2.104. Sofu Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa).....	209
2.2.105. Şâh Derviş	209
2.2.106. Şah Mahmut (Gazneli Mahmut)	209
2.2.107. Şapur	210
2.2.108. Şeddat.....	210
2.2.109. Tahmures	211
2.2.110. Tehmeten (Bkz. Rüstem)	211
2.2.111. Tehemten (Bkz. Rüstem).....	211

2.2.112. Tozkoparan.....	211
2.2.113. Zal.....	212
2.3. EDEBİ KİŞİLİKLER	213
2.3.1. Adli.....	213
2.3.2. Akli.....	214
2.3.3. Ali Efendi	215
2.3.4. Ali Şir Nevayi.....	215
2.3.5. Ani.....	216
2.3.6. Arifi.....	216
2.3.7. Asafi	217
2.3.8. Aşki	218
2.3.9. Azeri Şeyh (İbrahim)	218
2.3.10. Baki (Mahmut Abdülbaki)	219
2.3.11. Beyazi.....	220
2.3.12. Bezmi	221
2.3.13. Bisati	221
2.3.14. Cinani	222
2.3.15. Cüvani	222
2.3.16. Derviş Ağa	222
2.3.17. Emir Husrev Dihlevi	223
2.3.18. Enveri	224
2.3.19. Fahri Razi.....	225
2.3.20. Fedayi	225
2.3.21. Figani	226
2.3.22. Firdevsi Tusi	227
2.3.23. Fünuni	228
2.3.24. Ganizade Mehmet Nadiri	228
2.3.25. Gubari	229
2.3.26. Hacu Kirmani	230
2.3.27. Hafız Şirazi.....	231
2.3.28. Hakani	231
2.3.29. Haleti	232

2.3.30. Hasan	233
2.3.31. Hasan Çelebi (Kınalızade)	233
2.3.32. Haşimi.....	234
2.3.33. Hatemi	234
2.3.34. Hatıfı.....	235
2.3.35. Hayali.....	235
2.3.36. Hilali	236
2.3.37. Hilali	237
2.3.38. Hilmi	237
2.3.39. Hükmi Efendi.....	238
2.3.40. Hüsam.....	238
2.3.41. Hüsrev	239
2.3.42. İbn Hüsam.....	239
2.3.43. İbrahim (Bkz. Azeri Şeyh).....	240
2.3.44. İlahi.....	240
2.3.45. İlmi.....	240
2.3.46. İsmet	240
2.3.47. Kadri.....	241
2.3.48. Katibi	241
2.3.49. Kemal Hocendi	242
2.3.50. Kınalızade (Bkz. Hasan Çelebi)	243
2.3.51. Lisani	243
2.3.52. Mahmut Abdülbaki (Bkz. Baki)	243
2.3.53. Makali.....	243
2.3.54. Mani.....	245
2.3.55. Maruf Efendi	245
2.3.56. Mehdi.....	246
2.3.57. Minneti	246
2.3.58. Misali	246
2.3.59. Molla Cami.....	247
2.3.60. Molla Vechi	248
2.3.61. Muhyi.....	249

2.3.62. Nevi Efendi.....	250
2.3.63. Nizami.....	251
2.3.64. Nümayi	251
2.3.65. Ömer Hayyam	252
2.3.66. Ömri.....	252
2.3.67. Rahimizade	253
2.3.68. Reyi	253
2.3.69. Rifati	254
2.3.70. Sadi	255
2.3.71. Sai.....	255
2.3.72. Savti	256
2.3.73. Selman Saveci	256
2.3.74. Sipahi	257
2.3.75. Subhi Efendi.....	257
2.3.76. Şah Derviş	258
2.3.77. Şahi	258
2.3.78. Şakirdi	258
2.3.79. Şeyhülislam Yahya Efendi.....	259
2.3.80. Tabi	259
2.3.81. Ümidi	260
2.3.82. Vücudi	261
2.3.83. Yahya Efendi (Bkz. Şeyhülislam Yahya Efendi).....	261
2.3.84. Zahir (Bkz. Zahirüddin Faryabi)	261
2.3.85. Zahirüddin Faryabi (Zahir)	261
2.3.86. Zamiri.....	262
2.3.87. Zuhuri.....	263
2.4. SANATKAR KİŞİLİKLER	263
2.4.1. Mani (Nakkaşçin).....	263
2.4.2. Nakkaşçin (Bkz. Mani)	264
2.5. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER	264
2.5.1. Mevlana (Mollayı Rum).....	264
2.5.2. Mollayı Rum (Bkz. Mevlana)	266

2.5.3. Şeyh Sanan	266
2.5.4. Üveys (Bkz. Veysel Karani)	267
2.5.5. Veysel Karani (Üveys).....	267
2.6. BİLGİN KİŞİLİKLER	268
2.6.1. Aristo / Risto	268
2.6.2. Bu Ali Sina (Bkz. Ebu Ali Sina)	268
2.6.3. Calinus/Calinos.....	268
2.6.4. Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina).....	269
2.6.5. Lokman	270
SONUÇ.....	271
KAYNAKÇA	274
İnternet Adresleri.....	283
EKLER.....	286
TEZDE YER ALAN TIPLERİN ALFABETİK LİSTESİ.....	298
TEZDE YER ALAN KİŞİLİKLERİN ALFABETİK LİSTESİ.....	301
TEZDE YER ALAN TİP VE KİŞİLİKLERİN ALFABETİK LİSTESİ.....	306

GİRİŞ

Edebi eserler topluma hitap eden yapıtlardır. Bu nedenle müellifler vermek istedikleri mesajları, sadece bir gruba ya da kişiye vermek endişesi ile eserlerini oluşturmazlar. Aynı durumu yaşayan, aynı biçimde davranan veya aynı özellikteki insanlar için temsili isimler ve olaylar seçerek okuyucuya hitap ederler. *Kelile ve Dimne* gibi hayvanların kullanıldığı eserler olduğu gibi, *Dönüşüm* gibi insandan hayvana dönüştüğünü hayal ederek günlük hayatta karşımıza çıkabilecek psikolojik sorunlu insanı, kendisine malzeme yapabilen eserler de mevcuttur. Her durumda da eserlerin ana malzemesi olan bu görüntüler, eserin okuyucuya açıldığı pencere mahiyetindedir. Yazar okuyucunun görmesini istediği malzemeleri bu pencerelere yerleştirir.

Klasik edebiyatta müellifler bazen memduhunu bazen kendisini bazen de yerdiği kişileri; döneminin kişileri ya da tarihte önemli işler yaparak adını tarih sayfalarına kazıyan kişi ya da kişilerle mukayese eder. Böylece söz konusu kişinin üstünlüğünü yahut zayıflığını vurgularlar. Müellif, ele aldığı kişinin anlatmak istediği özelliğini, herkes tarafından o alanda bilinen en meşhur kişiyi eşik noktası belirleyerek anlatır ve bu eşik daima altta kalır. Örneğin; aşkı, aşığı anlatan bir müellif Mecnun'u eşik noktası olarak belirler. Övgü noktasında eşğin altta kalması yeterli gelmediği için, bahsi geçen kişi de olduğundan fazla gösterilir. Müelliflerin bu tutumlarından dolayı da toplumdan sıyrılmış, ideal kişilikler ortaya çıkmıştır. Kişilik/şahsiyet ve tip olarak adlandırılan edebiyat malzemelerine bu şekilde her müellifinin katkısı olmuştur.

Edebi metinlerde ismi geçen kişiliklere tarih sayfalarında da rastlamak mümkündür. Müellif her zaman bu gerçek kişileri malzeme yapmamıştır. Aynı özellikteki, aynı amaçtaki, aynı dünya görüşündeki kişileri de eserine almıştır. *Tip ya da karakter olarak nitelendirilen bu kişilikler insanın ikinci ve üçüncü görünümü mahiyetindedir ve müellifin okuyucuya vermek istediği mesaja göre zihninde şekillendirdiği insanlardır.*¹ Yine yukarıdaki örnekle bağlantılı olarak Mecnun ismini

¹ Akkuş, Metin. "Klasik Edebiyatta Tipler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, s. 395.

kullanarak özele inen ve hedef belirten müellif, âşık tipiyle de genele hitap etmeyi gaye edinir.

Bir insanın doğup büyümesi, eğitilmesi ve tanınır hale gelmesi gibi bir tipin de doğması büyümesi, çeşitli çevrelerce tanınması, kültürden beslenmesi ve kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden bir tipin oluşması için uzun zaman gerekmektedir. Bazen insanların karakterlerinden doğan -sarhoş, bilge, cimri vb- tipler olduğu gibi bazen de müelliflerin zihninde vücut bulmuş tipler de mevcuttur. Günümüzde dahi *adam dediğin...*, *kadın dediğin...*, *öğrenci dediğin...*, şeklinde kurulan cümlelerden tiplerin zihinde idealleştirildiği görülmektedir. İdeal tiplerin karşısında da zıt tip çizilmektedir ki olması gerekenle olmaması gereken iyi anlatılabilir. Bütün bunlara bakılarak denilebilir ki tip, toplumun kültür birikiminin, dünya görüşünün, medeniyetin ideal hülasasından oluşmaktadır. Toplumdaki ideal anlayışı, kültür birikimi ve dünya görüşü gibi değerler değiştikçe eserlerdeki ideal ve karşıt tip anlayışı da değişecektir. Mehmet Kaplan'ın bu konudaki satırları dikkat çekicidir: *Hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Tip bir özleyişin ifadesidir. Fakat bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihi an, sosyal durum ve medeniyet şekliyle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir.*²

Klasik şiirde günümüz dünyasına uzak kalan kavram ve unsurların aydınlatılması, metnin daha iyi anlaşılması için yapılan çalışmalardandır. Bunun yanında metindeki tip ve kişilikler, müellifinin kültür ve sosyal çevresi, dünya görüşü ve karakteri hakkında ipuçları veren noktalardandır. Özellikle tarihi kaynaklarda hakkında bilgi bulunamayan ya da pek az bilgiye rastlanılan isimlerin hayat çerçeveleri çizilirken eserlerindeki ince nüansların dahi değerlendirildiği bilinmektedir. İşte bu nedenle bu tezde tip ve kişilik üzerine çalışılmış, çalışma konusu bakımından zengin sayılan Süheyli'nin eseri değerlendirilmiştir.

Ele alınan *Divan*'ın sahibi olan Süheyli Ahmed bin Hemdem Kethüda'nın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Süheyli hakkında bir doktora tezi³ yapılmıştır. Bu

² Mehmet Kaplan. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, s. 58.

³ Şerife Yağcı. "*Süheyli'nin Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir'i.*"

eser İlknur Kirenci tarafından kitap halinde yayımlanmıştır.⁴ Süheylî'nin eserleri üzerine iki makale⁵ de kaleme alınmıştır. Divan'ı da M. Esat Harmancı⁶ tarafından hazırlanmıştır. Ahlaki ve dini hikayeler serisine Ozan Yılmaz tarafından "Süheylî'den Seçmeler" adı altında bir eser de eklenmiştir.⁷ Ayrıca *Tercüman 1001 Temel Eser* listesine müellifin eseri iki cilt olarak dahil edilmiştir.⁸ İslam Ansiklopedisi *Süheylî* maddesinde de Şerife Yalçınkaya müellif hakkında bilgi vermektedir.⁹ Bahsi geçen bu çalışmaların ortak yönü, yukarıda da ifade edildiği üzere hayatı hakkında fazla bilginin olmayışını belirtmeleridir. Bu çalışmanın asıl amacı müellifin hayatı hakkında derinlemesine bilgi vermek olmadığı için de bu çalışmada müellif hakkında yüzeysel bilgiler verilmekle yetinilmiştir. Burada verilecek bilgiler de bahsi geçen kaynaklardaki bilgilerin özeti mahiyetinde olacaktır.

Süheylî mahlasını benimseyen şair, Kethüdazade olarak da bilinmesine rağmen mahlasıyla meşhur olmuş ve mahlası adı gibi kullanılmıştır. Asıl adı Ahmet olan müellif, Şam'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmese de Ş. Yalçınkaya (Yağcı) müellifin Cafer Paşa'nın hizmetinde bulunduğu sıradaki yaşından hareketle 970 (1562) tarihinde doğduğunu işaret eder. Hazırlamış olduğu doktora tezinde müellifin eserlerinden hareketle müellifin Cafer Paşa'ya intisap ettiğine rastlayamadığını belirtir.¹⁰ Babası Hemdem Kethüda, Eğri kalesinin fethinde şehit düşmüştür. Divan'ındaki *Nûr-ı dîdem cigerüm pâresi duhter-i pâkîze-ahter ma'sûmecige dinmişdür*¹¹ ifadesinden ve beyitlerde geçen isimlerden hareketle Fatıma adında iki kızı olduğu ve onların da Süheylî'nin babasından sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Osman Paşa ile Tebriz fethinde bulunan şair, Cafer Paşa'ya Bağdat eyaletinin muhafazası verilince onunla bir iki ay Bağdat'ta kalır. İstanbul'a da geldiğini Hatemî Bey'e yazdığı mektupta İstanbul'daki şairleri ve ortamı sormasından anlaşılmaktadır. Daha sonraları Mısır'da da bulunur. Mısır valileri ile

⁴ İlknur Kirenci. "Süheylî'den Duyulmadık Hikayeler Aca'ibü'l-Measir ve Gara'ibü'n-Nevadir".

⁵ Mehmet Sait Çalka. "Tür ve tarz çeşitliliği açısından zengin bir Divan: Süheylî Dîvânı".

Mehmet Sait Çalka. "Bir Şairnâme Örneği Olarak Süheylî'nin Gülşen-i Şuarâ Adlı Kasidesi Ve Bu Kasidede Yer Alan Türk, Arap Ve Fars Şairleri".

⁶ M. Esat Harmancı. "Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüda".

⁷ Ozan Yılmaz. "Süheylî'den seçmeler. / Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüda".

⁸ Haz. Şemsettin Kutlu. "Türk-İslam tarihinden. / Ahmed b. Hemdem Süheylî, 1038/1629".

⁹ Şerife Yalçınkaya. "Süheylî", *DİA*.

¹⁰ Yağcı, age, 24.

¹¹ Harmancı, age, s. 156.

iyi ilişkiler içerisinde. Onlara kasideler sunmuştur. Yine Divan'ında da adı geçen Mustafa Paşa, bunlardan biridir. Hayat hikayesinin 54 yılı eserlerden ve tarihi vesikalardan takip edilebildiği kadarıyla 1562'lerde doğduğu ve 1632'den sonra 70 yaşını aşkın vefat ettiği, Ş. Yağcı tarafından tahmin edilmektedir.¹²

Babasının mesleği gereği doğduğu topraklardan ayrılan müellif, çeşitli görevler sebebiyle de şehir şehir dolaşmıştır. Tarih sahnesinde de şairliği ile değil, tarih ve hikaye yazarlığı ile daha çok bilinmektedir. Şairlik yönünü İstanbul'da tadan müellif, istediği şöhrete erişmeden şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. “Zorunda kalmıştır”, ifadesi kullanılabilir; çünkü şehirden ayrıldıktan sonra Hatemi Bey'e yazdığı mektup ile İstanbul'daki günlerini özlediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında *Gülşen-i Şuara* adını verdiği 48 numaralı kasidede tanıdığı birçok şairi zikrederek girdiği edebiyat ortamı hakkında bilgi verirken de yine duyduğu özlem anlaşılmaktadır.

Klasik edebiyatımızdaki birçok şair gibi Süheylî de bir devlet büyüğünden ilgi görmek istemiş, bu yolda istediğini alamayanlardan olunca da kırgınlık yaşamış bir isimdir. Birçok şair gibi, özsever bir anlayışla hareket ettiği Divan'ındaki kasidelerde geçen ifadelerden çıkarılmaktadır.¹³

Yetmiş yılı aşkın bir ömür sürdüğü -yukarıda belirtildiği üzere- tahmin edilen müellifin bugün bilinen eserleri şunlardır:

1. *Acâ'ibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir*: Eser çoğunlukla Türk ve İslam tarihinden derlenmiş iki yüz dört öğretici mensur hikâyeden ve otuz bir fasıldan meydana getirilmiştir. Ş. Yağcı tarafından 2001 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

2. *Fezâ'il-i Şâm*: İstanbul Üniversitesi İbnülemin Kitapları arasında 3287 numarada kayıtlı olan nüshanın varlığından başka eser hakkında bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Edebiyatı Bibliyografyası Veritabanı'nda¹⁴ “Süheylî”

¹² Yağcı, age, s. 29.

¹³ Harmancı, a.g.e, s. 30.

¹⁴ <http://www.osmanliedebiyati.com> ET 11.08.2017.

ismiyle yapılan aramada “*Alper, Kadir. Süheylî, Fezâil-i Şam. -----*” sonucu çıksa da söz konusu çalışmaya ulaşılammıştır.

3. *Münşeât*: İnşa ilmiyle ilgili bir el kitabı şeklinde düzenlediği mensur bir eseridir. Çeşitli mektup örneklerini barındırır. Süheylî'nin kendi mektupları yer almaz.¹⁵

4. *Târîh-i Mescid-i Harâm*: Kabe'nin yapılış gayesini, kimlerin bu binayı yapma şerefine nail olduğunu ve Sultan Murad Han (IV)'a gelinceye kadar kaç kez yapıldığını anlattığı eseridir.¹⁶

5. *Târîh-i Mısır-ı Kadîm*: Adından da anlaşılacağı üzere Mısır'ın tarihini anlatan eserdir. Mısır'ın Hz. Adem'den başlayarak Çerkez Memluklarına kadar tarihini aktarır.

6. *Târîh-i Mısır-ı Cedîd*: Tarih-i Mısır-ı Kadim'e ek olarak kaleme alınan bu eser de müellifin yaşadığı ve gözlemlediği yılları da anlattığı Mısır'ın son dönem tarihidir. Mısır'a atanan Osmanlı valilerini ve yaptıkları işleri de kaydetmiştir.

7. *Târîh-i Şâhî*: Hz. Adem'den başlayarak sırasıyla peygamberlerin anlatıldığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e genişçe yer verildiği Tarih kitabıdır. Süheylî 78 tarih kitabından yararlanarak oluşturduğu bu eser, peygamberlerden sonra dört halife ve on iki imam tarihlerinden bahisle Türk tarihine geçer. Sonra Anadolu'da kurulan beylikler ve Anadolu dışındaki Türk yönetimlerinden ve Semerkant, Hicaz, Yemen gibi yönetimlerden bahsedildikten sonra Osmanlı'ya geçilir. Müellif, Sultan Murad (IV) Han'dan ve döneminden bilgiler verdikten sonra eserini tamamlar.

8. *Dîvân*: M. Esat Harmancı tarafından yayımlanan eser hakkında kitabın giriş kısmında detaylı bilgi verilmiştir. Elli kaside bulunan Divan'da iki kasidenin eksik olduğu bildirilir ve içeriği ile ilgili şu satırlara yer verilir: *Bir tevhid, bir münacaat ve iki na't dışındaki kasidelerin hemen tamamı, devletlilere yazılan övgü türünde şiirlerdir. Bu medhiyeler; hükümdar, şeyhülislam, sadrazam, defterdar ve vezir gibi*

¹⁵ Yağcı, age, s. 37.

¹⁶ Harmancı, age, s. 38.

devletliler için kaleme alınmıştır. Süheylî, dönemlerine tanık olduğu Sultan III. Murad, Sultan III. Mehmed, Sultan I. Ahmed ve Sultan IV. Murad için kasideler yazmıştır. Dîvân'da övgüye mazhar olan iki şeyhülislam, Kadri Efendi ve Yahya Efendi'dir.

Bu devletlilerden, hakkında en çok kaside yazdığı kişi, Mısır valiliği ve sadrazamlık görevlerinde de bulunan Damad Kara Mehmed Paşa olmuştur. Kendilerine kaside yazılan diğer vezirler; Cafer Paşa, Mustafa Paşa, Hızır Paşa, Elvendzâde Ali Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Cerrah Mehmed Paşa ve Süleyman Paşa'dır. Ayrıca Defterdar Mehmed Efendi, Derviş Ağa ve Kethudâ Haydar Bey İçin yazılan övgü şiirleri kaleme almıştır.

Dîvân'da, şairin edebî kişiliği için ayrı bir önem taşıyan üç kaside bulunmaktadır. Bunlar Dîvân'ın son üç kasidesi olan; Gülşen-i Şu'arâ adını verdiği, Acem söz ustaları için yazdığı ve kendisi ile övündüğü kasidelerdir.

Dîvân'da, alfabenin tüm harflerinden üç yüz elli sekiz gazel yer almaktadır. Bunlardan birinin mahlâs beyti bulunmamaktadır. En sondaki gazel ise sondan eksik durumdadır. Süheylî, mülemma', musammat ve zü'l-kâfiyeteyn (çift kafiyeli) gazellere de örnek vermiştir.

Musammatlar; otuz dört kıt'a, iki tahmîs, on üç müseddes, dört tesdîs, bir müsemmen, bir tesmîn, iki tercî'-bend ve iki terkîb-bendten oluşmaktadır. Tahmîsler, Makâlî ve Vahyîzâde Hilmî Efendinin gazelleri ile; tesdîsler Yahyâ Efendi, Veysî ve Cenâbî'nin matla'ları ile tesmîn de Sadrazam Hâfız Ahmed Paşa'nın matla'ı ile yapılmıştır.

Bu bölümün en çok kullanılan formu, kıt'a nazım şeklidir. Dîvân'da otuz dört kıt'a bulunmaktadır. Bunların tamamına yakını; doğum, ölüm, atama, azl, cülus, imar, tamir ve ziyaret konulu tarih şiirlerinden oluşmaktadır. Süheylî'nin edebî kişiliği için farklı bir önem arz eden kıt'ası, şair Hâtemî Bey'e yazdığı mektup türündeki şiiridir. Dîvân'ın iki terkîb-bendi de mersiye türüne örnek teşkil etmektedir. Musammatlar içerisinde kıt'alardan sonra en çok kullanılan nazım şekli

*müseddestir. Bunlar da; övgü, şikâyet, hezl, aşk ve hasret gibi konulardan başka, şâirin hayata bakışı ve düşünce yapısı ekseninde ortaya konmuş şiirlerdir.*¹⁷

Klasik edebiyattaki tipler çeşitlilik gösterse de eserler belirli tipler etrafında yoğun olarak konularını işlerler. A. Atilla Şentürk konuyu şu şekilde özetlemiştir: *Divanlarda terennüm edilen insan tiplerini ana hatlarıyla hülasa etmek gerekirse esas itibarıyla âşık-meddâh (bu her zaman şairin kendisidir), mâşuk (sevgili), Memduh (övülen hükümdar, vezir, vb.), olmak üzere üç temel tip insanla karşılaşırız. Gazellerde şair âşık, sevgilisi ise ideal güzel durumundadır. Kasidelerde memduh çoğu zaman devlet ricalinden biri, meddah da şairin kendisidir. Bu üç temel insan tipi İran ve Osmanlı şairlerinin eserlerinde aynı kalıplarda asırlar boyunca işlenmiştir.*¹⁸ Klasik edebiyattaki insan tiplerine felsefi bir bakış açısıyla yaklaşan Saadet Karaköse tipleri, ben, sen ve o merkezli insan olarak üç kategoriye ayırmıştır.¹⁹ Eldeki bu çalışmada da tipler ve kişilikler tek tek ele alınmak yerine benzer özellikteki kişilerin bir araya alınarak grup olarak kaydedilmesi inceleme bakımından daha uygun görülmüştür. M. Akkuş'un tasnifine göre²⁰ sınıflama yapılmış, yeni tip grubu eklenmiş, mevcut listeye uygun isimler dahil edilerek tasnif genişletilmiştir. Buna göre bu çalışmada tablo şu şekilde oluşturulmuştur:

Tipler	Kişilikler
1. Tahayyüli/Tasavvuri Tipler (Hikaye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler) a. Aşık b. Sevgili c. Rakip d. Rint e. Zahit f. Arif g. Hikaye Kahramanları	1. Dini Kişilikler
2. Meslek Tipleri	2. Tarihi-Efsanevi (Destani-

¹⁷ Harmancı, age, s. 40-41.

¹⁸ A. Atilla Şentürk. "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler I".

¹⁹ Saadet Karaköse. "Eski Türk Edebiyatı'nda Felsefi Açından İnsan Tipleri".

²⁰ Akkuş, age, s. 396.

	Mitolojik) Kişilikler
3. Temsili Tipler	3. Edebi Kişilikler
4. Dini-Tasavvufi Tipler	4. Sanatkar Kişilikler
5. Diğer Tipler	5. Mutasavvıf Kişilikler
	6. Bilgin Kişilikler

Mevcut listeyi oluştururken çalışmanın isminde de vurgulandığı üzere klasik edebiyattaki tipler ve kişiliklerden değil, Ahmed bin Hemdem Kethuda namıyla Süheylî'nin Divanı taranarak elde edilmiş tipler ve kişiliklerden yararlanılmıştır. Bu sebeple başlıklar altında beyitlerde rastlanılan isimler olup, rastlanılmayan isimler yer almamıştır. Tekrarlardan kaçınmak amacıyla da başlıklar “Süheylî Divanı’nda Tipler” ve “Süheylî Divanı’nda Kişilikler” şeklinde verilmemiş, yalnızca “Tipler” ve “Kişilikler” biçiminde verilmiştir.

Giriş sonuçlandırmasında yer alan tabloda ana hatlarıyla çizilen tipler ve şahıslar kadrosunda yer alan isimlerin tamamı şöylece kümelendirilebilir:

1. Tipler

1.1. Tahayyüli/Tasavvuri Tipler (Hikâye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler)

1.1.1. Aşık: *Aşık-Uşşak, Bende (Kul), Divane, Esir, Fakir, Gavvas (Kavvas), Gavvas, Geda, Kul.*

1.1.2. Sevgili: *Aşina, Bigane, Canan, Dilber, Dost, Mahbub, Nigar, Yar.*

1.1.3. Rakip: *Adu, Div, Gayr/Ağyar, Rakip.*

1.1.4. Rint: *Harabati/Ehliharabat, Mest, Rint.*

1.1.5. Zahit: *Hace, Sufi, Müfti, Zahit.*

1.1.6. Arif: *Arif (Arifibillah).*

1.1.7. Hikaye Kahramanları: *Azra, Ferhat (Kuhken), Hüsrev, Kays, Leyla, Mecnun, Mihr, Şirin, Vamık, Vefa.*

1.2. Meslek Tipleri: *Ases (Pasban), Attar, Cellat, Dellal, Eşkıya, Ferras, Feylesof, Hadim, Hakkaki, Harami (Eşkıya, Şaki), Hekim (Tabip), Kadı, Katip, Kemankeş, Kimyager, Köçek (Rakkas/Rakszen), Mutrib, Müneccim, Pasban, Ressam, Saki, Sakka, Sarraf, Sipehsalar, Şair, Tabip.*

1.3. Temsili Tipler: *Ay (Mah, Kamer), Badısaba, Güneş (Hurşit, Mihr, Şems), Mirrih (Merih, Behram), Müşteri (Bercis), Peren-Pervin-Süreyya, Utarid, Ülker, Zühal (Keyvan), Zühre (Nahid).*

1.4. Dini Tipler: *Abdal-Kalender, Asfiya, Derviş, Enbiya, Eren, Evliya, Kafır, Küffar, Mümin, Münafık, Mürit, Mürşit, Pir, Ricalülgayb, Salik, Veli, Veliyullah.*

1.5. Diğer Tipler: *Ahbap (Yaran), Akil, Ayyar, Celali, Ehil (Ehli Belagat, Ehli Daniş, Ehli İrfan, Ehli Dil, Ehli Hacat/Ehli Fakr, Ehli Hal, Ehli Harabat, Ehli Hüner, Ehli İrfan, Ehli Mana, Ehli Nazm), Erbap, Gaddar, Gafil, Garip, Mazlum, Mekkar/Mekkare, Padişah/Sultan/Şah, Pirideyr, Pirimugan, Pirinurani, Seyyah, Zalim.*

2. Kişilikler

2.1. Dini Kişilikler: *Adem, Ali (Aliyyülmürteza / Ahmedimahmut / Ahmedimuhtar / Hayder / Haydar / Hayderikerrar / Gazanfer / Murtaza), Ayşe, Danyal, Davut, Ebu Bekir (Siddik), Ebu Cehil, Elyesa, Enes, Eyüp, Fatma (Zehra), Harun, Hasan, Havva, Hızır, Hut, Hüseyin, İbrahim (Halilullah), İdris, İlyas, İmran, İsa (Mesih), İshak, İsmail, Lut, Meryem, Muhammet (Ahmedimahmut, Ahmedimuhtar, Fahrialem, Güzin, Habib, Mustafa, Resulimücteba), Musa (Musi/Kelim), Nuh, Osman, Ömer (Faruk), Salih, Süleyman, Şit, Şuayb, Yahya, Yakup, Yezit, Yunus (Yunus Metta-Zünnun), Yusuf, Yuşa, Zekeriya, Zülküf.*

2.2. Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik Kişilikler): *I. Ahmet, II. Selim, III.*

Mehmet, III. Murat, Abdurrahman, Abdurrahman Çelebi, Asaf, Ayas (Ayaz), Ayşe, Bağdadi Mehmet Şah, Bayram Paşa, Behmen (Erdeşir), Behram, Belam Baur, Belkıs, Bijen, Cafer (Hadim Cafer Paşa), Caferi Sadık, Cerrah Mehmet Paşa, Cem (Cemşit), Dahhak, Dara (Keykubat), Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa), Efrasiyab, Ehremen, Erdeşir, Erdevan, Fağfur, Fatıma, Feridun, Ferruh, Firuz, Gazneli Mahmut, Giv, Güstehem, Hacı Efendi, Hadim Cafer Paşa, Han Ahmet, Hasibi Hüseyin Efendi, Haydar Beğ, Hemdem Kethüda, Hızır Paşa, Hüseyin Paşa, Hüsrev (Kisra, Nuşirevan), Hüsrev Paşa, İsfendiyar, İskender (Sikender), Kahraman, Kanber, Kansu Paşa, Kanuni Sultan Süleyman, Karun, Katipzade Zeyni, Keyhüsrev, Keykavus, Keykubad, Keyumers, Kisra, Lala Mustafa Paşa, Mahmut Efendi, Mehmet, Mehmet Paşa, Memi Şah, Memun, Mervan, Muhammed Şah, Mustafa Ağa, Mübarek Şah, Müsellemzade, Nasırı Tusi, Nasuh Paşa, Neriman, Nizamülmülk, Nureddin Mahmud Zengi, Nuşirevan, Okçuzade, Osman Beg, Osman Paşa (Özdemiroğlu), Ömer Ağa, Peşenk, Pir Ahmet, Pir Mehmet Beğ, Rüstem (Tehmeten, Tehemten), Sam, Seyyidi Sani, Sikender, Sipahizade Ahmet, Sultan Sencer, Sührap, Şah Derviş, Şapur, Şeddat, Tahmures, Tozkoparan, Zal.

2.3. Edebi Kişilikler: *Adli, Akli, Ali Efendi, Ali Şir Nevayi, Ani, Arifi, Asafl,*

Aşki, Azeri Şeyh (İbrahim), Baki (Mahmut Abdülbaki), Beyazi, Bezmi, Bisati, Cinani, Cüvani, Derviş Ağa, Emir Hüsrev Dihlevi, Enveri, Fahri Razi, Fedayi, Figani, Firdevsi, Fünuni, Ganizade Mehmet Nadiri, Gubari, Hacı Kirmani, Hafızı Şirazi, Hakani, Haleti, Hasan, Hasan Çelebi (Kınalızade), Haşimi, Hatemi, Hatıfi, Hayali, Hilali, Hilali, Hilmi, Hükmi Efendi, Hüsam, Hüsrev, İbn Hüsam, İlahi, İlmi, İsmet, Kadri, Katibi, Kemal Hocendi, Lisani, Makali, Mani, Maruf Efendi, Mehdi, Minneti, Misali, Molla Cami, Molla Vechi, Muhyi, Nevi Efendi, Nizami, Nümayi, Ömer Hayyam, Ömri, Rahimizade, Reyli, Rifati, Sadi, Sai, Savti, Selmanı Saveci, Sipahi, Subhi Efendi, Şah

Derviş, Şahi, Şakirdi, Tabi, Ümidi, Vücuti, Yahya Efendi, Zahir, Zahirüddin Faryabi, Zamiri, Zuhuri.

2.4. Sanatkar Kişilikler: *Mani (Nakkaşı Çin).*

2.5. Mutasavvıf Kişilikler: *Mevlana (Mollayı Rum), Şeyh Sanan, Veysel Karani.*

2.6. Bilgin Kişilikler: *Aristo (Risto), Calinus/Calinos, Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina), Lokman.*

1. TIPLER

Klasik eserlerin hemen hemen tamamında şahıs kadrosunun en öne çıkan tipi aşık tipidir.²¹ Maddi aşk anlamında sevgiliye tutkun olan figür, manevi anlamda yaratıcıya aşık olarak verilir. Bazı eserlerde bu ayrım kolay şekilde yapılamamaktadır. İdeal tip sayılan aşık, sıradışılığı temsil eder. Aşk yoluyla geri dönmeyi, bırakmamayı temsil eder.

Sevgili de -ister ilahi ister maddi- kusursuz güzelliğin çizildiği bir figür olarak okuyucunun karşısına çıkarılır. Mükemmellik sevgiliyi ifade eder. Bir bakıma eserlerin oluşmasının sebebi, çıkış noktasıdır. Çünkü sevgili olmazsa aşık da olmaz, rakib de.

Sevgili kelimesi birçok kişi için farklı karşılıklar bulabilir. Nitekim Klasik edebiyatta da müellifler farklı anlamlarda kullanmışlardır. M. Akkuş, durumu şu satırlarla anlatır: *Edebiyatımızda aşk temasının temel kişiliği olan sevgili/ilgi duyulan üç temel tipten biri olarak sevgili/maddi, 2. Hayali unsur olarak sevgili/sembolik, 3. Tasavvuf anlayışına göre sevgili/İlahi.*

Bu üç işleyiş tarzının kurmaca ilişkilerini bir şekilde ifade edecek olursak, bir pramidin tepesinde maddi/sembolik sevgili imajı; tabanda âşık-rekabet (engel)-âşık; tabanla zirve arasında aşk yer alır. Aynı görüntü ilahi sevgi imajında, tepede ilahi sevgili; tabanda salik-engel-masiva/kesret; ikisi arasındaki pramid duvarlarını aşk-gölge (hayal) oluşturur.

Aşık tipinin karşısında yer alarak onun sevgili ile arasını bozmaya çalıştığı şeklinde tasvir edilen ve sürekli kötü olarak eleştirilen tip, rakiptir. Aşığın sevgiliden uzak kalmasına, acı çekmesine, sevgiliyi kıskanmasına sebep hep rakiptir. Bundan

²¹ Akkuş, age, s. 398.

dolayı da âşık tarafından en kötü sıfatlarla anılır. A. Atilla Şentürk, *Klasik Türk Edebiyatında Tipler*²² isimli çalışmasında detaylı biçimde ele almıştır.

Rint ve Zahit tipleri de birbiri ile çatışma içerisinde olan karşıt kutuplardır. Müellifler Rint'ten yana tavır takınarak Zahit'in karşısında yer almayı tercih etmişlerdir. Bir anlamda anlayışlı, dışı kötü gibi görünen fakat özü iyi olan Rint'in safında yer almak, hakikatte samimi duygu ve hareketleri savunmak; katı kuralcı ve samimiyetten uzak Zahit'i de anlayışsız bularak eleştirmek de Zahit'in kimliğinde yapmacıklığa, sorgulamadan kabul etmeye, anlayışsızlığa tepki göstermektir.

Arif, Zahit'in eleştirildiği yanların doğrusunu yapan denilebilir. Yaptıklarını menfaat beklemeden ve bütün kanaatkarlığı ile yapar. Zamanını zikirle geçirir.

Müelliflerin yukarıda sayılan ve sayılmayan tipleri eserlerine başka bir boyut kazandırarak taşıdıkları görülen hikaye kahramanları da gösterdikleri davranışlarla öne çıkmış, toplum zihninde yeni bir boyut kazanmıştır. Kays'ın Mecnun olması sadece kendi aşkına bağlanmamalı, toplumun ona yüklediği vasıflar da değerlendirilmelidir. Tahayyüli/tasavvuri tip olarak sayılan âşık, sevgili, rakip, zamanını aşarak bugün dahi birçok kesim tarafından bilinen âşk hikayelerinde Vamık-Azra, Ferhat-Şirin, Leyla-Mecnun, Hüsrev-Şirin, Mihr-Vefa vb. isimlerinde kendilerine vücut bulmuştur. Bir nevi gerçek âşık şöyle olur, sevgili şöyle olur gibi söylemlerin gerçek hayatta ideal örnekleri bunlardır, görüşünü yansıtır. Genelde de müellifler memduhlarını, gerçek hayattaki bu ideal tiplerden daha iyi durumda tasvir eder. Mecnun, bunların içinde en belirgin örnektir. Birçok müellif kendisinin Mecnun'dan daha üstün âşık olduğunu, birçok satırda dile getirmiştir.

Toplumda varlığını sürdüren tipler yalnızca sevda yaşayanlar değildir. Hayatın bir parçası olan meslek erbapları da edebi eserlerde sıklıkla okuyucuya sunulur. Zaman içerisinde bazıları geçerliliğini yitirip unutulsa da isimleri metinler yoluyla hala duyulabilmektedir. Tip kavramı çizgilerinin içinde yer alabileceği düşünülen meslek erbapları da bu çalışmada kendisine yer bulmuştur.

²² Şentürk, age.

Bir kelimenin sözlükte ve günlük hayatta sadece bir karşılığının olmayışı gibi müellifler de kullandıkları figürleri birden fazla görevle vazifelendirebiliyorlar. Ay denildiğinde bir gök cismini anlayan okuyucuya, onun astrolojideki yeri de hatırlatılıyor. Bunun yanında eski gökbilimi anlayışına göre tıpkı bir devlet teşkilatı gibi felek kavramının da teşkilat gibi anlamlandırılması, birtakım temsili tipler de ortaya çıkarmıştır. Samanyolu galaksisinin üyeleri klasik edebiyat temsilcilerince yalnızca bir yıldız olarak algılanmamış, önemli olayları etkilemelerinin yanı sıra şah, yiğit, savaşçı, hazinedar, şuh vb. karakter özellikleriyle birer insan gibi de tasvir edilmiştir. Daha da ileri gidilerek elinde kılıç ya da mızrak tutan delikanlı (Mirrih) şeklinde somutlaştırılmıştır.²³

İnsanların ortak karakterlerinin bir yansıması olarak nitelendirilebilecek tiplerin, birbirine yakın özellikte oluşları bakımından, yukarıda da geçtiği üzere, grup olarak incelenmesi uygun görülmüştür. Hiçbir gruba dahil edilemeyen tipler de “Diğer Tipler” başlığı altında toplanarak birliktelik oluşturulmuştur.²⁴

1.1. TAHAYYÜLİ/TASAVVURİ TİPLER (HİKAYE-DESTAN-MASAL KAHRAMANLARI, KARAKTERLER)

1.1.1. Aşık

1.1.1.1. Aşık (Uşşak)

Birine, bir şeye tutkun, imre, emre.²⁵ Bir güzele gönül veren, aşka tutulan.

Aşığın tek sermayesi aşkıdır. Çok büyük fedakarlık yaparak düşmanlarının dahi yapmayacağı şeyi kendisine yapar.

Klasik şiir ve nesirde aşıklığın belirtileri sarı yüz, kanlı göz, gözyaşı, yırtık kılık kıyafet, yaka yırtığı, zamansız ağarmış saçtır.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Atilla Şentürk. “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”.

²⁴ Tüm tiplerin kümelerine göre dökümü için bkz.: Ekler, Tablo 3.

²⁵ Ferit Devellioğlu. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*.

Klasik şiirin temel tiplerinden olan aşık, sevgili ve rakip arasında kalır, onların vasıtasıyla acı çeker. Bütün bunlara rağmen o acı çekmekten şikayetçi değil, tam tersine memnundur. Aşık, çektiği acının rızkı olduğunu düşünür.²⁶

Aşık, Divan edebiyatındaki temel tiplerin üst sıralarında yer alan tiplerdendir. Daima sevdiğinin peşinden koşması ve rakipleri ile mücadelesi ile şiirde yer alır. Mücadele etmeyi çok seven hatta bu yolda sevdiğine kavuşmayı dahi reddeden bir tavır içindedir. Dertlidir, yaralıdır. Vefasız sevgiliden şikayetçi görünür fakat yine de sevgili yolunda yaptıklarını zevkle yapar. Klasik şiirde şair, aşık olarak şiirde yer alır.²⁷

Zâhîde güzlâr seyri 'âşıkâ dîdâr-ı yâr
Vâ'ıza cennet gerekse âstânuñ baña bes (K 3/3)

Aşık tipinin Süheylî Divanı'nda kullanılış biçimleri şu başlıklar altında toplanmıştır:

a) Aşık sevgili yolunda sadıktır.

Virme dil ârâyiş-i dehre hevesden fâriğ ol
'Âşık-ı sâdık odur kim ola yek-dil yek-heves (K 3/17)

Alınmaz bâg-ı 'adlînde şehâ âsîb ile bir sîb
Meger 'âşıklara dilberleriñ sîb-i zenahdânı (K 6/11)

b) Yabancılar kavuşma hazinesine erişmiştir fakat aşık bunu elde edememiş ve keder içindedir.

Genc-i vasla irişüp şâd olmuş agyâr-ı denî
Künc-i gamda 'âşıkâ mûnis olan şîven gibi (K 13/23)

²⁶ Gencay Zavotçu. *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri, Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*.

²⁷ İskender Pala. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*.

*Müeyesser eyledi minnet Hudâ'ya subh ü mesâ
Kulaktan 'âşık idi görmege yüzün ahyâr (K 42/5)*

- c) Aşık sevgiliden dertlidir fakat yine de onun yolundan vazgeçmez. En çok acı çekenin ve bundan dolayı sesi çıkanın kendisi olduğunu düşünür. Tüm bunlar âşık ile sevgili arasındaki muhabbetin tarzı olarak görülmektedir.

*Pür olup nâle-i 'uşşâk ile etrâf-ı çemen
Tutdı âvâze-i bülbül yine her encümeni (K 41/4)*

*Âfâka çıkar velvele-i na'ra-i 'uşşâk
Budur ezeli ma'reke-ârâ-yı mahabbet (G 33/4)*

*Geldi bahâr güller açıldı taraf taraf
Tutdı cihâni şûriş ü gavgâ-yı 'âşıkân (K 34/11)*

*Beyâzî dahî eyler mi siyâhî nâm-ı 'uşşâkı
Beyâza çıkmadı mı defteri ol şâh-ı hûbânuñ (Mst 15/26)*

*Kaşlaruñ tuğrâsına gırralanursam vechi var
Defter-i 'uşşâkda ol hayli 'unvândur baña (G 3/6)*

(Yar, Dilber, Ağyar)

1.1.1.2. Bende (Kul, Esir)

Kul, köle. Divan edebiyatında daha çok aşğın kendisini köleye benzetmesi şeklinde şiirlerde yer alır. Aşık sevgilinin yolunda kuldur, köledir. Nasıl bir köle alınır satılırsa, aşık da alınıp satılmaya razıdır. Razıdır çünkü bir köleye yakışan şey sadakattir. Aşık da en sadık bir köle olarak aşk yolundadır. Kendisini sevgilisi olan o sultana adamıştır.

Klasik edebiyatta çoğu zaman padişah ile kullanılan bende, padişah/sultan olan sevgilinin aşığı olarak şairin sıfatı da olmuştur. Aşık seve seve sevgili yolunda kul köledir. Ne kadar acı çekerse çeksin üzerine düşen görevi, sadakati yerine getirir.

Geçmiş çağlarda karşılaşılan kölelik, köle pazarlarıyla hükmünü sürdürmüştür. Köleler bu pazarlarda alınır satılırdı. Aşık da bir köle olarak alınıp satılmaya razı bir tutum sergilemiştir.²⁸ Müellif de övdüğü kişinin bendesi olma durumunu şiirde ele almıştır.

Mantık-ı hattuñ göreydi Seyyid-i Sâni eger

***Bendeñ** olurdı Mübârek Şâh dâmen-der-miyân (K 12/5)*

Sultân-ı bî-vezîr ü Hudâvend-i lâ-nazîr

*Dâdâr-ı **bende**-perver ü Vehhâb-ı reh-nümâ (K 1/2)*

Münezzeh şân-ı pâki eylese bir 'âcize rahmet

*Eñ ednâ **bende**ye in 'âm ider biñ cennet ü hûrâ (K 2/9)*

*İki **bendeñ** olmasaydı 'anber ü kâfûr temâm*

Eylemezdi gice vü gündüz serâyuñ câygâh (K 9/24)

Kulak tut hâl-i 'âlemden haberdâr ol benim şâhum

*Garazsuz **bendeler** kavlini gûş it i 'timâd eyle (K 11/8)*

*Âsitânuñda bugünden **bende** oldum cân ile*

Tek kabûl eyle beni fermân-ı hidmet kıl hemân (K 12/25)

1.1.1.3. Divane

Delî. Aşık insanın mantıklı hareket edememesi genel olarak delilere benzetilir. Çok aşık olanın aklını kaybettiği de dile getirilir. Bundan dolayı aşıklıkla divanelik birbirine benzetilmiştir. Aşık, sevgilisi için delî divane olur. En acı veren

²⁸ Pala, age, s. 66.

durumları razı olan aşık, kendisine de toplumda hoş görülmeven durumları da yakıştırır.

Klasik edebiyatta aşık, sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırır. Çünkü deliler iyileşinceye kadar zincir ile bağlanır. Delinin ne yaptığını bilmiyor oluşu da aşığın haline uygun düşer. Aşığın delirmesi için birçok neden bulunabilir. Sevgili periye benzeyince, aşığın gönlü divane olur. Müellif de eserinde bu mazmuna yer vermiştir.

*Dirlerse şehâ saña Süheylî gibi meşreb
Gam-hâneye gel nûş idelüm câm-ı leb-â-leb
İncinme ki teklîfi de yâbâna degül hep
Kal dirse eger Hilmî sevdâ-zededür hep
Dîvânedür ol pâdişehüm sen aña kalma (Th 2/5)*

*Sîne-i süzânımı dil mesken eylerse n'ola
Meyl ider dîvâneler elbetde külhenden yaña (G 9/3)*

*Gam-ı Leylâ-y-ile tekmîl-i fenn-i 'ışk kılmışken
Añlsa yine Mecnûn'ı o bir dîvânedür dirler (G 68/3)*

*'Âşık-ı dîvâne yem tutmaz beni zencîrler
Baglasañ bir mûy ile zabt olunur mı şîrler (G 77/1)*

*Zâhidüñ cennetdedür fikri temâşâ bundadır
'Âşık-ı dîvânenüñ meyli hemân dîdâredür (G 99/2)*

*Bu köhne serâya halk meyl itse 'aceb olmaz
Dîvâneler elbetde vîrânededen eyler haz (G 151/4)*

*Göñül bahârı görüp n'ola olsa dîvâne
Süheylî sen aña kalma ki el-cünûnü fînûn (G 243/5)*

*İy Süheylî tıfl-i dil uslanmadı kaldı dime
Sabr kıl bir gün zemâne usladur **dîvânesin** (G 264/7)*

***Dîvânelerin** seglerine gösterüp ol yâr
Bî-çâreleri hoş ulu gavgâlara saldı (G 349/3)*

(Padişah, Aşık)

1.1.1.4. Esir (Bkz. Bende)

1.1.1.5. Fakir (Bkz. Geda)

1.1.1.6. Gavvas (Kavvas)

Dalgıç. İnci ve sünger bulmak, denize düşen bir şeyi çıkarmak ya da deniz dibinde çalışmak için suya dalan, denizin dibine inen kimse. Divan şiir ve nesrinde ilim, aşka; bazen şiir denize, aşık ve aşığın gönlü de inci çıkarmak için denize dalan gavvasa benzetilir.

Kıymetli şeyleri denizden çıkaran dalgıç gibi divan şiirinde aşık da aşk denizinden, bazen de gönülden kıymetli şeyler çıkardığı farz edilir.²⁹

*Hudâvendâ ben ol **gavvâs**-ı bahr-ı nazm u nesrem kim
Şikest itdi kelâmum kıymet-i lûlû-yı hemvârı (K 45/17)*

*Süheylî dürr için itmezdi ser-fürû bahre
Le'âlî-i sühenüm görse bir nefes **gavvâs** (G 144/5)*

*Gerçi Mecnûn iy gönül **gavvâs**-ı bahr-i 'ışk idi
Çok çalışdı irmedi deryâ-yı 'ışkuñ gavrına (G 288/2)*

***Kavvâs**-ı hayâlün gibi yok merdüm-i ner şast
Bir kabzada pertâb ide biñ nâvek-i sâkıb (K 15/25)*

²⁹ Zavotçu, age, s. 263.

(Mecnun)

1.1.1.7. *Geda (Fakir)*

Şiirde zengin fakir tezatlığı ile (bay u geda) ele alınmasının yanı sıra aşığın sevgili yolundaki düştüğü acizliği anlatmak için de kullanılmıştır. Aşık sevgiliden ilgi istemesi dilencinin durumuna benzetilmiştir. Divan şiir ve nesrinde ise çokça anılan sözcüklerden biri olup genellikle sevgili (padişah) karşısında âşığı ve konumunu anlatmak için kullanılır. Mesnevilerin de kahramanı olan gedâ Şâh u Gedâ mesnevilerinin başkahramanlarından biridir.³⁰

*Şâm u seher vird idüp vasf-ı cemîlin okur
Cân ile vassâf olup bây ü gedâ cümleten (K 5/35)*

*Virür nakd-i kânı eñ ednâ gedâya
O dem kim açar dest-i cûd-ı mevâhib (K 7/41)*

*Zemâne halkını şermende kılmış ihsânuñ
Kemâl-i vasfunı bây ü gedâ ider ifşâ (K 14/40)*

*Halk-ı ‘âlem cenâbına muhtâc
Anuñ ednâ gedâsı Sencer’dür (K 21/11)*

Farsça kökenli “geda”, yukarıda da bahsedildiği üzere yoksul, fakir manasında da kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında “fakir” kelimesi de doğrudan doğruya şiirde yer almıştır. Ayrıca fakir kelimesi tevazu göstermek için şairin kendisini anlatmak için kullandığı bir kelime olmuştur.

*Benem kim gelür her zemân ben fakîre
Biri biri üzre belâlar mu‘âkib (K 7/5)*

Sa’y idüp gelmişem ziyâretine

³⁰ Zavotçu, age, s. 264.

Ben fakîre bu hacc-ı ekberdür (K 21/34)

Der-i refî'üñe yüz sürmege gelür çokdur

Fakîr gitse o dergâha mâldâr gelür (K 20/22)

'Aceb mi devlet-i 'adlünide ben fakîr ü hazîn

Murâda irse 'alâ-ragm-ı hâsidân-ı gayur (K 24/42)

1.1.1.8. Kavvas (Bkz. Gavvas)

1.1.1.9. Kul (Bkz. Bende)

Yine dalâlet içre kalurdu esîr olup

Mûsî-i 'avnuñ olmasa kullara reh-nümâ (K 1/10)

'Aceb kim kifâyet ider hâsılı kân

Şu dem kim virür kullarına mevâcib (K 7/55)

İrdi söz çün gâyete başla du 'â-yı devlete

Hâlis u muhlis kuluñ olur du 'âsı müstecâb (K 16/40)

1.1.1.10. Uşşak (Bkz. Aşık)

1.1.2. [Sevgili] (Canan, Yar, vd.)

Divan şiirinin baş kişisidir. *Can, cânan, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habib, ma'sûk, güzel, hûb, hûbân, sanem, büt, nigâr, server, şah, şeh, hüsrev, sultan, mâh, âfitâb, şûh, tabîb, dilber, kâfir, nazenîn, hûnî, bîvefâ, dildâr, dilrubâ, dilârâ, dilnüvâz, gülizâr, gülendâm, melek, mehlikâ, sâkî, perî, mutrib* vs. kelimeler, çok zaman istiare yoluyla sevgilinin ifadesinde kullanılır. Bu noktada örnek olması bakımından *canan, dilber, dost, mahbub, nigar ve yar* kelimeleri taranmış, bütün kelimeler burada verilmemiştir.

Sevgilinin özellikleri içinde, acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Cevr oku atar, cana kasdeder, zulüm ve eziyette aşırı sınırları zorlar. Kimse ona hesap soramaz. Hatta bunlar günah bile olsa melekler ona günah yazmaz.

Divan şiirinde sevgili daima yüceltilir. Adeta ondan bahsetmenin gayesi de budur. Sevgili olmayan yer cennet bile olsa değeri yoktur. İki cihan ona feda edilir. Onun varlığı bütün acıları unutturur. Huri ve gilman onun yerini tutamaz. Onun sözü aşık için kanun gibidir.³¹ Cananın gamzesi neşter gibidir.

1.1.2.1. Aşına

Tanıdık, tanınan, bildik, bilinen anlamlarında kullanılır. Sevgili aşığa karşı ilgisiz, yabancılara/ağyara karşı daima aşınadır. Eserde âşinâlığın aşığa karşı yapılması, yabancılardan uzak kalınması gerektiği yönüyle ele alındığı görülmektedir. Sevgiliye ait bir davranış olduğu için “Sevgili” alt başlığında yer verilmiştir.

Cânâ kadîmî bende-i ‘ışkuñ durur gönül

Unutma âşinâlığı yâr-ı kadîm ile (G 301/6)

‘Âlemi gark-âb ider deryâ-yı eşkümden sakın

Âşinâ olma benüm iki gözüm bî-gâneye (G 311/4)

Kadîmî yâre beñzetdüm nigârâ mihnet-i ‘ışkı

Aña meyl itdi tab‘um baña hayli âşinâ çıkdı (G 355/4)

(Bende, Yar, Bigane)

1.1.2.2. Bigane

İlgi göstermeyen anlamında kullanılır. Sevgili, aşığa karşı hep ilgisizdir. Zıttı aşınadır. Şiirde bu iki kelime birlikte kullanılarak tezat oluşturulur.

³¹ Pala, age, s. 402.

Cümle hep **bî-gâne** resmin tutmuş ihvân-ı safâ
Hâl-i dilden bâ-haber bir hemdem-i gam-hâr yok (G 163/4)

‘Âlemi gark-âb ider deryâ-yı eşkümden sakın
Âşinâ olma benüm iki gözüm **bî-gâne**ye (G 314/4)

(Aşına)

1.1.2.3. **Canan (Bkz. Sevgili)**

Hücûm-ı mihr ü mahabbet peleng-i merdüm-küş
Belâ-yı gamze-i **cânân** çü neşter-i zenbûr (K. 24/6)

Olmaz o sanem ne kadar aglar iseñ bil
Şîrîn deheninden haberin almaga kâyil
Maksûd idiniüp sanma ümîdüñ ola hâsıl
Girmez elüñe dürr-i murâduñ sakın iy dil
Deryâ-yı gam ü vuslat-ı **cânâne**ye talma (Th 2/3)

Za ‘fum görüp öldürmege kasd eyleme her bâr
Sabr eyle elem virme bize olmayalum zâr
Her yanumuzı görme misiñ aldı gam-ı hâr
Cânânemüzi almaga geldi yine agyâr
Sen dahi ecel bir yañadan cânumuz alma (Th 2/4)

Mestâne Süheylê ruhı **cânân**uñ ilendi
Bûs itdi diyü la ‘lini câm-ı mey-i hamrâ (G 2/6)

Meclis-i meyde beni bir câm ile **cânân** aña
Şevkden ol demde teslîm eyleyem bir cân aña (G 6/1)

(Ağyar)

1.1.2.4. *Dilber (Bkz. Sevgili)*

Gönlü alan, güzel.

Alınmaz bâg-ı ‘adlûnde şehâ âsib ile bir sîb

*Meger ‘âşıklara **dilber**leriñ sîb-i zenahdânı (K 6/11)*

*Perîşân zülf-i **dilber** gibi cem ‘iyyetlerin görseñ*

Nifâk ile mu ‘akkad her birinüñ ‘akl ü idrâki (K 46/10)

*‘Aceb nahl-i dil-ârâdur nihâl-i kaddiñ iy **dilber***

Benefşe hatt ü gül hadd ü semen sîmâ vü nesrîn ber (K 49/1)

*Çekmem dir idüñ zülfi gamın **dilberüñ** aslâ*

Ïy hâce nedür söyle bu başuñdaki sevdâ (G 6/11)

(Aşık, Hacı)

1.1.2.5. *Dost*

Sevilen kimse. *Arkadaş, eş, yoldaş; sevgili, İlahi Sevgili (Allah)* anlamında kullanılır. Bu bağlamda dostun cemalini görmek de İlahi Sevgili'nin yüzünü (dîdârı) görmek, *vuslata ermek* anlamına yorulur. Dostun ayağına ve ayağı toprağına yüz sürme özlemi, sevdasının âşğın (şairin) gönlünü virane ve ruhunu (cân) da yüzün mumuna pervâne etmesi, sevgilinin yüzünü görme isteğinin (şevkinin) ve boyunun (serv, vahdet) özleminin öldürmesi de sözcüğe tasavvufi bir anlam yüklendiğinin, dost sözcüğünün *İlahi Sevgili* anlamında kullanıldığının ipuçlarını verir.³²

Ehl-i dikkat mû-miyânuñ vasfın eylerse n'ola

*Çün dimişler **dôstum** lâ-hayra illâ fi'l-vasat (G 148/4)*

*Rahm iderdüñ **dôstum** hâl-i dil-i nâ-şâduma*

Çekdüğüm derdi eger bir zerre iz ‘ân eylesen (G 170/3)

³² Zavotçu, age, s. 200-201.

*Ben nice feryâd ü efgân itmeyin iy **dôstlar**
Baña itdügün kime itdi meger diünyâde gam (G 210/3)*

*Gam degül engüşt-i Leylâ-y-ile magrûr olsalar
Dôstum ma'zûr tut yokdur kalem dîvâneye (G 314/2)*

(Divane)

1.1.2.6. Mahbub (Bkz. Sevgili)

Muhabbet olunmuş, sevilmiş, sevilen, sevgili.

*Husûsâ ol güzîn-i enbiyâ **mahbûb**-ı Rabbânî
Muhammed Mustafâ şâh-ı serîr-i Yesrib ü Bathâ (K 2/56)*

(Enbiya)

1.1.2.7. Nigar (Bkz. Sevgili)

*Resim, put anlamlarının yanında *sevgili* anlamında da kullanılır.*

*Bârek'allâh iy kemâl-i sâni '-i sûret-**nigâr**
Ïy şehenşâh-ı hilâfetmend-i 'âlî-destgâh (K 9/3)*

*Bezm-i dilde yirüm olsun dir iseñ sadr-ı kabûl
Tîr-i pertâb-ı **nigâra** ger gögüs kalkan gibi (K 13/15)*

*Yâkût u la'lden takınup gûşvâreler
Sahn-ı felekde döndi müzeyyen **nigâre** subh (K 17/24)*

***Nigârâ** sâk u rân ü sâ'id ü nakş-ı femüñ hakkâ
Bilûr ü sîm-i hâm kâfûr-ı ebyaz hokka-i gevher (K 49/9)*

*Olurdu fikr-i miyân ü kadinde hâme baña
Nigârdan getüreydi hamâme nâme bana (G 4/1)*

*Yummaz gözini subha degin nergisi bâguñ
Sen serv-i hevâ-bahşa nigârâ nigerândur (G 86/2)*

1.1.2.8. Yar (Bkz. Sevgili)

Dost. Sevgili. Tanıdık, ahbap.

*Yâr-ı 'atîkî hazret-i Sıddîk-ı bâ-vakâr
Pîrâyê-i mürüvvet ü ser-mâye-i recâ (K 1/25)*

*Îlâhî 'izzetüñ hakkı rasûl-i müctebâñ için
Dahi ol yâr-ı sâdık yâr-ı gâr-ı künc-i istignâ (K 2/59)*

*Zâhide gülzâr seyri 'âşîka dîdâr-ı yâr
Vâ'ıza cennet gerekse âstânuñ baña bes (K 3/3)*

*Fâris-i mizmâr-ı hikmetsin öñüñce yârdur
Gâşiyedâruñ olursa zümre-i pîşâniyân (K 12/9)*

*Zâyî 'itdüm hâk-i kûy-ı yârda nakd-i dili
Ser-be-ser gözden geçürdüm anı pervîzen gibi (K 13/16)*

*Şekki var yârüñ vefâsına nasîbi yok dilüñ
Ben de bildüm kim vefâ-yı yâr vehm ü zann gibi (K 13/23)*

1.1.3. Rakip

1.1.3.1. Adu

Düşman anlamına gelen “adu”, Klasik Türk şiirinde rakip için kullanılan sıfatlardandır. (Bkz. Rakip)

*Îlâhî 'adûya bizi eyle gâlib
Be-hakk-ı rasûl-i celîlü'l-merâtib (K 77/1)*

*'Adûnuñ [senüñle şehâ nisbeti yok]
Kaçan ola [şîr ile hem-ser se'âlib] (K 7/44)*

*Bir sadme-i hışmuñ biragur kûha tezelzül
Fûlâd-ı [dilüñ] cân-ı 'adûyı kıla zâ'ib (K 15/40)*

*'Adû-yı devlet ü câhuñ cüvâne-merg olsun
Be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr ü Hayder-i Kerrâr (K 23/35)*

*İdemez kevkebe-i kevkebi sa'd ile kırân
Mahv olur anda şihâb gibi 'adû-yı menhus (K 27/13)*

*İdemez kevkebe-i kevkebi sa'd ile kırân
Mahv olur anda şihâb gibi 'adû-yı deccâl (K 29/20)*

*Bir gazañfersin ki yanuñda 'adû rûbâhdür
Bir Süleymân'sın ki dîv-i hasmı hükmüñ kıldı râm (K 31/20)*

*Gördi rûbâh-ı 'adû hamlesin ol şîr-i nerüñ
Okudı her birisi âyet-i eyne'l-meferi (K 38/11)*

*Dünyâya 'atâ kıldı yine hazret-i Bârî
Gönderdi 'adû def'ine ol şîr-şikârı (K 39/1)*

*Gördükde 'adû şâhid-i şemşîrini nâ-çâr
Virdi dil ü cân nakdini kalmadı karârı (K 39/14)*

*Âteşler urur hürmen-i 'ömrine 'adûnuñ
Ol saf-der-i leşker-şikenüñ na'l-i şerârı (K 39/18)*

'**Adûnuñ** rîş-handinden safâlar kesb ide dâ'im
Ferîdûn-ı zemân añlaya her bir mâr-i Dahhâk'i (K 46/14)

Safâ vü zevküm artar her ne deñlü kılsalar tahkîr
'**Adû**-yı bed-güher gördüklerince cân-ı gamnâki (K 46/21)

Mûr-ı hakîr görinürem merd-i kâmile
Çeşm-i '**adû**-yı câhile ammâ gazaferem (K 50/10)

'**Adû** milkine devletle sefer kıl
Nice feth ü fütûh olsun nümâyân (Kt 25/18)

Olma iy dil ta 'ne-i seng-i '**adûdan** dil-şikest
Câh için her bir hasîse hâtemâsâ zîr-dest
Gam yime maksûm olan yine gelür rûz-ı elest
Dâmen-i himmet dirâz ammâ taleb kûtâh-dest
Rütbe-i idbâr 'âlî pâye-i ikbâl pest (Th 1/1)

Celâlî def'ine serdâr olan zâlim ne âl itdi
'**Adûya** rahmet okutdı cihânı pây-mâl itdi
Şeh-i dehre vebâli kaldı kendü cem '-i mâl itdi
Bu beyt-i dil-peziñri halk-ı 'âlem hasb-i hâl itdi
Der-i devlet-me 'âbuñ var iken bu deñlü kulları
Revâ mı cünd-i İslâm 'uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/6)

İy serîr-i devletüñ sadr-ı hümâyûn-ahteri
Milket-i Şâm 'uñ hudâvend-i 'âdâlet-perveri
Çek livâ-yı müntehâ-yı sancak-ı peygamberi
Hamle-i şîrânuña döymezi '**adûnuñ** leşkeri
Pâdişâhuñ gayretin çekmiş şecâ'at kânısın
Sen de 'Osmânoglu'nuñ nâmıyla bir 'Osmân'ısın (Tsd 3/3)

*Yanına kalmaz 'adû-yı bed-likânuñ döstum
İtdügin hep gösterür âyîne-i devrân aña (G 12/3)*

*'İzzet eyler ellere mihr ü mahabbet gösterür
Yanına almış 'adûyı baña mihnet gösterür (G 63/1)*

*Hüssâd-ı bed-nihâd 'adû-y-ile ittihâd
İy nûr-ı dîde 'ırzuña noksân degül midür (G 85/4)*

*'Adû-yı har dehânından bu cism-i nâ-tüvân gitmez
Gürisne seg durur agzından anuñ üstühvân gitmez (G 118/1)*

*'Adû-yı müdde 'î-i bed-sühen olur pâ-mâl
Bu tab '-ı tîh-neverdüm kaçan ki deprede rahş (G 136/2)*

*'Adû-yı seg yilermiş it gibi her subh-dem kûyuñ
Sakınsun bir gün ugrar okına âh-ı sehergâhuñ (G 169/4)*

*Eylese gûş 'adû huşke ber-â-ber tutmaz
Fi'l-mesel şî 'r-i terüñ olsa Makâlîcesine (G 289/4)*

1.1.3.2. Div

Dev, şeytan. İnsana mazarratı olan habis cinnî; halkın dev dediği vehmi bir mahluk, ifrit, şeytan.³³ Kötülükle dolu esatiri yaratıklar için kullanılır. İri yarı, korkunç, kuvvetli ve bazen insanı andıran biçimlerde düşünülür. İnsan gibi yaşadıklarına ve dişili erkekli olduklarına inanılır. Zerdüş dininde kötülük ruhlarına bu ad verilir. Başkanlarına da *Ehrimen* denilir. Bu dinde devlerin sayısı belli değildir. Siyah ve beyaz olmak üzere iki çeşit olduğu sanılan devler eski kültürümüzde hayli büyük bir yere sahiptir. Destanlarda kahramanlar daima devlerle savaşır. Süleyman peygamberin yüzüğünü bir dev çaldığı için de telmih yoluyla devlerden

³³ Onay, age, s. 139.

bahsedilir. Divan şiirinde rakip, dev olarak gösterilir. Ve periye benzeyen sevgiliyi elde etmeye çalışır. Bunun için bazen büyü de yapar.³⁴

*Niçe bir her gün rakîb-i dîv ile seyr-i kenâr
İy perî-peyker yiter şimden girü gel âdem ol (G 193/2)*

*Behmen-i zerrîn-kabâ sürdi dilîrâne rahş
Dîv-i sefid üstine ber-sıfat-ı Tehmeten (K 5/8)*

*Korkusundan yire basmaz ayagın bâd-ı sabâ
Mûr-ı miskîne mebâdâ bine dîv-i âzâr (K 22/35)*

*Her rahş olımaz sayha ile eşkar-ı dîv-zâd
Her şahs olımaz na 'ra ile ma 'reke-ârâ (K 48/10)*

(Rakip)

1.1.3.3. **Gayr / Ağyar**

Ayrı, başka, özge, artık, diğer. Yabancı, bildik olmayan.³⁵ Divan edebiyatında aşığın sevgili yolunda engel niteliğinde olan, aşığın üzülmesinde etkili olan, sevgilinin her şeye rağmen daha fazla ilgi gösterdiği tiptir. Yaptıklarından ve söylediklerinden dolayı eğri bir kaşa benzetilir.

Tasavvufi anlamda da kullanılan kelime, diğer bir deyişle “masiva”dır. Allah yolunda olanların, Allah’ı unutturacak her şey için kullandığı bir terimdir. O’nun yolunda, aşık ile maşuğun arasına girecek her şey aşığa zarar vereceğinden gayr/ağyardan kaçınırlar.

*Hâne-i gayra ol perî şâm ü seher varur gelür
Bizüm odaya yıl geçer gelmemesi neden gelür (G 57/2)*

³⁴ Pala, age, s. 118.

³⁵ Devellioğlu, age, s. 280.

*Kebâb olup ciger dil yanar âteşdân-ı 'ışkuñda
Ne dem ol lebleri mü'l **gayr** ile bezm-i şarâb eyler (G 87/2)*

*Yanup şevk-i ruhuñla şem'veş mahv olmadan **gayrı**
Yanan pervâneveş bî-bâl ü bî-pervâne olmak var (G 88/3)*

*Gidersin **gayr** ile yâbâna ammâ bunda gelmezsin
Efendüm 'âşık-ı bî-çâre de yâbâne incinmez (G 109/4)*

*Degül **agyâre** maglûb olduğum naks-ı mahabbetden
Baña mihr ü mahabbet n'eyleyem ol sîm-ber kılmaz (G 116/4)*

*Râh-ı ser-i kûyuñda götürmez bizi iy şâh
Agyâr-ı hara var ise biz bâr-ı girânuz (G 122/7)*

*İttihâduñ tuyalı **agyâr-ı** bed-hâh ile dil
Senden iy yâr-ı cefâkâr oldı bîzâr istemez (G 123/3)*

*Kesret-i **agyârdan** havf eylemez kûyuñda dil
Gürk-i derende ider mi mîş-i mîşîden hirâs (G 129/3)*

*İdeli **agyâr-ı** bed-hâh ile cânân ihtilât
Eylemez oldı ten-i bî-tâb ile cân ihtilât (G 149/1)*

*Yiridür sırma girîbânın çeküp çâk eylesem
Eylere **agyâr** ile ol âlûde-dâmân ihtilât (G. 149/4)*

*Genc-i vasla irişüp şâd olmuş **agyâr-ı** denî
Künc-i gamda 'âşika mûnis olan şîven gibi (K 13/24)*

(Yar, Aşık, Canan)

1.1.3.4. Rakip

Herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri.³⁶ Başkalarının menfaatine mâni olarak kendi menfaatine çalışan kimseler demektir. Edebiyatımızda *engel*, *düşman*, *ağyar*, *hasud*, *yabancı* gibi manalara kullanmışlardır.³⁷

Günümüzdeki dil penceresinden bakıldığında aynı hedef için çabalayan taraflar için kullanılan kelime, dilimize Farsçadan geçmiştir. Yine günümüzle ilgili örnek verecek olunursa filmlerdeki “kötü adam” tabirine karşılık geldiği söylenebilir. Klasik edebiyatımızın müelliflerinin, şiirlerinde sıkça yer verdiği kelimeyi, daha farklı kelimelerle, çağrışım yoluyla kullanmışlardır.

Aşık sevgilinin kendisine ilgi göstermemesinden, bunun yerine rakibe, ağyara ilgi göstermesinden şikayetçidir. Zira rakip her zaman sevgilinin yanında bulunup ona yardım eder, onla samimi gibi görünse de aslında sevgiliye karşı kötü niyetlidir. Hatta bundan dolayıdır ki müellifler siyah yüzlü şeklinde tasvirde bulunurlar. Bundan da fazla, müellifler rakip için dinsiz, kafir, fitneci vb. birçok kötü isimlendirmede de bulunurlar. Sadece ismen de değil, çeşitli hayvanlar (karga, eşek, domuz, baykuş vb.) yoluyla da kendisine yakıştırma yapılmıştır. Bu çalışmada asıl gaye genel hatlarıyla tipler ve isimlerin beytlerdeki örnekleri tarandığı için tüm tipler ve kişilerde olduğu gibi rakip tipinde de kendisine yapılan telmihler yer almamıştır.

Müellif, rakibin boğazına ip bağlanmadan durmayacağını belirtir, onu şeytana benzetir.

Olmasun 'âlemde kimse derd-i hecre mübtelâ
Yanar oda düşmeden artukdur el-hak bu belâ
Ta 'n-ı nâ-dân bir yaña cevri-rakîbân bir yaña
İy Süheylî derdümüñ kankı birin diyem saña
Ağlayup âh itdügüm 'ayb itmeñ iy ehl-i safâ
Nev-cüvânundan beni dâr itdi çarh-ı bî-vefâ (Msd 2/6)

³⁶ Devellioğlu, age, s. 875.

³⁷ Onay, age, s. 339.

*Benem şeh-süvâr-ı diyâr-ı megârib
Ki oldum belâgat semendine **râkib** (K 7/20)*

*Kûyuña varsam **rakîbüñ** giceler âgâh olur
Gûyiyâ şeytânîdür ta 'lîm ider şeytân aña (G 12/2)*

***Rakîbüñ** ugrulıktan tevbe kılmaz
Bogazına takılmayınca tâ ip (G 21/3)*

1.1.4. Rint

1.1.4.1. Harabati (Ehli Harabat)

Harabata mensup ve müdavim adam demekse de lisanımızda ayyaş, şeref ve haysiyetine lakayd, mübalatsız manalarına kullanılır.³⁸ Müellif harabat ehline yol gösteren bir muma benzettiği hilalden bahsederken bu ismi zikretmiştir.

*Nûrdan bir şem 'dür gûyâ hilâl-i şâm-ı 'îd
Kim **harâbât ehline** yol gösterür hengâm-ı 'îd (G. 52/1)*

*Su 'ûbetsüz güzer kılsun diyü **ehl-i harâbâta**
Melâmet illerine bir tarîk-i müstetâb açdum (G 213/2)*

1.1.4.2. Mest

Kendinden geçme ileri derecede sarhoş olup ne söylediğini ve yaptığını bilmeme hali, bu haldeki kişi. Divan şiir ve nesrinde sıkça anılan mest sözcüğü maddi aşkı işleyen metinlerde şarap, tasavvufî aşkı işleyen metinlerde ise aşk ve aşk şarabı ile kendinden geçen aşığın sıfatıdır. Sevgilinin etkileyici (baygın, mahmur) bakışı da âşığı mest edip kendinden geçirir.³⁹ Genel olarak “mest olmak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

³⁸ Onay, age, s. 201.

³⁹ Zavotçu, age, s. 487-488.

*Demi durur ki mey-i behcet ile **mest** olalar
Harâb-ı cür‘a-keşân-ı şerâb-ı renc ü ‘anâ (K 14/5)*

*Çemen ehlin dime bir câm ile yakdı nergis
O bakışlardur iden anları **mest** ü evgâr (K 22/10)*

***Mest** olup bâde-i şebnem ile bezm-i çemene
Çıka geldi gül-i nesrîn-i perîşân-destâr (K 22/15)*

***Mest** olup bâde-i şebnem ile bezm-i çemene
Çıka geldi gül-i nesrîn-i perîşân-destâr (K 48/49)*

1.1.4.3. Rint

Kalender, dünya işlerini hoş gören kimse, aldırışsız.⁴⁰ Çoğulu “rindân”dır. Divan şairleri genellikle kendilerini rint olarak tasavvur eder. Çünkü rint, dünyaya hiçbir suretle değer vermez. Onun asıl gayesi Allah’tır.⁴¹

*Sâki-i hüsnüñ müdâm ayagina küb düşmede
Var mı bir **rind**-i kadeh-peymâ mey-i rûşen gibi (K 13/9)*

*Bu kadar lütf u ‘atâdan kapuña dâhil ola
Rindler mey-gedede savma ‘alarda zühhâd (K 18/18)*

*Yazaldan sebz hatlarla düşüpdür nakşı Mânî’niñ
‘Aceb mi tâli ‘i düşse beyâz ol **rind**-i şeydânuñ (Kt 15/25)*

*Mey-i nâb ile geçüp meclis-i **rindâna** kadeh
Göz ider çeşm-i habâb ile zarîfâna kadeh (G 47/1)*

⁴⁰ Devellioğlu, age, s. 894.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Semih Ceyhan. “Zühd”, *DİA*.

*Bezm-i 'irfânda çeküp kendüyi hayli çevirüp
Gösterür şîve-i rindânı levendâna kadeh (G 47/2)*

1.1.5. Zahit

1.1.5.1. Hâce

Hoca, müderris, öğretmen. Hâce divan şiirinde iki farklı kişilikle sunulur. Aslında bir kişiliğin birbirini tamamlayan iki farklı yönü olarak nitelenebilecek olan bu özellikler;

1) Bilimin değerine inanmış ve kendini bilime adanmış bir kişilik.

2) Bilim ve aklın kılavuzluğu ile dünyaya aşırı değer verip dünya malına taparcasına bağlanan (dünyaperest) bir kişilik.

Hâcenin birinci maddede sunulan kişilik özellikleri divan şiirinde fazla işlenmez. Divan şairi şiirde hâcenin daha çok ikinci maddedeki dünyaperest kişiliğini hedef alır. Çünkü, hâcenin bu kişiliği kendine âşık olarak sunan şair karşısında bir duruş sergiler. Âşık da bulduğu her fırsatta hâceyi ve onun kişilik özelliklerini yermekten geri kalmaz.⁴²

*Hâce-i mâlik-rikâb hazret-i Hâcây kim
Nazm-ı revân-bahşına divedi kes lâ ve len (K 5/39)*

*Hâce-i müşkil-güşâ-yı tab 'uña mahfî degül
Ser-güzeşt-i mihnetüm iy mâye-i emn ü sevâb (K 16/35)*

*Nisâr-ı dest-i kerîmi gedâyı bây eyler
Kapusı kullugın itmekle hâceler mağrur (K 24/33)*

*Sühen kâlâ-yı fâhirdür ne bilsün kadrini her dún
Bu cinsün hâce-i hüsn-i kabûlündür harîdârı (K 45/19)*

⁴² Zavotçu, age, s. 299.

Hasb-i hâlüm n'ola bu nazm ile iş'âr itse

***Hâce-i** tab'uña bu matla '-ı bî-misl ü bedel (Trc 2/III/5)*

*Zer ü sîm ile magrûr olma iy **hâce** bu dünyâdur*

Tolar hâk ile çeşmüñ 'âkıbet Efrâsyâbâsâ (G 1/4)

***Hâce-i** hicrâna satduñ bende-i efgendeñi*

İy efendüm n'eyledi gör 'âkıbet hicrân bana (G 8/4)

Çekmem dir idüñ zülfi gamın dilberüñ aslâ

*İy **hâce** nedür söyle bu başuñdaki sevdâ (G 16/1)*

Dârâyî libâsuñ giyüben gözleme dârât

*İy **hâce** nazar kıl kanı Dârâb ile Dârâ (G 16/2)*

*Yine tıfl-i dili bir **hâce-i** hüsne düşürmiş kim*

Sezâ olsa Süheylî hâne-i kalbüm aña mekteb (G 24/5)

*Sen baña 'arz itme iy **hâce** metâ '-ı vuslatı*

Tâlib olmam bilürem ben 'âkıbet hicrânı var (G 67/4)

Meşâm-ı câne bu kim zülf-i 'anberfâmdan gelmiş

*Pür olmuş nâfedür iy **hâce** gûyâ Şâm'dan gelmiş (G 135/1)*

Kalursın bir kefenle 'âkıbet hayrân ü ser-gerdân

*Kapuñda tutalum iy **hâce** yüz biñ bâr bağlanmış (G 137/3)*

Fenâ fi'llâh olup dehrüñ fenâsın añlamış bilmiş

*Dil-i âvâre iy **hâce** 'aceb üstâd imiş bildüm (G 214/3)*

*Şişme kabarma bâd-ı gurûr ile gey sakın
İy **hâce** resm-i 'âlemi añla habâbdan (G 254/2)*

***Hâce** nakş ile niçün eyler münakkaş hânesin
Anı yâd itmez mi bir gün olacağın hânesin (G 264/1)*

*Çıkup dil bend-i zülfüñden lebüñden yaña yüz tutdı
Gider bir **hâcedür** gûyâ Buhârâ'dan Semerkand'e (G 306/2)*

*Gün gibi pertev salar her şeb ser-â-ser 'âleme
Kul nazar iy **hâce** yârüñ câme-i dîbâsına (G 316/4)*

*Nisâr-ı dest-i kerîmi gedâyı bây eyler
Kapusı kullugın itmekle **hâceler** mağrur (K 24/33)*

*Zer ü sîm ile magrûr olma iy **hâce** bu dünyâdur
Tolar hâk ile çeşmüñ 'âkıbet Efrâsyâbâsâ (G 1/4)*

*Çekmem dir idüñ zülfi gamın dilberüñ aslâ
İy **hâce** nedür söyle bu başuñdaki sevdâ (G 16/1)*

*Dârâyî libâsuñ giyüben gözleme dârât
İy **hâce** nazar kıl kanı dârâb ile Dârâ (G 16/2)*

*Sen baña 'arz itme iy **hâce** metâ'-ı vuslatı
Tâlib olmam bilürem ben 'âkıbet hicrânı var (G 67/4)*

(Geda, Kul)

1.1.5.2. Sufî

Sözlükte *tasavvuf ehli*, *mutasavvıf*, *sofu* manaları verilen sözcük, bu manaları ile tasavvuf büyükleri, mutasavvıflar için zikredilen bir sıfattır. Sözcük divan şiirinde

bu manasıyla pek kullanılmaz. Akıl temsilcisi bir tip olarak nitelenen sufi (kaba sofu), divan şiirinde âşığın karşısında bir duruş sergiler.⁴³

İlk sufiler Hint-İran dinleri ile Hıristiyan tesiri altında, aslında İslamiyette olmayan sıkı bir zahidliği ve riyazeti kendilerine meslek edinmişlerdir. Ancak sonradan Vahdeti Vücut etrafında gelişen fikirler onları bir araya toplamıştır. Hatta hükema felsefesi denilen eski Yunan felsefesinin İslamileşmiş şekliyle Vahdet-i Vücut'u birleştirenler olmuştur. Daha sonraki zamanlarda "zahid" karşılığı olarak sofu kelimesi kullanılmıştır. Anadoludaki kızılbaşlar kendilerine sofi diyerek Şah İsmail'e bağlılık göstermişlerdir. Bunun nedeni Şah İsmail yanlılarına Erdebil Sufileri denilmesiydi. Sufiler ile alimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Alim, akıl ile Allah'a ulaşmayı isterken, sufi aşkın gönül işi olduğunu ve Allah'a ancak aşk ile ulaşılabileceğini söyler. Bu nedenle tekkeyle medrese de birbirlerine düşmandır. Divan şairlerinin birçoğu ise medrese tarafını tutar.⁴⁴

*Çok tolaşduñ halka-i bezm-i şarâba el-hazer
Yüri iy sũfi hele bu kerre de hurmet saña (G 14/3)*

*Tarîk-ı 'ışkda sũfi sebük-bâr olmak isterseñ
Soyın abdâl-ı 'ışk ol sıklet-i tâc ü kabâdan geç (G 43/3)*

*Sıklet-i tâc ü 'abâ-y-ile yine uçmak diler
Zümre-i sũfiyi gel gör kim 'aceb kuş oldılar (G 66/6)*

*Sũfi bucakda derd ile başın salar yürür
'Âşık safâ vü zevk ile mest-i müdâm olur (G 69/4)*

*Âsân degül iy sũfi güzergâh-ı mahabbet
Biñ baş sakın bir puladur anda hatar var (G 75/2)*

⁴³ Zavotçu, age, s. 665.

⁴⁴ Pala, age, s. 408.

*Şol yana yana nâr-ı cehennem didükleri
Bi'llâhi sâfi âteş-i hicrân degül midür (G 85/3)*

(Abdal, Aşık)

1.1.5.3. Müfti

İslami konularda İslam hukukuna göre hüküm vermede yetkili kimseye verilen addır.

*Her birisi fazl ile şöhre-i rûy-ı zemîn
Her biri tahkîkde müftî-i heftâd-fen (K 5/45)*

1.1.5.4. Zahit

Dine (İslam) aşırı bağlı olduğu söylenen, dünya ile meşguliyeti olmayan, tasavvuf ile ilgilenen ve öyle görünen kişilere denir.

Divan şiir ve nesrinde şariat temsilcisi olan zahid tarikat ve gönül taraftarı olan divan şairinin küçümseyip önemsemediği bir kişiliktir. Cennete zühd ve takva ile ulaşılabacağı düşüncesinde olup her gördüğüne kendi görüşünü benimsetmeye çalışır.⁴⁵

*Zâhide gülzâr seyri 'âşîka didâr-ı yâr
Vâ'ıza cennet gerekse âstânuñ baña bes (K 3/3)*

*Dâhil-i meşreb-i rindân olacak demlerdür
Zâhidâ gel berü 'ayş eyleyelüm bir nice dem (K 32/8)*

*Hâk-i siyâhu gevher ider feyz-i himmetüm
Zâhid gümân ider ki beni kîmyâgerem (K 50/8)*

*'Uşşâk-ı zâra zâhid pend ü nasîhat itme
Fe hel ra'eyte sabben yesgâ ile'n-nesâyih (G 45/2)*

⁴⁵ Zavotçu, age, s. 800.

*Fasl-ı gülde bâdesüz olmak revâ mı zâhidâ
Gel sen insâf it husûsâ kim ola eyyâm-ı 'id (G 52/5)*

*Halvetde zâhid her seher eyler temennâ-yı diger
Fehm eylemez aslâ meger sırr-ı velev şî'nâ nedür (G 72/3)*

*Men 'arefden iy Süheylî dem vurur zâhid velî
Zerrece bilmez hakikat neydügin ammâ o har (G 106/7)*

(Aşık, Kimyager)

1.1.6. Arif

1.1.6.1. Arif (Arifibillah)

Arapça kökenli kelime, “bilen, bilgili” anlamlarına gelir. Tasavvufî pencerede ise Allah'ı hakkıyla bilen, olgun insan için kullanılır.

Klasik şiirde şairler sevdiklerini arif biçimiyle tasvir eder. Ârif, zahidin karşısındadır. Zahit gibi çıkar amaçlı ibadet yapmaz. Menfaat beklemez. Zamanını Allah'ı zikir ederek geçirir.⁴⁶

*Fazl ile bu 'arsaya evvel olan rahşberân
Fâris-i Kirmân-zemîn 'ârif-i sırr u 'alen (K 5/38)*

*Cilve kılup nazm ile 'ârif-i Hakk 'Ârifî
Eyledi bu 'arsada çok harekât-ı hasen (K 5/40)*

*Oku kasâ'idlerin ragbet ile kıl nazar
Diñle ne dir 'Ârif'i pîri budur cümleden (K 5/48)*

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahrettin Atar. “Arif”, *DİA*.

*Hâk-i pâk-i âsitânuñ sürme-i ehl-i nazar
Tûtîyâ-yı gerd-i râhuñ kuhl-ı ‘ayn-ı ‘ârifân (K 12/2)*

*Vekkâd-ı tab‘ı ‘ârif idi Âzerî-i Şeyh
Yakmışdı sühen şem‘ini andan nice şeydâ (K 48/24)*

*Bir nâkil-i ahbâr idi ol ‘Ârif-i bi’llâh
Diñlerdi hadîsini anuñ ehl-i Buhârâ (K 48/36)*

*Hired te‘emmül iderken temâmına târîh
Zihî vekâle-i ferhunde didi ‘ârifler (Mst10/6)*

*Cihân kâmilleriñüñ ‘ârifi Ma‘rûf Efendidür
Olupdur fazl-ı Hak‘dan keşf aña esrârı Kur‘ân‘uñ (Mst 15/8)*

*İşâret eyleyüp mîm-i Murâd‘a
Didi bir ‘ârif-i esrâr-ı Yezdân (Mst 20/5)*

*‘Ârif-i Hak Vechî-i sâhib-sühen
Vâkıf-ı esrâr-ı hafîyy ü celî (Mst 34/1)*

*Ehl-i derûn ‘ârif-i âgâh-idi
Pîr-i cihân-geşt idi merd-i velî (Mst 34/2)*

*Eyleme ‘ârif bu fânî câha hergiz i‘tibâr
‘Ârdur merd olana zenveş libâs-ı müste‘âr
Ger bürehne ger fakîr ol ger emîn-i nâmdâr
Rûzgâr el virmedi kaldum ayakda cür‘avâr
Geh gubâr-ı gamla hayrân geh mey-i hayretle mest (Th 1/2)*

*İy pîre-zâl-i zîşt-likâ bildügüm bu kim
Alur göz ile ‘ârif odur bakmaya saña (Trk 1/6)*

*İy Süheylî bir iki câm ile olmaz kâni‘
‘Ârife olmayıcak câm-ı müselles sâlis (G 41/5)*

*Bir nâkil-i ahbâr idi ol ‘Ârif-i bi’llâh
Dîñlerdi hadîsini anuñ ehl-i Buhârâ (K 48/36)*

*Hurrem olduk eynemâ remziyle vechü’llâhdan
‘Ârif-i bi’llâh olanda bugzdan olmaz eser (G 106/4)*

1.1.7. Hikâye Kahramanları

1.1.7.1. Azra

Vamık ile Azra hikayesinin kadın kahramanı. *Kızoğlankız* yani *bakir* demektir. İzarı *Azra-misal*, *dileber*, *azra-fial*, *Meryemi Azra* gibi tabirlere eski metinlerde rastlanır ve hep *bakir* manasınadır. Vamık ile Azra’nın aşk maceraları mesela Ferhad ve Mecnun efsanesi gibi Türkler arasında şayi olmamış haklarında avami kitaplar yazılmamış edebiyata da layıkıyla girememiştir.⁴⁷ Azra divan şiir ve nesrinde, Şirin ve Leyla gibi şairler için sevgilinin simgesi olmuş kişilerden biridir. Adı Şirin ve Leyla’ya göre daha az anılır. Sevgilisi Azra ise *yanak* anlamına gelen “izar” kelimesi ile ses benzerliğinden dolayı sevgilinin yanağı ile ilgi kurularak anılır.⁴⁸

*Ol câm idi ser-geşte iden Mihr ü Vefâ’yı
Ol câm idi Vâmık iden ‘âşık-ı ‘Azrâ (K 48/58)*

(Mihr, Vefa, Vamık)

1.1.7.2. Ferhat (Kuhken)

Ferhat ve Şirin hikayesinin erkek kahramanıdır. Ferhat, Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi olan Şirin’e aşıktır. Şirin’in arzusu üzerine bisütun adlı bir dağı

⁴⁷ Onay, age, s. 423.

⁴⁸ Zavotçu, age, s. 93.

delmesi istenir. Divan şiirinde sevgilisine kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan âşığı sembolize eder. Daha çok Şîrin ve Hüsrev ile birlikte anılır.⁴⁹

*Ol câm idi Şîrîn'e iden Husrev'i hayrân
Ol câm idi **Ferhâd**'ı iden kûh ile hem-tâ (K 48/57)*

*Olsa âhen binâ-yı bünyâduñ
Yine vîrân olur ol âbâduñ
Meyli yok kimseye bu cellâduñ
Cân-ı Şîrîn'in aldı **Ferhâd**'uñ
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/1)*

*Milk-i 'ıškuñda yemîn eylesem olmam hânîs
Kays ile Vâmîk u **Ferhâd**'a ben oldum sâlis (G 41/1)*

*Yıldı bir kez câ-be-câ **Ferhâduñ** eyler kanı cûş
Bî-sütûnuñ sanmañuz kim lâle-i hamrâsı var (G 104/4)*

*Tîşe salsa nice biñ **Ferhâd** olmaz kârger
Ol ki tarh itmiş vücûd-ı âdemîde bir esâs (G 129/2)*

*Degül taglarda yir yir vahş ü tayruñ itdügi efgân
Sadâsı kûhsârûñ nâle-i **Ferhâd**'dan kalmış (G 134/2)*

*Külüng-i mihneti Zâl-i zemâne irgürür başa
Bu dehr-i bî-sebât içre gerek 'ışk ile **Ferhâd** ol (G 195/3)*

*Cân-ı Şîrîni gibi komazdı anı Husrev ile
Bî-sütûn'da yâr-ı gâr idi meger **Ferhâde** gam (G 210/6)*

⁴⁹ Cemal Kurnaz. "Ferhad", *DİA*.

Fünûn-ı dâstân-ı 'ışk ile lâl idi her dâna
*Bu sırruñ nüktesin şâyi ' kılan **Ferhâd** imiş bildüm (G 214/4)*

*Geyik Destânı oldı dâstânı Kays u **Ferhâd**'uñ*
Süheylî şimdi dildâr ile dillerde meselsin sen (G 248/5)

Ol zamânthane-i 'ışkî ki ben âbâd itdüm
*Balçugın Vâmık'a **Ferhâd**'a taşıtdum taşın (G 252/2)*

Nâlesini kûhsârûñ sanma vahş ü tayrdan
*Bir eserdür kim kalupdur nâle-i **Ferhâd**dan (G 256/4)*

Nukûd-ı 'ışk-ı pâki kılduğı-çün her yire zâyi'
*Göreydüm anı taşdan kesdürürdüm darb-ı **Ferhâde** (G 304/5)*

Ne 'âşıksın ki cân virdüñ diyü helvâ-yı Şîrîne
*Zamâne virdi muhkem 'agzınuñ dadını **Ferhâde** (G 319/5)*

Binâ-yı kasr-ı Şîrîn muhkem olsun diyü virmiş baş
*Hezâr ahsente **Ferhâde** gedüğünde komış başı (G 325/3)*

*Benem meşhûr-ı şîr-i 'ışk olan **Ferhâd** ile Mecnûn*
Biri bir rûstâyî dag eridür biri sahrâyî (G 329/4)

*Derd-i 'ıška bulmayup **Ferhâd** u Mecnûn çâreyi*
Gitdiler âhir 'adem vâdilerine arayı (G 356/1)

a) *Kuhken*: Dağ kazan. Ferhad, Şirin için Bisütun dağına deldiği için bu lakapla anılır.⁵⁰

⁵⁰ Pala, age, s. 278.

Libâsın kılâsa Şîrîn her kaçan eksûn-ı hârâyî İderdi
Kûhken bir âh ile küll seng-i hârâyı (G 329/1)

(Şirin, Hüsrev, Cellat, Kays, Mecnun, Vamık)

1.1.7.3. Hüsrev

Hüsrev ü Şirin hikayesinin erkek kahramanı. Çocuğu olmayan İran hükümdarı Hüzmüz'ün Tanrı'ya yakarışları ve adakları sonunda kabul olur ve bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Bu çocuğun adı Hüsrev olur. Aşık olduğu kız olan Şirin'e kavuşmak için çeşitli olaylar yaşar. En sonunda aşkına kavuşur. Fakat hayatları uzun sürmez. Hüsrev'in Meryem'den doğma oğlu Şiruye, Şirin'e göz koymuştur. Babasını öldürtür. Şirin de Hüsrev'in türbesinde kendi hançeriyle intihar ederek hayatına son verir.⁵¹

Ol câm idi Şîrîn'e iden Husrev'i hayrân
Ol câm idi Ferhâd'ı iden kûh ile hem-tâ (K 48/57)

(Şirin, Ferhat)

1.1.7.4. Kays (Bkz. Mecnun)

1.1.7.5. Kuhken (Bkz. Ferhat)

1.1.7.6. Leyla

Leyla ile Mecnun hikayesinin kadın kahramanı. Leyli diye de bilinir. Divan şiirinin en sık işlenen konularından olan Leyla ve Mecnun, Arap dünyasından yayılarak İran sahasına, oradan da Türk edebiyatında yansımaları bulmuştur. Türk edebiyatında ilk olarak Şahidi'nin kaleme aldığı mesnevîde meşhurluk ve güzellik sınırlarını Fuzuli aşmıştır. Birçok şairin kendi dizeleriyle işlediği mesnevîde Leyla, aşkıdan Kays'ı çöllere düşürmüş ve Kays'ı Mecnun yapmıştır.⁵²

⁵¹ Mustafa Erkan, "Hüsrev ve Şirin", *DİA*.

⁵² Leyla ve Mecnun hakkında bkz.: İsmail Durmuş, "Leyla ve Mecnun", *DİA*.

*Ol câm idi Leylâ 'ya viren revnak u sûret
Ol câm idi Mecnûn 'ı iden 'âleme rüsvâ (K 48/56)*

*Gam-ı Leylâ-y-ile tekâmîl-i fenn-i 'ışk kılmışken
Añlsa yine Mecnûn 'ı o bir dîvânedür dirler (G 68/3)*

*Vâdi-i 'ışka düşüp Leylâ-yı maksûd isterüz
Pâ-bürehne baş açuk Mecnûn-ı 'üryânlar bizüz (G 108/4)*

*Eli degmez başın kaşımaga Mecnûn-ı nâ-şâduñ
Gam-ı Leylâ gibi başından anuñ âşiyân gitmez (G 117/4)*

*Kâbiliyyet ezeli konmuş idi Leylâ 'da
Çihre-i Kays 'a bakınca didi mecnûn ancak (G 162/2)*

*Deştde nâka-i Leylâ 'ya nazar kıldukça
Dil-i Mecnûn 'da füzûn olur idi şevk-i cemâl (G 196/3)*

*Hatt-ı sebziñ göricek oldu benefşe mahzûn
Sanki dîvâne olup Leylâyı gördi Mecnûn (G 273/1)*

*Düşüp bir vâdiye Leylâ-i maksûduñ temennâ kıl
Varup Mecnûn gibi dillerde sen de dâstân olma (G 308/2)*

*Kuyûd-ı kesreti terk eyleyüp ferd olmak isterdi
Reh-i Leylâda Mecnûna olurdu sâyesi nâşî (G 325/5)*

*Esîr-i bend-i 'ışk şâhid-i şehir-i melâhatdür
Kemend-i zülf-i Leylâ 'ya tolaşdı sanma Mecnûn 'ı (G 338/3)*

(Mecnun, Divane)

1.1.7.7. *Mecnun (Kays)*

Cin tutmuş, deli, tutkun. Leyla ile Mecnun hikayesinin erkek kahramanı.

Divan şiirinde Mecnun, Aşık'ın timsali, Leyla ise sevgilidir. Her iki kelimde de aşık ve sevgili ile ilgili olabilecek bütün kavram ve çağrışım katmanlarını ifade edebilecek genişliktedir.

Şairler, genellikle kuşların çöllerde Mecnun'un başına yuva yapması hikayesine telmihte bulunurlar ve kendilerinin başında da sevgilinin hayalinin yer ettiğini söylerlerdi. Bu durumda sevgilinin saçları (siyahlığı ve karanlık oluşu nedeniyle) leyli olarak anılırdı. Mecnun Leyla'ya tutulmuştur; aşık da hem Leyla olarak hitap ettiği sevgiliye, hem de tevriyeyle leyli olarak nitelendirdiği sevgilinin saçlarına tutulmuştu.

Mecnun da Ferhat gibi aşkın sembolü olan şahıslardan biridir ve Divan şiirinde bir aşık sembolü olarak en çok onun adı geçer. Şairler Mecnun ve onun malum macerasını ele alarak neredeyse sayısız mazmunlar oluştururlar. Mecnun'un Leyla ile olan mektep arkadaşlığı, ona aşık olması, çöllere düşmesi, orada vahşi hayvanlarla olan ünsiyeti, kuşların başına yuva yapması, ayaklarının zincire vurulması, sonunda Leyla'ya kavuşmasına rağmen onu tanımaması vs. cihetleriyle çok yönlü olarak ele alınır.⁵³

Ol câm idi Leylâ'ya viren revnak u sûret

*Ol câm idi **Mecnûn**'ı iden 'âleme rüsvâ (K 48/56)*

Dilâ bezm-i belâda ney gibi nâlân olursañ da

*Beyâbâna düşüp **Mecnûn**-sıfat 'üryân olursañ da*

Eliñ genc-i murâda irmeyüp vîrân olursañ da

Süheylî gibi dâ'im bî-ser ü sâ mân olursañ da

Eli altında olma kimsenüñ hâtem gibi zinhâr

Kimesne dimeye tâ kim gözüñ üstinde kaşuñ var (Msd 4/5)

⁵³ Dursun Ali Tökel. *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*.

Hulefâ bundan olmadı Me'mûn
Kays'ı derd ile eyledi **Mecnûn**
Bagrın Efrâsyâb'ıñ eyledi hûn
Kahramânlar elinden oldu zebûn
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/4)

Hevâ yolında yâd it itdügüñ ney gibi nâlân ol
Döküp seyl-i sirişkûñ gice gündüz turma giryân ol
*Belâ vâdîlerin geşt eyle **Mecnûn** gibi 'üryân ol*
Yuyup ten câmesinden çirk-i cürmi pâk-dâmân ol
Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşimân ol
Yapış hablü'l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol (Msd 9/1)

Milk-i 'ışkuñda yemîn eylesem olmam hânîs
Kays ile Vâmık u Ferhâd'a ben oldum sâlis (G 41/1)

*El çeküp kaldurdılar ayagı Ferhâd ile **Kays***
Geçdi anlar cümleten biz dahı nevbet beklerüz (G 115/2)

Kâbiliyyet ezeli konmuş idi Leylâ'da
*Çihre-i **Kays**'a bakınca didi mecnûn ancak (G 162/2)*

*Geyik Destânı oldu dâstânı **Kays** u Ferhâd'ıñ*
Süheylî şimdi dildâr ile dillerde meselsin sen (G 248/5)

***Kays** kimdür ki anuñ eyleyesiz şâbâşın*
Añma bir dahı yanumda o yâbân oynaşın (G 252/1)

Bu tîh-i mihnetüñ olmazdı ser-gerdân mecnûnı
*Fünûn-ı 'ışkı ta'lîm eyleseydüm **Kays**-ı nâ-şâde (G 304/4)*

*Götürmüş ayagı dânyımış bu bezm-i kesretten
'Aceb dîvânedür Mecnûn dinilür **Kays**-ı nâ-şâde (G 319/4)*

*Benem meşhûr-ı şîr-i 'ışk olan Ferhâd ile **Mecnûn**
Biri bir rûstâyî dag eridür biri sahrâyî (G 329/4)*

*Derd-i 'ışka bulmayup Ferhâd u **Mecnûn** çâreyi
Gütdiler âhir 'adem vâdîlerine arayı (G 356/1)*

*Gelseydi zemânumda benim iy saçı leylâ
Gam deştine **Mecnûn** olmazdı baña hem-pâ (G 2/1)*

*Sahrâları seyr eyleyüp agyâr ile tenhâ
Mecnûn mı idersin beni iy saçları leylâ (G 15/1)*

(Leyla, Vamık, Ferhat)

1.1.7.8. Mihr

Mihr ile Vefa hikayesinin kadın kahramanı. Vefa Umman kraliçesi Mihr'e aşık olmuştur. Mihr de onu sever ve kavuşurlar. Vefa kırk hazineden kırkıncıda ne olduğunu merak eder. Mihr'in uyuduğu bir vakit kırkıncı hazineyi açar ve içeride bahçe görür. Ağaçlardan birinin meyveleri üç gömlektir. Vefa'nın kapıyı açmasıyla bu gömleklerden biri rüzgarla uçar. Vefa, durumu Mihr'e anlatır. Mihr de artık kaderlerinin değiştiğini söyler. Çaresiz o gömleğin peşinden giderler. Bundan sonra gelişen olaylarla ayrı düşselerde sonunda tekrar buluşurlar.

*Gerçi bilmez añlamaz **Mihr** ü Vefâ 'yı ol sanem
Şîve bâbın cümleden illâ ki müstesnâ bilür (G 79/3)*

*Ol câm idi ser-geşte iden **Mihr** ü Vefâ 'yı
Ol câm idi Vâmık iden 'âşık-ı 'Azrâ (K 48/58)*

(Vefa, Vamık, Azra)

1.1.7.9. *Şirin*

Ferhat ile Şirin (Hüsrev ile Şirin) hikayesinin kadın kahramanı. Ermen melikesi Mehin Banu'nun yeğenidir. Güzelliği, zerafeti, aşkına sahip çıkışı ile kendini gösterir. Hüsrev ile Şirin hikayesinin sonunda Hüsrev'in mezarının başında hançerle canına kıymıştır.

Şapur'un kılıktan kılığa girerek Hüsrev'in resmini göstermesi ile ona aşık olur.

Ferhat ve Şirin hikayelerinde ise Şirin, yine güzelliği, zerafeti ile ön plandadır. Ancak Şirin, Hüsrev ve Şirin hikayelerindekine göre durağan ve olayların akışına müdahil değildir. Aşık olduğu Ferhat'a ulaşmak için bekler. Ferhat da aşkı için yapması gerekenleri yapar. Yine Ferhat ve Şirin hikayelerinde Ferhat'ın ölümü ile Şiruye'nin Şirin'e talip olması ve tıpkı Hüsrev ve Şirin mesnevisindeki gibi Şirin'in kıvrak zekasını kullanarak Şiruye'ye bir oyun tertip ederek Ferhat'ın mezarında kendini öldürdüğü görülür.⁵⁴

Ol câm idi Şîrîn'e iden Husrev'i hayrân

Ol câm idi Ferhâd'ı iden kûh ile hem-tâ (K 48/57)

Olsa âhen binâ-yı bünyâduñ

Yine vîrân olur ol âbâduñ

Meyli yok kimseye bu cellâduñ

Cân-ı Şîrîn'in aldı Ferhâd'uñ

Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ

Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/1)

Cân-ı Şîrîni gibi komazdı anı Husrev ile

Bî-sütûn'da yâr-ı gâr idi meger Ferhâde gam (G 210/6)

⁵⁴ Sibel Üst. "Hüsrev, Şîrîn ve Ferhâd Kahramanları Üzerine", s. 47-62. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/33715> ET 18.11.2017.

*Sûret-i Şîrîn 'i nakş itmiş biri mir'âtde
Yüz çevürmüş Kûhken âyîne-i idrâkden (G 246/3)*

*Ne 'aşıksın ki cân virdüñ diyü helvâ-yı Şîrîne
Zamâne virdi muhkem 'agzınuñ dadını Ferhâd (G 319/5)*

*Binâ-yı kasr-ı Şîrîn muhkem olsun diyü virmiş baş
Hezâr ahsente Ferhâde gedüğinde komuş başı (G 325/3)*

*Libâsın kılsa Şîrîn her kaçan eksûn-ı hârâyî
İderdi Kûhken bir âh ile kül seng-i hârâyı (G 329/1)*

(Hüsrev, Ferhat, Cellat, Aşık)

1.1.7.10. Vamık

Vamık ile Azra hikayesinin erkek kahramanıdır. Vamık da Mecnun ve Ferhat da olduğu gibi şairler için aşık sembolü şahıslardan biridir. Mecnun ve Ferhat'a göre daha az zikredilir.⁵⁵

Çin padişahı ile Turan şahının kızının tek çocukları olan Vamık'a adını aşıklar verir. Çok kısa zamanda gelişip yetişkin özellikleri kazanan Vamık, ilim yönünden de kendisini geliştirir. Yakışıklılığı ile Azra'yı kendisine aşık eden Vamık, resmini gördüğü Azra'ya aşık olur. Diğer aşk hikayeleri gibi *Vamık ve Azra* hikayesinde de erkek kahraman sevdiğinden ayrılmış; çeşitli olaylarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bazen savaşmış, bazen esir düşmüş, hikayenin teşekkülü için gereken aksiyonu yerine getirmiştir.

*Ol câm idi ser-geşte iden Mihr ü Vefâ 'yı
Ol câm idi Vâmık iden 'aşık-ı 'Azrâ (K 48/58)*

⁵⁵ Tökel, age, s. 353.

Milk-i 'ıŝkuñda yemîn eylesem olmam hânîs
Kays ile Vâmık u Ferhâd'a ben oldum sâlis (G 41/1)

Vâmık u Ferhâd ü Mecnûn mürdelerdür sanmañuz
Mest olup câm-ı gam-ı 'ışk ile ser-hôŝ oldılar (G 66/4)

Ol zamânthane-i 'ışkı ki ben âbâd itdüm
Balçugın Vâmık'a Ferhâd'a taşıtdum taşın (G 252/2)

(Mihr, Vefa, Azra, Aşık, Kays, Ferhat)

1.1.7.11. Vefa

Mihr ile Vefa hikayesinin erkek kahramanı. Hikâyeye göre Feylekos isimli bir kralın üç oğlundan en küçük olanıdır. Kral hazinedeki üç küpten altın dolu olanı miras olarak Vefa'ya bırakmıştır. Önceleri sevinse de sonraları çeşitli badireler başına gelir. Başındaki belalardan kurtularak aşık olduğu sevgilisi Mihr'e kavuşur.

Gerçi bilmez añlamaz Mihr ü Vefâ 'yı ol sanem
Ŗıve bâbın cümleden illâ ki müstesnâ bilür (G 79/3)

Ol câm idi ser-geşte iden Mihr ü Vefâ 'yı
Ol câm idi Vâmık iden 'âşık-ı 'Azrâ (K 48/58)

(Mihr, Vamık, Azra)

1.2. MESLEK TİPLERİ

1.2.1. Ases (Pasban)

Gece devriye gezen bekçi, kolluk kuvveti. Asesler, Yeniçeri Ocağı'na mensup olup inzibat ve asayiş görevini yüklenmişlerdi. Bilhassa geceleyin devriye

gezip güvenliği sağlamak onların görevleriydi. Bölükbaşı derecesinde bir kişi, asesbaşı⁵⁶ tayin edilebilirdi. Aseslik müessesesi Fatih devrinde ihdas olunmuştur.

Klasik edebiyatta müellifler asesi, vazifesi ile ilgili olarak sevgilinin siyah saçlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Asesin gece dolaşarak suçluları yakalaması gibi sevgilinin gece renkli saçları da aşığı yakalamaktadır.

*Etrâf-ı mey-i la'l-i lebüünde hat-ı nev-hîz
Mestânelerüñ kasdın ider bir 'asesidür (G. 100/3)*

*'İzzet eylerler seg-i kûyuñ yapışmazlar baña
Bu mukarrerdür ki yârân olsa dahl itmez 'ases (G. 128/3)*

*Dâ'im sebû-yı 'ayşımı sensin şikest iden
İy çarh-ı kînedâr sitemger 'ases misin (G. 232/4)*

*Gîce pâsbândur [şihâbende] meh-tâb
Güneş imtisâl-i 'atâsında hâcib (K. 7/50)*

*Gamzeler midür eyâ Yûsuf-cemâlüm pâsbân
'Âşikuñ katline yahûd hancer-i garrâ midür (K. 47/11)*

(Güneş, Aşık)

1.2.2. Attar

Eskiden bir nevi eczacılık yapan, güzel kokular satan, bugün ise baharat, şifalı otlar ve kurutulmuş çeşitli gıda maddeleri ticareti yapan kimselere verilen ad. Türkçe'de daha çok aktar şeklinde söylenen kelime, *güzel koku* anlamındaki Arapça "itr"dan gelmektedir. Ancak attar yalnızca güzel kokular değil, her türlü şifalı bitkileri ve bunlardan yaptığı ilaçları da satardı.⁵⁷

⁵⁶ Asesbaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkadir Özcan. "Asesbaşı", *DİA*.

⁵⁷ Nil Sarı. "Attar", *DİA*.

*Mu‘attar kıldı dehri micmerâsâ sûz-ı güftârum
Mesîhâ gibi ihyâ eyledüm enfâs-ı ‘Attâr’ı (K 45/18)*

*Pür idi sühen ‘ıtrı-y-ile tabla-i ‘Attâr
Enfâsi-y-ile itdi sühen mürdesin ihyâ (K 48/17)*

(Mesiha)

1.2.3. Cellat

İnsan kesen, asan, ölüm cezalarını yerine getiren kimse. Eskiden cellatlar genellikle kara tenli olur ve çoğunlukla çingenelerden seçilirdi. Ölüm emrini yerine getirecekleri vakit ise kırmızı elbise giyerlerdi. Böyle günlerde padişah da kırmızı kürk (kaftan) giyerdi.

Cellat, ölüm emrini yerine getirmeden (infaz) önce suçlunun çevresinde, kızarmış gözleriyle öfkeyle dolaşır ani hareketler yapar, suçluya kırgın gibi davranırmış. Cellatın ilgisiz davranışı, şairin söylemiyle idam yerinde suçluya suçunu itiraf ettiren bir yaptırım işlevi görür.

Divan şiirinde kızarmış göz cellat olarak nitelenir ve bazı beyitlerde cellat mazmunu verir. Bazen keskin bakış, cellat görevini üstlenip ölüm emrini yerine getirirken bazen de cellatın keskin kılıcı, hile için bilim öğrenen fitnecilere yönelir.⁵⁸

*Olsa âhen binâ-yı bünyâduñ
Yine vîrân olur ol âbâduñ
Meyli yok kimseye bu cellâduñ
Cân-ı Şîrîn'in aldı Ferhâd'uñ
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/1)*

(Şirin, Ferhat)

⁵⁸ Zavotçu, age, s. 152.

1.2.4. Dellal

Eski dönemlerde bir haberi sokak sokak dolaşarak insanlara bağırarak duyuran kişilere verilen bu isim aynı zamanda ticari bir kavramdır. Satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlayarak para kazanırlar. Osmanlı zamanında da bu iki vazife ehillerine aynı isim verilmiştir. Devlet işleriyle ilgili durumları halka bildirmekle yükümlü bu kişiler aynı zamanda resmi devlet memuruydular. Ticari sahada çalışan dellallar buldukları sahaya göre çeşitli isimle anılmışlardır.⁵⁹

*Yemen iklimi elden gitdi dirlerken garâbet bu
Habeş milkini **dellâle** virüp dirler mezâd eyle (K 11/4)*

*'Aceb gâfil ki ol da 'vet icâbet ma'nisin bilmez
Zihî nâdân saña nisbet ide **dellâl** ü dellâki (K 46/6)*

*Alup birkaç yük akçe rüşvetin bir Türk-i bed-nâmuñ
Keten bazârımuñ **dellâli** oldu hâkimi Şâm 'uñ
Hayıflar 'arz-ı pâ-mâl ola sultân-ı zü'l-ikrâmuñ
Bu beyt-i dil-pezîr evrâdı oldu hâs ile 'âmuñ
Der-i devlet-me'âbuñ var iken bu deñlü kulları
Revâ mı cünd-i İslâm 'uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/3)*

*Ferâgat kıl Süheylî yok yire **dellâl** olup gezme
Alur yok dürr-i nazmı ser-be-ser bâzâr bağlanmış (G 137/5)*

1.2.5. Eşkiya (Bkz. Harami)

1.2.6. Ferraş

Arapça *yaymak* anlamındaki kökten türeyen Ferraş, meslek olarak anılabilecek, günümüz Türkçesinde *yaygıcı* denilebilecek bir meslektir. Sarayda

⁵⁹ Yusuf Halaçoğlu. "Dellal", *DİA*.

yatak ve halıları seren görevliler, Osmanlı'da sadece sarayda değil, saray dışında da vakıf gibi yerlerin temizliğiyle ilgilenmişlerdir.⁶⁰

*Çemen reşk-i behişt olmuş zemâne zîb ü fer bulmuş
Sabâ ferrâş olup gülzâra gelmiş ebr-i ter sakkâ (K 2/38)*

(Sakka)

1.2.7. Feylesof

Felsefe ile uğraşan, filozof. Filozof kelimesinin aslı Yunanca “*filasofos*”tur. Fila (sevgi, dostluk) ve sofya (hikmet, bilgelik) kelimelerinden meydana gelen filasofya "hikmet sevgisi", fila ve sofos kelimelerinden oluşan filasofos ise *hikmeti seven, bilgelik dostu* anlamına gelmektedir. Bu kelime Arapça'ya feylesûf (çoğulu felâsife) olarak geçmiş, Osmanlı Türkçesi'nde ise feylesof şekliyle kullanılmıştır; bugünkü Türkçe'de ise Fransızca'daki filozof (philosophe) telaffuzu benimsenmiştir. İslami literatürde feylesûf terimi yanında daha kuşatıcı bir anlam ifade eden *hakim* kelimesi de yaygın olarak kullanılmıştır.⁶¹

Şair, beyitlerinde hikmet sahibi olması dolayısıyla feylesof kelimesini kullanmıştır.

*Mahzen-i esrâr-ı kudret sadr-ı ‘âlî-menkabet
Matla‘-ı envâr-ı hikmet feylesof-ı kâr-dân (K 12/12)*

*Haşre dek devr itse pergâr-ı sebük-pâ-yı felek
Bulmaya zâtuñ gibi bir feylesof-ı hurde-bîn (K 33/24)*

*Haşre dek devr itse pergâr-ı sebük-pây-ı felek
Gelmeye zâtuñ gibi bir feylesôf-ı hurde-bîn (K 35/9)*

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı ve Mehmet İpşirli. “Ferrâş”, *DİA*.

⁶¹ Hüseyin Aydın. “Filozof”, *DİA*.

*Böyle olsa olıcak 'âlemde tavr-ı serverî
Reşk iderdi görse tarzın feylesofân-ı güzîn (K 35/18)*

1.2.8. Hadim

Hizmetçi, hizmet eden kişi. Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren, tasavvuf yoluna girmemekle birlikte sufilere yardımcı oldukları ve onların ihtiyaçlarını karşıladıkları için kendilerine “hadim” denen bazı insanlar mevcut olagelmıştır. Dünyadan el etek çekip ibadetle meşgul olan sufilerin hizmetinde bulunmayı görev sayan hadimler, sırf sevap kazanmak için veli olduğuna inandıkları bu kişilerin yanında bulunur, onların işlerini görürlerdi. Hadimlere tekke ve zaviyelerin işlerini görüp gözettikleri için nakib de denilmiştir.⁶²

Şair, yukarıda bahsedilen tanımdan hariç başka bir manada kullanım sergilemiştir. Kelime, basit manada, *sevgilinin kapısında hizmetçi* anlamında beyitte yer almıştır.

*Sen ol sultân-ı 'âlî-kadr-i gerdûn-sâyesin şâhâ
Kapuñda bir siyeh **hâdim** idinseñ n'ola Keyvân'ı (K 6/5)*

(Sultan)

1.2.9. Hakkaki

Birtakım maddelerin üzerine yazı ve şekil kazıma sanatına *hakkak* denir. Hakkak sanatını yapan, mühür ve benzeri kazıyan kimseye *hakkaki* denir. Mesleğe de *hakkaklık*⁶³ denir.

Şair de müellifin mesleğinden hareketle müellifin mühür kazıması gibi bağır kazıdığına ve kendisinin de belagatte hakkaklığın üstadı olduğuna dikkat çeker.

*Sühen bir nâ-trâşîde güherdür kân-ı imkânda
Benem tîg-i belâgatle anuñ üstâd-ı **hakkâki** (K. 46/31)*

⁶² Süleyman Uludağ. “Hadim”, *DİA*.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Zeki Kuşoğlu. “Hakkaklık”, *DİA*.

*Dür-i dendânına tek nisbet itsünler o meh-rûnuñ
Delerse bagrını **hakkâk**ler dür-dâne incinmez (G. 109/2)*

1.2.10. Harami (Eşkîya, Şaki)

Sözlükte *bedbaht, talihsiz; günahkâr, asi* gibi manalara gelen *şaki* kelimesinin çoğuludur. Ancak eşkıya Türkçe'de farklı bir anlam kazanmış olup *yol kesen* manasına gelen muharib kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁶⁴

Klasik edebiyatımızda eşkıya sevgilinin gözleri ve gamzesine benzetilir. Aşığın yolunu keser, canına kasteder.

*Gâret itsün ol **harâmî** gözleri dil nakdini
Hancer-i hûn-rîzi bil bekler turur rehzen gibi (K 13/17)*

*Hakk'a minnet zâhir oldu âfitâb-ı ma'delet
Eşkîyâ-yı ehl-i cevruñ zulmeti buldı zevâl (K 30/6)*

*Bir geliş geldüñ ki mahv oldu gürûh-ı **eşkîyâ**
Bârek'allâh iy nizâm-ı devlet ü dünyâ vü dîn (K 33/21)*

***Eşkîyânuñ** tagılup cem'i perîşân oldu
İşidüp velvele-i 'adl ile ol kerr ü ferî (K 38/10)*

*Dil-i bî-çâreyi mihnetle öldürdükleri yitmez
Yine a'dâ-yı bed-hâha olurlar her biri **şâkî** (K 46/27)*

1.2.11. Hekim (Tabip)

Hekim, doktor. Divan şiirinde aşk bir dert, tabip ise bu derde çare bulamayan bir kişilik olarak tasvir edilir. Bir yandan da aşık tabipten bir çare beklemez. Çünkü aşık için gerçek ilaç sevgilidir.

⁶⁴ Ali Bardakoğlu. "Eşkîya", *DİA*.

*Cevârih oldı sipâh ü havâss zehen-hânî
Kuvâ **tabîb** ü süveydâ mesâbe-i Şâpûr (K 24/1)*

*Hudâdan zât-ı pâküñ 'âleme âsâr-ı rahmetdür
Nihâl-i devletüñ ser-mâye-i feyz ü sa 'âdetdür
Cihâna pertev-i sun '-ı cemîlüñ mihr-i 'izzetdür
Vücûd-ı pâküñe lâyük olan sadr-ı selâmetdür
Tabîb-i cân u dilsin haste olmak sen ne zahmetdür
Hudâ derdüñ dil-i bîmâre virsün cânâ minnetdür (Msd 5/1)*

***Tabîb**üm haste 'âşıklar visâlüñ ârzû eyler
Kapuñ dârü 'ş-şifâ dirler fakîr ü bâyı söyletsen (G 167/2)*

*Geç sâkiyâ devâ-yı **tabîb**-i kezûbden
Ke 'sü 'l-habîbi enfa 'ü maşrabi ez-zülâl (G 192/4)*

*Temennâ-yı 'ilâc itse Süheylî n'ola la 'lüñden
Dil-i bîmâruma iy cân **tabîb**i çünki merhemsin (G 253/5)*

*Baňa şarâb-ı la 'lüni sun iy **tabîb**-i cân
Budur 'ilâc hasteye kavî-i **hekîm** ile (G 301/4)*

(Aşık, Fakir, Saki)

1.2.12. Kadı

Kaza işlerine bakan kişilere verilen addır. Tabiatı gereği insan, diğer insanlarla olan münasebetlerindeki anlaşmazlıklarda bir başkasının arabuluculuğuna ihtiyaç duyar. Bu vesileyle İslamiyetin ilk dönemlerinde halifeler Hz. Peygamber'den (s.a.v.) devraldıkları arabuluculuk görevini, nüfus ve coğrafyanın büyümesiyle memurlar vesilesiyle yerine getirmek mecburiyetine düşmüşlerdir. İslamiyette bu amaçla ilk memur tayin eden kişi Hz. Ömer'dir.

Abbasiler döneminde meşhur olan Ebu Yusuf büyük bir şöhret kazandığı için kendisine Harun Reşit tarafından “Kadıul-Kuzat” lakabı verilmiş ve bu lakapla anılan ilk kişi olmuştur. İslam’ın ilk zamanında taraflar arasında çıkan husumetleri düzeltmeye çalışan kadılar daha sonraları farklı görevleri de yerine getirmeye başlamışlardır.

Osmanlı devleti zamanında kadıların İslam geleneğine uygun olmasına özen gösterilmiş, hatta Bursa Yeşil Cami ve Yıldırım Cami bu amaca uygun inşa edilmiştir. Önceleri çok fazla rağbet olunmayan kadılığa sonraları rağbet artmıştır. Osmanlı zamanında ilk kadılık konusunda herhangi bir kesin tarih yoktur fakat kaynaklardaki bilgilerden hareketle ilk dönemlerden itibaren görevlendirildikleri tahmin edilmektedir.⁶⁵

Kâdi-i Şâm-ı Şerif oldukda

Bir iki câmi ‘i kıldı ihyâ (Kt 1/3)

1.2.13. Katip

Kitabet eden, yazan, yazıcı; usta yazıcı. Mahkemelerde ve diğer devlet dairelerinde yazma işlerine bakan görevli, yazı memuru, yazıcı. Divan şairleri zaman zaman yazım kurallarını iyi bilmeyen ve kötü yazan katiplerden yakınmışlardır.⁶⁶

Ta ‘zîmüñ için secde kılur kâgıda hâme

Ahlâkuñı tahrîre şürû ‘ eylese kâtib (K 15/36)

1.2.14. Kemankeş

Farsça *çeken* manasındaki “-keş” ekini almıştır. *Keman çeken, kemancı* manasındadır.

Bârek’ allâh zihî şâh-ı kemân-keş ki anuñ

Pâye-i evvelidür menzile-i Tozkoparan (K 10/5)

(Tozkoparan)

⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 119-125.

⁶⁶ Zavotçu, age, s. 416.

1.2.15. Kimyager

Kimya bilgini. Kimya işleriyle uğraşan kişi.

*Hâk-i siyâhı gevher ider feyz-i himmetüm
Zâhid gümân ider ki beni **kîmyâgerem** (K 50/8)*

(Zahit)

1.2.16. Köçek (Rakkas, Rakszen)

Raks adı verilen bir çeşit dansı yapan erkek oyunculara verilen addır. Rakkas da denilen köçekler günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir. Kadınlar gibi etek giyen köçeklerin kendilerine has kıyafetleri ve dansları vardır. Parmaklarında zil adı verilen bir çeşit müzik aleti de vardır.

Köçekler, “şah” lakabıyla anılır ve takma adlarıyla meşhur olurlardı. Can şah, Zalim şah, Fitne şah vs. bunlardandır.

Köçek, Mevlevilikte kıdemsiz dervişe, yeniçeri ocağında da ocağa yeni girmiş yeniçeriye denilirdi.⁶⁷

*Bir yalıñ yüzlü ıfık **köçegidür** şem ‘ k’ anuñ
Her gice meygedede şevki süreyyâya irer (G 103/5)*

*Göñül ezelde ki bir bezme hemdem olmuş-idi
O bezme mutrib idi zühre çarh idi **rakkâs** (G. 144/2)*

*Yaraşur zühre vü hürşîd gelüp meclisüñe
Olsa çengîsi biri biri dahı **raks-zeni** (K 41/26)*

(Mutrib, Zühre)

⁶⁷ Pala, age, s. 277.

1.2.17. Mutrib

Itrab eden, çalgı çalan, çalgıcı anlamının yanında şarkı söyleyen içinde kullanılmıştır. Zühre'nin mesleği gibi şiirde işlenmiştir. Mecliste Zühre, mutriblik yapar.

Göñül ezelde ki bir bezme hemdem olmuş-idi

*O bezme **mutrib** idi zühre çarh idi rakkâs (G 144/2)*

Yüzüñ def kâmetüñ çeng itmeyince bezm-i fürkatde

*Sen iy **mutrib** yüri kanûn-ı 'ışkı çalabilmezsın (G 275/2)*

*Bezm-i gamda iy Süheylî nâle **mutrib** sîne def*

Dâg-ı pür-hûnum anuñ üstinde altun pül gibi (G 352/5)

(Zühre, Rakkas, Mutrib)

1.2.18. Müneccim

Eski ismiyle “ilm-i nücûm”, yani yıldız ilmiyle ilgilenerek, yıldızların hareketlerinden anlamlar çıkaran ve bu şekilde gelecekle, insanların kaderleriyle ilgili yorumlar yapan kişilere verilen addır.

Eski dönemlerde önemleri gayet fazla olan müneccimler, o kadar çok dikkat çekmişlerdir ki hükümdarların yanlarından ayırmadığı kişilerden olmuşlardır. Savaş ilanını dahi müneccimlerin sözlerine göre verilir olmuştur. Günümüzde müneccimlik adı altında olmasa da izlerini falcılarda, büyücü hocalarda görülmektedir. Aynı iş yapılmassa da günümüzde de kaybolan eşyaların bulunmasında, çeşitli hastalıkların tedavi edilmesinde başvurulan kişilerdir.

Klasik şiirde de müellifler konuları işlerken kullandıkları malzemeler arasına müneccimliği de koymuşlardır.

Kandadur ol mâh-ı burc-ı evc-i hüsnüñ menzili

*Bir haber vir iy **müneccim** baña lütf it suya bak (G 164/3)*

*Kevkeb-i bahtum görüp cânâ müneccimler didi
Yok beşâret tâli 'üñde fâl bir yüzden dahı (G 350/4)*

*Müneccimler vukûfindan bu necmüñ kaldılar 'âciz
Nazar olınsa usturlâbe virmez bir haber tâli' (G 154/4)*

1.2.19. Pasban (Bkz. Ases)

1.2.20. Rakkas (Bkz. Köçek)

1.2.21. Rakszen (Bkz. Köçek)

1.2.22. Ressam

Resim yapan, resim çizen müellif. Beyitte kaderin ressamı şeklinde yer almıştır.

*Böyle bir âsûdelik resmin dahı tarh itmedi
Var idelden safha-i tekvîni ressâm-ı kader (K 26/12)*

1.2.23. Saki / Sakka

Su veren, su dağıtan. İçki sunan. Su ve içki sunan güzel, sevgili; tasavvufî divan şiiri ve nesrinde ilahi şarap sunucusu, *Feyyâz-ı Mutlâk (c.c.)* olarak algılanır.⁶⁸

Klasik şiirimizde saki eğlence meclisinin olmazsa olmazlarındandır. Meclise gelenleri eğlendiren, herkese neşe dağıtmasının yanında içki dağıtarak onları mest eden bir tiptir. Meclis erbabına içki vererek onu sarhoş etmesi, sevgilinin aşk ile aşığı sarhoş etmesine benzetilmiştir. Nasıl ki sarhoş içkiden sarhoş olmuşsa, aşık da sevgilinin güzelliğinden sarhoş olmuştur.

*Sâki-i hüsnüñ müdâm ayagina küb düşmede
Var mı bir rind-i kadeh-peymâ mey-i rûşen gibi (K 13/19)*

⁶⁸ Zavotçu, age, s. 624.

*Senüñçün 'ayş u nûş ü zeyn ü zîb için müheyyâdur
Felek meclis savâbit nukl ü meh sâkî vü hûr sâgar (K 49/19)*

*Tolular çekdi bezm-i 'âlem içre 'ışkına Hakk'uß
Ecel câmin sunup sâkî-i devrân aña viridi keyf (Kt 11/2)*

*Yarın ne zuhûr eyler ise görevüz anı
Sun sâkî bugün sen bize câm-ı ferah-efzâ (G 2/5)*

*Yâr ile meclis-i müheyyâdur hemîn
Eyyühe's-sâkî edir ke'sen sâlimâ (G 5/2)*

*Safâ bezminde câm-ı mey gibi olmaga leb-ber-leb
Piyâle gibi iy sâkî bulunmaz bir güzel-meşreb (G 20/1)*

Arapça'da sakka da *su taşıyan* demektir. Dilimizde saka deriz. Eskiden İstanbul'da kırbalarla evlere *Kırk Çeşme Suyu* taşıyan suculara derlerdi.

Dini günlerde, bilhassa Muharremde halka su dağıtarak para toplayan cerrarları bu sakalardan tefrik için saki denirdi. Anadolu'da halk *sebilci* derlerdi.

Sakiler siyah sahtiyandan ceket ve potur, başlarına keçe külah giyerler, üzerine abani sararlardı. Bellerine yirmi santim genişliğinde sahtiyân kemer bağlarlar ve bu kemere bağlı halkalara da sarı renkli, içi yazılı taslar takarlardı. Sol omuzlarına ucu musluklu kırba denilen teneke su alan meşin bir depo asarlardı. Bunlardan biri çarşının bir başını, diğeri de öbür başını tutar ve karşılıklı mersiye okurlardı. Her fasılada taslara birer, ikişer yudum su korlar, halka “Kerbela şehidi İmam Hüseyin aşkına” sunarlardı. Bu suyu oturduğu yerde, ayakta ise çömelerek besmele çekip içen herkes küçük bir parayı sakinin sağ tarafında, kemere asık duran meşin torbaya atarlardı. Bu su Hristiyanlara da verilirdi. Bunlardan Bektaşî olanların hemyan içinde içtikleri görülürdü.⁶⁹

⁶⁹ Onay, age, s. 357.

*Çemen reşk-i behişt olmuş zemâne zîb ü fer bulmuş
Sabâ ferrâş olup gülzâra gelmiş ebr-i ter sakkâ (K. 2/38)*

*Sulayup gülşeni sakkâ gibi göz yaşı-y-ile
Eyledi şeh-i gülüñ hükmini icrâ bülbül (G. 206/2)*

(Rint, Ferraş)

1.2.24. Sarraf

Sarf kökünden türeyen Sarraf, altını gümüş karşılığında satan kişiler için kullanılırdı. Sarraf kelimesinin yanında *sayraf*, *sayrafi*, *nakkad* kelimeleri de kullanılmıştır. Eski dönemlerde insanlar altın ve gümüş ile alışveriş yapar ve mallarının fiyatını bunların ağırlığına göre belirlerlerdi. Sarraflar, altın ve gümüşün saflık derecesini iyi bilen ve bunları hassas terazilerle tartarak hangi karşılığa denk geldiğinin iyi bilen kişilerdi. Her çarşıda bulunur, insanların işlerini hallederek para kazanırlardı.⁷⁰

*Dür-i ma'ârife sarrâf sırf olam dir iseñ
Cevâhir-i sühene kalb-i pâküñi kân it (G 27/5)*

1.2.25. Sipehsalar

Farsça *ordu* anlamındaki “sipeh” ve *komutan* anlamındaki “salar” kelimelerinden oluşur. Orta çağ İslam devletlerinde kullanılmıştır. *Başkomutan* anlamındaki bu kelime yayılarak İran toplumlarında yayılmış, daha sonra Gazneliler tarafından da kullanılmıştır.⁷¹ Süheylî ümmetin başkomutanı şeklinde şiirinde kullanılmıştır.

*Vücûd-ı kâ'inâtı var iden sun '-ı Hudâ hakkı
Sipehsâlâr-ı ümmet pişvâ-yı enbiyâ hakkı
Rasûlüñ çâr-yârı ol gürûh-ı bâ-safâ hakkı
'Alîm-i 'alleme'l-esmâ Aliyyü'l-Murtezâ hakkı*

⁷⁰ Nebi Bozkurt. “Sarraflık”, *DİA*.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan Merçil. “Sipehsalar”, *DİA*.

*'Umûm-ı âl ü ashâb-ı rasûl-i müctebâ hakkı
Güzîn-i hânedân ü zümre-i âl-i 'abâ hakkı
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/1)*

(Enbiya, Resul)

1.2.26. Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana)

Şiir yazar. Klasik edebiyatta “ehl-i nazm”, “ehl-i belagat” “ehl-i mana”, “erbab-ı nazm” tabirleri de şair için kullanılır. Çoğulu “eşar”dır.

*Melâz itsün ol zât-ı pâki bu [şâ'ir]
Kapuñdan [bizâ'at-i] agyâr me 'âyib (K 7/26)*

*Benem o şâ'ir-i çâbük-süvâr-ı 'arsa-i nazm
Benem o gulgule-endâz-ı künbed-i hadrâ (K 14/27)*

*Hakîr isem n'ola elden tevakku 'um yokdur
Egerçi şâ'irem ammâ ne şâ'ir-i cerrâr (K 23/26)*

*Zemânımızda husûsâ ki şimdi olmuşdur
'Ulüvv-i mertebe-i şî'r pest ü şâ'ir hâr (K 23/27)*

*Be-çeşm-i 'akl nigeh mî-konem yemîn ü yesâr
Zi-şâ'irî beter ender-cihân ne bînem kâr (K 23/29)*

*Sa'y iderse ne kadar biñde birin şerh idemez
Medhüñüñ nâzım-ı Şeh-nâme olan şâ'ir-i Tûs (K 27/22)*

*Vasf-ı pâküñden hacildür nükte-sencân-ı zemân
Midhat-i zâtuñda kâsır şâ'ir-i sihr-âferîn (K 33/32)*

Yüz biñ çerâga oldı ber-â-ber bir ehl-i dil

Ma'lûm olur okunsa tesânîf-i şâ'irân (K 34/44)

*Hassân olursa nazm ile şâ'ir bu 'arsada
Vasf-ı bedî'-i şânuñi mümkün degül beyân (K 34/56)*

*Herkes aña vâsıl olamaz dâd-ı Hudâ'dur
Mazher düşürür şâ'iri ihsânına Mevlâ (K 48/6)*

*Her şâ'ir-i güm-geşteye ol şem'-i dil-efrûz
Zulmet gicesinde ola tâ rehber ü hem-pâ (K 48/16)*

*'Âlemde Hasan gibi kanı şâ'ir-i nâziik
Gülzâr-ı nezâketde odur verd-i mutarrâ (K 48/37)*

*Degül insâfdan idrâk idince gayra beñzetmek
Ki 'İlmî nâzükidür şâ'irân-ı nükte-sencânuñ (Kt 15/30)*

*Zamîrî şânu Şâkirdî'den echelken belâ bu kim
Zamîrinden geçer şâ'irlik ol nâ-fehm ü iz'ânuñ (Kt 15/39)*

*Dergeh-i devletüñe 'arz ideyin sultânım
Diñle bu matla'ımı şâ'ir-i rengîn-rakamuñ (Trc 2/II/5)*

*Sözin diñle SÜHEYLÎnüñ ma'ârif milkine şâh ol
Kulak tut iy gül-i ra'nâ işit bu pendi şâ'irden (G 241/5)*

*Şâ'ir oldur kim Süheylî la'l-i yâri vasf ide
Söz odur olmaya hâlî nükte-i eş'ardan (G 278/6)*

(Ağyar)

1.2.27. Şaki (Bkz. Harami)

1.2.28. Tabip (Bkz. Hekim)

1.3. TEMSİLİ TİPLER

1.3.1. Ay (Mah, Kamer)

Güneş sisteminin gezegenlerinden biri ve dünyanın uydusu. Eski gökbilim inancına göre birinci felekte bulunan kamer gezegenlerin en genci (1000 yıllık) olup içinde bulunan zamanda onun devri yaşanmaktadır. İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de kamer devrinin, ahir zamanın peygamberidir.⁷²

*Kasr-ı 'adliñde yanan şem 'i görüp didi **kamer**
Yaraşur mihr-i felek olsa bu şem 'üñ leğeni (K 41/24)*

*O **mâhuñ** feyzi nûrından nümâyân oldu ol gevher
O gevher oldu manzûr-ı cenâb-ı hazret-i a'lâ (K 2/16)*

*'Adedde sî iken **mâhı** gehî pencâh olur geh çil
Gehî ferbih gehî lâgar bu nûn u mîm-i bî-hem-tâ (K 2/28)*

*Hak budur kim başlayaldan devre çarh-ı çenberî
Cây idelden 'âlem-i ekvânı hûrşîd ile **mâh** (K 9/9)*

*Cebhe-sâ-yı dergeh-i 'âlem-penâhuñ olmasa
Bulmaz-idi bu kadar kadr ü şeref hûrşîd [ü] **mâh** (K 9/23)*

(Hurşit)

⁷² Zavotçu, age, s. 409.

1.3.2. Bâdısaba (Saba)

Gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgâr.⁷³ Divan şiirinde sürüklenme özelliğinden dolayı rüzgar haberci olarak vasıflandırılır. Sonbaharda ağaçların yapraklarını döken rüzgar, baharın da habercisidir.

*Bâd-ı sabâ gülşeniñ suffelerin pâk idüp
Çın seher ebr-i bahâr oldu aña âb-zen (K 5/15)*

*Korkusundan yire basmaz ayagın bâd-ı sabâ
Mûr-ı miskîne mebâdâ bine dîv-i âzâr (K 22/35)*

*Gülşeniñ pâk idüben suffelerin bâd-ı sabâ
Çemeniñ ebr-i bahâr oldu seher âb-zeni (K 41/3)*

*Tolanur bencileyin bâd-ı sabâ gülşende
Kad-i cânâneye beñzer diyü her nârveni (K 41/7)*

*Gör ne hâl ehli vefâdâr geçer bâd-ı sabâ
Kodi koyunına gülüñ gonçe-i nâzük-bedeni (K 41/8)*

*Nefes-i bâd-ı sabâ sanki dem-i 'Îsâ'dur
Her seher zinde ider lâle-i hûnîn-kefeni (K 41/11)*

*Eksük olma diyü sarâyından
Virdi bâd-ı sabâ şimâle yemîn (Kt 24/11)*

*Seher bâd-ı sabâdan gözlerine kühl için her bâr
Göz açmış hâk-i pây-i yâri ehl-i Isfehân gözler (G 73/4)*

(Div, Ehil)

⁷³ Devellioğlu, age, s. 61.

1.3.3. Behram (Bkz. Mirrih)

1.3.4. Bercis (Bkz. Müşteri)

1.3.5. Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)

Galaksimizin en büyük ısı ve ışık kaynağı, klasik şiirde de yıldızların hakimi, sultanıdır. Büyüklüğü ve şekli sebebiyle de def çalan bir kişiye benzetilir.

Yıldız ilmine göre kuvvet, şiddet, kahr, istitalet, sürekli, gazap, rağbet, his, iffet, haya, rikkat vasıflarındandır. Sarı renk güneşe mensuptur. Buna mensup olanlar zeki, kuvvet sahibi ve sanatkâr olurlar; alayış ve eğlenceyi severlermiş. Kimyagerlerce altına şems denir. Kamer ve müşteri dostları, Zühre ve Zühal düşmanlarıdır. Mevkisi dördüncü kat göktür. *Neyyir-i âzam* da derler. Pazar günü ile perşembe gecesine hakimdir. Tabiatı itidal üzere har ve yabistir. Güneşin Arapçası Şems, Farsçası Mihr, Âfitâb, Hûrşîd'dir.⁷⁴

Bu deñlü rif'ati kandan iderdi serverâ tahsîl

*Geliüp kapuñda her gün sürmese **hûrşîd** pişânî (K 6/6)*

Gîce pâsbândur [şihâbende] meh-tâb

***Güneş** imtisâl-i 'atâsında hâcib (K 7/50)*

Hak budur kim başlayaldan devre çarh-ı çenberî

*Cây idelden 'âlem-i ekvânı **hûrşîd** ile mâh (K 9/9)*

Cebhe-sâ-yı dergeh-i 'âlem-penâhuñ olmasa

*Bulmaz-idi bu kadar kadr ü şeref **hûrşîd** [ü] mâh (K 9/23)*

Nite kim sultan-ı nûr-efşân-ı taht-ı lâciverd

*'Âlemi devr eyleye **hûrşîd**-i yâkût-külâh (K 9/42)*

⁷⁴ Onay, age, s. 191.

Tokuz tolanur 'âlemi **hûrşîd**-i mahabbet
Pâ-bûsuña yüz sürmege yirden göge râğb (K 15/35)

Meh-i sipihr-i sa 'âdet çerâg-ı çeşm-i cihân
Ziyâ-yı 'adl-i felekde **güneş** gibi meşhur (K 24/22)

Pâye-i kadriñ refî 'itsün Hudâ-yı bî-niyâz
Nite kim **hûrşîd** seyr-i 'âlem-i bâlâ ider (K 26/41)

Didiler bu südde ol sadr-ı felekdür kim **güneş**
İşbu menzilgehde buldı bunca 'izz ü rütbeti (K 40/7)

Yaraşur zühre vü **hûrşîd** gelüp meclisüñe
Olsa çengîsi biri biri dahı raks-zeni (K 41/26)

Bu şevk ile göge atdı külâhını **hûrşîd**
Sarındı başına el-ân Yûsufî destâr (K 42/4)

Güneş kızmış meger ahşâma dek gitmez kapuñ bekler
Zavâllu ol dahı olmuş saña benden beter 'âşık (G 160/4)

Dıraşân her biri sath-ı felekde sâbit ü sâ'ir
Sabâh u şâm u **mihr** ü meh felek gerdûn cihân-ârâ (K 2/26)

Meh ü **mihr** sahn-ı semâda nite kim
Ola gâh tâli 'ola gâh gârib (K 7/60)

İkbâl için o neyyir-i ikbâl ü 'izzeti
Gönderdi biñ **mihr** ü mehi bir diyâre [subh](K 17/14)

Nebet ile kapusını bekler
Mihr ü meh işiginde çâkerdür (K 21/9)

*İy felek-mertebe Cem-kevkebe çarh-vakâr
Şâhid-i rif'atüñe **mîhr** ile meh âyinedâr (K 22/24)*

*Nite kim 'arsa-i dîvân-ı şeh-i hâverde
Mîhr ile mâh ola sîm ile zerden iki kûs (K 27/25)*

*Saña behrâm ü **mîhr** ü âsmân ü 'arsa-i 'âlem
Biri tîg ü biri tâc ü biri taht ü biri kişver (K 49/21)*

*Çemen-i dehrde bir gonçeden ayrıldum kim
Gökde virmişdi hâlel hüsnine **mîhr** ü mâhuñ (Kt 13/5)*

***Mîhr**-i felek almış seher destine üsturlâb-ı zer
Şeh-zâdeye tâli' tutar ikbâline kevkeb delil (Kt 17/5)*

*Ta'n ider gökde **mîhr** ile mâha
Kûşe kûşe o şemse-i zerrîn (Kt 24/6)*

*Fürûzân eyleyen dehri o mîhr-i evc-i behcetdür
Yanupdur yıldızı göklerde şimdi **mîhr** ile mâhuñ (G 169/2)*

*Nâm-ı şerîfi Ahmed ü ahlâkı dil-pesend
Burc-ı şerefde **mîhr** ile itmiş o meh kırân (G 238/3)*

*Niteki neyyir-i lâmi' seherde çarha girüp
Felekde **şems** ide ahşâma dek tavâf-ı semâ (K 14/50)*

(Pasban, Mah, Çengi, Rakszen, Aşık, Şahit)

1.3.6. Hurşit (Bkz. Güneş)

1.3.7. Kamer (Bkz. Ay)

1.3.8. Keyvan (Bkz. Zühal)

1.3.9. Mah (Bkz. Ay)

1.3.10. Merih (Bkz. Mirrih)

1.3.11. Mihr (Bkz. Güneş)

1.3.12. Mirrih (Merih, Behram)

Dünya'dan sonra Güneş'e en yakın olan seyyâre, Sakıt, Mars.⁷⁵

Beşinci feleğin yıldızıdır. Yunanlılarda savaş tanrısı Ares, Romalılarda ise Mars olarak bilinen bu yıldız, İran'da Behram adıyla anılarak hayır meleklerinden sayılmıştır. Yıldız bilgisine göre Merih'in rengi ateş kırmızısıdır. Bu sebeple mizacı sıcak ve kurudur. Elinde kılıç veya benzeri bir silah tutan bir şahıs olarak tasvir edildiğinden edebiyatta da eline silah almış kişiler Merih'e benzetilir.⁷⁶

Yidi seyyâredür zînet viren âfâk-ı nüh-tâka

*Çü keyvân müşterî **mirrîh** ü tîr ü zühre-i zehrâ (K 2/27)*

Nâgehân burc-ı esedden çıkdı bir zaygam-süvâr

*Hancer-i şengerfîni **behrâm**ü itmiş der-miyân (K 8/9)*

*Saňa **behrâm** ü mihr ü âsmân ü 'arsa-i 'âlem*

Biri tîg ü biri tâc ü biri taht ü biri kişver (K 49/21)

(Keyvan, Müşteri, Mihr)

⁷⁵ Devellioğlu, age, s. 621.

⁷⁶ A. A. Şentürk. "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler".

1.3.13. Müşteri (Bercis)

Mars, Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt. Altıncı feleğin seyyaresidir. Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter olarak adlandırılır. Farsça Bercis'tir. Batı'da kudretli bir tanrı olarak kabul görmüş, tahtının önünde içlerinden hayır ve şerri çıkardığı iki fiçinin bulunduğu bir insan suretinde hayal edilmiştir.

Zühre'den sonra en parlak yıldızdır. Sarı renkte bir yıldız olduğundan hararetli bir tabiata sahip olduğu kabul edilir. Ancak mizacı kuru, sıcak ve mutedildir. Bu sebeple uğurlu bir yıldızdır.⁷⁷

Yidi seyyâredür zînet viren âfâk-ı nüh-tâka

*Çü keyvân **müşteri** mirrîh ü tîr ü zühre-i zehrâ (K 2/27)*

*Olmasa ahterümle eger **müşteri** karîn*

Burc-ı şerefde dimez idi sa 'd-i ekberem (K 50/11)

Tâlib oldı dil sevüp bir mâh-rû sîmînberi

*Zerre-i kûr mihr-i 'âlem-tâba oldı **müşteri** (G 353/1)*

*Bir 'utârid-fitnat ü **bercîs**-fikredür k'anuñ*

Nûr alur mihr-i zamîrinden meh-i vâlâ-nişîn (K 33/27)

(Keyvan, Mirrih, Zühre, Utarid)

1.3.14. Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)

Kuzey kutbunda ikişer ikişer bulunan, ayın geçtiği yere yakın olan ve görünüşü itibariyle kolyeye benzetilen (ıkd-ı Süreyya) yıldız kümesinin Arapça karşılığı Süreyya, Farsça karşılığı Pervin ve Türkçe karşılığı da Ülker olarak bilinmektedir. Diğer mukayeselerde olduğu gibi müellifler memduhunu peren, pervin, ülker, süreyya adlarıyla zikredilen yıldız kümesinden üstün görmüşlerdir. Altı

⁷⁷ A. A. Şentürk, age.

ya da yedi yıldızdan müteşekkil olduğu bilinir. Yedi yıldız olduğu yönündeki bilgilerden hareketle “yedi kız kardeş” diye de anılmıştır.⁷⁸

*Na 'l-i süm-i eşhebi tâc-ı ser-i ferkadeyn
Hâk-i reh-i makdemi sürme-i çeşm-i **Peren** (K 5/33)*

*Hâl-i ruhuñ eflâk-i letâfetde **Peren** 'dür
Pür-nûr olur andan bu kadar şem '-i kevâkib (K 15/33)*

*Pür eylemiş cevâhir-i **pervîni** cem ' idüp
Zerrîn tabakla pâyına gelmiş nisâre subh (K 17/30)*

*Dakınur zînet için bezmüñe vardukça seniñ
Boynuna incü diyü zühre-i zehrâ **pereni** (K 41/25)*

*Cebîn ü kadd ü ruhsâruñ leb ü dendân-ı dür-bâruñ
Biri mâh u biri **pervîn** biri şem ' ü birisi harr (K 49/3)*

*Tarf-ı ruhsâruñda yir yir beñlerüñ iy gonçe-fem
Dir görenler mâh ile **pervîn** olmuş müctemi ' (G 153/4)*

*Gerden-i kumrîdeki tavk u kılâde dür ola
Hüdhüdüñ tâc-ı zer-endûdı gidüp mehcûr ola
Âbdan ta 'm u halâvet bozulup pür-şûr ola
Tagılup 'ikd-ı **süreyyâ** çarhdan mensûr ola
Mahv olup gitse harâret mihr-i 'âlem-tâbdan
Tâb-ı 'ışkuñ gitmeye bu sîne-i pür-tâbdan (Msd 11/4)*

*Bir yalıñ yüzlü ışık köçegidür şem ' k'anuñ
Her gice meygedede şevki **süreyyâya** irer (G 103/3)*

⁷⁸ Mustafa Uzun. “Süreyya”, *DİA*.

*Keşîde hvân-ı ihsânı küşâde bâb-ı güfrânı
Serâdan tâ Süreyyâya varınca ni‘meti yagmâ (K 2/5)*

1.3.15. Pervin (Bkz. Peren)

1.3.16. Saba (Bkz. Badısaba)

1.3.17. Süreyya (Bkz. Peren)

1.3.18. Şems (Bkz. Güneş)

1.3.19. Utarid

Arzıtilek (Merkür).⁷⁹ Güneşe yakın bir gezegendir. Eski gökbilim inancına göre ikinci kattadır. Yunan efsanesinde Merkür’dür. Şiirde ve nesirde pir hükmündedir. Eskiden birinin kitabet kuvvetini anlatırken “Onun kalem-i Utarid-rakamı” gibi tabirler kullanırlardı. Diğer yıldızlarla imtizaç eder.⁸⁰

*Ol gice âheng-i rezme tîri bârân itmege
Destine aldı ‘utârid kavs burcından kemân (K 8/4)*

*Meh-i nev sundı kemânını ‘utârid tîrin
Mâyil-i tîr ü kemân oldu diyü şâh-ı cihân (K 10/17)*

*Biñ yıl felek-i atlasa meşk itse ‘Utârid
Erkâm-ı nücûmı döküp olursa muhâsib (K 15/18)*

*Bir ‘utârid-fitnat ü bercîs-fikretdür k’anuñ
Nûr alur mihr-i zamîrinden meh-i vâlâ-nişîn (K 33/27)*

*Hâme-i müşgînine ser-beste erkâm-ı suver
Sûret-i erkâmına kil-k-i ‘utârid müşterî (K 37/11)*

⁷⁹ Devellioğlu, age, s. 1124.

⁸⁰ Onay, age, s. 417.

*'Utârid-re'y ü zühre-rû perî-peyker dil-ârâsın
Meh-i hûrşîd-manzarsın şeh-i ferhunde-ahtersin (G 257/4)*

(Bercis, Müşteri, Hurşid)

1.3.20. Ülker (Bkz. Peren)

1.3.21. Zühal (Keyvan)

Satürn gezegeni. Eski gökbilim inancına göre yedinci katta (gökte) yer alır. Siyah renklidir. Bunun yanında en büyük uğursuz yıldız sayılır.

Zühal'in etkisinde doğanlar cimri, pinti, ahmak, bilgisiz (cahil), yalancı ve kıskanç olurlar. Asılsız, boş (hurafe) sözlere inanır ve hayalperest olurlar. Zühal'in dostları Zühre ve Utarid, düşmanları ise güneş ile aydır.⁸¹

*Zühal-mahall ü kadir-kadr müşterî-tâli'
Sikender-âyet ü meh-râyet âftâb-âsâr (K 23/11)*

*Yidi seyyâredür zînet viren âfâk-ı nüh-tâka
Çü keyvân müşterî mirrîh ü tîr ü zühre-i zehrâ (K 2/27)*

*Sen ol sultân-ı 'âlî-kadr-i gerdûn-sâyesin şâhâ
Kapuñda bir siyeh hâdim idinseñ n'ola Keyvân'ı (K 6/5)*

(Müşteri, Mirrih, Zühre)

1.3.22. Zühre

Çobanyıldızı, Kervankıran, Venüs. Gökbilimi inancına göre üçüncü göktedir. Şuh tavrılı olarak nitelendirilir. Klasik şiirde bazen bu şuhluğuyla bazen de Harut ve Marut adlı iki melek aralarında geçen hikaye vasıtasıyla kendisine telmihte bulunulur. Hikayeye göre Harut ve Marut adlı iki melek insanlara büyü

⁸¹ Zavotçu, age, s. 814.

öğretmektedir. Zühre bu iki meleğe içki içirmiş ve onlardan öğrendiği İsmi Azam duasıyla gökyüzüne çıkmak istemiş, ancak duanın tamamını okumadığı için üçüncü kata kadar çıkmış ve orada kalmıştır.

*Yidi seyyâredür zînet viren âfâk-ı nüh-tâka
Çü keyvân müşteri mirrih ü tîr ü zühre-i zehrâ (K 2/27)*

*Zühre-i ufkdan eylemez ise eger tulû‘
Kılsun le’âlî-i sühenüm gûşvâre subh (K 17/21)*

*Savt u nakş itmege nev-rûz sabâda zühre
Çengdür kavs-i kuzah rişte-i bârân evtâr (K 22/16)*

*Yaraşur zühre vü hûrşîd gelüp meclisüñe
Olsa çengîsi biri biri dahı raks-zeni (K 41/26)*

*Râst kaddüm yine çeng eyledi üstâd-ı felek
Nagmesi her kalınuñ zühre-i zehrâya irer (G 103/4)*

*Göñül ezelde ki bir bezme hemdem olmuş-idi
O bezme mutrib idi zühre çarh idi rakkâs (G 144/2)*

*‘Utârid-re’y ü zühre-rû perî-peyker dil-ârâsın
Meh-i hûrşîd-manzarsın şeh-i ferhunde-ahtersin (G 257/4)*

(Keyvan, Müşteri, Mirrih, Hurşit, Çengi, Rakszen, Rakkas, Mutrib, Utarid)

1.4. DİNİ-TASAVVUFİ TİPLER

1.4.1. Abdal (Kalender)

Birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık anlamlarına gelen “Bedel” kelimesinin çoğuludur.⁸²

Abdallar, tasavvufi yolda kendilerinden vazgeçmiş kimselerdir. Nefislerine galip gelmek için çeşitli yollar denemişlerdir. Bazıları dilenmiş, bazıları aç ve susuz kalmış; nitekim ortak yön olarak nefislerinin isteklerinin karşısında tavır sergilemişlerdir.

Tavırları her dönemde, kendi felsefelerine göre farklılık gösterir. Buna bağlı olarak bazı dönemlerde bazı çevrelerce dışlanmışlarsa da bazı dönemlerde de sevilmişlerdir. Hatta içlerinde yağmur duası yapma, toplumu sıkıntılı durumlardan kurtarma gibi vasıfları üstlenmişler, topluma faydalı olmuşlardır. Menkabelerde abdalların aynı zamanda farklı yerde olma (tayyi mekan) ve çok kısa zaman içerisinde çok fazla işler görme (tayyi zaman) hadiseleri anlatılagelir. Kaynaklarda uçler, beşler, yediler, kırklar gibi farklı isimlerle anılmışlardır. Kendilerine Ricalülgayb⁸³ da denmiştir.

On üçüncü yüzyıllardan itibaren Anadolu topraklarında varlıklarını sürdüren abdallar, bazen eren, evliya gibi davranmışlar, bazen de görünüşleri itibariyle dilenci gibi gezmişlerdir.

Günümüzde de olgun, ne dediğini bilen, duruma göre davranabilen ve sevilen kimseler için “çok kalender” yakıştırılması yapılmaktadır.

Seyyâh-ı milk-i ‘âlem ü sebbâh-ı bahr-i gam

*Abdâl-ı çâr-darb ü sebük-pâ **Kalenderem** (K 50/3)*

Tarîk-ı ‘ışkda sûfî sebük-bâr olmak isterseñ

*Soyın **abdâl-ı** ‘ışk ol sıklet-i tâc ü kabâdan geç (G 43/3)*

⁸² Pala, age, s. 2.

⁸³ Bkz.: Ricalül Gayb.

Dimeñ câm-ı Cem 'üñ keyfiyyetin her bâde-nûş añlar
*Dimiş **abdâl** olan esrâr zevkin ehl-i hûş anlar (G 81/1)*

*Geh **abdâl**-ı nemed-pûş ü gehî rind-i teber-ber-dûş*
Eser yiller gibi vâdî-neverd-i Kerbelâyüz biz (G.125/3)

*Mahabbet hânkâhında bir **abdâl**-ı gedâ-hâlüz*
Esîrûñ olalı silk-i safâda pâdişâyüz biz (G 125/4)

*Süheylî post-pûş **abdâl**ı oldı tekye-i 'ışkuñ*
Unutma künc-i gamda gâh gâh ol mihnet-endîşi (G 337/5)

Mâsivâ nakşını kalbününden idüp cümle tırâş
*Terk-i tecrîd idegör yüri **Kalendervârî** (G 320/2)*

(Seyyah)

1.4.2. Asfiya

Samimi, saf, içi temiz, tuttuğu yol doğru olan kimseler. Samimi dostlar, azizler.⁸⁴ Hayatlarında saf niyetle Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kişilerdir. Bu anlamda bir tip özelliği gösterdiği için burada yer alması uygun görülmüştür.

*Senden istimdâd iderler enbiyâ vü **asfiyâ***
Zâtuñ ile fahr ider levh ü kalem 'arş-ı berîn (K 4/13)

(Enbiya)

⁸⁴ Devellioğlu, age, s. 43.

1.4.3. Derviş (Bkz. Eren)

1.4.4. Enbiya

Kendilerine has şeriatları olmayan ve kendilerine kitap gönderilmeyen; kendisinden önceki peygamberin getirdiklerine göre davranış sergileyen dini kişiye nebi denmektedir. Çoğulu “enbiya”dır. Peygamberimiz (s.a.v.) için de “Nebiler Sultanı” denmektedir.

*Künh-i kemâl-i kudretüñe irmedi ‘ukûl
Kıldı hicâb-ı hayrete ikrâr **enbiyâ** (K 1/9)*

*Sultân-ı çâr-bâliş-i dünyâ vü âhiret
Sâhib-serîr-i kevn ü mekân sadr-ı **enbiyâ** (K 1/13)*

*Hudâ ol nesl-i pâki cümle ‘âlemden ‘azîz itdi
Ki cümle **enbiyâ** ol nesl-i tâhirden olur peydâ (K 2/51)*

*Husûsâ ol güzîn-i **enbiyâ** mahbûb-ı Rabbânî
Muhammed Mustafâ şâh-ı serîr-i Yesrib ü Bathâ (K 2/56)*

***Enbiyânuñ** muktedâsı evliyânuñ rehberi
Tal‘atı nûr-ı mübînüñ rahmeten li’l-‘âlemîn (K 4/4)*

*Senden istimdâd iderler **enbiyâ** vü asfiyâ
Zâtuñ ile fahr ider levh ü kalem ‘arş-ı berîn (K 4/13)*

*Kanda ‘azm eylerseñ iy hâmî-i burc-ı **enbiyâ**
Hem- ‘inânuñ ola tevfik-ı Hudâ-yı lâ-yenâm (K 31/30)*

*Vücûd-ı kâ’inâtı var iden sun‘-ı Hudâ hakkı
Sipehsâlâr-ı ümmet pîşvâ-yı **enbiyâ** hakkı
Rasûlüñ çâr-yârı ol gürûh-ı bâ-safâ hakkı*

'Alîm-i 'alleme'l-esmâ Aliyyü'l-Murtezâ hakkı
 'Umûm-ı âl ü ashâb-ı rasûl-i müctebâ hakkı
 Güzîn-i hânedân ü zümre-i âl-i 'abâ hakkı
 Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
 Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/1)

Cihânı yog-iken var eyleyen Mevlâ için olsun
 Vücûd-ı kevne bâ'is Âdem ü Havvâ için olsun
 Ziyâ-yı çarh-ı çârüm Hazret-i 'Îsâ için olsun
 'Asâsin ejder iden kudret-i Mûsâ için olsun
 Güzîn-i **enbiyâ** sultân-ı ev-ednâ için olsun
 Emîn-i sırr-ı sübhâne'llezî esrâ için olsun
 Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
 Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/2)

(Evliya, Asfiya)

1.4.5. Eren (Evliya, Derviş, Veli, Veliyullah)

Ermiş, evliya, Allah'ın sevgili kulu. Süheylî “evliya, eren, veli, veliyyullah” tipini eserinde kullanmıştır. Müellif, Sultan Murat Han'a övgü olarak onun veli olduğunu vurgularken bu ismi zikretmiştir. Bir başka kasidede Kanuni Sultan Süleyman'a aynı övgüyü yaparken bu isim geçmektedir.

Enbiyânuñ muktedâsı **evliyânuñ** rehberi
 Tal'atı nûr-ı mübînüñ rahmeten li'l-'âlemîn (K 4/4)

Ola hemvâre tedbîrüñ muvâkıf kâr-ı takdîre
 Mu'inüñ **evliyâ** lütf-ı Hudâ kıl sun nigehdârı (K 45/23)

Varup a'yâna burc-ı **evliyâdan** gîtdüğüñ bildür
 Selâmın vâsil eyle hazret-i şâh-ı şehîdânuñ (Kt 15/4)

*Hazret-i Hızr olup nigezbânu
Ola hem-râhu evliyâ-yı güzîn (Kt 24/17)*

*Men 'arefden iy Süheylî dem vurur zâhid velî
Zerrece bilmez hakîkat neydügin ammâ o har (G 106/7)*

*Nice bî-çâre düşmişler ayaklandı kapusunda
Budur merdânelik resmi **erenlerde** budur bâzî (K 36/3)*

*Çerâg-ı devleti yansun çerâg uyarmadur kârı
Erenler şâh-bâzî şübhesüz er oğlu er gâzî (K 36/4)*

*Didi ol demde seyrümde baña bir pîr-i nûrânî
Veliiyü 'llâhı görmek isteyen görsün Murâd Hân'ı (K 6/8)*

*Selâtîn-i selef gitdikleri yoldan 'udûl itme
Süleymân-ı **veliiyü 'llâh-ı** Kânûnî'yi yâd eyle (K 11/10)*

(Enbiya, Zahit)

1.4.6. Evliya (Bkz. Eren)

1.4.7. Kalender (Bkz. Abdal)

1.4.8. Kafir (Küffar)

İslam dininde Allahın varlığına ve birliğine inanmayan. Divan şiirinde tasavvufî manada sevgilinin saçı kesret (çokluk, masiva), sevgilinin yüzü vahdet (birlik) olarak vasıflanır. Bu bağlamda kişiyi Allah'a ulaşma yolunda engel teşkil eden masiva gibi, sevgilinin yüzüne ulaşmaya engel olan saçları, kafir niteliğindedir. Bunun dışında aşığa çektirdiklerinden dolayı sevgilinin kendisi de kafir olarak vasıflanır.

İslami anlamı dışında, kötülük yapan kimselere yakıştırılan kelime yine Divan şairlerinde rakip için de kullanılmıştır. Zira rakip kötüdür. Sevgili ile aşık arasına girmiştir.

*İy Hak rasûliniñ hulefâsını sevmiyen
Siddîk-ı hakk u duhter-i pâkine ta'n iden
Dergâh-ı Hak'da Râfîzî'den bel Yezîd'den
Yigdür cehûd ü **kâfir** eşeddür o cümleden
Izlâl iden Nusayrî'yi kankı Yahûdî'dür
Didi bu yolda râh-nümâmuz Vücûdî'dür (Msd 8/4)*

*Hatt u hâlîñ haddiñ üzre sünbiül-i hoş-bû mıdur
Rûm'a 'asker saldı yahûd **kâfir**-i Hindû mıdur (G 60/1)*

*Üstine cellâd-ı gamzeñ n'ola çekse tîg-i tîz
Yoluña cân virmede **kâfir** rakîb eyler sitiz (G 113/1)*

*Küfr-i zülfüñde seniñ çekdügüm endüh [ü] gamı
Virmesiñ **kâfire** Allâh benim sultânım (G 228/2)*

*Rehâ kıldıñ beni ol zâlim-i bî-dîn elinden sen
Çıkarduñ bir müselmânı sanasın dest-i **kâfir**den (G 241/4)*

*Eyü kişi diyü **kâfir** rakîbe i'timâd itme
Saña zann itme sen kim yâr ola yârâ o bed-kîşi (G 337/3)*

*Dâver-i pür-hüner-i ma'reke-ârâ-yı cihân
Merd-i meydân-ı vegâ saf-der-i cünd-i **küffâr** (K 22/27)*

***Küffârı** Süheylî dime cârî ki kır elüm
Çün şâh-ı cihân haylin o har-pâlara saldı (G 349/5)*

1.4.9. Küffar (Bkz. Kafir)

1.4.10. Mümin

İman etmiş, Müslüman. Bir kişinin Kuranı Kerim’de ve hadislerde belirtildiği üzere mümin olması kelime-i şehadetin içeriğine iman etmesiyle mümkündür. Bunlar, Allah’ın varlığına ve birliğine, peygamberlerin varlığına ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna, meleklerin varlığına, ahiret gününe, Allah tarafından gönderilmiş olan kutsal kitaplara, kaza ve kadere iman olarak sıralanır. Dini kaynaklarda müslümanın imanının şartları olarak sıralanan bu şartlardan hariç, bir müslümanın iyi bir mümin olması için haram ve helal olan tüm belirtilenlere inanmak, dikkat etmek ve ahlaki, itikadi durumları hayatında uygulamasının da gerekli olduğu belirtilir.

Mü’minün kalbin yaparsañ yap ki beytu’llâhdur

Bir gönül yapmaktır ancak bu ‘imâretten garaz (G 147/2)

O mihr-i ‘âlem-ârânuñ sa ‘âdet-hânesi gûyâ

Dil-i mü’mîn gibidür kim ola kalbinde imânı (G 342/4)

Mâ-sivâdan kalbüñi pâk eyle iy merd-i Hudâ

Didi beytü’llâh kalb-i mü’mine sâhib-nefes (K 3/9)

Yehûd ü Gebr elinde nice yillardan esîr olmış

Müselmânuz diyü feryâd iden bâ-çâre mü’mînler (K 25/27)

Nite kim cârî ola ‘âlemde şer’-i Mustafâ

Şâd ide mü’mînleri eltâf-ı Rabbü’l-‘âlemîn (K 33/34)

Bu fânî hânede yokdur Süheylî mü’mine râhat

Bekâ milkine ‘azm eyle hemân şimden girü yap yap (G 20/5)

*Vuzû idin ki olasin emîn şeytândan
Dimişler oldu vuzû hayl-i mü'minîn silâh (G 49/3)*

(Mustafa)

1.4.11. Münafık

Nifak sokan, ikiyüzlük eden ikiyüzlü. Hz. Muhammet (s.a.v) zamanında kafirlikte devam ettiği halde kendisini Müslüman gösteren. Klasik edebiyatımızda rakip için de kullanılmıştır. Kafir olduğu halde kendisini Müslüman gösteren gibi rakip de kötü olmasına rağmen kendisini sevgiliye iyi gösterir.

*Nazar eylerdi hep çeşm-i hakâretle münâfıklar
Temâşâ eyledükçe ol gül-i gülzâr-ı levlâki (K 46/22)*

1.4.12. Mürit

İrade eden, emreden, buyuran. Bir şeyhe bağlı olan kimse.⁸⁵ Tasavvuf yolunda tarikat ehli; kendi iradesiyle bir nevi talebeliği kabullenerek tarikatın kurallarına uyan ve o yolda giden kimsedir.⁸⁶ Şair aşağıdaki beyitte aşk pirine mürit olmayı her kim dilerse batını tasfiye etmesi gerektiğini söylerken müridi zikretmiştir.

*Râh-ı safâda tasfiyye-i bâtın eylesün
Her kim ki pîr-i 'ışka diler olmaga mürîd (G 54/4)*

(Pir)

1.4.13. Mürşit

İrşad eden, yol gösteren. Mürşit, herkese nasibi ölçüsünde hak yolunu gösterir. Bazen büyük bilginlere de Mürşit denildiği olur. Her bakımdan gerçek mürşit Hz. Muhammet'tir. Kutub ve gavs ise zamanın mürşitidir.

*ÿy hü mâ-yı lâ-mekân v'ey nokta-i [âhir zemân]
'Arş-isti 'lâ-yı himmet mürşid-i ehl-i yakîn (K 4/6)*

⁸⁵ Devellioğlu, age, s. 734.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Uludağ. "Mürîd", *DİA*.

***Mürşid-i sayma** 'a-i 'âlem-i tahkîk olalı*

Tâlib-i feyz-i sühen benden alur cümlesi el (K 28/4)

*Tarîkatde kelâmı **mürşid-i ehl-i şerî** 'atdür*

Bugün Nev 'î Efendi zübdesidür nev ' -i 'irfânuñ (Kt 15/7)

1.4.14. Pir

Yaşlı, ihtiyar manasındadır. *Bir işte uzman, öncü, lider* anlamında da kullanılır. Tasavvufta girilen yoldaki yol gösterici anlamı da vardır.

Muttasıldur 'an 'aneyle münkatı ' mürsel kamu

*Mesnedüm 'âlî-hadîs-i 'ışka **pîr**ümdür Enes (K 3/19)*

1.4.15. Ricalülgayb

Erkek; makam sahibi kimse anlamlarındaki “rical” ile bilinmeyen, görülmeyen, gizli olan anlamlarındaki “gayb” kelimelerinden oluşan tamlama, her dönemde insanlara yardım eden fakat görünmeyen, Allah'ın emriyle hareket eden kimseler için kullanılır. Süheyli, Hızır ve İlyas'ı (aleyhisselamı) bunlara örnek olarak vermiştir.

Ricalülgayb, belirli bir tipi değil de bir grubu ifade ettiği için “Küme Tipleri” başlığı açılarak ayrı bir sınıflama altında yer alabilirdi. Fakat benzer örnekler elde edilip, taranarak ulaşılan tanık beyitlerle ayrı bir çalışma konusu olabileceği kanaatine varılmıştır. Bu sebeple ve karakteri gereği Dini-Tasavvufi Tipler gurubuna dahil edilmiştir.

***Ricâl-ı gayb** enîsüñ Hızır u İlyâs ola yoldaşuñ*

Be-hakk-ı şeş-cihât ü penc-vakt ü çâr-erkâmı (K 6/19)

*Bed-hvâhuña fenâ vire dest-i **ricâl-i gayb***

Kutb-ı murâduñ üstine devr eyleye zemân (K 34/61)

1.4.16. Salik

Tasavvufi bir terim olarak kullanılan salik, *tasavvufa girip o yolda giden kişi, tsavvuf öğrencisi için kullanılır.*

Tasavvuf yolundaki dört dereceden üçüncüsü olarak da adlandırılan salik hakkında şu şekilde bir açıklama getirilir: *Birinci ve ikinci derece talip ve mürid, dördüncü derece de vasıldır. Mürid, seyr ve sülukta bulunur ise ona salik denir.*⁸⁷

*Haşre dek dînüñ muhalled kavlı-i pâküñ sermedi
İttibâ‘-ı şer‘-i pâküñ **sâlike** hablü‘l-metîn (K 4/10)*

*Tarîk-i zemme gerçi **sâlik** olmak yâvedür ammâ
Kuranlar böyle kurmuşlardur âyînin bu erkânuñ (Kt 15/52)*

*Şâhbâz-ı evc-i istignâ olur dervîş olan
Târik-i dünyâ vü mâ-fihâ olur dervîş olan
Sâlik-i âyîn-i Mevlânâ olur dervîş olan
Her cihetden el çeküp yek-tâ olur dervîş olan
Hâsılı ehl-i dile cevr-i felek eksük degül
Kanda baksañ bir dede bir dünbelek eksük degül (Tsd 1/3)*

*Koyup nâmûs u ‘ârı vâdi-i ‘ışka kadem basduk
Bugün ‘âlemdede hakkâ **sâlik**-i râh-ı savâbüz biz (G 124/4)*

*Reh-i ‘irfâna **sâlik** ol meded kesb-i kemâl eyle
Varup yok yirlere ‘ömr-i ‘azîzi eyleme zâyi‘ (G 152/3)*

*‘Alâyıkdan çekildük **sâlik**-i râh-ı Hudâ olduk
Cihânuñ kâr ü bârından geçüp ehl-i fenâ olduk (G 161/1)*

⁸⁷ Pakalın, *age*, c. 3, s. 100-104.

*İy sâlik eger Ka'be-i maksûd ise kasduñ
Sa'y it gider ol hâr-ı mugaylânı yolundan (G 267/3)*

*Akup âb-ı revânâsâ yüz urdı pâyına yârüñ
Reh-i 'ışkında göñlüm sâlik-i rûşen-zamîr oldu (G 345/3)*

(Derviş)

1.4.17. Veli (Bkz. Eren)

1.4.18. Veliyullah (Bkz. Eren)

1.5. DİĞER TIPLER

1.5.1. Ahabap (Yaran)

Dost, bildik, tanıdık. Yaran. Dostlar. Arkadaşlar, eş-dost gurubu, sevenler (ahbap).

*Yıkıldı memleket gitdi ra'yyet pây-mâl oldu
'Adû-yı devleti kahr eyleyüp **ahbâbı** şâd eyle (K 11/7)*

*Hasmuñuñ 'ömr-i nihâlin ham idüp bâd-ı ecel
Nahl-ı ümmîdden **ahbâbuñ** ola ber-hûrdâr (K 22/46)*

*Tab'-ı bülbül gibi gûyâ olalar **ahbâbuñ**
Düşmenüñ gonçe-i dem-besteveş olsun ebkem (K 32/32)*

*Rahmet-serây-ı cennet-i fazluñda cem 'idüp
Ahbâb zümresinde Süheylî yi hemdem it (Trk 1/V/6)*

*Bu gam ü derd ile **ahbâbı** ciger-hûn olsun
Çıkarup cübbe vü destârını mecnûn olsun (Trk 2/III/1)*

*İdüp kesb-i şeref yüz sür gubâr-ı râhına bir bir
Gerek nazm ehli a'yânuñ gerek hâl ehli **yârânuñ** (Kt 15/3)*

*Gubârî şeh-siivâr-ı sahn-ı meydân-ı belâgatdür
Egerçi ayagi topragıdur hâl ehli yârânunı (Kt 15/33)*

*İki yanuñdan ayırma gam ü derd-i yâri
Garazuñ seyr ü temâşâ-y-ısa yârân ile git (G 31/2)*

*Hem-sifâl ol seg-i cânân ile yârâna karış
Olma her dîn ü denî hemdemi akrân ile git (G 31/3)*

*Şeh-levendâne geçüp bezm-i mey-âşâma yine
Öpdürür leblerini her yaña yârâna kadeh (G 47/3)*

*‘İzzet eylerler seg-i kûyuñ yapışmazlar baña
Bu mukarrerdür ki yârân olsa dahl itmez ‘ases (G 128/3)*

(Adu)

1.5.2. Akil

Akıllı kimse. Akıl taraftarı, aklıyla hareket eden, aklının sesine uyan, aklın yolundan giden, akıllı kimse. Divan edebiyatında şair ve yazarlar genellikle gönül taraftarı oldukları için aklın ve akıl taraftarlarının karşısında bir duruş sergilerler. Akıl taraftarlarını ciddiye almazlar. Tasavvufi inanışa göre Tanrı tarafından insanlara verilmiş akıl, aklı küllün çok küçük bir parçası (aklı cüz) olup her şeyi kavramaya yeterli değildir.⁸⁸ Bu bağlamda da her şeyi akılla anlamaya çalışmaya çalışmak, Divan müelliflerine göre bir tutum değildir.

*Tâc-ı sürûrı tâlib-i dîdâr olan giyer
Havf ü recâyı ‘âkil olan per ü bâl ider (Trc 1/II/1)*

⁸⁸ Zavotçu, age, s 59.

*Bu kâh-ı köhne nakşına agma ko ‘ayn idüp
‘Âkil odur ki açmasa hiç çeşm-i iltifât (Trc 1/III/2)*

*Başka bir zevk u safâdur yâr derdi ‘âşıkâ
‘Âkil olan derd-i ‘ışk-ı yâre dermân istemez (G 111/5)*

*Bu zîb ü zînet ile seyr idenler ol şâhı
Ne deñlü ‘âkil-i dehr ise de olur mecnun (G 243/4)*

*Dünyâ-yı dūna iy dil ‘âkilseñ olma mâ’il
Zîrâ ki bu cihân bil dānâya mahz-ı zindân (G 249/3)*

*Nice meyl itsün saña bi’llâhi ‘âkil iy felek
Arta kalmış nice biñ mîrâsdan vîrânesin (G 264/3)*

*Ben nice meftûn olup dünyâyâ destân olmayam
Zülfi zencîri anuñ mecnûn ider eñ ‘âkili (G 330/3)*

(Mecnun, Aşık)

1.5.3. Ayyar

Hilekâr, dolandırıcı. Orta çağ İslam dünyasında daha çok kendi çıkarları için toplum düzenini bozan zümreler hakkında kullanılan bir tabir.⁸⁹

Divan şiir ve nesrinde genellikle olumsuz bir kişilik olarak sunulur. Müellif de aşağıdaki beyitte felek için ayyar yakıştırmasını yapmıştır.

*Çâbük ü çâlâk ü cüst ü bâd-pâ iken yine
Kulmadı ‘ayyâr felek tâcın ser-i bihrûzdan (K 43/14)*

⁸⁹ Abdülkadir Özcan, “Ayyar”, *DİA*.

1.5.4. Celali

Hicri XI. Asırdan önce Anadolu’da başgösteren eşkıyaya verilen ad.⁹⁰ Celali Hasan.

Osmanlı’da 16. asır devletin zirve yaptığı dönem olsa da olumsuzluklar da yaşanmıyor değildi. Kazan kaldırınlardan büyük çıban olarak nitelendirilebilecek Bozoklu Celal, Tokat çevresinde kendisine nüfuz bulmuştu. Devlet tarafından çözülen hadise toplumda da yansımasını bulmuş, o tarihten itibaren devlete zarar veren her ayaklanma için aynı tabir (Celali) kullanılmaya başlanmıştır.⁹¹

Her yaña fenâ virmiş idi hayl-ı Celâlî

Mazlûmlaruñ gitmiş idi dâr ü diyârı (K 39/2)

(Mazlum)

1.5.5. Ehil

Sahip, malik, mutasarrıf olan ve maharetli, becerikli anlamlarının yanında bir *yerde oturan* anlamı da vardır. Bunların dışında karı kocadan her bir için de aynı kavram karşılık getirilir.⁹² Günümüz Türkçesinde bir işte yetenekli ve o işin bilgisine sahip kimseler için “işin ehli” şeklinde kullanılan kavram, klasik şiirimizde yanına birçok kelime alarak yukarıda verilen anlamların kelimelerle genişletilmiş hali olarak okuyucuya sunulur. Örneğin “ehli dil” kavramı “gönül ehli” şeklinde çevrilebilirken “ehli nazm” “şairler” olarak anlamlandırılır. Müellifin kültür birikimi ve tercihine göre değişen bu tamlamalar Süheylî’nin eserinde de çokluk göstermektedir. Bunların birtakımı ayrı bir tip olarak değerlendirilebilirken bazıları da bu çalışmada yer verilen tiplerin bir başka söyleniş şekli olarak geçmiştir. Az önce de belirtildiği üzere ehli nazm (şairler), buna örnek verilebilir.

Ehil ile kurulan tamlamaların ayrı birer tip olarak değerlendirilenleri, alt başlık olarak bu kısımda verilmiştir. Farklılık göstermeyen, listede var olan tiplerin

⁹⁰ Devellioğlu, age, s. 130.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mücteba İlgürel. “Celali İsyanları”, *DİA*.

⁹² Devellioğlu, age, s. 209.

bir başka isimlendiriliş şekli olarak tespit edilenlere ise “Bkz.” şeklinde not düşülerek hangi tipi karşılıyorsa o tipe işaret edilmiştir. Eserde geçen “ehl” ile kurulan tamlama örnekleri şunlardır:

Ehl-i cürm, ehl-i zünub, ehl-i şefkat, ehl-i sühen, ehl-i daniş, ehl-i menasıb, ehl-i kadr, ehl-i cah, ehl-i beyan, ehl-i zeman, ehl-i cemiyet, ehl-i kemal, ehl-i devlet, ehl-i tab, ehl-i himem, ehl-i cevr, ehl-i din, ehli a’yân, ehl-i yakın, ehl-i Hak, ehl-i kerem, ehl-i izzet, ehl-i safa, ehl-i şeriat, ehl-i irfan, ehl-i hal, ehl-i dalale, ehl-i irfan, ehl-i perver.

1.5.5.1. Ehli Belagat

Belagat ehli. Güzel söz söyleme işinde iyi olanlar, yazar, şair.

*Şâm-ı ümîd irişse sabâh-ı sa’âdete
Gün togsa n’ola başına ehl-i belâgatüñ (K 44/9)*

1.5.5.2. Ehli Daniş (Ehli İrfan)

Bilgi sahibi, bilgin, alim.

*Kapuñ gibi bir melce’-i ehl-i dâniş
Bulmadı gezdüm meşârik megârib (K 7/43)*

1.5.5.3. Ehli Dil

*Kemal ehli, kemal sahibi, şî’r-âşinâ ârif ve irfân sahibi demektir.*⁹³ Gönülden anlayan, aşktan, aşktan anlayan, aşkı bilen kimse.

Süheyli, ehlidilin meclisinde gönüllerini erittiği ve mecazi ateş dolayısıyla eserinde yer vermiştir.

*Her nidâ-yı dil-hoşuñ râhat-fezâ-yı ehl-i dil
Her edâ-yı dil-keşüñ ‘azm-i ramîme tâze cân (K 12/18)*

⁹³ Ahmet Talat Onay. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*.

Tutayın dirseñ ziyâ-y-ile cihânı şem ‘veş
Ehl-i diller meclisinde cân erit revgen gibi (K 13/13)

*Biñ çerâg ile ber-â-berdür bir **ehl-i dil** çerâg*
Kirm-i şeb-tâbe ziyâda beñzemez nûr-ı kamer (K 26/31)

Ehl-i dil kadrin bilür bir gevher-i nâ-yâbsın
Olmasun dürr-i vücûduñ kân-ı imkândan be-der (K 26/31)

1.5.5.4. Ehl-i Fakr (Bkz. Ehl-i Hacat)

1.5.5.5. Ehl-i Hacat (Ehl-i Fakr)

İhtiyaç sahibi. Memduhun kapısı, ihtiyaç sahiplerinin geldiği kapıdır. Çünkü kerem sahiplerinin kapısına gidilir. Memduh da kerem sahibidir.

Şehâ sen o kân-ı keremsin ki olmuş
*Kapuñ **ehl-i hâcâta** bâb-ı metâlib (K 7/42)*

*Ki hergiz itmeye me ‘yûs **ehl-i hâcâtı***
Hayât virmede elfâz-ı âbdâruñdan (G 251/3)

Ehl-i fakra ‘aceb irişdi kemâl-i keremiün
Pây-mâl itmiş idi anları çarh-ı bî-dâd (K 18/1)

1.5.5.6. Ehl-i Hal

Tarikatte, tasavvufta, “hal ve cezbe” denilen, muvakkat olarak, kendinden geçme sırrına eren, Allah adamı, cezbeyle tutulan, vecde gelen kimse.⁹⁴ Halden anlayan, derdin, sıkıntının ve aşkın ne olduğunu bilen, gönül taraftarı.⁹⁵

*Habbezâ iy râhat-efzâ-yı kulûb-ı **ehl-i hâl***
Merhabâ iy nûr-bahş-ı çeşm-i erbâb-ı kemâl (K 30/1)

⁹⁴ Devellioğlu, age, s. 209.

⁹⁵ Zavotçu, age, s. 218.

Cemâl-i şâhid-i ma'nâ temâşâsında bînâdur
*Sözi manzûr-ı **ehl-i hâldür** Bezmî-i a'mânûñ (Kt 15/42)*

*Sâl-i târîhin sü'âl itdüm bir **ehl-i hâlden***
Didi iy şâh-ı cihân koluña kuvvettür hemîn (Kt 28/9)

*Aldanur mı 'âlemûñ ârâyışine **ehl-i hâl***
Nakşı zâyil resmi fânî sûret-i divâre ne (G 300/4)

***Ehl-i hâle** nazar-ı merhametüñ kılma dirîg*
Nâmuñi eylük ile 'âleme meşhûr eyle (G 310/6)

a) “Ehl-i hal” tamlamasının yanında “hal ehli” olarak da karşılaşılmıştır.

*Gör ne **hâl ehli** vefâdâr geçer bâd-ı sabâ*
Kodı koynuna gülüñ gonçe-i nâziük-bedeni (K 41/8)

İdüp kesb-i şeref yüz sür gubâr-ı râhına bir bir
*Gerek nazm ehli a'yânûñ gerek **hâl ehli** yârânûñ (Kt 15/3)*

Gubârî şeh-süvâr-ı sahn-ı meydân-ı belâgatdür
*Egerçi ayagi topragıdur **hâl ehli** yârânûñ (Kt 15/33)*

*'Aceb mi kılmasa şimden girü **hâl ehline** ragbet*
Erâzil kısmına olmuş mukârin Ehremenlenmiş (G 141/4)

1.5.5.7. Ehl-i Harabat (Bkz. Harabati)

1.5.5.8. Ehl-i Hüner

Hüner sahibi, yetenekli kimseler.

*Ol **ehl-i hüner** kim zamîrinde muzmer*
Rümûz-ı nevâdir nükât-ı garâ'ib (K. 7/38)

Çok zamân-idi ayaklarda kalup **ehl-i hüner**
[Gevher-i] kadr ü hüner bulmuş-ıdı hayli kesâd (K 18/15)

Sâhib-i sâhib-kerem ser-hayl-i erbâb-ı himem
Âsaf-ı Âsaf-şiyem ser-defter-i **ehl-i hüner** (K 26/17)

Görecek gözleri yok zümre-i **ehl-i hüneri**
Gâlibâ zâl-i sipihriûn [gözine indi sebel] (K 28/9)

Ramazân ayı gibi kadri bilinmez hayfâ
Görecek gözleri yok kimsenüñ **ehl-i hüneri** (K 38/13)

1.5.5.9. **Ehli İrfan (Bkz. Ehli Daniş)**

Yaraşur Hâşimî kılta tasaddur **ehl-i 'irfâna**
Faziletle nesebde şimdi oldur fahrî devrânuñ (Kt 15/32)

Beyne'l-fuzalâ cenâb-ı Zeynî
Ol 'âlim-i 'âmil **ehl-i 'irfân** (Kt 21/1)

Mâyil-i dîn ü denî olsa o şeh 'ayb eylemem
Muktezâ-yı zâtdur kim **ehl-i 'irfân** istemez (G 111/2)

Devlet-i dünyâ için iy 'âşık-ı şûrîde-dil
Eylemez câhil ile hiç **ehl-i 'irfân** ihtilât (G 150/3)

Dest-gîr olmag-ıla irgürür eflâke serin
Ehl-i 'irfân olanı 'ârif-i 'âlî-pâye (G 307/4)

Şeref bulsa n'ola el virse añâ pây-e devlet
El üstinde tutar düşdükçe ol meh **ehl-i 'irfânı** (G 326/3)

*Şeref bulsa n'ola el virse aña pâye-i devlet
El üstinde tutar düşdükçe ol meh ehl-i 'irfânu (G 339/3)*

(Aşık, Arif)

1.5.5.10. Ehli Mana (Bkz. Şair)

*Kelâmı ehl-perver feyz-bahş-ı ehl-i ma'nâdur
Husûsâ nazm-ı pâki Hâletî-i hâlet-efzanuñ (Kt 15/13)*

1.5.5.11. Ehli Nazm (Bkz. Şair)

*Ehl-i nazmem var ma'ârifden nasîb-i kâmilüm
Gün gibi peydâ olur âsâr-ı vakt-i imtihân (K 12/26)*

*'Aceb mi tezkireyle söyleşürse ehl-i nazm ile
Hasan'dur mâliki hüsn ile şimdi şî'r ü inşânuñ (Kt 15/9)*

*Rahîmî-zâde'nüñ vâcibdür ehl-i nazma ta'zîmi
Ki 'ömrin sarf idüpdür [kesb âyîninde erkânuñ] (Kt 15/29)*

*Ehl-i nazm içre Süheylî saña Husrev didüren
Nazm-ı mevzânuñ ile tarz-ı hasendür bâ'is (G 42/5)*

(Rahimi, Hüsrev)

1.5.6. Erbap

Sahipler, malikler.⁹⁶ Bir işte becerikli, usta anlamında da kullanılır. Süheyli, ehil kelimesi gibi erbap kelimesini de tamlama olarak kullanmış ve birçok yerde kelimeyi zikretmiştir. Aşağıda ayrı bir değerlendirme yapılmayarak erbap kelimesinin geçtiği beytlere yer verilmiştir. Aynı tamlama şeklinde geçen örneklerin hepsi alınmamış (ehl-i dil gibi), her tamlamadan birer örneğe yer verilmiştir.

⁹⁶ Devellioğlu, age, s. 226.

Ehl-i zünûbe magfireti mâhi'l-isâm

Erbâb-ı 'usre mevhibeti vâsi' u'l- 'atâ (K 1/3)

'Arsa-i evsâf-ı bî-pâyânuña irmez 'ukûl

Cümle erbâb-ı beyân medhüñde pâ-der-gil feres (K 3/21)

Nazm-ı cihân-gîrde şîve-i ta 'bîrde

Yazdılar elkâbuma münşî-i erbâb-ı fen (K 5/54)

Mezellede erbâb-ı fazl ü hüner hep

Zihî turfe tavr-ı 'acâ'ib garâ'ib (K 7/12)

Hak cenâbuñ kible-i erbâb-ı hâcât eylemiş

Merve hakkı sa'y iden bulur safâ bî-iştibâh (K 9/22)

Didüm iy feyyâz-ı hâcetmend-i erbâb-ı recâ

Cümleñüñ derdine lütfuñdan irer çünkim şifâ (K 9/27)

Kalemi nâtika-bend-i dil-i erbâb-ı kabûl

Süheni 'ukde-güşâ-yı girih-i ehl-i beyân (K 10/9)

Fesâda viridi milki pâdişâhum irtişâ ehli

Nizâm-ı 'âlem için katl-i erbâb-ı fesâd eyle (K 11/5)

Kehf-i ümmet fahr-i millet hâdî-i erbâb-ı dîn

Hâmî-i seccâde-i şer'-i imâm-ı kün fe-kân (K 12/13)

Zahîr-i ehl-i sühen dest-gîr-i ehl-i kemâl

Melâz ü melce'-i erbâb-ı maksad u fukarâ (K 14/16)

Bir zerre kadar eyleyemez vasfuñı tahrîr

'Âciz kala erbâb-ı meşârıkla megârib (K 15/19)

*Feryâd-ı gamuñdan senüñ iy çarh-ı cefâkâr
Zehr-i gamuñı nûş ider **erbâb**-ı meşârib (K 18/48)*

*Mihnetde ekâbir gam-ı zilletde ekârim
Derdin kime 'arz eylesün **erbâb**-ı necâyib (K 15/50)*

*Pâ-mâl-i sitem olmada **erbâb**-ı ma'ârif
Envâ'-ı kerem görmede eşhâs-ı me'âyib (K 15/55)*

*Bundan beter olur mı musîbet ki bulunmaz
Erbâb-ı hüner cem'ine bir tâlib ü râgib (K 15/58)*

*Çın seher kim gelür erbâb-ı ma'ârif kapuña
Hâcib-i hulkuñ açar dūdını **erbâb**-ı murâd (K 18/6)*

*Togdı **erbâb**-ı dilüñ tâli'i devletüñde
Câhilüñ kahruñ ile oldı vücûdı ber-bâd (K 18/12)*

*Eşref-i zümre-i **erbâb**-ı kerem mihr-i himem
Dâver-i dâd-ger ü server-i 'âlî-mikdâr (K 22/26)*

*Sensin ol maksad-ı **erbâb**-ı makâsıd ki senüñ
Cân virür olmaga kapuñda 'abîdüñ ahrâr (K 22/33)*

*Zâhir oldı Yûsuf-ı güm-geşte-i çâh-ı gurûb
Rûşen oldı dîde-i Ya'kûb-ı **erbâb**-ı nazar (K 26/4)*

*Sâhib-i sâhib-kerem ser-hayl-i **erbâb**-ı himem
Âsaf-ı Âsaf-şiyem ser-defter-i ehl-i hüner (K 26/17)*

*Lütf u in 'âm ü 'atâdur zîver-i **erbâb**-i kadr
Cümleden mergûb olur gülşende nahl-i bârver (K 26/29)*

*Benem ol zübde-i vassâf-ı gürûh-ı [şu 'arâ]
[Mazher-i 'avn] ü nazar-kerde-i **erbâb**-ı düvel (K 28/3)*

*Def'-i gam kıldı kudûmüñden esîrân-ı firâk
Tâze cân buldı demüñden dil-i **erbâb**-ı visâl (K 29/11)*

*Sür yüzüñ hâk-i der-i sadr-ı celîlü 'l-kadre
Kim odur merci '-i **erbâb**-ı recâ vü âmâl (K 29/13)*

*Habbezâ iy râhat-efzâ-yı kulûb-ı ehl-i hâl
Merhabâ iy nûr-bahş-ı çeşm-i **erbâb**-ı kemâl (K 30/1)*

***Erbâb**-ı nazma mâyil olan zübde-i selef
Añıldı zikr-i hayr ile dillerde bî-gümân (K 34/54)*

*Südde-i 'adli fiten ye 'cücine sedd-i şedîd
Hayret **erbâbına** kasr-ı şevketi hısn-ı haşin (K 35/3)*

*Zuhûrî kâmil-i 'asr olduğu gündün de ezhardur
Zahîr'idür kemâl-i fazl ile erbâb-ı 'irfânuñ (Kt 15/12)*

*Gülsün yine devr-i kühen şâd olsun **erbâb**-ı sühen
'Arz eylesün her biri fen budur zemân-ı kâl ü kâl (Kt 17/18)*

*Ugruñ açık devletüñ gündün güne olsun mezîd
Cümle maksûduñ müyesser eyleye Rabb-ı Mecîd
Ber-murâd olsun kapuñda cümle **erbâb**-ı ümîd
Olmasun tâ haşre dek devlet işigüñden ba 'id*

*Her giceñ kadr ü berât olsun günüñ 'îd-i sa 'îd
Müstedâm-ı 'ömr ü devlet ol ilâ yevmi'l-va 'îd (Msd 3/1)*

*Zümre-i **erbâb**-ı 'işretde gezek eksük degül
Birbirin şehâ ziyâfet eylemek eksük degül
Revnağ-ı bezm-i letâfet bir melek eksük degül
Ol melek yanınca biryân-ı kûrek eksük degül
Hâsılı ehl-i dile cevri-i felek eksük degül
Kanda baksañ bir dede bir dünbelek eksük degül (Tsd 1/1)*

*Başumuzdan dilerüz kılmaya Hak sâyeñi dûr
Devletüñde hüner **erbâbına** vardır rağbet (Trc 2/V/3)*

(Ehil)

1.5.7. Gaddar (Bkz. Zalim)

1.5.8. Gafil

Gaflette bulunan. Bu dünyaya gelmenin ve yaşamın amacından hebersiz, gerçeklerin ve ilahi sırların farkında olmayan; agah ve arif karşıtı. Tasavvufi divan şiir ve nesrinde dünyaya ve dünya güzelliklerine kapılıp, görünürdeki (Zahiri) güzelliğin arkasındaki gerçek güzeli göremeyen, görme çabası içinde olmayan kişi.⁹⁷

***Gâfil** olmañ iy firâk-ı fırka-i ehl-i dalâl
Geldi ol ceng-âver ejder der-kemîn-i intikâm (K 31/14)*

*Sühen-çîn ortalıkda rû-be-rû ide kifâyâtı
Zihî **gâfil** ki yokdur zerre deñlü fehm ü idrâki (K.46/5)*

*Ne deñlü yüksek uçañ 'ucb ile eflâke iy **gâfil**
İdersin 'âkıbet seng-i mezârı tırveş menzil*

⁹⁷ Zavotçu, age, s. 260.

*Yalan dünyâda girçekler olup bu kavî ile 'âmil
Bu mihnet-hâne içre nâm-ı nîkû itdiler hâsıl
Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşîmân ol
Yapış hablü'l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol (Msd 9/4)*

*Kûyuñ yolında **gâfil**üz iy nûr-ı âftâb
Şeb-revlik ile dün gice tutıldı mâh-tâb (G 22/1)*

***Gâfil** olma oldu tîr-endâz âhumdan benüm
İy kaşî yâ şîşe-i mâh-ı münevver münkesir (G 61/3)*

*Rûzgâruñ sillesinden olmasun **gâfil** iñen
Kendiyyi olmaz hevâyâ yiller imiş bâd-bîz (G 113/2)*

(Ehlidalal)

1.5.9. Garip

Kimsesiz, zavallı. Öz yurdundan uzakta, gurbette olan, yabancı; kimsesiz, bî-çâre, zavallı. Tasavvufî düşünceye göre bu dünya bir gurbet yeri, insan da gurbete gönderilmiş bir gariptir. Bu bağlamda insanoğlu için gurbet hayatı ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem ile başlar. İnsan bu dünyada kendini korumasız aciz ve yalnız hisseder, ruh geçici olarak konaklayacağı bu misafirhanede asıl vatanının özlemi içindedir. Yalnızlık ve kimsesizliği derinden hisseden divan şairi ise bu gurbetin bağı yaralı ve gözü yaşlı, eşi benzeri olmayan garibidir.

Herhangi bir kişi ve varlığın yanısıra genellikle aşığın sıfatı olan sözcük, divan şiir ve nesrinde bazen de açık istiare ile aşık yerine kullanılır. Garibi, gökteki yıldız misali yalnız ve kimsesiz olarak tanımlayan divan şairi kimseyi garib görmek istemez ve gariblerin haline öykünüp ağlamaktan kendini alamaz. Gariplik zor ve acı olmakla birlikte en kötüsü gurbette kimsesiz ölmedir.⁹⁸

*Kemâle kimse bakmaz bir **garîbem** husrevâ rahm it*

⁹⁸ Zavotçu, age, s. 261-263.

Zahîr'üm olsa aındurmaz idüm 'âlemde Selmân'ı (K 6/15)

Garîbüñ başına gün togmadı sahrâ-yı zilletde

Dilinden dem-be-dem icrâ iderken âb-ı hayvânı (K 6/17)

Meh ü mihr sahn-ı semâda nite kim

*Ola gâh tâli' ola gâh **gârib** (K 7/58)*

(Zahir)

1.5.10. Mazlum

Arapça kökenli olan mazlum, zulm kökünden gelir. Eziyet, sıkıntı görmüş kişiler ya da hayvanlar için kullanılır. Her dönemde mutlaka mazlum ve onun karşısında ona zulüm yapan (zalim) bulunur. Bu bakımdan müellifin eserinde de bulunması tabiidir.

*Dûd-ı âh ü nâle-i **mazlûm**-ı zâra rahm idüp*

Hak te 'âlâ eyledi tedbîr-i 'acz-i bî-kesân (K 8/17)

*Togdı **mazlûmuñ** günü geldi o kân-ı ma 'rifet*

Zill-i 'adlinde ola âsûde mehcûr-ı melâl (K 30/7)

*Togdı **mazlûmuñ** günü geldi [añuñ kim rehberi]*

[Sâhib-i lütf-ı fir]âvân mâlik-i re'y-i rezîn (K 33/11)

Her yaña fenâ virmiş idi hayl-ı Celâlî

***Mazlûmlaruñ** gitmiş idi dâr ü diyârı (K 39/2)*

Bu dünyâ heft-ser bir ejdehâdur çünki ma 'lûmuñ

*Dögüp nâ-hak yire kanını dökdi nice **mazlûmuñ***

İşitdün hod bu yolda n'olduğın Muhyî-i ma 'sûmuñ

Murâdınca nice bir olasın bu nefs-i pür-şûmuñ

Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşîmân ol

Yapış hablü 'l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol (Msd 9/3)

*Geldügince yâduma **mazlûm**-ı deşt-i Kerbelâ*

Gussadan kendüm helâke kasd idersem gam degül (G 200/3)

1.5.11. Mekkar/Mekkare

Çok mekreden, hileci, düzenbaz.⁹⁹ Beyitlerde gözler ve gamze hileci olarak zikredilir. Çünkü aşğın gönlünü aldatarak kendisine bağlar.

Yok mecâlüm âh kim bilmem ne tedbîr eyleyem

*Tîr-i cevriñ câna kıldı iy gözi **mekkâr** kâr (G 56/5)*

Âh kim sevdâ-yı 'ıškuñla yitürdüm kendümi

*Kanda bulam bilmezem ol gözleri **mekkâre**yi (G 356/5)*

*Dil-i bî-çâre kim ol gamze-i **mekkâre** meyl itdi*

Susamışdur meger kanına kim hûn-hvâre meyl itdi (G 328/1)

1.5.12. Padişah (Sultan, Şah)

Çok geniş toprakları idare eden hükümdara İslam medeniyetlerinde verilen isim.¹⁰⁰ Klasik şiirde kendisine methiyeler yazılmıştır. Şairler bu yolla bir beklenti içine girerler. Mecazi olarak da aşğın padişahı sevgilidir. Şair/aşık da o padişahın kuludur, kölesidir.

Hudâ-yı zü 'l-celâli ve 'l-cemâl olsun nigebânuñ

*Göñül hoşluklarıyla **pâdişâhum** sür bu devrânı (K 6/20)*

*Meded hey **pâdişâhum** gel yitiş kim 'asker-i mihnet*

Vücûdum milkini yagmaya viridi varsuz kaldum (G 224/4)

⁹⁹ Devellioğlu, age, s. 605.

¹⁰⁰ Halil İnalçık. "Padişah", *DİA*.

*Kayurmaz dil giderse cân ü baş ü sîm ü zer gitsün
Kapuñdan pâdişâhum tek rakîb-i der-be-der gitsün (G 265/1)*

*Gerçi evvel saña vefâ eyler
Döner ardınca biñ cefâ eyler
Kâmetüñ yâ gibi dü-tâ eyler
Seni **sultân** iken gedâ eyler
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/2)*

1.5.13. Pirideyr

Deyr, Hıristiyan rahiplerinin ibadet ettikleri ve yaşadıkları manastır, kilisedir. Bu bağlamda Pîr-i Deyr ise bu ibadethanedeki *baş papaz* anlamındadır. Bir anlamda da pîr-i mûgân yerine kullanılmıştır.¹⁰¹

*Bir ayag ile elüm alduñ beniim iy **pîr-i deyr**
Pârsâlıkdan beni kılduñ rehâ rahmet saña (G 14/4)*

1.5.14. Pirimugan

Meyhâneci. Mecûsilerin başrahibi. Meyhanecilerin eskisi, ihtiyarı ve Yunan esatirine göre Bakus gibi, İrânlılara göre meyhanecilerin piri. Şairler şarabı ateşe, meyhaneyi ateş-gedeye yani ateşe tapanların (*ateşe tapan* manasına) meyhane garsonlarına, bir mabedin hizmetçilerine ve papaz yamaklarına, meyhaneciye de baş papaza benzetmişlerdir. Pir-i mey-fûruş da *meyhaneci* demektir.¹⁰²

Klasik şiirde meyhanede içki dağıtan, içki sunan şahıstır. Meyhanedekilerin en ulusudur. Herkes ona saygılıdır. O da herkese eşit davranır. Tasavvufi anlamda ise *mürşit* anlamında kullanılır.

*Mest olup tutsam n'ola **pîr-i mugân**uñ dâmenin*

¹⁰¹ Bkz.: pîr-i mûgân

¹⁰² Onay, age, s. 296.

Bâde-i la'l-i lebûñ şevkiyle oldum mey-perest (G 34/2)

Tut Süheylî etegin pîr-i mugânuñ ki kişi

Lâ-cerem mesned ile devlet-i 'ülyâya irer (G 103/5)

Yiter iy pîr-i mugân 'izzet-i meyde bu husûs

Sûfi inkâr idemez hürmeti oldu menkûs (G 145/1)

Akıdur ayagina halk-ı cihânı su gibi

Bilmezem hiç n'eyledi pîr-i mugân meyhâneye (G 314/5)

(Sufi)

1.5.15. Pirinurani

Tarikat uluları için kullanılan “pir” kelimesi, *yaşlı, ihtiyar* anlamına da gelmektedir. Piri nurani de *nur yüzlü, parlak yüzlü ihtiyar* anlamındadır. Klasik müelliflerin yol göstericisi olarak görünen piri nurani, halk edebiyatında kullanılmış; günümüz literatüründe de kullanılmaya devam etmiştir.

Didi ol demde seyrümde baña bir pîr-i nûrânî

Veliyyü'llâhı görmek isteyen görsün Murâd Hân'ı (K 6/8)

(Veliyyullah)

1.5.16. Seyyah

Gezgin, gezen. Tarih boyunca dünya üzerinde nerelerin olduğunu, hangi kültürlerin, insanların vb. olduğunu merak ederek kıtalar aşan, ülkeler dolaşan kişiler olmuştur. Günümüzde “gezgin” kelimesinin karşılığı olan seyyahların en meşhurları Amerigo Vespucci, Kristof Kolomb, Vasco de Gama, İbni Battuta, Marco Polo, F. Macellan ve Evliya Çelebi'dir. Edebiyatımızda en meşhur isim Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, tecrübelerini meşhur eseri “Seyahatname”de toplamıştır.

Seyyâh-ı milk-i 'âlem ü sebbâh-ı bahr-i gam

Abdâl-ı çâr-darb ü sebük-pâ Kalenderem (K 50/3)

*Müsellemdür saña seyyâhlık iy bâd-ı cân-perver
İdersin turfetü'l-‘ayn içre seyrin bâg-ı dünyânuñ (Kt 15/1)*

*Rikâb-ı ‘adlûne bir bir deyin devletlü sultânum
Olursa lütf-ı ruhsat ‘arza ahvâl-ı perîşânum
Otuz yıldur ki seyyâh-ı kemâl-i fazl u ‘irfânem
Devâm-ı devlet-i hâkâna bir kemter senâ-hânem
Nizâm-ı hâlûme reşk eyler idi cümle akrânum
Muhassal şimdi ben ol derd ile nâlân ü giryânem
Elin al koma ayakda Süheylî bendeñi gamgîn
Yüzine bir gele bak eyle gamdan hâtırın teskin (Msm 1/7)*

(Abdal, Kalender)

1.5.17. Sultan (Bkz. Padişah)

1.5.18. Şah (Bkz. Padişah)

1.5.19. Yaran (Bkz. Ahbap)

1.5.20. Zalim (Gaddar)

Arapça zulm kökünden türeyen kelime *zulm yapan* anlamındadır. Bir kişiye ya da hayvana sıkıntı çektiren, ona zorluk yaşatan kişi ya da kişiler için kullanılır. Bu kelimenin yanında “gaddar” da aynı manada kullanılmıştır. Günümüzde de aynı kelimeler aynı anlamda kullanılmaya devam eder.

Her dönemde bir zalim ve onun karşısında eziyete uğrayan (mazlum) bulunur. Müellif de eserinde bu iki tipi zikreder. Bir tip olarak değerlendirilen zalim ve gaddar, aynı zamanda sevgilinin vefasızlığı ve aşığa sürekli acı çektirmesi sebebiyle sevgilinin sıfatı olarak da kullanılmıştır.

*Celâlî def'ine serdâr olan **zâlim** ne âl itdi
 'Adûya rahmet okutdı cihânı pâ-y-mâl itdi
 Şeh-i dehre vebâli kaldı kendü cem '-i mâl itdi
 Bu beyt-i dil-pezîri halk-ı 'âlem hasb-i hâl itdi
 Der-i devlet-me'âbuñ var iken bu deñlü kulları
 Revâ mı cünd-i İslâm 'uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/6)*

*Mükemmel 'askere mâlik olan her merd-i zî-şânuñ
 Husûsâ iy Süheylî ol dilîri bezm-i heycânuñ
 Mezâda virdi satdı mansıbın 'Osmân Paşanuñ
 Fenâya virdi **zâlim** devletini âl-i Osmân 'uñ
 Der-i devlet-me'âbuñ var iken bu deñlü kulları
 Revâ mı cünd-i İslâm 'uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/7)*

*Dirîg ü derd ki bu çarh-ı **zâlim** ü **gaddâr**
 Hadeng-i cevr ile kıldı derûnumı efgâr (K 23/1)*

*Rehâ kıldıñ beni ol **zâlim**-i bî-dîn elinden sen
 Çıkarduñ bir müselmânı sanasın dest-i kâfirden (G 241/4)*

*Bir cefâ-cû **zâlim** ü merdüm-küş ü kattâl-i dehr
 Su gibi kan içmede hûn-hâr dirseñ işte sen (G 259/6)*

*Kimsenüñ hâl-i dil-i zârına rahm itmezsın
 Anuñ-içün saña iy çarh didiler **gaddâr** (Trk 2/VI/1)*

(Adu, Kafir)

2. KİŞİLİKLER

Her toplumda birtakım özellikleriyle öne çıkan kişiler mevcuttur. Tarih sahnesinde isimleri çağları aşarak ölümsüzleşen meşhur isimlerin yanında, zamanında meşhurken zamanla isimleri unutulmaya yüz tutmuşlar da yok değildir. Din, siyaset, edebiyat, felsefe, sanat gibi toplumları toplum yapan değerlerde adını duyurmuş karakterler Klasik Edebiyatımızın müelliflerinin de sık sık eserlerinde zikrettiği figürlerdir.

İslamiyetin tesiri her alanda hissedilen bir toplumda, bu etkinin edebi eserlerde görülmemesi abestir. Çalışmanın konusu bakımından yalnızca insan bakış açısıyla incelenen Divan'da kırk üç dini kişilik tespit edilmiştir. Elbette diğer islami unsurlar da hayli zengindir. Başta peygamberler olmak üzere halifelerimiz ve ehli beytin isimlerinin geçtiği mısralarda, Kerbela olayının baş kahramanlarından olan Yezid de zikredilmiştir.

Tarihi kişilikleri ele alan müellif yalnızca dönemine gelinceye kadar meşhur olmuş isimleri şiirine dahil etmez, aynı zamanda kendisine yardım ve ihsanda bulunan devlet büyüklerini de unutulmaz kılmak için çabalar. Çalışmanın başında da zikredildiği üzere müellifin hayatı hakkında ipuçları veren noktalar da bunlardır.

Efsanevi ve mitolojik kişilikler bakımından, Klasik edebiyatımızın müelliflerinin benimsediği İran mitolojisi Süheylî'de de görülmektedir. Zal, Sam, Dahhak gibi İran kökenli mitolojik şahıslar geleneğe uygun biçimde bilinen özellikleriyle Divan'da kendilerine yer bulurlar. Efsanevi şahısların dışında da zenginliğiyle meşhur olup kurtuluşa eremeyen Karun'u; takvasıyla meşhur olup yine kurtuluşa eremeyen Belamı Baur'u ibret vesikası olarak okuyucuya sunan müellif, Tozkoparan namıyla meşhurlaşmış okçu İskender'i de unutmamıştır.

Tarih ve hikâye yazıcısı olarak tanınsa da şiiri ve şairleri seven Süheylî, İstanbul'daki şairleri ve ortamlarını unutmamış, Hatemi Beğ'e yazdığı mektupta bundan bahsetmiştir. Divan'daki 48 numaralı *Gülşen-i Şuara* adını verdiği kasidede

birçok şairin adını, öne çıkan özellikleriyle birlikte zikreder. Bunun yanında *kaside ve gazellerinde sık sık Selmân-ı Sâvecî, Kemâl-i Hocendî, Emir Husrev-i Dihlevî, Molla Câmi, Hâfız-ı Şîrâzî, Nizâmî-i Gencevî ve Zahirüddîn-i Faryâbî gibi İran şairleri ile kendini kıyaslayarak çağında onların eriştiği edebî derinliğe ve estetik çizgiye eriştiğinden dem vurur.*¹⁰³ Edebi şahsiyetler bakımından da zengin sayılan eserde toplam seksen iki isim ve mahlas zikredilmiştir.

Bugün dahi meşhur olan mutasavvıflardan Mevlâna Celaleddini Rumi ve Veysel Karani'nin yanı sıra Şeyh Sanan da Divan'da rastlanılan isimler arasındadır.

Klasik edebiyatımızı da etkileyen Yunan filozoflarından Aristo (Risto), Tıp ile felsefeyi eşdeğer sayarak büyük eserler kaleme alan Galenos (İslam dünyasındaki tanındığı adıyla Calinus), doğunun ilim liderlerinden İbni Sina ve Lokman adı unutulmayan diğer kişilerdendir.¹⁰⁴

2.1. DİNİ KİŞİLİKLER

2.1.1. Adem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Ebulbeşer (İnsanlığın babası) ve Safiyyullah (seçkin kul) lakabıyla anılır. Cennet'i ilk gören o oldu. Allah'ın hitabını duyan ilk insan olma şerefine kavuştu. Yeryüzüne halife ve bütün beşere baba yaptı. Bağışlanma dileyip bağışlanan ilk insan oldu. İblis'i onun için lanetleyip cennetten kovdu. Yeryüzünün ilk konuğu, ilk peygamberi ve ilk mucize göstereni Hz. Adem (a.s.) oldu. Kendisine on sayfalık bir suhuf verildi. Onda, insana yararlı ve zararlı olanlar ile tabiat bilgisi, şeytan ve cinlere dair bilgiler vardı.¹⁰⁵

İnsanlığın babası olarak bilinen Hz. Adem'i Cenabı Allah çeşitli topraklardan balçık yaparak ve ona ruh üfleyerek yarattı. Şeytan ilk önce Hz. Havva'yı, daha

¹⁰³ Harmancı, age, s. 26.

¹⁰⁴ Tüm kişiliklerin kümelerine göre dökümü için bkz.: Ekler, Tablo 4.

¹⁰⁵ Zavotçu, age, s. 47-48.

sonra da Hz. Adem'i kandırarak yasak meyveden yemelerini sağladı ve cennetten kovulmalarına sebep oldu.¹⁰⁶

*Îrâdet eyledi çünkim ta'alluk cümle var oldu
Zemîn ü âsmân ü ins ü cinn ü Âdem ü Havvâ (K 2/48)*

*Kemâl-i 'alleme'l-esmâ bile mümtâz olup Âdem
Mükerrem kaldı ol bâlâyı teşrifât-ı kerremnâ (K 2/49)*

*Mesned-âra-yı nübüvvetken vücûd-ı kâmilüñ
Tînet-i Havvâ vü Âdem'den yog-ıdı hîç ses (K 3/7)*

a) Uzun müddet bağışlanmak için Cenabı Allah'a dua etti ve sonunda bağışlandı. Aşağıdaki beyitlerde bu durum ele alınmış, Hz. Adem'in üç yüz yıl günahını anarak yalvardığı, gözünden yaş akıttığı dile getirilmiştir.

*Bilür ma'lûmıdur bu kıssa-i pür-gussa-i 'âlem
Figân ü nâle vü zâr eyler idi olmayup hurrem
Gözinden yaş yirine kan akıtdı nice yıl Âdem
Günâhın añdı üç yüz yıl pey-â-pey agladı Âdem
Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşîmân ol
Yapış hablü'l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol (Msd 9/2)*

*Cihânı yog-iken var eyleyen Mevlâ için olsun
Vücûd-ı kevne bâ'is Âdem ü Havvâ için olsun
Ziyâ-yı çarh-ı çârüm Hazret-i 'Îsâ için olsun
'Asâsın ejder iden kudret-i Mûsâ için olsun
Güzîn-i enbiyâ sultân-ı ev-ednâ için olsun
Emîn-i sırr-ı sübhâne'llezî esrâ için olsun
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za'ifüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/2)*

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Hayri Bolay. "Adem" *DİA*.

*Dâne-i hâli gam-ı 'ışkuña sarf itmiş idüm
Olmadın mezra 'a-i mihnete **Âdem** hâris (G 41/2)*

(Hava, İsa, Musa, Muhammet (Mustafa))

2.1.2. Ahmedimahmut (Bkz. Muhammet)

2.1.3. Ahmedimuhtar (Bkz. Muhammet)

**2.1.4. Ali (Aliyyülmürteza / Hayder / Haydar / Haydarikerrar /
Gazanfer / Murtaza)**

Hz. Muhammet (s.a.v.)'in cennetle müjdelediği on sahabedendir. Zülfekar/Zülfikar isimli kılıcıyla, yiğitliğiyle, ilmiyle ve takvasıyla meşhur olmuştur. Dördüncü halifedir. Peygamber (s.a.v.)'in damadıdır. Alevi-Bektaşî edebiyatında büyük bir yer tuttuğu gibi klasik şiirimizde de kahramanlık, kılıcı vb yönlerle kendisine telmihte bulunulmuştur.¹⁰⁷

*Hilmi 'Osmân u vakâr u 'ilm ü 'irfânı 'Alî
Sıdkı Bû Bekr ü kemâli 'adl ü insâfı 'Ömer (K 26/36)*

*'Alî-hısâl emîr-i kemâl Haydar Beg
Zebân-ı nâtika 'âciz beyân-ı kâruñdan (G 251/5)*

*Sadâkatde şecâ 'atde kemâl-i 'ilm ü hilm ile
Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn ile **Hayder** (K 49/16)*

*Kalb-i düşmen ger ola kal'a-i Haybervârî
Tâb-ı âhumla yıkam ben anı **Haydervârî** (G 320/1)*

*Her birisi sehâvet ile ferîd
Her biri heybet ile **Hayder**'dür (K 21/13)*

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ethem Ruhi Fırlalı. "Ali", *DİA*.

*Hayder-i rûz-ı vegâ hazret-i Ca'fer Paşa
Ümerâ vü vüzerâ sadrına oldur serdâr (K 22/28)*

*Her birisi sehâvet ile ferâd
Her biri heybet ile **Hayder** 'dür (K 21/13)*

*'Adû-yı devlet ü câhuñ cüvâne-merg olsun
Be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr ü **Hayder-i Kerrâr** (K 23/35)*

*Ol **Hayder-i Kerrâr**-sıfat server-i pâküñ
Sıdk ile olup Kanber-i fermân-güzârı (K 39/24)*

*Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn hakkıyçün
'**Aliyyü'l-Murtezâ** şâh-ı velâyet mahrem-i Zehrâ (K 2/60)*

*Vücûd-ı kâ'inâtı var iden sun '-ı Hudâ hakkı
Sipehsâlâr-ı ümmet pîşvâ-yı enbiyâ hakkı
Rasûlüñ çâr-yârı ol gürûh-ı bâ-safâ hakkı
'Alîm-i 'alleme'l-esmâ **Aliyyü'l-Murtezâ** hakkı
'Umûm-ı âl ü ashâb-ı rasûl-i müctebâ hakkı
Güzîn-i hânedân ü zümre-i âl-i 'abâ hakkı
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za 'ifüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/1)*

*Ten-i pejmürde cân buldı '**Aliyyü'l-Murtazâ** hakkı
Süheylî ol lebi gonçe gül-i handânumı gördüm (G 225/6)*

*Anuñçün kılmışuz dünyâya istignâ Süheylî biz
Gulâm-ı dergeh-i hâcet-revâ-yı **Mürtezâyüz** biz (G 125/6)*

*Halâs olduk bi-hamdi'llâh Süheylî mihnet ü gamdan
Gulâm-ı dergeh-i hâcet-revâ-yı **Murtezâ** olduk (G 161/7)*

*Bugün milk-i rızâda kim ki sultân olmak isterse
Gulâm-ı çâker-i dergâh-ı şâh-ı **Mürtezâ** olsun (G 279/3)*

*Na'ra urşa tutar cihâni sadâ
Rûz-ı heycâda san **Gazanfer'dür** (K 21/22)*

*İy **Gazanfer-fer-i Ferruh-ruh-ı ferhunde-likâ**
Saf-der-i ma'delet-âyîn-i vezîr-i dânâ (Trc 2/VI/1)*

(Ebu Bekir, Osman, Ömer, Haydar Beğ, Cafer Paşa, Ahmedi Muhtar/Mustafa/Muhammet, Zehra (Fatıma), Ferruh)

2.1.5. Aliyyülmürteza (Bkz. Ali)

2.1.6. Ayşe

Hz. Peygamber'in eşi ve Hz. Ebu Bekir'in kızı. Miladi 614 yılında Mekke'de doğdu. Hz. Muhammed ile evlendikten sonra mü'minlerin annesi diye anıldı.

Uhud ve Hendek Savaşları'na katıldı. Hz. Muhammed'in başını onun dizine koyup ahirete göçtüğü görüşü vardır. Karıştığı en önemli siyasi olay Cemel Vakası (Deve Olayı)'dır.

Hz. Ayşe aynı zamanda hadis ravilerindedir. Kadınlarla ilgili hukuki sorunların çözümünde onun bilgisine başvurulur ve görüşü alınır. Hz. Ayşe divan şiir ve nesrinde Hz. Muhammed'in eşi, zekâsı, erdemi ve yeteneği ile örnek kadın oluşu ile anılır.¹⁰⁸

*Umarın Fâtıma'yı '**Âyişe** saffında koyup
Vâlideynine şefî' eyleye Mevlâ-yı Rahîm (Kt 19/3)*

(Fatıma)

¹⁰⁸ Zavotçu, age, s. 57.

2.1.7. Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil)

2.1.8. Danyal

İsrailoğulları peygamberlerindedir. Tarihi şahsiyet olmasının yanında efsanevi yönü de vardır. Doğu edebiyatında hikmet sembolü olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁹

*Şu 'ayb [ü] Dânyâl ihvân-ı Yûsuf hep nebîlerdür
'Azîz ü Yûsuf [u] Hûd-ı nebî vü Yûnus-ı Mettâ (K 2/55)*

(Şuayb, Yusuf, Hud, Yunus.)

2.1.9. Davut

Yehuda ve İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş hem nebi hem de sultan peygamberlerdendir. Peygamberlik ve padişahlık bir arada verilen ilk peygamberdir. Allah Davut peygambere demir işlemeyi öğretti. Geçimini bu yolla sağladı.

Divan şiirinde Hz. Davut, genellikle gür ve güzel sesiyle Zebur'u okuyuşuyla hatırlatılır. Aşağıdaki ikinci beyitte de bülbül sesine dikkat çekilir.

*Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü 'Îsû hem Ya 'kûb
Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekeriyy'Elyesa ' 'Îsâ (K 2/54)*

*Serv-i zümürriid-livâ kıldı bahâra salâ
Lâle-i la 'lîn-kabâ bülbül-i Dâvud-fenn (K 5/19)*

(Davut, Süleyman, İsa, Yakup, Zülküfl, Eyüp ve Elyesa)

2.1.10. Ebu Bekir (Sıddik)

Dört büyük halifenin birincisi. Ashabı kiram ve aşerei mübeşşere' nin (cennetle müjdelenen 10 kişi) en üstünüdür.

¹⁰⁹ Tökel, age, s. 229-230.

Peygamberimizin (s.a.v.) İslam'dan önce ve sonra en yakın dostu olan Hz. Ebu Bekir, hayatı boyunca peygamberimizin (s.a.v.) yanından hiç ayrılmamıştır. Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından sonra Müslümanların ilk halifesi de o olmuştur. Ebu Bekir Sıddık diye de bilinir. Ona bu isim peygambere çok sadık olmasından dolayı verilmiştir. Peygamberimizin Mirac'a çıktığını duyunca da hemen inanmış ve ona bu isim verilmiştir.

***Ebû Bekr** ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn hakkıçün
'Aliyyü'l-Murtezâ şâh-ı velâyet mahrem-i Zehrâ (K 2/60)*

*Yâr u yoldaş aña seferlerdür
Şeyh **Ebû Bekr** ü şeyh 'Ommer'dur (K 21/19)*

*Hilmi 'Osmân u vakâr u 'ilm ü 'irfânı 'Alî
Sıdkı **Bû Bekr** ü kemâli 'adl ü insâfi 'Ömer (K 26/36)*

*Sıdk ile **Ebû Bekr** ü 'Ömer-'adl ü Hasen-hulk
Nûr-ı meh-i burc-ı 'azamet mukbil-i Bârî (K 39/5)*

*Sadâkatde şecâ'atde kemâl-i 'ilm ü hilm ile
Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn ile Hayder (K 49/16)*

a) Sadakatine yapılan telmih: Hz. Ebu Bekir, yukarıda da verildiği gibi sadakati ile meşhurdur. Süheyli onu ismen şiirine taşımasının yanında "Sıddık" sıfatıyla da beytte yer vermiştir.

*Yâr-ı 'atîki hazret-i **Sıddık**-ı bâ-vakâr
Pîrâye-i mürüvvet ü ser-mâye-i recâ (K 1/25)*

(Ömer, Osman, Ali (Aliyyülmürtaza), Fatıma (Zehra), Hasan)

2.1.11. Ebu Cehil (Bu Cehl)

İslam dininde Cahiliye döneminin temsilcisi noktasında yer alan Ebu Cehil İslamiyet'in yanında Hz. Muhammet'in (s.a.v) düşmanı da olmuştur. Hz.

Muhammed'e karşı yapılan tüm aksiyonlarda onun ismi kaynaklarda geçmektedir. Bu etkisini ticaretteki nüfuzundan almıştır. Hicretten sonra yetmiş yaşında Abdullah ibni Mesut tarafından öldürüldü. Yaptıklarından dolayı *cehaletin babası* manasına gelen "Ebu Cehil" ismini peygamber efendimiz (s.a.v.) vermiştir.¹¹⁰

*İy şeyyi ‘-i şeni‘a vü cingân-ı şehr-i Zûl
Ser-halka-i melâhide-i devr-i nâ-üsûl
Bû Cehl-i bed-kıyâfe vü Mervân-ı nâ-kabûl
Zundîk-ı kec-selîka sen iy echel-i cehûl
Ehl-i dalâle şeyh yiterdüñ sen iy fudûl
Gökden zemîne kılmasa iblîs eger nüzul (Msds 8/1)*

(Mervan, Ehli delale)

2.1.12. Elyesa

Kuranı Kerim'de, "İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'a da yol gösterdik; hepsini alemlere üstün kıldık" (el-En'am 6/ 86), "İsmail'i, Elyesa', Zülkifl'i de an. Hepsi de iyilerdendir" (Sad 38 / 48) mealindeki iki ayette anılması ve İslami kaynaklarda verilen şeceresi dışında onunla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹¹

*Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü ‘İsû hem Ya ‘kûb
Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekerıyy ‘Elyesa‘ ‘İsâ (K 2/54)*

(Süleyman, Davut, İsa, Yakup, Zülküfl, Eyüp, Zekeriya)

2.1.13. Enes

Beyitteki hadis kelimesinden hareketle Süheyli'nin zikrettiği ismin Enes bin Malik olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye temel olarak en çok hadis rivayet edenlerden biri olması gösterilebilir. Enes b. Malik hicretten on yıl önce doğdu. Resulullah'a on yıl hizmet ettiği için kendisine "Hadımü'n-Nebi" lakabı verilmiştir. Yaşının küçüklüğü sebebiyle Bedir muharebesine katılamasa da Resulullah'ın

¹¹⁰ Zavotçu, age, s. 210.

¹¹¹ Ömer Faruk Harman. "Elyesa", *DİA*.

yanından birçok yerde ayrılmadı. Resulullah'ın dünyayı terk edişinden sonra da halife tarafından çeşitli görevlere tayin edildi. Yüz yıldan fazla yaşaması sebebiyle “muammerun”dan kabul edilen Enes'in vefat tarihi hakkında farklılıklar vardır.¹¹²

Muttasıldur 'an 'aneyle münkatı' mürsel kamu

Mesnedüm 'âlî-hadîs-i 'ışka pîrümdür Enes (K 3/19)

2.1.14. Eyüp

Kuran'da adı geçen peygamberlerden biridir. İsrailoğullarından olup İshak peygamberin torunudur.

Klasik şiirde meşhur sabrıyla kendisine telmihte bulunulur. İslam kaynaklarına göre Cenabı Allah kendisine çok mal ve kalabalık bir aile nasip etmiş, sonra ise hepsini elinden alıp şiddetli bir hastalıkla onu imtihan etmiş. Yalnızca eşi yanından ayrılmayan Eyüp peygamber bütün sıkıntılara sabretmiş. En sonunda Cenabı Allah onun hastalığına derman verip onu gençleştirmiş. Bir an olsun yanından ayrılan eşi, yanına geri dönünce onu tanıyamamış. Daha sonra eski varlığına ve ailesine kavuşmuş. Süheyli de Eyüp peygamberi geleneğe uyarak sabır yönüyle beyitlerine taşımıştır.

Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü 'İsû hem Ya 'kûb

Dahı Zülküfl ü Eyyûb ü Zekerıyy'Elyesa' 'İsâ (K 2/54)

Kirm-i mihnet eylese terkîb-i a'zâmı tebâh

Sabr ider Eyyûb-ı dil a'vân ü ensâr istemez (G 123/2)

İşitdüm dün didi bu mısra'ı bir şeyh-i şâkirden

Çerâğı ehl-i derd olan yakar Eyyûb-ı sâbirden (G 241/1)

(Süleyman, Davut, İsa, Yakup, Zülküfl, Zekeriya, Elyesa)

¹¹² İbrahim Canan. “Enes b. Malik”, *DİA*.

2.1.15. Fahrialem (Bkz. Muhammet)

2.1.16. Faruk (Bkz. Ömer)

2.1.17. Fatıma (Zehra)

Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kızı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e peygamberlik vazifesi verilmeden yaklaşık bir yıl önce dünyaya gelen Hz. Fatıma, Hz. Ali'yle evlenerek iki erkek, iki kız çocuğu dünyaya getirdi. Erkek çocuklarının isimleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hasan Yezit tarafından zehirletilerek şehit edilmiş, Hz. Hüseyin de Kerbela'da şehit edilmiştir.

Babasına çok düşkün olan Hz. Fatıma, babası Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından çok fazla yaşamamış, yaklaşık altı ay sonra o da vefat etmiştir.

Kendisinin parlak ve aydınlık yüzlü olmasından Zehra, iffetli ve namuslu olarak vasıflandırılmasından dolayı da Betül lakaplarıyla da bilinir. İslam Ansiklopedisi'nde bu isim ve lakapların dışında da ünvanlandırıldığı bildirilir: *Bir hadiste cennetteki en faziletli dört kadından biri diye tanıtıldığı için "cennet hatunu", kıyamette kendisinden şefaahat beklendiği için de kıyamet hatunu" ve "seyyidetü'n-nisa" ünvanlarıyla anılmaktadır.*¹¹³

Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn hakkıyçün

'Aliyyü'l-Murtezâ şâh-ı velâyet mahrem-i Zehrâ (K 2/60)

(Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali (Aliyyülmürteza))

¹¹³ Mustafa Uzun. "Fatıma", *DİA*.

2.1.18. Gazanfer (Bkz. Ali)

2.1.19. Güzin (Bkz. Muhammet)

2.1.20. Habib (Bkz. Muhammet)

2.1.21. Halilullah (Bkz. İbrahim)

2.1.22. Harun

Musa peygamberin büyük kardeşidir. Harun kelimesinin kökeni bilinmemektedir. İbranice Tevrat'ta Aharon şeklinde kaydedilen sözcüğün, Filistin Süryanicesinden Arapça'ya geçtiği tahmin edilmektedir. Kuranı Kerim'de 20 yerde adı geçmekle birlikte hayatı ve faaliyetiyle ilgili fazla bilgi bulunmayan Harun genellikle Hz. Musa ile birlikte anılır. Tevrat'ta da fazla yer almamış ve Hz. Musa'nın yanında ikinci planda yer almıştır.¹¹⁴

Dahı Lût ile Sâlih hazret-i Şu'ayb ile Hârûn

Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa' hazret-i Mûsâ (K 2/53)

(Lut, Salih, Şuayb, Hızır, İlyas, Yuşa ve Musa)

2.1.23. Hasan

Hz. Ali'nin büyük oğlu, Peygamberimizin torunudur. İslam halifelerinin beşincisi, on iki imamın da ikincisidir. Lakabı "Müctebâ"dır.

Üçüncü yılın Şaban ayında (Ocak-Şubat 625) veya Ramazan ayının 15'inde (1 Mart) Medine'de doğdu. Babası ona Harb adını koymayı düşünmüşse de Hz. Peygamber, Cahiliye döneminde bilinmeyen Hasan adını ve Ebu Muhammed künyesini vermiş ve kulağına bizzat ezan okumuştur; doğumunun yedinci gününde de akika kurbanı kestiği ve Hz. Fatıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istediği bilinmektedir. Kaynaklarda, Resullah'a çok benzediği için Hz.

¹¹⁴ Zavotçu, age, s. 321-322.

Ebu Bekir' in onu, "Ey nebiye benzeyen, Ali'ye benzemeyen" diye sevdiği ve Hz. Al'nin de buna tebessüm ettiği belirtilir.¹¹⁵

Dini edebiyatta adına çok rastlanır. Daha çok kardeşi Hüseyin ile birlikte anılır.

*Nûreyn-i ezhereyn Hüseyin ü **Hasen** ki ol
İki hümmâ durur radiya 'llâhü 'anhümâ (K 1/29)*

*Nîst kelâm-ı me-râ hâcet-i ta'rîf-i kes
Z'ânki riyâh-ı Hüseyin yâfte-i vech-i **Hasen** (K 5/49)*

*Zîver-i iklîm-i Kâş hûş-kadem-i muhteşem
Mâdih-i âl-i 'Alî menkabe-gûy-ı **Hasen** (K 5/43)*

*Sıdk ile Ebû Bekr ü 'Ömer- 'adl ü **Hasen**-hulk
Nûr-ı meh-i burc-ı 'azamet mukbil-i Bârî (K 39/5)*

(Hüseyin, Ebu Bekir, Ömer)

2.1.24. Havva

Hz. Adem'in zevcesi olup Hz. Adem'in sol kaburgasındaki bir eğe kemiğinden yaratılmıştır. "Ümmülbeşer (insanlığın annesi)" lakabıyla anılır. Hz. Adem'den bir yıl sonra vefat etmiştir. Havva ana diye anılır.¹¹⁶

*Îrâdet eyledi çünkim ta'alluk cümle var oldı
Zemîn ü âsmân ü ins ü cinn ü Âdem ü **Havvâ** (K 2/48)*

*Mesned-âra-yı nübüvvetken vücûd-ı kâmilüñ
Tînet-i **Havvâ** vü Âdem'den yog-ıdı hîç ses (K 3/7)*

Cihânı yog-iken var eyleyen Mevlâ için olsun

¹¹⁵ Ethem Ruhi Fığlalı. "Hasan", *DİA*.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Faruk Harman. "Havva", *DİA*.

*Vücûd-ı kevne bâ 'is Âdem ü Havvâ için olsun
 Ziyâ-yı çarh-ı çârüm Hazret-i 'Îsâ için olsun
 'Asâsın ejder iden kudret-i Mûsâ için olsun
 Güzîn-i enbiyâ sultân-ı ev-ednâ için olsun
 Emîn-i sırr-ı sübhâne'llezî esrâ için olsun
 Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
 Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/2)*

(Adem)

2.1.25. Hayder/Haydar (Bkz. Ali)

2.1.26. Hayderikerrar (Bkz. Ali)

2.1.27. Hızır

Kuranı Kerim'de Hz. Musa ile olan yolculuğundan bahsedilir. Olayların arkasında herkesin göremediği sebeplerin olacağı mesajı verilir. Hz. Musa onun yaptığı şeylerin sebebini bilemez. Her fırsatta ona itiraz eder ve yolculukları son bulur.

Günümüzde ilkbaharın gelişinin kutlanışına verilen Hıdırellez şenliklerinde de adı geçen Hızır, rivayete göre İlyas ile birlikte ölümsüzlük suyunu aramış ve bulmuştur.¹¹⁷

*Misâl-i Hızır-ı nûrânî ki zulmetden tulû 'eyler
 Zalâm-ı 'âlemi pür-nûr ider mihr-i cihân-ârâ (K 2/41)*

*Dahî Lût ile Sâlih hazret-i Şu 'ayb ile Hârûn
 Mükerrerem Hızır u İlyâs ile Yûşa ' hazret-i Mûsâ (K 2/53)*

*Ricâl-ı gayb enîsüñ Hızır u İlyâs ola yoldaşuñ
 Be-hakk-ı şeş-cihât ü penc-vakt ü çâr-erkâmı (K 6/9)*

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlyas Çelebi. "Hızır" *DİA*.

*Hayât-ı tâze virür mürde dillere kalemüñ
Özüñ Mesîh ü sözüñ âb-ı **Hızr** ile hem-tâ (K 14/38)*

*Hayât-bahşlğın âb-ı lütfuñuñ görse
Zülâl-ı **Hızr** ise de tab'ına gubâr gelür (K 20/20)*

***Hızr**-ı 'Îsî-dem ü İskender ü Dârâ-savlet
Dâver-i Cem-'azamet husrev-i Cemşîd-vakâr (K 22/30)*

***Hızr**-ı 'Îsâ-dem ü İskender-i Yûsuf-dîdâr
Dâver-i Cem-'azamet server-i Cemşîd-haşem (K 32/14)*

*Hazret-i **Hızr** olup nigehbâni
Ola hem-râhı evliyâ-yı güzîn (Kt 24/17)*

*Mâyil-i la 'l-i leb-i rûh-fezâñ olmuşdur
Bu kadar **Hızr**'a irişdüm dir iken âb-ı hayât (G 32/3)*

*Çün menba' imiş 'ayn-ı hayâta leb-i dildâr
Leb-teşne vü dil-mürdeleriñ **Hızr** nesidür (G 100/5)*

*Bâgda irşâd için gûyâ kelîm-i bülbüli
Hızr'dur san çıkdı yaşıl perdeden her tâze gül (G 204/3)*

(Lut, Salih, Şuayb, Harun, İlyas, Yuşa, Musa, Mesih, İsa, Dara, Cem, Cemşit, İskender, Yusuf)

2.1.28. Hut

Nuh peygamberin oğlu Sam'ın soyundandır. İbrani dilinde, *çok ibadet eden* anlamına gelir. Şam il Medine arasında Hicr mevkisinde yaşayan Ad Kavmi'ne peygamber olarak gönderildi.¹¹⁸

*Şu 'ayb [ü] Dânyâl ihvân-ı Yûsuf hep nebîlerdür
'Azîz ü Yûsuf [u] Hûd-ı nebî vü Yûnus-ı Mettâ (K 2/55)*

(Şuayb, Danyal, Yusuf, Yunus)

2.1.29. Hüseyin

Hz. Ali'nin oğlu ve Peygamberimizin torunudur. On iki imamın üçüncüsü, Ehli beytin beşincisidir.

Kerbela'da günlerce susuz bırakılıp vahşice şehit edilen Hz. Hüseyin bu olay sebebiyle şehit olarak anılagelmiştir. Bu olay İslam edebiyatında da “Makteli Hüseyin”ler gibi eserler ile yankı bulmuştur. Günümüzde de özel etkinliklerle vahim olay anılmaktadır.

Şii-Alevi edebiyatlarında Hüseyin'e özel bir yer ayrılmış, hakkında manzum ve mensur Makteli Hüseyin'ler yazılmıştır. Bütün Müslümanlarca özellikle Şiilerce 1-10 Muharrem'de kabri ziyaret edilir. Bazı tarikatlerce muharremiyeler düzenlenmiş, özel zikirler yapılmıştır. Hakkında birçok mersiyeler yazılmış, onun çektiği sıkıntılar dile getirilmiştir. Fuzuli'nin “Hadikatüs Süeda” adlı mensur eseri bu türdendir.¹¹⁹

*Nûreyn-i ezhereyn **Hüseyin** ü Hasen ki ol
İki hümâ durur radiya 'llâhü 'anhümâ (K 1/29)*

*Nîst kelâm-ı me-râ hâcet-i ta'rîf-i kes
Z'ânki riyâh-ı **Hüseyin** yâfte-i vech-i Hasen (K 5/49)*

¹¹⁸ Zavotçu, age, s. 345.

¹¹⁹ Pala, age, s. 218.

(Hasan)

2.1.30. İbrahim (Halilullah)

Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın ortak olarak kabul ettiği büyük peygamber. Yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Kendisine ve zürriyetine Kenan diyarı ebedi mülk olarak vaat edilir. Ayrıca zürriyetinin çok olacağı müjdesi de verilmiştir. Hz. İbrahim seksen altı yaşındayken oğlu Hz. İsmail dünyaya gelir. Hz. İbrahim yüz yaşındayken de Hz. İshak doğar.

Hz. İbrahim Kuranı Kerim'de kendisinden en çok bahsedilen Ululazm peygamberlerden birisidir. Müslüman tarihçilerin kaydettiğine göre kahin ve müneccimlerin o sene bölgede doğacak İbrahim adlı bir çocuğun halkın dinini değiştireceğini, Nemrut'un saltanatına son vereceğini söylemeleri, diğer bir rivayete göre ise kendisinin bu mahiyette bir rüya görmesi üzerine Nemrut hamile kadınları bir yere toplamış ve doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini, ayrıca erkeklerin eşlerinden uzaklaştırılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Azer, İbrahim'e hamile kalan karısını Kufe ile Basra arasındaki Ur şehrine götürüp bir mağaraya saklamış, İbrahim bu mağarada doğmuştur. İbrahim mağarada on beş ay kalmış ancak bir ayda dışarıdaki bir yıl kadar gelişme göstererek on beş yaşındaki bir çocuğun vücut ve zeka seviyesine erişmiştir.

Hz. İbrahim'in kavmi putperestti. Bir şenlik günü Hz. İbrahim putların bulunduğu yere girerek bütün putları kırar ve elindeki baltayı da büyük putun boynuna asar. Kavmi putları ne olduğunu sorduğunda baltayı gösterir ve hepsini büyük putun yapmış olabileceğini söyler. Kavmi itiraz eder. Bunun üzerine Hz. İbrahim onlara büyük bir ders verir. Fakat putlara olan inançları onları yollarından döndürmez. Bunun üzerine büyük bir ateş yakarak onu ateşe atarlar. Allah (c.c.)'in izniyle ateş Hz. İbrahim'e zarar vermez. Düştüğü yer gül bahçesine döner. Bu hadise Klasik edebiyatta da sık sık telmih yoluyla ele alınmıştır.

Hz. İbrahim'in tevhid akidesini tesis etmesi yanında oğlu İsmail ile birlikte Kabe'yi kurması da hem Kuran'da hem İslam kültüründe müslümanlardan biri olarak gösterilmesine ve kendisine itibarlı bir yer verilmesine vesile olmuştur. Allah

tarafından Beytullah'ın yeri bildirildikten sonra İbrahim oğlu İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltmiş ve bir olan Allah'a adanan ilk mabed olarak Kabe inşa edilmiş.¹²⁰

*Olurdum ni 'met-i hân-ı **Halîlü'llâh** 'a müstagrağak
Olaydı bir gice gam-hâneme mihmânum İbrâhîm (G. 217/2)*

*Cenâb-ı Şît ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü'llâh
Halîlü'llâh İsmâ'îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)*

(Şit, İdris, Nuh, İsmail, İshak, Yahya)

2.1.31. İdris

İdris peygamber. Şit peygamberden sonra gelmiştir. Kendisine otuz sahife İlahi emir gönderilmiştir. İlk defa rakam ve yazı yazıp elbise diken odur. Bu yüzden katip ve terzilerin piri sayılır. Cebrail ilk defa ona vahiy getirmiştir. İdris peygamberin yeryüzünde ilk defa tıp ve yıldız bilgisini yayan kişi olduğuna inanılır.

*Cenâb-ı Şît ü **İdrîs**-i nebî Nûh-ı neciyyü'llâh
Halîlü'llâh İsmâ'îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)*

(Şit, Nuh, İbrahim (Halilullah), İsmail, İshak, Yahya)

2.1.32. İlyas

Kuranı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Mümin kullardan olduğu, kavminin taptığı Bal inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı aktarılır. Kuran'da hakkında fazla bilgi bulunmazken tarih, tefsir ve kısası enbiya kitaplarında çeşitli rivayetler vardır. İlyas peygamber hakkında Kuran ve hadis dışındaki İslami literatürde çoğunlukla Yahudi dini literatüründen kaynaklanan pek çok rivayet yer almaktadır.¹²¹

¹²⁰ Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *DİA*.

¹²¹ Ömer Faruk Harman, "İlyas", *DİA*.

*Dahî Lût ile Sâlih hazret-i Şu‘ayb ile Hârûn
Mükerrerem Hızr u İlyâs ile Yûşa‘ hazret-i Mûsâ (K 2/53)*

*Ricâl-ı gayb enîsüñ Hızr u İlyâs ola yoldaşuñ
Be-hakk-ı şeş-cihât ü penc-vakt ü çâr-erkâmı (K 6/9)*

(Lut, Salih, Şuayb, Harun, Hızır, Yuşa, Musa)

2.1.33. İmran

Hiz. Musa ile Meryem’in babalarının adıdır. Aynı kişi değildir. Hiz. Meryem’in babası İmran, aynı zamanda Hiz. Harun’un da babasıdır. Hiz. Musa’nın babası olan İmran’ın Firavun’un hazinedarı olduğu rivayet edilmektedir. Kurani Kerim’de “Ali İmran” isminde bir sure de mevcuttur. Bu sure Hiz. Musa ve Hiz. İsa hakkındadır. İslam Ansiklopedisi “İmran” maddesinde Hiz. Meryem’in babası olan İmran’dan bahsedilir.¹²² Aşağıdaki beyitlerde Hiz. Musa ile bağlantılı olarak verilmiştir.

*Hemîşe ceng ü cidâli hevâ ile rûhuñ
Misâl-i Mûsî-i ‘İmrân ü Bel’am-ı Bâ‘ûr (K 24/4)*

*Vechinde nûr-ı Mûsî-i ‘İmrân âşikâr
Alnında nûr-ı Musta[fa]vî gün gibi be-dîd (G 53/2)*

(Musa, Belamıbaur, Muhammet (Mustafa))

2.1.34. İsa (Mesih)

Dört büyük peygamberden biridir. Kurani Kerim’de babasız dünyaya geldiği aktarılır. Hiz. Meryem’e Cebrail’in üfürmesiyle babasız dünyaya gelmiştir. Bu mucizenin yanında çamurdan yaptığı şekilleri canlandırması, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi mucizeleri vardır.

¹²² Ömer Faruk Harman. “İmran”, *DİA*.

Divan şiirinde de ölüleri diriltmesi ve babasız dünyaya gelişi ile kendisine telmihte bulunulur. Özellikle ölüleri diriltmesi mucizesi, onun nefesine vurgu yapılarak anılır.¹²³

*Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü 'İsû hem Ya 'kûb
Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekeriyy'Elyesa' 'İsâ (K 2/54)*

*Dem-i 'İsâ gibi çün irdi nesîm-i eshâr
Başladı yir yir açılmaga 'uyûn-ı ezhâr (K. 22/1)*

*Şol dâma düşürdi beni sayyâd-ı felek kim
Bang-i har ile rütbede bir güfte-i 'İsâ (K 48/77)*

*Cihânı yog-iken var eyleyen Mevlâ için olsun
Vücûd-ı kevne bâ 'is Âdem ü Havvâ için olsun
Ziyâ-yı çarh-ı çârüm Hazret-i 'İsâ için olsun
'Asâsın ejder iden kudret-i Mûsâ için olsun
Güzîn-i enbiyâ sultân-ı ev-ednâ için olsun
Emîn-i sırr-ı sübhâne'lezî esrâ için olsun
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/2)*

*Câme-hâbında kaçan kim ol Mesîhâ-dem yatar
Sanuram 'İsâyı basmış bagrına Meryem yatar (G 84/1)*

*Bu seniñ eyledigün vasf kimüñdür didüm
Didi bir Yûsuf-ı gül-çihre Mesîhâ-âsâr (K 22/25)*

- a) Şifalı ve Ölüleri Diriltten Nefesi: Hz. İsa'nın nefesinin ölüleri diriltmesi. Ölü bedenlere can gelmesinde etkili olan nefesinin kıştan sonra baharın gelişi gibi, renksiz solgun ve hasta bedenlere renk getirmesi de söylenir.

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Okumuş ve M. Muhsin Kalkışım, "Klasik Türk Şiirinde Hz. İsa Kavramı".

Nâm-ı pâküñ zikridür şeydâlara feryâd-res
Mürdeler ihyâ ider nutkuñ eyâ 'Îsâ-nefes (K 3/1)

Nefes-i bâd-ı sabâ sanki dem-i 'Îsâ'dur
Her seher zinde ider lâle-i hûnîn-kefeni (K 41/11)

Dem-i lütfuñla dil-i mürdemi ihyâ kılduñ
*ÿ **Mesîhâ**-nefes öldi hasedinden hassâd (K 18/14)*

Cân virüp yine nebâtâta bahâr-ı hurrem
*Urdu hâsiyyet-i enfâs-ı **Mesîhâ**'dan dem (K 32/1)*

Mu'attar kıldı dehri micmerâsâ sûz-ı güftârum
***Mesîhâ** gibi ihyâ eyledüm enfâs-ı 'Attâr'ı (K 45/18)*

*Kemâl-i kudret-i Hakkiyle enfâsı **Mesîhâ**sâ*
Ziyâ eczâ-yı hâk-i mürde-i arzı ider ihyâ (K 2/33)

Zihnüñ suver-i 'ilm ile bir rûh-ı musavver
*Nutkuñ nefes-i pâk-i **Mesîhâ**'ya mukârib (K 15/3)*

*Varan 'âşıklara cânlar bağışlar ol **Mesîhâ**-dem*
O mihr-i 'âlem-ârâ-y-ile oldu cân-fezâ mekteb (G 25/4)

Hayât-ı tâze virür mürde dillere kalemüñ
*Özüñ **Mesîh** ü sözüñ âb-ı Hızr ile hem-tâ (K 14/8)*

Leb-i la'l-i revân-bahşuñdur iden mürdeyi ihyâ
Kelâm-ı cân-fezâñuñ dirisidür hazret-i 'Îsâ (G 18/1)

*Kurutmuş idi şitâ kâr idüp nebâtâtı
Bahâr def'ine anuñ Mesîh'vâr geliür (K 20/9)*

*'Aceb mi tab'uma âb-ı hayât reşk itse
Mesîh-i nazm ider mürde dilleri ihyâ (K 14/43)*

*Dil-hastelere rûh-fezâdur dem-i lütfuñ
Olmış ezeli hazret-i 'İsâ'ya musâhib (K 15/6)*

b) Kundaktayken Konuşması: Hz. İsa kundaktayken konuşarak annesinin temiz olduğunu ispat etmiş aynı zamanda risaletini de tebliğ etmiştir.

*Ta'n eylesün nazmuma her bir har-ı deccâl
K'olmuşdur anuñ her birisi nutk-ı Mesîhâ (K 48/69)*

*Hayât-efzâ-yı 'âlemdür dem-i cân-bahş ile Muhyî
Odur i'câzin ihyâ eyleyen nutk-ı Mesîhâ'nuñ (Kt 15/17)*

(Süleyman, Davut, Yakup, Zülküfl, Zekeriya, Elyesa, Adem, Havva, Musa, Muhammet (Mustafa s.a.v.), Meryem, Yusuf, Muhyi)

2.1.35. İshak

İbrahim peygamber'in oğlu. Hz. İbrahim'in Sare adlı eşinden oğlu olan İshak Tevrat ve Kuran'da adı geçen bir peygamberdir. Yahudilerin İbrahim'den sonra ikinci atasıdır ve yaklaşık olarak milattan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Tevrat'takine benzer şekilde Kuranı Kerim'de de Hz. İbrahim'in çocuğu olmadığı için Allah'a yalvarır ve ilerlemiş yaşına rağmen çocuğu olur. Kuran' da Hz. İbrahim bu durumu ifade ederken. "İhtiyar halimde bana İsmail'i ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamdolsun" demektedir. Buradan ikinci çocuğun İshak olduğu anlaşılmaktadır.

Kuran'da ayrıca Tevrat'ta olduğu gibi Hz. İbrahim'in misafirleri kıssası da yer almakta, bu çerçevede İshak'ın müjdelenmesi söz konusu edilmektedir.¹²⁴

Cenâb-ı Şît ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü 'llâh

Halîlu'llâh İsmâ'îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)

(Şit, İdris, Nuh, İbrahim (Halilullah), İsmail, Yahya)

2.1.36. İsmail

İbrahim peygamberin ilk oğlu olan peygamber. Kuranı Kerim'de birçok yerde adı geçen bu peygamberin annesi Hacer'dir. Sara'nın Hacer'i ve İsmail'i kıskanması sonucu İbrahim peygamber onları Mekke'ye getirdi. Zemzem suyu İsmail'in ayak vuruşlarıyla ortaya çıktı. Burada babası ile birlikte Kabe'yi inşa ettiler. İbrahim bir çocuğu olursa onu Allah'a kurban edeceğini söylediği için, İsmail'i kurban etmek için süsledi, hazırladı. İsmail büyük bir teslimiyet gösterdi. İbrahim bıçağı birkaç kez boynuna sürttüğü halde kesmedi. O sırada Cebrail bir koç ile geldi. Kurban olarak o koçu kesmesini söyledi. İslamiyetteki kurban hadisesi de bu olayın hatırasıdır.

Edebiyatta daha çok Kabe, kurban ve Zemzem dolayısıyla telmih yapılarak anılır. Sevgilinin gözü için benzetmelerde kullanılır.¹²⁵

Cenâb-ı Şît ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü 'llâh

Halîlu'llâh İsmâ'îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)

(Şit, İdris, Nuh, İbrahim (Halilullah), İshak ve Yahya)

2.1.37. Kelim (Bkz. Musa)

2.1.38. Lut

Kuranı Kerim'de adı geçen peygamber. Kuranı Kerim'de kavminin nasıl helak edildiği anlatılır. Kavmi genç erkeklerle münasebet gibi kötü huy edinmişti. Hz. Lut onları uyardıysa da onlar dinlemedi. Allah (c.c.) meleklerini genç delikanlı

¹²⁴ Ömer Faruk Harman, "İlyas", *DİA*.

¹²⁵ Pala, age, s. 238.

şeklinde Hz. Lut'un evine gönderdi. Bunları gören Hz. Lut'un hanımı gelen misafirleri şehir halkına anlattı. Bundan dolayı evi basan halk Hz. Lut'tan misafirlerini istedi. Kur'anı Kerim'in ifadesiyle Allah (c.c.) şehir halkının gözlerini kör etti ve Cebrail vasıtasıyla hanımı hariç kendisine inananlarla birlikte şehri terketmesini emretti. Allah (c.c.) şehir halkını helak etti ve şehrin yerinde acı bir su çıkardı. Bugün de adı Lut Gölü olan göl acı suyu ve deniz seviyesinin altında oluşu ile bilinmektedir.

Dahi Lût ile Sâlih hazret-i Şu'ayb ile Hârûn

Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa' hazret-i Mûsâ (K 2/53)

(Salih, Şuayb, Harun, Hızır, İlyas, Yuşa ve Musa)

2.1.39. Meryem

Hz. İsa'nın annesidir. Babası İmran'dır. Anne ve babasının çocuğu olmamış. Onlar da çocukları olursa mabede bağışlamayı adanmışlar. Meryem doğunca oranın imamı Zekeriyya peygambere teslim etmişler. İslam'da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, Hıristiyanlık'ta "tanrı doğuran" olarak nitelenmekte, Hıristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmakta, onun da Hz. İsa gibi asli günahattan uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanılmaktadır.¹²⁶

Divan şiirinde Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirişi ve iffeti ile zikredilir. Aşağıdaki beyitte de Hz. İsa'yı bağrına basması ile kendisine yer verilmiştir.¹²⁷

Câme-hâbında kaçan kim ol Mesîhâ-dem yatar

Sanuram 'Îsâyı basmış bagrına Meryem yatar (G 84/1)

- a) Buhuru Meryem ile yapılan telmih: Hz. İsa'nın Allah (c.c.)'ın "kün" emriyle babasız dünyaya gelişi mucizesi sırasında Hz. Meryem kuru bir hurma ağacına tutunmuş ve hurma ağacı meyve vermiştir. Buhuru

¹²⁶ Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bünyamin Ayçiçeği. "Klasik Türk Edebiyatında Hz. Meryem".

Meryem bitkisi bu mucizeye atfedilir. Süheyli de “buhur-ı Meryem”i şiirine taşımıştır.

Fart-ı lütfüñdur iden tab‘-ı bahârı hurrem

*Dem-i feyzüñden olur zinde **buhûr-ı Meryem** (K 32/22)*

(İsa (Mesih))

2.1.40. Mesih (Bkz. İsa)

2.1.41. Muhammet (Ahmedimuhtar, Ahmedimahmut, Fahrialem, Güzin, Habib, Mustafa, Resulimücteba)

Hiz. Muhammet Mustafa. İslam’ın son peygamberi. Hiz. Muhammet, milâdî 571 senesinde, Rumi aylardan Nisan ayı içerisinde, kamerî Rabiulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan alem nur ile dolmuştur.

Hayatı hakkında detaylı bilgi olan peygamberimiz (s.a.v.) hakkında Divan şairleri birçok özelliği, mucizesi vb. yönlerle kendisine telmihte bulunur. Şiirlerde zikredilmesinin yanı sıra edebiyatta sadece ondan bahseden, O’nu öven, O’nu vasıflandıran başlı başına türler oluşturulmuştur. Hemen her şair O’nun hakkında şiir yazmıştır. Dini tasavvufi edebiyatımız O’nun vasıflarını işleyerek zenginleşmiştir. Günümüzde nat yarışmalarıyla da O’nu en güzel anlatma çabası içinde olan şairler mevcuttur.

Husûsâ ol güzîn-i enbiyâ mahbûb-ı Rabbânî

***Muhammed Mustafâ** şâh-ı serîr-i Yesrib ü Bathâ (K 2/56)*

*Dünyâda eyle tâbi‘-i şer‘-i **Muhammedî***

Ashâb u tâbi‘îne kılup pey-rev-i rızâ (K 1/23)

*Tılsım-ı ism-i pür-nûr-ı **Muhammed** kim zuhûr itdi*

Açıldı ‘âleme ol genc-i mahfî kenz-i lâ-yefnâ (K 2/57)

Pâdişâhâ Dâver-i vaktâ Süleymân-haşmetâ
*Mazher-i nûr-ı **Muhammed**'sin bugün bî-iştibâh (K 9/32)*

*Çerâğı var-ısa nûr-ı **Muhammed**'den uyandurdu*
Anuñçün gün gibi rahşendedür envâr-ı ruhsârı (G 334/2)

'Adû-yı devlet ü câhuñ cüvâne-merg olsun
*Be-hakk-ı **Ahmed-i Muhtâr** ü Hayder-i Kerrâr (K 23/35)*

*Miftâh-ı kilîd-i der-i cennet didi **Ahmed***
Ta 'rîf-i lisân-ı şu 'arâda o şeker-hâ (K 48/4)

***Ahmed-i Mahmûd**-tal'at [bedr-i evc-i] kâ'inât*
Fahr-ı 'âlem seyyid-i âdem şefî'ü'l-müznibîn (K 4/9)

*Mahşerde **Mustafâ**-y-ile haşr eyleyüp anı*
V'erzuk lenâ likâke ve agfir zünûbenâ (K 1/22)

Husûsâ ol güzîn-i enbiyâ mahbûb-ı Rabbânî
*Muhammed **Mustafâ** şâh-ı serîr-i Yesrib ü Bathâ (K 2/56)*

Didi anuñ Süheylî târîhin
*Haşr ola **Mustafâ**-y-ile yâ Rab (Kt 4/3)*

'Azîz-i mısr-ı 'izzet kisrî-i taht-ı 'adâletsin
Senüñdür nusret ü şevket güzîn-i ehl-i 'izzetsin
Emîn-i milk ü milletsin bihîn-i ehl-i şevketsin
Hudâ'nuñ lütfidur halka vücûduñ bir ganîmetsin
Mürüvvet menba'ı lütf issi bir sâhib-sa'âdetsin
Nazar kıl çeşm-i lütfuñla baña 'ayn-ı 'inâyetsin
Müfîz-ı cümle-i eşyâ olan zât-ı Hudâ hakkı
*Elin al ben za'ifüñ nûr-ı pâk-ı **Mustafâ** hakkı (Msn 1/6)*

Sıfatlarıyla Yapılan Telmihler:

a) Rasulimücteba: Seçilmiş, seçkin manalarındaki mücteba kelimesiyle kurulan tamlama ile O'nun seçkinliği vurgulanmaktadır.

*Îlâhî 'izzetüñ hakkı **rasûl-i müctebâñ** için
Dahi ol yâr-ı sâdik yâr-ı gâr-ı künc-i istignâ (K 2/59)*

*Fazl u devlet umaram başuñdan eksik olmaya
Nite kim fark-ı **rasûl-i müctebâ** üzre gamâm (K 31/35)*

*Vücûd-ı kâ'inâtı var iden sun'-ı Hudâ hakkı
Sipehsâlâr-ı ümmet pîşvâ-yı enbiyâ hakkı
Rasûlüñ çâr-yârı ol gürûh-ı bâ-safâ hakkı
'Alîm-i 'alleme'l-esmâ Aliyyü'l-Murtezâ hakkı
'Umûm-ı âl ü ashâb-ı **rasûl-i müctebâ** hakkı
Güzîn-i hânedân ü zümre-i âl-i 'abâ hakkı
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za 'îfüñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/1)*

*Gubâr-âlûde-i râh-ı **Rasûl-i müctebâ**yüz biz
Gulâm-ı Hayder-i saf-der şeh-i Âsaf-safâyüz biz (G 125/1)*

b) Fahrialem: Övülme, böbürlenme gibi olumsuz nitelendirilen anlamlara sahip olan “fahr” kelimesinin büyüklük, ululuk, şeref, fazilet, onur, kıvanç gibi olumlu anlamları da mevcuttur. Alemlerin kıvancısı, şerefi, onuru, ulusu, faziletlisi olarak nitelendirilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, en çok anılan tamlamaları arasındadır.

*Ahmed-i Mahmûd-tal'at [bedr-i evc-i] kâ'inât
Fahr-ı 'âlem seyyid-i âdem şefî'ü'l-müznibîn (K 4/9)*

Semiyy-i fahr-ı 'âlem hazret-i düstûr-ı ekrem kim

Mehemmed-nâm u Ahmed-hulk u Yûsuf-sîret ü manzar (K 25/15)

c) Güzin: Sözlükte seçen, seçilmiş beğenilmiş anlamları olan güzün kelimesiyle oluşturulan sıfatlarla da Hz. Peygamber'e telmihte bulunulmuştur.

Husûsâ ol güzîn-i enbiyâ mahbûb-ı Rabbânî

Muhammed Mustafâ şâh-ı serîr-i Yesrib ü Bathâ (K 2/56)

On sekiz biñ 'âlemüñ icâdına devrânına

Hâsıl-ı maksûd-ı 'âlem sensin iy fahr-ı güzîn (K 4/3)

Nigehbân-ı şer'-i rasûl-i güzîn

Güzîn-i güzînân-ı 'âlî-makâm (Kt 18/1)

d) Habib: Dost, seven, sevgili manalarına gelen kelime genellikle "habibullah" Allah (c.c.)'ın sevgilisi şeklinde kullanılır. Yalnız başına da yine Hz. Peygamber (s.a.v.)'i işaret eder.

Yâ İlâhî o habîbüñ şerefi hakkı-y-içün

Ki anuñ hurmetine geldi kamu kevn ü mekân (Trk 2/VIII/4)

Yâ habîbî fedetke minni'r-rûh

Ente rûhî fe-eyne 'anke erûh (G 50/1)

Dört numaralı kaside, birçok vasıfla O'nu methederek O'ndan bahsetmektedir.

(Süleyman, Ali (Hayderikerrar/Aliyyülmürtaza), Yusuf, Asaf)

2.1.42. Musa (Musi, Kelim)

Sina yarımadasında Turi Sina’da Allah’ın lütfuna erişmiş peygamberdir. Kavmine “on emir” adı altında ahlak kaidelerini iletmiştir. Allah ile konuşması sebebiyle “kelim” lakabıyla da anılmıştır.

Firavun’un kahinleri kendisini öldürecek bir erkek çocuğun gelişini bildirmesi üzerine tüm yeni doğan erkek çocukları öldürülmeye başlanmış. Hz. Musa da bir sepet içinde Nil nehrine bırakılmış ve ölümden kurtulmuştur. Büyüdüktan sonra kavmini (İsrailoğulları) Mısır’dan çıkarmak için Firavun’un sihirbazları ile mücadele etmiş, asasını yılanı dönüştürme mucizesi ile hepsini alt etmiş ve kavmini de yanına alarak Mısır’dan çıkmak istemiş. Firavun onları askerleriyle takip etmiş ve Kızıldeniz’in kenarında yetiştirilmiş. Yine Hz. Musa asasını kullanmış ve bir mucize daha göstermiş. Asasını Kızıldeniz’e vurarak denizin ikiye ayrılmasını sağlamış. Kendisi ve kavmi denizin ortasına açılan bu yoldan geçmişler. Bunu gören Firavun, askerlerine emrederek kendisi de onların peşinde gitmiş. Fakat karşıya geçmeden deniz tekrar kapanmış. Firavun son anda tövbe etse de tövbesi kabul olmamış ve askerleriyle birlikte helak olmuş.

Divan şiirinde asasıyla yaptıklarıyla zikredilir. Asasını yılan şekline sokarak büyücülerle mücadelesi ve denizi ikiye ayırması bunlardandır. Allah (c.c.) ile konuşması sebebiyle “kelim” sıfatıyla anılması da söz konusudur. Bunun dışında elini koynuna sokarak beyaz çıkarması da sürekli zikredilen (yedi beyza) bir mucizesidir. Aşağıda da yine yedi beyza tamlaması ile geçen tanık beyit verilmiştir.

Yine dalâlet içre kalırdı esîr olup

Mûsî-i ‘avnuñ olmasa kullara reh-nümâ (K 1/10)

Dahı Lût ile Sâlih hazret-i Şu‘ayb ile Hârûn

Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa‘ hazret-i Mûsâ (K 2/53)

a) Yedibeyza mucizesine yapılan telmih:

Nihâl-i ergavân ü gülde zâhir âteş-i Mûsâ
Şükûfe her şecer üzre nümûdâr-ı yed-i beyzâ (K 2/35)

Yed-i beyzâ-yı himmetle sühende ol Kelîm 'em kim
Dilin kat' itdüm agzın bagladum sihr-âferînânuñ (Kt 15/55)

b) Asasını kullanarak onu ejderha/yılan şekline dönüştürmesi ile yapılan telmih:

Cihânı yog-iken var eyleyen Mevlâ için olsun
Vücûd-ı kevne bâ'is Âdem ü Havvâ için olsun
Ziyâ-yı çarh-ı çârüm Hazret-i 'Îsâ için olsun
'Asâsin ejder iden kudret-i Mûsâ için olsun
Güzîn-i enbiyâ sultân-ı ev-ednâ için olsun
Emîn-i sırr-ı sübhâne'llezî esrâ için olsun
Müfîz-ı cümle-i eşyâ kemâl-i kibriyâ hakkı
Elin al ben za 'ifûñ nûr-ı pâk-i Mustafâ hakkı (Ts 1/2)

c) Babası İmran ile birlikte anıldığı beytler:

Hemîşe ceng ü cidâli hevâ ile rûhuñ
Misâl-i Mûsî-i 'İmrân ü Bel'am-ı Bâ'ûr (K 24/4)

Vechinde nûr-ı Mûsî-i 'İmrân âşikâr
Alnında nûr-ı Musta[fa]vî gün gibi be-dîd (G 53/2)

d) Kelim: Hz Musa'nın bir ünvanıdır. Hz Musa'nın Allah ile konuşmasından dolayı kendisine söz söylenen, kendine hitap edilen manasında "Kelim" denmiştir.

Yed-i beyzâ-yı himmetle sühende ol Kelîm 'em kim
Dilin kat' itdüm agzın bagladum sihr-âferînânuñ (Kt 15/55)

Kelîmvâr meger tâlib-i likâ olasin
Tecelliyât-ı Hak'a cismi Tûr idem dir isen (G 189/2)

(Lut, Salih, Şuayb, Harun, Hızır, İlyas, Yuşa, Adem, Havva, İsa, Muhammet (Mustafa), İmran, Belam Baur)

2.1.43. Musi (Bkz. Musa)

2.1.44. Mustafa (Bkz. Muhammet)

2.1.45. Mürtaza (Bkz. Ali)

2.1.46. Nuh

Nuh peygamber. Kuran'da adı geçen peygamberlerdendir. Büyük Tufan'da bir gemi inşa etmiş ve her hayvandan birer çift alarak gemiye bindirmiştir. İnananlar da gemiye binerek kurtulmuştur. Bundan dolayı insanlığın ikinci atası olarak bilinir. Divan şiirimizde de gemi, tufan, kurtuluş gibi kelimelerle hadisesi hatırlatılır.

Cenâb-ı Şît ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü'llâh

Halîlu'llâh İsmâ'il ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)

'Âlem-i dilde temevvüc eyledi deryâ-yı 'ışk

İy Süheylî yiridür Nûh olsa keştîbân aña (G 12/5)

a) Tufan ile anıldığı beyt:

Nûh tûfânını gözden geçirüp seyr itmiş

Ger sü'âl eyler iseñ merdüm-i çeşmüm yaşın (G 252/4)

(Nuh, Şit, İdris, İbrahim (Halilullah), İsmail, İshak, Yahya.)

2.1.47. Osman

Üçüncü halife Hz. Osman M. 547 yılında Mekke'de doğdu. Ümeyye oğullarından ve ilk Müslümanlardan olan Hz. Osman, Hz. Peygamberin iki kızıyla nikahlandığı için Zin-Nureyn (iki nur sahibi) lakabıyla anılır. Hz. Ömer'in ölümünden sonra üçüncü halife olarak göreve başladı. Mısırlı isyancı bir grup hac mevsiminde Medine'ye geldi ve savunmasız olan halifenin evine girerek onu şehit

ettiler. Bu şehadet olayı İslam dünyasındaki siyasi ve fikri ihtilafların gün yüzüne çıkmasıyla neticelendi. Hz. Osman'ın yaptığı en önemli işlerden biri Hz. Ebu Bekir tarafından yazdırılıp tek mushaf haline getirilen Kuranı Kerim'i yedi nüsha çoğaltarak büyük İslam şehirlerine göndermesi ve böylece değişik okuyuşların önüne geçmesidir. Kuran'ı toplattığı için "Osman-ı Cami" ünvanıyla anılır.

Divan şiirinde haya sahibi olması Kuranı Kerim'i toplatıp kitap haline getirmesi ve Hz. Muhammet (s.a.v.)'in iki kızıyla evlenip iki nur sahibi olması (Zin-Nureyn) gibi nedenlerle övülüp anılır.¹²⁸

a) Haya sahibi oluşu ile yapılan telmih:

*Dîvâr-ı dîne sâlis olan rûkn-i muhterem
Pîr-i huçeste **hazret-i 'Osmân-ı zü'l-hayâ** (K 1/27)*

b) Hz. Muhammet (s.a.v.)'in iki kızıyla evlenip iki nur sahibi olmasına (Zi'n-Nüreyin) yapılan telmih:

*Ebû Bekr ü 'Ömer '**Osmân-ı zi'n-nûreyn** hakkıyçün
'Aliyyü'l-Murtezâ şâh-ı velâyet mahrem-i Zehrâ (K 2/60)*

*Sadâkatde şecâ'atde kemâl-i 'ilm ü hilm ile
Ebû Bekr ü 'Ömer '**Osmân-ı zi'n-nûreyn** ile Hayder (K 49/16)*

c) Hilmi ve diğer telmihler:

*Aña yardımcı hazret-i '**Osmân**
Şîr-i Hak kanda gitse rehberdür (K 21/20)*

*Hilmi '**Osmân** u vakâr u 'ilm ü 'irfânı 'Alî
Sıdkı Bû Bekr ü kemâli 'adl ü insâfı 'Ömer (K 26/36)*

*Paşa-yı felek-mertebe '**Osmân-ı 'Alî-kadr***

¹²⁸ Zavotçu, age, s. 575-576.

Nev'-i beşerüñ zübde-i eşref-i kibârı (K 39/7)

Tecellî-i cemâl-i nûr-ı 'Osmâna düşer mazher

Baka hatm ide her kim mushaf-ı hüsninde Kur'ânı (G 326/2)

(Ömer, Ebu Bekir, Ali, Fatıma (Zehra))

2.1.48. Ömer (Faruk)

Faruk, Hz. Ömer'in lakabıdır. Adaletli davrandığı için bu lakap verilmiştir. Öncelikle müşriklerin safında yer alıp Müslümanlarla savaşmasına rağmen Müslümanlığı kabul ettikten sonra halifelğe kadar yükselmiş, ikinci halife olmuştur. Cennetle müjdelenen sahabelerdendir. Divan şiirinde adaletiyle zikredilegelmiştir.

Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn hakkıyçün

'Aliyyü'l-Murtezâ şâh-ı velâyet mahrem-i Zehrâ (K 2/60)

Yâr u yoldaş aña seferlerdür

Şeyh Ebû Bekr ü şeyh 'Ommer'dur (K. 21/19)

Sadâkatde şecâ'atde kemâl-i 'ilm ü hilm ile

Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân-ı zi'n-nûreyn ile Hayder (K 49/16)

a) Adaletiyle yapılan telmihler:

Devlet ol iklîme kim anı müşerref eyleye

Böyle düstûr-ı 'adâletmend-i Fârûk-ıhtisâb (K 16/23)

Fârûk-ı hakk u bâtil olan hazret-i 'Ömer

Revnağ-fezâ-yı hâne-i dîn şem'-i meh-zıyâ (K 1/26)

Hilmi 'Osmân u vakâr u 'ilm ü 'irfânı 'Alî

Sıdkı Bû Bekr ü kemâli 'adl ü insâfi 'Ömer (K 26/36)

Sıdk ile Ebû Bekr ü 'Ömer-'adl ü Hasen-hulk

Nûr-ı meh-i burc-ı 'azamet mukbil-i Bârî (K 39/5)

(Ebu Bekir, Ali (Aliyülmurteza/Haydar), Fatma (Zehra), Osman)

2.1.49. Resulimücteba (Bkz. Muhammet)

2.1.50. Salih

Semud kavmine gönderilen peygamberdir. Semud kavmi, dağları oyarak kendilerine sağlam evler inşa etmesi ile bilinirdi. Her kavme ibret için o kavmin iyi bildiği tarafla örnekler sunan Allah (c.c.) Semud kavmine de kayanın içinden deve çıkarma mucizesi ile lütufta bulunmuş. Fakat Semud kavmi çıkan deveye zarar vermişler ve doğru yoldan sapmışlardır.

*Dahî Lût ile Sâlih hazret-i Şu'ayb ile Hârûn
Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa' hazret-i Mûsâ (K 2/53)*

(Lut, Şuayb, Harun, Hızır, İlyas, Yuşa ve Musa)

2.1.51. Sıddik (Bkz. Ebu Bekir)

2.1.52. Süleyman

İsrailoğulları peygamberlerindedir. Hz. Davut'un oğludur. Allah (c.c.)'ın hükümdarlık nasip ettiği peygamberlerindedir. Yalnızca halkına değil, cinlere ve rüzgara da hükmetmiştir. Ayrıca hayvanların lisanından anlama kabiliyeti de kendisine bahşedilen Hz. Süleyman, uzak diyarlara haber yollama ve oralardan haber alma işini de hayvanlar aracılığıyla yapmıştır.

Divan şiirinde Süleyman kelimesi güce, eşsiz bir saltanata ve hükümdarlığa sahip olma; insanlara, hayvanlara, cinlere ve devlere hükmetme, rüzgara emir verip onu istediği şekilde kullanma, kuşların dilini bilme özellik ve mucizelerini çağrıştırmının yanında ona atfedilen kimi efsanevi yönleri de ifade eder. Mührü Süleyman adındaki yüzüğü ile de kendisine telmihte bulunulur.

*Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü 'Îsû hem Ya 'kûb
Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekerîyy'Elyesa ' 'Îsâ (K 2/54)*

a) Tahtı ve saltanatı ile yapılan telmihler:

*Yahûd taht-ı Süleymân-ı nebîdür
Ya kasr-ı cilve-i Belkîs-i devrân (Kt 25/8)*

*Ser-fîrâzâ Âsaf-ı vaktâ Süleymân-haşmetâ
Virdi dehre âb-ı âteşnâk-i tîguñ [âb ü tâb] (K 16/16)*

*Her biri [bir Âsaf-ı] sadr-ı Süleymân-cenâb
Seyf-i Yemânî be-dest çün püser-i zü'l-Yezen (K 5/46)*

b) Cinlere, rüzgâra hükmetmesine yapılan telmihler:

*Bir gazanfersin ki yanuñda 'adû rûbâhdür
Bir Süleymân'sın ki dîv-i hasmı hükmüñ kıldı râm (K 31/20)*

*İsfendiyâr-ı ma'reke Dârâ-yı dâr u gîr
Cemşîd-i kâ'inât ü Süleymân-ı ins ü cânn (K 34/52)*

*Virür bu rûzgâr âhir Süleymân tahtını bâda
Süheylî kâ'inâtuñ varlığın ber-bâd imiş bildüm (G 214/7)*

c) Mührüne yapılan telmih:

*İns ü cinni ser-te-ser teshîr kılmuşdur femüñ
Hâtem-i la'lüñ gibi mühr-i Süleymân görmediüm (G 222/2)*

d) Karınca ile ilgili yapılan telmihler:

*Şehâ devr-i 'adlûñde kâdir degüldür
Süleymân olursa ola mûra gâsıb (K 7/52)*

*Neyüm ki ben seni tekmîl vasfa kâdir olam
Tapuñ cenâb-ı Süleymân ü ben muhakkar mûr (K 24/45)*

*Ol Süleymân-ı zemân eylese bir mûra nazar
Görine peşşe-sıfat aña cihân pîl-teni (K 41/18)*

*Yiter cevr eyledüñ senden şikâyet eylerem şâhâ
Ki 'adl-i dergehüñde mûr ile birdür Süleymânlar (K 49/12)*

*Ol vezîr-i kâmil ol sadr-ı celîlü'l-i 'tibâr
Kim Süleymânlık ider devrinde her bî-kadr mûr (Kt 9/2)*

e) Diğer tanık beyitler:

*Ol Süleymân-mekân ki olmuşdur
Hâtem-i devletinde 'adl nigîn (Kt 24/16)*

*Süleymân-ı zemâna ser-fürû eyler mi hiç ol kul
Kanâ 'atle gıdâ idinmiş ola rîze-i kâki (K 46/24)*

*Şeh-i şâhân-ı 'âlem Hân Ahmed bin Mehemmed Hân
Sikender-taht-ı Dârâ-raht-ı Süleymân-baht-ı nîk-ahter (K 49/14)*

*Safâlar kesb idüp didi Süheylî şevk ile târih
Ne vâlâ kasrsın gûyâ Süleymân cilvegâhısın (Kt 23/5)*

*Ol Süleymân-menzilet şâh-ı selîmü'l-bâl kim
Tal 'at-ı pâkinde âsâr-ı hidâyet müstebîn (Kt 26/3)*

*Hak hatâdan saklasun ol husrev-i hûbânımı
Gözlerüm nûrı habîbüm ol Süleymân Hânımı*

*Dest-i lütfıyla silerken dîde-i giryânımı
Âh kim aldurdum elden ol gözi mestânımı
Aglayup âh itdügüm ‘ayb itmeñ iy ehl-i safâ
Nev-cüvânımdan beni dûr itdi çarh-ı bî-vefâ (Msd 2/5)*

*Hem-reh ol kullarına ol şeh-i ‘âlî-şânuñ
Mûr iseñ n’ola gönül hayl-i Süleymân ile git (G 31/4)*

(Davut, Yakup, İsa, Zülküfl, Zekeriya, Eyüp, Elyesa, Belkıs, Asaf, İsfendiyar, Dara, Cemşit, Han Ahmet, Mehmet Han, İskender)

2.1.53. Şit

Şit Peygamber. Hz. Adem’in üçüncü oğludur. Hz. Adem’in Habil’in ölümünden sonra doğan oğludur. Şit 105 yaşındayken oğlu Enoş dünyaya gelmiş, başka birçok oğlu ve kızı olmuştur. 912 yaşında vefat etmiştir.¹²⁹

*Cenâb-ı Şit ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü’llâh
Halîlu’llâh İsmâ’îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)*

(İdris, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yahya)

2.1.54. Şuayb

Medyen ve Eyke halkına gönderilen peygamber. Kavmini hak yoluna davet ettiği zaman halkı onu yalanladı ve ziyet etti. Allah onlara korkunç bir sıcaklık verdi. Irmaklar kaynadı, her yer çöle döndü. Sonra üzerlerine bir bulut geldi. Sıcaktan kaçıp hepsi onun gölgesine toplandılar. Buluttan ateş yağdı ve hepsi helak oldu. Medyen ahalisi ise şiddetli bir ses ve sayha ile telef oldu. Hz. Şuayb kendisine inananları alıp Mekke’ye gitti ve 300 yaşına kadar burada ibadetle meşgul oldu.

Şuayb peygamber Medyen’de iken, o sırada, elinden çıkan bir kaza yüzünden Firavun’un gazabından korkup kaçarak Medyen’e gelen Musa’ya kızlardan birini

¹²⁹ Şinasi Gündüz, “Şit”, *DİA*.

verdi. Musa on sene Şuayb'a hizmet etti ve müddetini bitirdikten sonra eşini alarak Mısır'a döndü.¹³⁰

*Dahî Lût ile Sâlih hazret-i Şu'ayb ile Hârûn
Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa' hazret-i Mûsâ (K 2/53)*

*Şu'ayb [ü] Dânyâl ihvân-ı Yûsuf hep nebîlerdür
'Azîz ü Yûsuf [u] Hûd-ı nebî vü Yûnus-ı Mettâ (K 2/55)*

(Lut, Salih, Harun, Hızır, İlyas, Yuşa, Musa, Danyal, Yusuf, Hud, Yunus)

2.1.55. Yahya

Hz. Zekeriya'nın oğludur. Hz. İsa'nın anası Meryem'in de amcasının oğludur. Ömrünü ibadet ve riyazatla geçirmiştir. Filistin hükümdarı zulmüyle meşhur Herod yahut İterdos tarafından başı kesilerek şehit edilmiştir. Yahya'nın şehadeti ve kan sızması rivayeti ile mazmun mevzularındandır.¹³¹

*Cenâb-ı Şît ü İdrîs-i nebî Nûh-ı neciyyü'llâh
Halîlu'llâh İsmâ'îl ü İshâk-ı nebî Yahyâ (K 2/52)*

(Şit, İdris, Nuh, İbrahim (Halilullah), İsmail, İshak)

2.1.56. Yakup

Hz. İbrahim'in torunu ve İsrailoğulları'nın atası olan peygamber. İshak'ın oğlu Yakup, Kuranı Kerim'e göre peygamber, Yahudi inancına göre İsrail'in ataları diye adlandırılan üç kişiden biridir. Kuranı Kerim'de Yakup'tan hem bu isimle hem de İsrail diye bahsedilmektedir.¹³²

Hz. Yakup Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında, halk inanışlarında adı çokça geçen ve hayatına dair bilgi verilen peygamberlerden biridir. Kaynaklarda duasının bereketiyle bir koyunun tek batında dört kuzu doğurması, sesinin üç konak

¹³⁰ Ağâh Sırrı Levend. *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, s. 119.

¹³¹ Onay, age, s. 457.

¹³² Ömer Faruk Harman. "Yakub", *DİA*.

mesafeden duyulacak kadar gür olması, attığı okun çok uzaklara gitmesi, duasıyla dağları yerinden oynatması, oğlu Yusuf hakkında kurtlarla konuşması, çok uzak mesafeden Yusuf'un kokusunu alması gibi mucizeleri nakledilir. Edebiyatta daha çok etkili duasıyla anılan Hz. Yakup'la ilgili bilgiler Kuran'da Yusuf suresinde yer alır.¹³³

Divan şiirinde Piri Kenan sıfatıyla da anılan Hz. Yakup, oğlu Yusuf'a üzülp onun özlemiyle sürekli ağlaması ve sabrı; külbei ahzan, beytül ahzen, külbei ahzen (hüzünler evi) adlı kulübesi; ağlamaktan gözlerinin görmez oluşu ve yeniden açılışı ile de anılır.¹³⁴

*Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü 'İsû hem Ya'kûb
Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekerîyy' Elyesa' 'İsâ (K 2/54)*

a) Hz Yusuf'tan ayrılması ve gözyaşı dökmesi ile ilgili telmihler:

*Zülf-i Züleyhâ-yı şeb agarup oldu sefid
Dîde-i Ya'kûbveş hasret ile giryeden (K 5/10)*

*Zâhir oldu Yûsuf-ı güm-geşte-i çâh-ı gurûb
Rûşen oldu dîde-i Ya'kûb-ı erbâb-ı nazar (K 26/4)*

*Göñül Ya'kûbveş künc-i 'anâda Yûsufem sensüz
Şu deñlü ağlamış kim dîde-i giryândan çıkmış (G 140/3)*

*Cân mısırınıñ verd-i teri gonce-dehâni
İhvân-ı safânuñ güzeli tâze cüvânı
Lütfuñla 'azîz eyleyüp itdürme figânı
'Arz eyle zenahdânuñi iy Yûsuf-ı sâni
Ya'kûb-ı dili çâh-ı gam ü mihnete salma (Th 2/2)*

¹³³ Mustafa Uzun. "Yakub", *DİA*.

¹³⁴ Zavotçu, age, s. 777.

*Yûsufumdan rûzgâr ayırdı ben dil-hasteyi
Hazret-i Ya'kûbvâr olsam n'ola mahzûn-ı 'ışk (G 159/2)*

*Göñül Ya'kûb'ı künc-i gamda kalmışdı tek ü tenhâ
Bi-hamdi'llâh yine ol Yûsuf-ı Ken'ân'umı gördüm (G 225/4)*

*Dil-şâd olur isem n'ola ol Yûsuf-ı cândan
Ya'kûb-ı hazîn-i dile peygâm yitişdi (G 321/3)*

*Gözümden çeşmesâr olsa 'aceb mi eşk-i hûn-âlûd
Benem Ya'kûb-ı mihnet kim yitürdüm mâh-ı Ken'ânı (G 342/2)*

(Süleyman, Davut, İsa, Zülküfl, Eyüp, Zekeriya, Elyesa, Yusuf, Züleyha)

2.1.57. Yezit

Hız. Muaviye'nin oğlu ve Emevi devletinin ikinci halifesidir. Şam'da doğdu. Acıklı Kerbela olayı onun zamanında meydana geldi.¹³⁵ Divan şiirinde Kerbela hadisesine değinilirken ismi anılır. Olumsuz anlamda zikredilen isimlerdendir. Günümüzde sinirlenilen kimselere hakaret edilirken dahi adı zikredilir. Kötü kimseler Yezit'e benzetilir. Alevi-Bektaşiler adını küfür olarak dahi kullanırlar.

*İy Hak rasûlinüñ hulefâsını sevmiyen
Siddîk-ı hakk u duhter-i pâkine ta'n iden
Dergâh-ı Hak'da Râfizi'den bel Yezîd'den
Yigdür cehûd ü kâfir eşeddür o cümleden
Izlâl iden Nusayrî'yi kankı Yahûdî'dür
Didi bu yolda râh-nümâmuz Vücûdî'dür (Msd 8/4)*

(Rafizi, Vücuti)

¹³⁵ Zavotçu, age, s. 562.

2.1.58. Yunus (Yunus Metta)

Zünnun. Uzun müddet bir balığın (Hut'un) karnında kaldığı rivayet edilen meşhur peygamberlerden biridir.¹³⁶ Peygamberlerden, Yunus b. Matta ile İsa b. Meryem Aleyhisselamlardan başka hiçbiri, annesine nisbetle anılmamıştır.¹³⁷

Yunus peygamber kavmini yola getiremediği için kavmini terk etti. Bu gidiş bir emir üzerine değildi. Yolda bir gemiye bindi. Yunus peygamberin bindiği gemi arızalandı. Gemidekiler içlerinde bir kişinin buna sebep olduğunu düşündüler. Bu kişiyi de gemiden atmaya karar verdiler. Kesinlikle bir kaçkının sebep olduğunu düşündüklerinde Yunus peygamber o kaçkının kendisi olduğunu söyledi. Gemidekiler bunun için kura çektiler. Çekilen kurada üç defa da Yunus peygamber çıktı. O da kendi rızasıyla gemiden atlamaya razı oldu. Suya atladığında bir balık onu yuttu. Gemiye takip etti ve gemi kıyıya varınca o da Yunus peygamberi kıyıya bıraktı. Aşağıdaki beyitte annesi (Metta) ile kendisi zikredilmiştir.

Şu 'ayb [ü] Dânyâl ihvân-ı Yûsuf hep nebîlerdür

*'Azîz ü Yûsuf [u] Hûd-ı nebî vü **Yûnus-ı Mettâ** (K 2/55)*

(Şuayb, Danyal, Yusuf, Hud)

2.1.59. Yunus Metta (Bkz. Yunus)

2.1.60. Yusuf

İsrailoğulları peygamberlerinden Yakup peygamberin oğludur. Kur'anı Kerim'de hayatı hakkında bilgi verilen peygamber Divan edebiyatında da adı sıkça zikredilen isimlerdendir. Hz. Süleyman gibi hem peygamber hem de sultanlık yapmıştır.

Hz. Yakup'un, kardeşi Bünyamin ile birlikte annesi farklı olan iki çocuğudur. Bir gece gördüğü rüyayı babasına anlatmış, babası da kimseye söylememesini tembih etmiştir. Kendisini çok seven babalarını gören kardeşleri Yusuf'u kıskanmışlar ve

¹³⁶ Devellioğlu, age, s. 1162.

¹³⁷ M. Asım Köksal. *Peygamberler Tarihi*.

bahane ile onu evden uzaklaştırıp bir kuyuya atmışlardır. Kanlı bir gömleği getirip Yusuf'un kurt tarafından öldürüldüğü yalanını babalarına söylemişler fakat babaları onlara inanmamıştır. Yine de elinden bir şey gelmeyen Hz. Yakup gömleği koklayarak ağlamaktan kör olmuştur. Kuyudan kurtularak Mısır'a gitmiş, hapse düşmüş ve hapisteki kişilerin rüyalarını doğru yorumlayıp çeşitli olaylardan sonra saraya yerleşmiştir. Yakışıklılığı ile herkesin dikkatini çeken Hz. Yusuf, Züleyha'nın dikkatini de çekmiştir. Tüm yaptıklarına rağmen karşılık bulamayan Züleyha iftira ile onu lekelemek istemiştir. Divan şiirinde de bu iffeti ile telmihte bulunulmuştur. Tüm olanlara rağmen Allah (c.c.)'in izniyle hak ortaya çıkmış ve Hz. Yusuf aklanmıştır.

Aşağıdaki mısralarda da Hz. Yusuf'un yüz güzelliği "Yusuf suret" şeklinde işlenmiş, babası Hz. Yakup ile birlikte de telmihte bulunulmuştur.

*Şu 'ayb [ü] Dânyâl ihvân-ı **Yûsuf** hep nebîlerdür*

*'Azîz ü **Yûsuf** [u] Hûd-ı nebî vü Yûnus-ı Mettâ (K 2/55)*

a) Güzel yüzlü olmasına yapılan telmihler:

*İy şehîr-yâr-ı milk-i 'atâ **Yûsuf**-ı cemâl*

Kaç yaşı var ruhuñla kıla isti 'âre [subh] (K 17/26)

*Devletinde ol Muhammed-nâm u **Yûsuf**-sûretüñ*

Döndi sahn-ı gülşene cây-ı sürûr-efzâ-yı 'ıyd (K 19/12)

b) Babası Hz. Yakup'tan ayrılışına yapılan telmih:

***Yûsuf**umdan rûzgâr ayırdı ben dil-hasteyi*

Hazret-i Ya 'kûbvâr olsam n'ola mahzûn-ı 'ışk (G 159/2)

*Göñül Ya 'kûbveş künc-i 'anâda **Yûsuf**fem sensüz*

Şu deñlü ağlamış kim dîde-i giryândan çıkmış (G 140/3)

c) Mısır sultanı oluşuna yapılan telmih:

Şol perî kim mazher-i nûr-ı cemâlî 'llâhdur
Mısr-ı hüsnüñ mâliki hüsn ile Yûsuf şâhdur (G 89/1)

Kıldı Züleyhâ-yı şâm peykerini çü nihân
'Arz-ı cemâl eyledi Yûsuf-ı gül-pîrehen (K 5/11)

(Şuayb, Danyal, Hud, Muhammet, Yakup, Züleyha)

2.1.61. Yuşa

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden. Musa aleyhisselamdan sonra gönderilmiş olan Yuşa Musa aleyhisselamın yeğeni veya vekiliydi. Adına Hıristiyanlar “Yeşu” derler. Hz. Nuh’un oğlu olup annesi Hz. Musa’nın kız kardeşidir.¹³⁸

Dahî Lût ile Sâlih hazret-i Şu‘ayb ile Hârûn
Mükerrem Hızr u İlyâs ile Yûşa‘ hazret-i Mûsâ (K 2/53)

(Lut, Salih, Şuayb, Harun, İlyas, Hızır, Musa)

2.1.62. Zehra (Bkz. Fatıma)

2.1.63. Zekeriya

Bazı dini kaynaklarda verilen bilgiye göre Beyti Makdis’te görevlidir. Asıl mesleği ise marangozluktur (dülgerlik). Zekeriya, Hz. İsa ile ilgili metinlerde Meryem’le birlikte anılır. Meryem’le akrabalıkları hakkındaki bilgiler farklıdır. Bazı kaynaklarda Zekeriyya Meryem’in amcasıdır. Başka bir kayıta Zekeriyya, Fakuza’nın kızı İşa ile evlidir. İşa Meryem’in veya annesi Hanna’nın kız kardeşidir. Meryem adak nedeniyle Beyti Makdis’e hizmet etmek için verildiğinde Zekeriyya oradadır. Zekeriyya’nın yaşı ilerlemiş olmasına rağmen çocuğu olmadığı için Meryem’i çok sever. Beyti Makdis’e hizmet için verilen Meryem’deki özellikleri

¹³⁸ Zavotçu, age, s. 798.

fark edip ona hücre yapar. “Soyum kesildi. Bana ve Yakup hanedanına bir varis olsun.” diye dua edip bir çocuğunun olmasını ister. Bu isteği üzerine 75 veya 80 yaşlarında iken Yahya adlı bir oğlu olur.

Ölümü hakkında farklı söylentiler olan Zekeriyya bir ağacın kovuğuna saklanır. Kekliğin saklandığı yeri bildirmesi üzerine Hz. Zekeriyya da şehit edilir.¹³⁹

Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü ‘Îsû hem Ya ‘kûb

Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekeriyy’ Elyesa ‘ ‘Îsâ (K 2/54)

(Süleyman, Davut, İsa, Yakup, Zülküf, Eyüp, Elyesa, İsa)

2.1.64. Zülküf

Sözlükte *sahip, malik* anlamındaki “zû” ile *nasip, kısmet; eş, benzer; kefalet* gibi anlamlara gelen “kifl” kelimesinden oluşan zülkifl *nasip, kısmet veya kefalet sahibi* demektir. Zülkifl ismi Kuran’da iki ayette geçer. İlk ayette, “İsmail, İdris ve Zülkifl’i de an; çünkü onların hepsi sabreden kimselerdi”; ikincisinde, “İsmâil, Elyesa ve Zülkifl’i de zikret; çünkü onların hepsi çok hayırlı kimselerdi” buyrulmaktadır. Kuranı Kerim’de hakkında başka bilgi bulunmayan Zülkifl’in belli bir kişinin adı veya sıfat mı olduğu, şahıs adı ise bu şahsın kimliği, nebi mi yoksa veli mi olduğu hususu tartışmalıdır.¹⁴⁰

Süleymân ile Dâvud-ı nebî vü ‘Îsû hem Ya ‘kûb

Dahî Zülküfl ü Eyyûb ü Zekeriyy’ Elyesa ‘ ‘Îsâ (K 2/54)

(Süleyman, Davut, İsa, Yakup, Eyüp, Zekeriya, Elyesa)

¹³⁹ Zavotçu, age, s. 810-811.

¹⁴⁰ Ömer Faruk Harman. “Zülkifl”, *DİA*.

2.2. TARİHİ-EFSANEVİ (DESTANİ-MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER

2.2.1. I. Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)

2.2.2. II. Selim (Bkz. Sultan Selim)

2.2.3. III. Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)

2.2.4. III. Murat (Bkz. Sultan Murat)

2.2.5. Abdurrahman

“Merhûm ‘Abdü’r-rahmân şehr-i Şâm-ı Şerîf kâdîsı iken Nure’ddînü’ş-şehîd merkadin binâ itdügine târihdür” başlığından da anlaşılacağı üzere Şam kadısıdır. Hayattayken inşa ettirdiği Şehit Nurettin’in kabrinin, Süheyli tarafından tarihini verirken beyte taşınmıştır. Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Ya ‘ni kim Hazret-i ‘Abdü’r-rahmân

Fazlını ide ziyâde Mevlâ (Kt 1/2)

2.2.6. Abdurrahman Çelebi

Hüseyin Hasibi Efendi’nin oğludur. Hac vazifesini yerine getirmek için kutsal topraklara gitmiş, fakat geri dönememiştir. Orada vefat ettiği haberi gelince Süheyli onun için de şiir yazmıştır. Hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır.

Dimiş ol zevk-i selîm issi o kâmil-‘irfân

Gitdi ol cân ü ciger pâresi ‘Abdu’r-rahmân (Trc 2/V/8)

2.2.7. Asaf

Ahdi Atik’e göre, Levi oğullarına mensup Geşom ailesinden Berekya’nın oğludur. Hz. Davut zamanında kendisine ahid sandığının taşınması sırasında büyük ziller aracılığı ile sandığa kılavuzluk etme görevi verilir. Hz. Süleyman’ın mabedi inşa etmesinden sonra ahid sandığının mabeddeki yerine taşınması sırasında da aynı görevi sürdürür. Onun peygamber veya göre olduğu da belirtilir. İslami kaynaklarda Hz. Süleyman’ın teyzesinin oğlu, çok güvendiği bir kişi, siddik, hatta Süleyman’ın

katibi ve veziri olarak gösterilir. İyilik, ileri görüşlülük, başarılı yönetim ve tedirin sembolü olarak bilinir.¹⁴¹

Asaf, divan şiir ve nesrinde Süleyman peygamber ile birlikte anılır. İleri görüşlülük, adalet ve sadakat simgesi olarak sunulur.¹⁴²

*Her biri [bir Âsaf-ı] sadr-ı Süleymân-cenâb
Seyf-i Yemânî be-dest çün püser-i zü'l-Yezen (K 5/46)*

*Ser-firâzâ Âsaf-ı vaktâ Süleymân-haşmetâ
Virdi dehre âb-ı âteşnâk-i tîguñ [âb ü tâb] (K 16/16)*

*Lâyık ol sultân-ı 'âlî-şân-ı taht-ı 'izzete
Ola düstûr-ı cenâbı böyle bir Âsaf-nisâb] (K 16/24)*

*Habbezâ yümn-i kudûm-i âsaf-ı Âsaf-siyer
Sâhib-i seyf ü kalem fermân-revâ-yı kâm-bîn (K 33/22)*

*İy Süheylî ko sözi çünki du'â evlâdur
Terbiyet eyleyeler Âsaf-ı devrâna seni (K 41/35)*

*İnsâf idicek Âsafî hod darb-ı meselde
Bî-misl idi var olalı bu kubbe-i mînâ (K 48/44)*

*Gubâr-âlûde-i râh-ı Rasûl-i müctebâyüz biz
Gulâm-ı Hayder-i saf-der şeh-i Âsaf-safâyüz biz (G 125/1)*

(Süleyman, Rasul, Hayder)

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Faruk Harman. "Âsaf", *DİA*.

¹⁴² Zavotçu, age, s. 76.

2.2.8. Ayas (Ayaz)

Ayaz doğu edebiyatlarında güzelliğin ve aşkın simgesi olarak algılanır. Bu aşk tasavvufî unsurlar içeren bir aşktır. Bu aşk Fars edebiyatında bazı şairlerin “Mahmud u Ayaz” adlı eserlerine konu olmuştur. Ayaz divan şiir ve nesrinde saç ve Sultan Mahmut’a olan sadakatiyle anılır.¹⁴³

*İy Süheylî efser-i devlet konardı başuma
Şâh Mahmûd’uñ yanında olabilsem hâs Ayâs (G 129/5)*

(Şah Mahmut)

2.2.9. Ayaz (Bkz. Ayas)

2.2.10. Ayşe

“Merhûm Velî Efendinuñ kızcagızı ‘Â’işecige dinmişdür.” başlığından da anlaşıldığı üzere Veli Efendi’nin kızı olan Ayşe hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

*Vird-i zebân eyle bu târîhümi
Âh ciger-küşecigüm ‘Â’işe (Kt 31/6)*

2.2.11. Bağdadi Mehmet Şah

“Sultân-ı hûbân ü nev-civân-ı zamân Bagdâdî Mehemed Şâha didüğümüz târîhdür” başlığından Bağdatlı olduğu anlaşılan Mehmet Şah hakkında bilgi bulunamamıştır. Süheylî ölüm tarihini 1584/85 olarak düşmüştür.

*Dôstlar âh u figân itdüğüme ‘ayb itmeñ
Nâr-ı hecriyle gönül yandı Mehemed Şâhuñ (Kt 13/1)*

*Didi târîh-i vefâtını Süheylî anuñ
Dile kâr eyledi hicrânı Mehemed Şâhuñ (Kt 13/11)*

¹⁴³ Zavotçu, age, s. 89.

2.2.12. Bayram Paşa

Sicilli Osmani'de aynı adı taşıyan üç isim vardır. İki Arnavut biri İstanbulludur. İstanbullu olan Bayram Paşa hakkında şu bilgiler verilmektedir: İstanbulludur. Harem'de terbiye görüp çukadar-ı şehriyari olmuştur. Sonra Hanzade Sultan'la nikahlanınca damad-ı şehriyari oldu. 1031'de (1621/22) yeniçeri ağalığı ile çerağ olunduydu da bir gün sonra tenzilen turnacıbaşı ve sonra kul kethüdası olmuştur. Zilka'de 1032 (Eylül 1623) tekrar yeniçeri ağası olup 1033'de (1623/24) vezirlikle kubbenişin oldu. Ramazan 1035'de (Haziran 1626) Mısır valisi olup zilhicce 1037'de (Ağustos 1628) azledilip kubbenişin oldu. Ramazan 1046'da (Şubat 1637) sadrazam olup Rebiyülevvel 1048'de (Ağustos 1638) vefat eylemiştir. Bağdat seferinde olduğundan cenazesi İstanbul'a getirilip tekkesi civarında defnedilmiştir. Tedbirli, gayretli, padişaha sadık ve doğru idi.¹⁴⁴

Ol vezîr-i şîr-dil Bayram Paşa-nâm kim

Hâfız-ı fermân-revâ-yı Mısır-ı sadr-ı pâk-dîn (Kt 26/6)

2.2.13. Behmen (Erdeşir/Erdşir)

İran hükümdarlarından İsfendiyar'ın oğlu Erdşir'in lakabı.¹⁴⁵ Behmen hem tarihi-efsanevi bir kişilik hem de çeşitli anlamlara gelen bir sözcüktür. Diğer Şehname kahramanları gibi Behmen de divan şiirinde yiğitlik simgesi olarak anılır.¹⁴⁶

Erdeşir, eski İran hükümdarlarından birkaçının lakabıdır. Bu lakabı taşıyan en önemli padişah olarak Behmen söylenir.

Divan şiirinde Behmen bir kahramanlık sembolüdür. Tacı ve tahtı sık sık bahis konusudur.¹⁴⁷

Behmen-i zerrîn-kabâ sürdi dilrâne rahş

Dîv-i sefid üstine ber-sıfat-ı Tehmeten (K 5/8)

¹⁴⁴ Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmânî*.

¹⁴⁵ Devellioğlu, age, s. 80.

¹⁴⁶ Zavotçu, age, s. 114.

¹⁴⁷ Tökel, age, s. 90.

*Hûnî kılıcuñ bâzû-yı rûyîn-tene hem-ser
Zerrîn siperüñ bârgeh-i **Behmen**'e gâlib (K 15/41)*

*Dehri tutan Sikender ü Efrâsyâb ü Cem
Kanı Peşeng ü **Behmen** ü Şâpûr ü Kahramân (K 34/49)*

*Bâd-ı subh esdi fenâ virdi şitânuñ hayline
Cünd-i **Behmendür** ki sındı 'asker-i Fîrûzdan (K 43/2)*

*'Askerin **Behmen**-i dey saldı bahâr üstine lîk
Gülşenüñ cünd-i zafer rehberi Fîrûz oldu (G 332/2)*

*Kahramân-rezm ü Nerîmân-bezm-i Behrâm-intikâm
Erdeşîr-i şîr-dil Tahmûres-i gîtî-sitân (K 8/26)*

*Gîv-i dîv-efgen Tehemten-tedbîr-i saf-şiken
Erdeşîr-i şîr İskender-haşem Sâm-ihtişâm (K 31/15)*

*Rüstem-kemend ü Sâm-semend ü Peşeng-bend
Dârâ-pesend ü Gîv-gezend **Erdeşîr**-şân (K 34/50)*

***Erdeşîr**-i zemâne Hân Ahmed
Hazret-i pâdişâh-ı mesned-i dîn (Kt 24/15)*

(Tehmeten, İskender, Efrasiyab, Cem, Peşeng, Şapur, Kahraman, Firuz,
Neriman, Tahmures, Sam, Rüstem, Han Ahmet)

2.2.14. Behram

Sasaniyan sülalesinden, Yezgird'in oğlu olan ve Behramı Gur adıyla anılan padişah. Cesaret, adalet ve kahramanlığıyla meşhur bir padişah.

Behramı Gur, gur (mezar) kelimesinden hareketle daha çok, dünyanın geçiciliği zevk ve safanın sona erişi anlamlarını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Büyük bir servet ve götserişe sahip olan Behram da ölüp gitmişti. Şairler hem *yaban eşeği* hem de *mezar* anlamına gelen “gur” kelimesiyle oynayarak kendisine telmihte bulunmuşlardır.¹⁴⁸

Savlet-i Behrâm-ı rûz eyledi nâ-geh bürûz
Oldı nigûn-sâr o dem râyet-i hân-ı Hutun (K 5/9)

Kahramân-rezm ü Nerîmân-bezm-i Behrâm-intikâm
Erdeşîr-i şîr-dil Tahmûres-i gîtî-sitân (K 8/26)

‘Azm-i rezm itse kemân ile o Behrâm-neberd
Sehmi dört gözlü ider Rüstem ile Tehmeten’i (K 41/19)

(Kahraman, Neriman, Erdeşir, Tahmures, Rüstem, Tehmeten)

2.2.15. Belam Baur

Tevrat ve İslami kaynaklarda, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Musa ve kavmi aleyhine hile tertip ettiği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişi.

İslami rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Musa, askerleriyle cebbar bir kavimle savaşmak üzere iken, Belam Baur, para karşılığında Hz. Musa aleyhine dua etmeye zorlanmış. Belam önceleri itiraz etmiş, hatta birkaç gece rüyasında bundan menedilmiş. Sonunda dünyalık için dua etmeye razı olarak İsmi Azam’ı okuyup bedduada bulunmuş. Allah tarafından Belam’ın dili sarkmış. Divan şairleri bu hadiseye telmihen beytler oluşturmuşlardır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Tökel, age, s. 92.

¹⁴⁹ Ömer Faruk Harman. “Belam b. Baura”, *DİA*.

Belamı Baur, şairler tarafından, ibadet, zühd ve takvaya güvenerek yaşamının kişiyi kurtuluşa erdiremeyeceği hakikatini sembolize eden bir ifade ederek kullanılmıştır.¹⁵⁰

Hemîşe ceng ü cidâli hevâ ile rûhuñ

*Misâl-i Mûsî-i 'İmrân ü **Bel'am-ı Bâ'ûr** (K 24/4)*

(Musa, İmran)

2.2.16. Belkıs

Hz. Süleyman'ın eşi. Hz. Süleyman'ın ulağı hüdhüd aracılığıyla tanıdığı Belkıs, Sebe (Yemen) melikesi olup zenginliği ve saltanatı ile görkemli bir yaşam sürmekteydi.¹⁵¹

Ahdi Atik'te ve Kuranı Kerim'de iki farklı hikayesi anlatılmaktadır. Ahdi Atik'e göre, Şeba kraliçesi, Allah'ın adını ve namını her yere anlatan Hz. Süleyman'ı merak eder ve kıymetli hediyelerle birlikte onu ziyaret eder. Cevabını sadece kendisinin bildiği soruların cevaplarını ondan alır ve onun peygamberliğine ve Allah'ın birliğine iman eder.

Kuranı Kerim'de ise olay şu şekildedir: Hz. Süleyman, ulağı Hüdhüd vasıtasıyla öğrendiği Sebe melikesine yine onun aracılığıyla tevhid dinine davet eden bir mektup gönderir. Belkıs aldığı mektup sonrası ileri gelenlerle birlikte durumu değerlendirir ve olumlu cevap vermek yerine hediyelerle karşılık verir. Hz. Süleyman ise hediyeleri reddeder. Bunun üzerine Hz. Süleyman'ı bizzat ziyaret eden Belkıs, onun cismani ve ruhani gücü karşısında peygamberliğine iman eder.¹⁵²

Klasik edebiyatımızda şairler çeşitli motiflerle Belkıs'a telmihte bulunurlar. Kendilerini Hz. Süleyman'a benzeten şairler, saba rüzgarını Hüdhüd'e, sevgilisini Belkıs'a benzetirler.¹⁵³

¹⁵⁰ Tökel, age, s. 265.

¹⁵¹ Zavotçu, age, s. 121.

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Seyfi Yüçetürk. "Belkıs", *DİA*.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemal Kurnaz. "Belkıs", *DİA*.

Yahûd taht-ı Süleymân-ı nebîdür

*Ya kasr-ı cilve-i **Belkîs**-i devrân (Kt 25/8)*

(Süleyman)

2.2.17. Bijen

Rüstem'in kızkardeşinin oğludur. Efrasiyab'ın kızı Münije Bijen'i bir avda görerek Bijen'e aşık olur; anlaşılır. Bijen'i bir sandık içinde sarayına götürerek saklar. Efrasiyab bunu duyunca kızının ve Bijen'in katlini emreder. Etrafindakilerin şefaatiyle cezasını bir kuyuda hapisle değiştirir. Bijen kuyuda yedi sene kalır. Dayısı Rüstem haber alarak tacir kıyafetinde gelip kuyuya ip sarkıtarak kurtarır ve kızı da alıp başka diyara götürür.¹⁵⁴

Bijen'in kahramanlığı, bütün dünya mitolojilerinde örneği çokça rastlanan olağanüstülüktedir ve insani olmaktan ziyade mitsel bir özelliğe sahiptir. Mesela onun memleketin başına bela olan domuzu öldürmesi hikayesi, Herkül'ün domuzu öldürme mitine benzer. Bu ise, toplumu büyük bir tehlikeden kurtaran mitsel kahraman motifine bağlanabilecek bir arketiptir. Oğuz Han canavarı, Herkül ve Bijen Domuzu, Hindistan'da tanrı Siva büyük Yılan'ı (ejderha) öldürmüştü.

Bijen de bir kahramanlık sembolüdür. Ve daha ziyade Efrasiyab tarafından içine atıldığı kuyuyla birlikte anılır (çahı Bijen). Bu durumda, sevgilinin çene çukuru (zenedan) Çahı Bijen olarak anılır. Zaman zaman da bu kuyu ile Harut-Marut'un hapsedildiği kuyu birbirine karıştırılır.¹⁵⁵

*Sührâb ü Zâl ü **Bîjen** ü Sâsâniyân kanı*

Keyhân ü Keykubâd ü Keyûmers ü Merzübân (K 34/51)

Gitdi firû ser ber-âb mehçe-i Efrâsyâb

*Çıkdı çeh-i gussadan **Bîjen**-i zerrîn-mecen (K 5/6)*

(Sührap, Zal, Keykubad, Keyumers, Merzüban)

¹⁵⁴ Onay, age, s. 30.

¹⁵⁵ Tökel, age, s. 97-98.

2.2.18. Cafer Paşa (Hadim Cafer Paşa)

Saray ağalarından olup çıktıktan sonra beylerbeyi oldu. Şam, Anadolu ve Rumeli beylerbeyi olmuş, vezirlik yapmıştır. Sekiz sene Tebriz’de valilik yapmıştır. Daha sonra Bağdat valiliği yapmıştır. Azledilerek Temeşvar valiliği yapmış, 1599-1600’de orada vefat etmiştir.¹⁵⁶

Süheylî, Târîh-i Şâhî’de “velînimetim efendim” dediği Cafer Paşa’dan destek görmüş, Divanı’nda da kendisine yer vermiştir.

*Vezîr-i pâk-siyer Ca’fer-i bülend-nazar
O kim selâmına hükkâm-ı nâmdâr gelür (K 20/15)*

*Ya ‘ni Paşa-yı ‘âdil ü gâzî
Zî sa ‘âdet ki nâmı Ca’fer’dür (K 21/16)*

*Hayder-i rûz-ı vegâ hazret-i Ca’fer Paşa
Ümerâ vü vüzerâ sadrına oldur serdâr (K 22/28)*

2.2.19. Cafer Sadık

Şiiğin altıncı imamı ve bütün Şia mezheplerinin tanıdığı imamların sonuncusudur. Miladi 699 veya 702 yılında Medine’de doğdu. Soyu baba tarafından Hz. Ali’ye anne tarafından Hz. Ebu Bekir’e ulaşır. Kelam’da sınırlı bir kader anlayışını savunmuştur. Medine’de vefat etmiştir.

Divan şiirinde adı sadakat simgesi olarak anılır ve aşk şarabını içenler arasında gösterilir.¹⁵⁷

*Oldı hem-nâm-ı Ca’fer-i Sâdık
Sıdk ol şehriyâra hem-serdür (K 21/15)*

¹⁵⁶ Süreyya, *age*, c. 2, s. 383.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Öz. “Ca’fer es-Sâdık”, *DİA*.

Hazret-i Paşa-yı 'âlî-şân-ı mansûrî'l-Murâd
Ca'fer-i [Siddîk]-hil'at [saf-der]-i nusret-rehîn (K 33/17)

(Murat)

2.2.20. Cerrah Mehmet Paşa

Sultan Murat (III.)'in oğlu şehzade Mehmet (III.)'i sünnet ettiği için kendisine “cerrah” lakabı verilen Osmanlı sadrazamıdır. Cerrahlık, beylerbeyliği, dördüncü vezir ve üçüncü vezirlik görevlerine getirilen Mehmet Paşa birkaç defa azledildi fakat tekrar göreve getirildi. Kendisinden sonra yerine Damat İbrahim Paşa göreve getirildi. 1604 yılında vefat eden Mehmet Paşa, yaptırdığı caminin haziresindeki türbeye defnedildi.¹⁵⁸

*Semiyy-i şems-i risâlet **Mehemmed** ol kim anuñ*
Açar gönülleri lütfi nite ki bâg-ı bahâr (K 23/13)

*Semiyy-i şems-i risâlet **Mehemmed** ol kim anuñ*
Fürûg-ı devlet ü iclâli gün gibi meşhur (K 24/24)

*Âb-rûy-ı vüzerâ ya 'ni **Mehemmed Paşa***
Mâlik-i bahr-i 'atâ sâhib-i nâm ü nâmûs (K 27/7)

*Hazret-i Paşa-yı 'âlî-şân **Mehemmed**-nâm kim*
Hâris-i kânûn-ı devlet hâmî-i şer'-i mübîn (K 35/6)

*Hazret-i düstûr-ı 'âdil ol **Mehemmed**-nâm kim*
Rûşen itmişdür cihân halkını re'y-i enveri (K 37/10)

Mihr-i evc-i ma'delet mâh-ı me'âlî-menkabet
*Zâtına mahsûs olup zeyn-i **Mehemmed**-gayreti (K 40/9)*

¹⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu. “Cerrah Mehmet Paşa”, *DİA*.

2.2.21. Cem (Cemşit)

İran’da ilk önce saltanat süren Pişdadiyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Cem *büyük padişah* anlamında olup sonradan adına *ışık* anlamındaki “şid” sözcüğü eklenmişti. Cem divan şiir ve nesrinde şarap ve kadeh (cam, Camı Cem) ve eğlence meclisi ile anılır. Bu bağlamda Cem bezm (meclis, eğlence), Rüstem de rezm (savaş, kavga) simgesidir.¹⁵⁹

Klasik Türk edebiyatında zevk ve eğlence sembolü olarak adı geçer. Cam’ı efsaneleşmiştir. İktidar, güç gibi yönlerden şiirlere konu olmuştur.¹⁶⁰

Ferîdûn- ‘alem şâh-ı Dârâ-[dirâyet]

Sikender-haşem [husrev-i] Cem-menâkıb (K 7/34)

Server-i nikû-siyer hâkân-ı İskender-zafer

Dâver-i Cemşîd-fer şâyeste-i deyhim ü gâh (K 9/5)

İy dâver-i mihr-ahter-i hûrşîd-merâtib

Vey server-i Dârâ-der-i Cemşîd-menâkıb (K 15/1)

Hızr-ı ‘İsî-dem ü İskender ü Dârâ-savlet

Dâver-i Cem- ‘azamet husrev-i Cemşîd-vakâr (K 22/30)

Geleydi ‘ahdine Cemşîd alurdı re’yinden

Hezâr zâbita-i hall-i müşkilât-ı ümûr (K 24/26)

Sensin ol düstûr-ı Kistrâ-ma ‘delet Cem-mertebet

Mahrem-i esrâr-ı şâh-ı kâmkâr-ı dâd-ger (K 26/20)

Hızr-ı ‘İsâ-dem ü İskender-i Yûsuf-dîdâr

Dâver-i Cem- ‘azamet server-i Cemşîd-haşem (K 32/14)

¹⁵⁹ Zavotçu, age, s. 154.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tökel, age.

İsfendiyâr-ı ma'reke Dârâ-yı dâr u gîr
Cemşîd-i kâ'inât ü Süleymân-ı ins ü cânn (K 34/52)

Habbezâ iy nişîmen-i Cemşîd
Gayret-i bârgâh-ı huld-i berîn (Kt 24/1)

Geliür âhir bu kasr-ı cisme kusûr
Sanma anı ki kala ol ma'mûr
Kimseler bundan olmadı mesrûr
Bunda ne Cem kalur yahûd fagfûr
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/3)

Dimeñ câm-ı Cem'üñ keyfiyyetin her bâde-nûş añlar
Dimiş abdâl olan esrâr zevkin ehl-i hûş anlar (G 81/1)

(Feridun, Dara, İskender, Hızır, İsa, Kisra, Yusuf, İsfendiyar, Süleyman)

2.2.22. Cemşit (Bkz. Cem)

2.2.23. Dahhak

İran'ın Pişdadiyan sülalesinde Cemşit'den sonra gelen, zalim ve acımasız bir hükümdardır. İslami eserlerde Dahhak olarak geçen sözcük Avesta'da Azi Dahaka, Pers kaynaklarında Azdaha, Pehlevi metinlerinde Az Dahag, Ermenice'de Azdahak şeklindedir.¹⁶¹

Başlangıçta temiz bir delikanlıyken şeytan tarafından kandırılarak babasını öldüren Dahhak'ın peşini şeytan bırakmaz. Aşçı kılığında gelerek o zamanda yenmeyen et yemekleri yapar ve kendisine hayran bırakır. En sonunda “ne istersen iste yapayım.” dediğinde Dahhak'ı iki omzundan öper. Ardından kaybolur. Omzundan iki yılan çıkan Dahhak ne yaparsa yapсын bunları yok edemez. Bu defa da

¹⁶¹ Zavotçu, age, s. 174.

hekim kılığında gelen şeytan, yılanlara her gün insan beyni yedirilirse ancak etkisiz kalacaklarını söyler. Bundan sonra kötülükler artar.¹⁶²

'Adûnuñ rîş-handinden safâlar kesb ide dâ'im
*Ferîdûn-ı zemân añlaya her bir mâr-i **Dahhâk**'i (K 46/4)*

(Feridun)

2.2.24. Dara (Keykubad)

Şehname'nin ünlü kahramanlarından, Keyaniyan sülalesinin onuncu ve son padişahıdır. İsfendiyar'ın torunu ve Behmen'in oğlu olup Darab ve Darayı Ekber adlarıyla anılır. Onun saltanatı döneminde İran'ın sahip olduğu en geniş sınırlara ulaştığı söylenir.¹⁶³

Klasik şiirde genelde ihtişam ve ululuk sembolü olarak zikri geçen Dara'nın bu yönü tarihi bilgilerle kıyaslandığında gerçekten haklılık payı kazanmaktadır. Onun döneminde İran ulaşabileceği en geniş sınırlara ulaşmıştı.¹⁶⁴

*Ferîdûn- 'alem şâh-ı **Dârâ**-[dirâyet]*
Sikender-haşem [husrev-i] Cem-menâkıb (K 7/34)

Dâver-i nusret-karîn İskender-i rûy-ı zemîn
*Server-i 'izzet-rehîn **Dârâ**-yı Keyhusrev-nişân (K 8/25)*

Sen ol vezîr-i mükerremsin iy celîlü'l-kadr
*Ki kâse-lîs olımaz gelse bezmüñe **Dârâ** (K 14/31)*

İy dâver-i mihr-ahter-i hürşîd-merâtib
*Vey server-i **Dârâ**-der-i Cemşîd-menâkıb (K 15/1)*

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tökel, *age*, s. 112.

¹⁶³ Zavotçu, *age*, s. 178.

¹⁶⁴ Tökel, *age*, s. 118-119.

*Kanı ferîd-i 'asr Ferîdûn ü Güstehem
Kanı ya n'oldı devlet-i **Dârâ** vü Erdevân (K 34/48)*

*Çeküp câm-ı fenâyı rihlet itdi mest ü lâ-ya 'kil
Eger Fağfür eger Cem 'dür eger İskender ü **Dârâ** (G 18/4)*

*Kapuñda kullaruñ vardur seniñ iy şâh-ı Cem-mikdâr
Baş egmez eñ gedâsı tâc-ı Nûşirvân ü **Dârâ**ye (G 302/4)*

*Soyar düzd-i ecel bir gün çıkarur anı egnüñden
Eger **Dârâ**yısañ da câme-i zer-beft-i dârâyı (G 329/3)*

*Sührâb ü Zâl ü Bijen ü Sâsâniyân kanı
Keyhân ü **Keykubâd** ü Keyûmers ü Merzübân (K 34/51)*

(Feridun, İskender, Cem, Keyhusrev, Güstehem, Erdevan, Fağfur, Nuşirvan, Sührap, Zal, Bijen, Keyumers, Merzüban)

2.2.25. Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa)

Osmanlı sadrazamı olan Mehmet Paşa “sofu” ya da “sufi” lakaplarıyla tanınmıştır. Hayatının ilk yıllarına dair bilgi yoktur. Çerkez asıllı olduğu ve sadrazam Mehmet Paşa (Tabanıyassı)’nın kethüdası olduğu kaynaklarda mevcuttur. Revan Seferi’ne katıldığı, daha sonra Musul muhafızlığına atandığı, ondan sonra da Şam Beylerbeyi olduğu bilinmektedir. Bağdat Seferi sırasında Şam’dan Diyarbakır beylerbeyliğine nakil oldu. Bundan sonra Anadolu, Silistre ve Bosna beylerbeyliğinde bulunan Paşa, Girit Savaşı sebebiyle Çanakkale ve Bursa muhafazasında bulundu.

Tarhuncu Ahmet Paşa’nın azli ve idamında sonra sadaret makamına getirilen (1653) Derviş Mehmet Paşa, on dokuz aylık vazifesinden sonra azledildi. Daha sonra iki ay kadar daha yaşayan Paşa, 1655’te vefat etti.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Mehmet İpşirli. “Derviş Mehmet Paşa”, *DİA*.

Semiyî-i fahr-ı 'âlem hazret-i düstûr-ı ekrem kim

Mehemmed-nâm u Ahmed-hulk u Yûsuf-sîret ü manzar (K 25/15)

Düstûr-ı bî-nazîr Mehmed emîn-i milk

Serdâr-ı Cem-serîr-i hudâvend-i kâm-rân (K 34/19)

(Ahmet, Yusuf, Cem)

2.2.26. Efrasiyab

İran'ın milli destanında İran düşmanıdır. Onlara göre kötülük temsili Ehrimen'in yeryüzündeki halidir. Yerin altında kendi sihriyle donatılmış olan ve içinden su, şarap, süt, yoğurt ırmakları akan bir sarayda yaşamaktadır.¹⁶⁶

Efrasiyab da kahramanlık, hükümdarlık ve saltanat sembolü şahsiyetlerden birisidir. Genellikle, Memduh övülürken, memduhun üstünlüğünü belirtmek için bir kıyas malzemesi olarak kullanılır. Bazen de diğer Şehname kahramanlarında olduğu gibi dünyanın geçiciliğini ve boşluğunu anlatmak veya şairin istiğna hallerini ifade etmek için Efrasiyab'ın zikredildiği olurdu.¹⁶⁷ Edebiyatta kahramanlık sembolü olarak anılır.

Gütdi firû ser ber-âb mehçe-i Efrâsyâb

Çıkdı çeş-i gussadan Bîjen-i zerrîn-mecen (K 5/6)

Hâk-i pâyi kühl-i çeşm-i kâmkârân-ı zemân

Gerd-i râhi dürr-i tâc-ı efser-i Efrâsyâb (K 16/12)

Müşîr-i bî-bahâne âsaf-ı dîndâr-ı bâ-şevket

Ser-efrâz-ı hümâyûn-ma 'delet Efrâsyâb-efser (K 25/14)

Dehri tutan Sikender ü Efrâsyâb ü Cem

Kanı Peşeng ü Behmen ü Şâpûr ü Kahramân (K 34/49)

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı. "Efrasiyab", *DİA*.

¹⁶⁷ Tökel, age, s. 125.

*Hulefâ bundan olmadı Me'mûn
Kays'ı derd ile eyledi Mecnûn
Bagrın Efrâsyâb'ı uñ eyledi hûn
Kahramânlar elinden oldu zebûn
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/4)*

*Zer ü sîm ile magrûr olma iy hâce bu dünyâdur
Tolar hâk ile çeşmüñ 'âkıbet Efrâsyâbâsâ (G 1/4)*

(Bijen, İskender, Cem, Peşeng, Behmen, Şapur, Kahraman, Memun)

2.2.27. Ehremen

Eski Fars Mecusilerinin inandıkları zalimlik ve kötülük Tanrısı olan şeytandır. Hürmüz adlı hayır, nur ve gündüz Tanrısıyla sürekli çatışmada bulunduğundan dünyadaki bütün hayır ve şer bunlardan ortaya çıkmıştır. Bir gün Ehremen yenilecek, dünya saadete erecektir.¹⁶⁸

Divan şiirinde Ehrimen, bazen Şeytan, bazen dev, bazen de ifrit veya cin anlamlarına göre, kötülük sembolü olarak kullanılır.

Ehrimen bir şahıs değilse bile ne bir hayvan ne de herhangi bir canlı türüdür. Fakat divan şairleri Ehrimen'i daha ziyade, Dev anlamıyla kullanmışlardır. Ehrimen'le genellikle Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalan dev kastedilmiş, bu anlamda pek çok beyit kaleme alınmıştır. Fakat işin esasında Ehrimen'le asıl kastedilen rakib'in kendisidir ve bu anlamıyla Ehrimen Divan şiirinde kötülük sembolü bir varlıktır.¹⁶⁹

*'Aceb mi kılmasa şimden girü hâl ehline ragbet
Erâzil kısmına olmuş mukârin Ehremenlenmiş (G 141/4)*

¹⁶⁸ Onay, age, s. 151.

¹⁶⁹ Tökel, age, s. 125-130.

2.2.28. Erdeşir (Bkz. Behmen)

2.2.29. Erdevan

Şehname'ye göre Eşkaniyan sülalesinin son şahı. Erdevan'la beraber, Eşkaniler devri bitiyor ve Sasaniler dönemi başlıyor. Şehname'ye göre Erdevan, Erdeşir tarafından mağlup edilmiş ve saltanatına son verilmiştir. Daha sonra Erdeşir Erdevan'ın kızıyla da evleniyor ve İran şahı oluyor.¹⁷⁰

Kanı ferîd-i 'asr Ferîdûn ü Güstehem

*Kanı ya n'oldı devlet-i Dârâ vü **Erdevân** (K 34/48)*

(Feridun, Güstehem, Dara)

2.2.30. Erdşir (Bkz. Behmen)

2.2.31. Fağfur

Eskiden kabul edilen bir inanca göre, Nuh peygamberin oğlu Yafes'in neslinden gelmiş, bir padişahın da adı da Fağfur idi. Rivayetlere göre bu padişah İskender zamanında yaşamıştı.

Fağfur, Divan şairleri tarafından memduhu överken bir kıyas olarak zikredilen şahıslar kategorisinde kullanılmaktadır. Efsanevi bir hükümdar kişiliği ifade eden Fağfur, övülen kişiyle kıyaslanır ve daima küçük olarak gösterilirdi.¹⁷¹

Çeküp câm-ı fenâyı rihlet itdi mest ü lâ-ya 'kil

*Eger **Fagfûr** eger Cem'dür eger İskender ü Dârâ (G 18/4)*

a) Eskiden Çin hükümdarlarına verilen isim de "Fağfur"dur. Aşağıda bu örneklerin görüldüğü kısımlar verilmiştir:

Gelür âhir bu kasr-ı cisme kusûr

Sanma anı ki kala ol ma 'mûr

¹⁷⁰ Tökel, age, s. 130.

¹⁷¹ Tökel, age, s. 131.

*Kimseler bundan olmadı mesrûr
Bunda ne Cem kalur yahûd **fagfûr**
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msd 7/3)*

*Hâk-i Cemşîd ü Ferîdûn ü ser-i **fagfûr**dur
Pâ-nihâde olduguñ yirlerde dervîşâne bas (G 143/4)*

(Cem/Cemşit, Feridun, İskender, Dara)

2.2.32. Fatıma

Süheylî'nin kızıdır. Müellif “*Nûr-ı dîdem cigerüm pâresi duhter-i pâkîze-ahter ma'sûmecige dinmişdür*” ifadesinden (Kt 19) anlaşıldığına göre küçük yaşta ölmüştür. Esat Harmancı, müellifin ikisine de Fatıma adını verdiği iki kızının olduğunu ve ikisinin de vefat ettiğini belirtir.¹⁷² Şiirin altında verilen tarih 1014 (M. 1605/06).

*Umarın **Fâtıma**'yı 'Âyişe saffında koyup
Vâlideynine şefî' eyleye Mevlâ-yı Rahîm (Kt 19/3)*

*Gitdi bir dânecigüm düşdi Süheylî târîh
Rûhını **Fâtıma**'nuñ şâd ide ol Hayy-ı kadîm (Kt 19/4)*

*Rihletin işidicek didi Süheylî târîh
Rûhını **Fâtıma**'nuñ şâd ide Kayyûm ü İlâh (Kt 29/5)*

(Ayşe)

¹⁷² Harmancı, age, s. 18.

2.2.33. Feridun (Ferruh)

Adaleti ile ünlüdür. Feridun efsanesine başta Firdevsi'nin Şehnamesi olmak üzere birçok eserde geniş yer verilir. İran'da Feridun'un Dahhak'ı yendiği gün olarak kabul edilen Mihrikan (Arapça şekliyle Mihrican) bayramı Nevruz gibi algılanır.

Feridun divan şiir ve nesrinde adaletin simgesidir. Şiirde adaleti söz konusu edilirken örnek olarak anılan bir kişidir. Adaleti şiirde bazen şairin memduhu ile kıyaslanır ve genellikle memduhun adaleti yanında gölgede kalır.¹⁷³

Ferîdûn- 'alem şâh-ı Dârâ-[dirâyet]

Sikender-haşem [husrev-i] Cem-menâkıb (K 7/34)

Hazret-i 'Osmân Paşa-yı Ferîdûn-iştihâr

Dâver-i devlet-medâr-ı reşk-i deryâ-yı 'izâm (K 31/18)

Kanı ferîd-i 'asr Ferîdûn ü Güstehem

Kanı ya n'oldı devlet-i Dârâ vü Erdevân (K 34/48)

Hâk-i Cemşîd ü Ferîdûn ü ser-i fagfûrdur

Pâ-nihâde olduguñ yirlerde dervîşâne bas (G 143/4)

Zehr ider 'ayşuñ Ferîdûn olsañ âhir mâr-ı merg

'Akreb-i kejdüm gibi bi-hûş olan tiryâkden (G 246/2)

İy Gazanfer-fer-i Ferruh-ruh-ı ferhunde-likâ

Saf-der-i ma 'delet-âyîn-i vezîr-i dâna (Trc 2/IV/1)

(Dara, İskender, Cem/Cemşit, Osman Paşa, Güstehem, Fağfur, Erdevan, Gazanfer)

¹⁷³ Zavotçu, age, s. 246.

2.2.34. Ferruh (Bkz. Feridun)

2.2.35. Firuz

Taberi Tarihi'nde hakkında şu satırlar yer almaktadır: Firuz bin Yezdicerd bin Behram, kardeşi Hürmüz ile ailesinden üç kişiyi öldürdükten sonra hükümdar oldu. Bana Hişam bin Muhammed'den naklen söylediklerine göre Firuz, Horasan ahalisinden topladığı askerle, Taharistan ve ona komşu olan yerlerdeki halkın yardımı ile, Rey'de bulunan kardeşi Hürmüz bin Yezdicerd'in üzerine yürümüştür. Onlar, anneleri bir olan kardeşlerdi. Anneleri Deynek Medain'de bulunuyordu, bu şehirle ona komşu olan yerleri idare ediyordu. Firuz galip geldikten sonra kardeşini hapsederek adaleti hâkim kılmış ve tebaasına iyi muamelede bulunmuştur. O, din sahibi bir zattı. Onun zamanında yedi yıl açlık hüküm sürdü, fakat güzel tedbirle tebaasının ıstırabını hafifletirdi. Hazinesindeki bütün mal ve yiyecek maddelerini halk arasında taksim etti, tebaasından haraç ve başka vergiler almadı. Memleketini en iyi bir siyasetle idare ettiği için, bir kişi hariç olmak üzere, kimse açlıktan ölmedi.¹⁷⁴

Divan şiirinde pek rastlanılmayan Firuz, aşağıda yer alan tanık beytlerde askeri ve zafer rehberi olması yönüyle anılmıştır.

Bâd-ı subh esdi fenâ virdi şitânuñ hayline

Cünd-i Behmendür ki sındı 'asker-i Fîrûzdan (K 43/2)

'Askerin Behmen-i dey saldı bahâr üstine lik

Gülşenüñ cünd-i zafer rehberi Fîrûz oldı (G 332/2)

(Behmen)

2.2.36. Gazneli Mahmut (Bkz. Şah Mahmut)

2.2.37. Giv

Rüstem'in damadı, Bijen'in babası. Şehname'de adı geçen olağanüstü kahramanlardandır. Olağanüstü bir zırha sahipti. Oğlu Bijen savaş açacağı zaman

¹⁷⁴ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s. 1030.

babasından bu zırhı isteyip o şekilde savaş açar. Giv Keyhüsrev'i Çin diyarındaki esaretinden kurtarması ile anılır. Karşılığında zırhı almıştır. Bütün bunlardan hareketle de divan şairlerince kahramanlık sembolü olarak anılagelmiştir.¹⁷⁵

Kıldı küleh-kûşe-i Gîv-i ser-âmed zuhûr

Oldı o dem nâ-bedîd çetr-i siyâh-Peşen (K 5/7)

Gîv-i dîv-efgen Tehemten-tedbîr-i saf-şiken

Erdeşîr-i şîr İskender-haşem Sâmihtîşâm (K 31/15)

Rüstem-kemend ü Sâmi-semend ü Peşeng-bend

Dârâ-pesend ü Gîv-gezend Erdeşîr-şân (K 34/50)

(Tehemten, Erdeşir, İskender, Sam, Rüstem, Peşeng, Dara)

2.2.38. Güstehem

Eski İran pehlivanlarından iki tanesinin oğullarının adıdır. Bunlardan birinin padişah olduğu da rivayet edilir. Özellikle kasidelerde övülen kişinin benzetildiği kahramanlar arasında anılır.¹⁷⁶

Güstehem sehmine döymez ele aldukda kemân

Zâl olur remyine gelseydi kaçan Rüstem-i Zâl (K 29/21)

Kanı ferîd-i 'asr Ferîdûn ü Güstehem

Kanı ya n'oldı devlet-i Dârâ vü Erdevân (K 34/48)

(Rüstem, Zal, Feridun, Dara, Erdevan)

2.2.39. Hacı Efendi

Bulak'ta kızlarağası Mustafa Ağa'ya vekalet ettiğini Süheyli kaydetmiştir. Hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tökel, age, s. 138.

¹⁷⁶ Pala, age, s. 177.

*Vekâleten aña **Hâcî Efendi** himmet idiip
Müyesser oldı temâmı Hudâ'ya minnetler (Kt 10/3)*

2.2.40. Hadim Cafer Paşa (Bkz. Cafer Paşa)

2.2.41. Han Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)

2.2.42. Hasibi Efendi (Bkz. Hüseyin Efendi)

2.2.43. Haydar Beğ

Vezir Cafer Paşa'nın (ö. 995/1586-87)¹⁷⁷ kethüdasıdır. Sicilli Osmani'de Haydar Bey isimindeki şahıslarla burada bahsedilen Haydar Bey'in yaşadıkları yüzyıllar farklıdır. Haydar Ağa isminde kayıtlı şahıs arasında bağlantı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Süheyli Haydar Bey için Cafer Paşa'nın kethüdası demiştir. Sicilli Osmani'deki Haydar Bey için de *sadrızam kethüdalığında bulunup Zilhicce 1000'de (Eylül 1592) azlolundu. Sonra vefat etmiştir*¹⁷⁸ ifadeleri kayıtlıdır. Verilen tarih ve meslek bakımından yakındır.

*Ser-efrâz-ı zemâne kahramañ-ı 'asr **Haydar Beg**
Hünermend-i yegâne çihre-pîrâ-yı nikûkârı (K 45/6)*

2.2.44. Hemdem Kethüda

Çalışmanın söz konusu Divan'ın sahibi Süheyli'nin babasıdır. Müellif, babasının kethuda olduğundan ve 1001 (1592/93) tarihinde Bağdat'ta bir kümbet yaptırdığından söz eder. "Merhûm pederüm Hemdem Kethudâ Bağdâd'da binâ eyledüğü târemenüñ târîhidür" başlığı altında eserine taşımıştır.

*'Ale'l-husûs ki bir **Hemdem**'ümden ayrıldum
Ki hem pederdi baña hem enîs idi hem yâr (K 23/4)*

*Sadr-ı zî-kevkebe eyyâmında
Hemdem-i 'âdil-i pâkîze-sirişt (Kt 5/1)*

¹⁷⁷ A. Bilgin Turnalı. "Cafer Paşa Tekkesi", *DİA*.

¹⁷⁸ Süreyya, age, c. 2, s. 657.

Fevtini gûş idicek didi Süheylî târîh

Hemdem-i cân-ı 'azîzüm pederüm gitdi meded (Kt 8/2)

2.2.45. Hızır Paşa

Sicilli Osmani'de şu kayıtlar mevcuttur: *Enderun'da kapıcıbaşı olup 996'da (1588) Erzurum beylerbeyi, sonra Van ve Bağdat valisi olup Zilka'de 999'da (Temmuz-Ağustos 1591) azledilmiş, 1001'de (1592/93) Çıldır muhafızı ve 1002'de (1593/94) Tebriz valisi olup 1006'da (1597/98) azledilmiş ve az müddet sonra vefat etmiştir. Oğlu Mehmed Paşa'dır.*¹⁷⁹

*Hâkim-i hutta-i Tebrîz **Hızır Paşa** kim*

Reşk ider kevkebe-i şevketine şâh-ı 'Acem (K 32/15)

2.2.46. Hüseyin Efendi (Hasibi Hüseyin Efendi)

Hasibi Hüseyin Efendi. Güzelce Rüstem Paşa'nın oğlu ve Ayas Paşa'nın kızının oğludur. Müderris ve Şubat 1591'de Medine payesiyle emekli oldu. Mısır'da ikamet etti. 1623/24'te vefat etti. Alim ve şairdi. Güzel muammaları ve lügazları vardı.¹⁸⁰

*Kanı **Hüseyin Efendi** o pîr-i 'azîz-i Mısır*

Ol fâzıl-ı yegâne o sâhib-sa'âdeti (Trc 1/II/2)

*Niçün görünmez oldı **Hasîbî Efendimüz***

Niçün hurâma gelmeye o nahl-ı fazileti (Trc 1/II/3)

Kan ağlasak bu hasret ile rûz u şeb mahall

*Gitdi **Hüseyin Efendi** gibi zât-ı bî-bedel (Trc 1/II/7)*

(Pir)

¹⁷⁹ Süreyya, age, c. 2, s. 670.

¹⁸⁰ Süreyya, age, c. 3, s. 709.

2.2.47. Hüseyn Paşa

Süheyli divanında ikinci musammata şu ismi vermiştir: *Merhûm Cân-pûlâd Oğlı Hüseyn Paşa vâlî-i şehr-i Haleb oldukda didüğümüz târîhdür*. Bu isimden de anlaşıldığı gibi Hüseyn Paşa Canpulat Bey'in oğludur. Kilis Sancağı ocaklık olarak verilen Paşa, 1584'de Musul valisi sonra da Trablusşam beylerbeği oldu. 1591/92'de Üsküdarlı Mehmed Bey'le savaştı. 1605/06'da Halep beylerbeği olup vefat etti. Müneccimdi.¹⁸¹ Süheyli de Halep beylerbeği olduğuna beyitte yer verir.

Didi bir pîr târîhin Süheylî müjdeler kaldı

*Haleb beglerbegisi oldı ümn ile **Hüseyn Paşa** (Kt 2/5)*

2.2.48. Hüsrev (Kisra, Nuşirevan)

İran Sasani padişahı Nuşirevan'ın torunu, Hüsrev ve Şirin mesnevisinin erkek kahramanı. Hüsrev, İran efsanevi hükümdarlarından birisidir. Hüsrev adını taşıyan birkaç padişah varsa da içlerinden en meşhuru budur. Kendisine Perviz lakabı verilmiştir. Hüsrev, Şirin'e olan aşkı yüzünden dillere destan olmuş, tarihi kişiliği ortadan kalkarak tamamen efsanevi bir karaktere bürünmüştür. Divan edebiyatında da bu kimliğiyle karşımıza çıkar. Hüsrevle ilgili en önemli efsanelerden birisi onun yaptırmış olduğu sarayla ilgilidir. Bina *Kasr-ı Şirin* olarak anılıyordu.

Hüsrev, Divan şiirinde pek çok beytin mazmun ve telmihlerinden birini oluşturur. Hüsrev ve Şirin veya Ferhad ve Şirin mesnevilerinin sevgilisine kavuşan aşık timsalidir. Hüsrev kelimesi daha çok padişah anlamıyla kullanılır ve çeşitli sanatlarla anılır. Sevgiliden Hüsreva diye bahsedilerek, sevgili Hüsrev'e benzetilir.¹⁸²

Sasani hükümdarı. Enuşirvan, Nuşirevan olarak da kayıtlı olan bu sözcük Pehlevce'de *ölümsüz ruh* anlamına gelen Zerdüşt metinlerinden ölümler için övgü sıfatı olarak kullanılan enuşeg-rüvanın değişik bir yazılışı olup genellikle Kisra I. Hüsrev Perviz'den ayırt etmek için kullanılır.¹⁸³

¹⁸¹ Süreyya, age, c. 4, s. 1312.

¹⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tökel, age, s. 139.

¹⁸³ Zavotçu, age, s. 350.

Nuşirevan, *Tak-ı Kisra*'da bir çan astırarak ucuna bir zincir bağlatmış; adaletine müracaat edenler o zinciri çekip kendini haberdar ederlermiş.¹⁸⁴

Oldı nice yıl husrev-i evreng-i fesâhat

*Bu 'arsaya **Husrev** gelicek pâdişehâsâ (K 48/19)*

*Ehl-i nazm içre Süheylî saña **Husrev** didüren*

Nazm-ı mevzûnuñ ile tarz-ı hasendür bâ'is (G 42/5)

*Sensin ol düstûr-ı **Kisrâ**-ma 'delet Cem-mertebe*

Mahrem-i esrâr-ı şâh-ı kâmkâr-ı dâd-ger (K 26/20)

*'Adl ile **Kisrâ**-yı vakt olduguñı tahkik için*

Hil 'at-i vâlâ-y-ile gönderdi bir zencîr-i zer (K 26/34)

Şükûh ü 'adl ü dâd [ü] nâm-ı pâküñ dilde yâd olsa

*Nedür Kisrâ vü **Nûşirvân** nedür Dârâ vü İskender (K 49/17)*

Kapuñda kullaruñ vardur senüñ iy şâh-ı Cem-mikdâr

*Baş egmez eñ gedâsı tâc-ı **Nûşirvân** ü Dârâye (G 302/4)*

(Cem, İskender, Dara)

2.2.49. Hüsrev Paşa

Osmanlı veziri. Bosnalıdır. Babası hakkında bilgi olmasa da Hızır Paşa olduğu bilinmektedir. Bağdat'ta çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere Hafız Paşa'yı göreve teklif eden Hüsrev Paşa sonrasında aday listesinde kendisinin de olduğunu öğrenince pişman olur. Hafız Paşa sadrazamlığa ve serdarlığa kabul edildi. Fakat birkaç yıl sonra Bağdat seferinin başarısız olması sebebiyle yeni serdar olarak ayaklanmanın bastırılması amacıyla serdarlığa Hüsrev Paşa getirilmiştir. Padişahın Hüsrev Paşa'ya ayrı bir güveni vardı. Nitekim altı yıl kadar süren ayaklanma Hüsrev

¹⁸⁴ Levend, age, s. 165.

Paşa'nın başarılı hareketi sonucunda bastırıldı. Abaza Paşa teslim olmayı kabul etti. Bu başarıdan sonra Hüsrev Paşa'nın nüfuzu da arttı.¹⁸⁵ Başarılı olan Hüsrev Paşa Süheylî'nin gözünde başarısızdır. Zira rüşvetçidir. Beklediği makamı elde edememenin ve yaşlılığın verdiği umutsuzluk cesarete dönüşmüş, Hüsrev Paşa'yı padişaha şikayet etmiştir. Ona "ahmak" diyecek kadar ileri giden müellif Hüsrev Paşa'yı ağır bir dille eleştirmiştir.

*Şehâ güftârumı tasdik ile gûş eyle kim hakdur
Sözümde togruyam ma'lûm-ı 'ilm-i zât-ı mutlakdur
Vezâret sadrına lâyık degül **Hüsrev** bir ahmakdur
Zevâl-i ni'mete bâdî olur âhir muhakkakdur
Der-i devlet-me'âbuñ var iken bu deñlü kulları
Revâ mı cünd-i İslâm' uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/5)*

2.2.50. İsfendiyar

Şehname'de adı geçen İranlı tarihi-efsanevi kahraman. Keyaniyan sülalesinden Güştasb'ın oğludur. Rüstem ile birlikte Heft Han adlı tehlikelerle dolu yolu geçen iki kişiden biri. Rüstem'le yaptığı savaşta ölmüştür.¹⁸⁶

Keyaniyan'dan Küştasb'ın oğludur. İranlılarca büyük kahraman, Yunanlılarca büyük hükümdardı. Milattan 549 yıl önce Rüstem'le ettiği savaşta vefat etmiştir. İsfendiyar'ın lakabı Ruyinten'dir. *Tunç bedenli* demektir.¹⁸⁷

İsfendiyar, kahramanlık sembolü şahsiyetlerden birisidir. Memduh övülürken İsfendiyar'la kıyaslanır ve bu tür beytlerde İsfendiyar küçümsenir.¹⁸⁸

*İsfendiyâr-ı ma'reke Dârâ-yı dâr u gîr
Cemşid-i kâ'inât ü Süleymân-ı ins ü cânn (K 34/52)*

(Dara, Cemşit, Süleyman)

¹⁸⁵ Halil İnalçık. "Hüsrev Paşa", *DİA*.

¹⁸⁶ Zavotçu, age, s. 388.

¹⁸⁷ Onay, age, s. 32.

¹⁸⁸ Tökel, age, s. 147.

2.2.51. İskender (Sikender)

İskender, kültür ve edebiyatta çok işlenen kahramanlardan biridir. Doğu edebiyatlarında da mesnevilere konu olmuş; hayatı, düşünceleri, fetihleri ve aşkları tarihi ve destani öğelerle zenginleştirilip mesnevi biçiminde anlatılmıştır. Bu mesnevilere İskendernâme adı verilmiştir. İskender'in göz diktiği Doğu ülkelerine karşı seferleri gerek bu sefer yollarının üzerinde ve gerekse seferin hedefi olan Anadolu, Suriye, İran ve Hint tarihlerinde geniş izler bırakır. Bu sefer adı geçen ülkelerin tarih ve edebiyatlarında birçok şair ve yazarın eserine konu olur. Konuyu hikaye eden mesneviler kaleme alınır.¹⁸⁹

Ferîdûn- 'alem şâh-ı Dârâ-[dirâyet]

***Sikender**-haşem [husrev-i] Cem-menâkıb (K 7/34)*

*Dâver-i nusret-karîn **İskender**-i rûy-ı zemîn*

Server-i 'izzet-rehîn Dârâ-yı Keyhusrev-nişân (K 8/25)

*Server-i nikû-siyer hâkân-ı **İskender**-zafer*

Dâver-i Cemşîd-fer şâyeste-i deyhim ü gâh (K 9/5)

Kendü bir şehriyâr-ı 'âdildür

*Kulînuñ kulları **Sikender** 'dür (K 21/10)*

*Hızr-ı 'İsî-dem ü **İskender** ü Dârâ-savlet*

Dâver-i Cem- 'azamet husrev-i Cemşîd-vakâr (K 22/30)

Zühal-mahall ü kadir-kadr müşterî-tâli '

***Sikender**-âyet ü meh-râyet âftâb-âsâr (K 23/11)*

*Dehri tutan **Sikender** ü Efrâsyâb ü Cem*

Kanı Peşeng ü Behmen ü Şâpûr ü Kahramân (K 34/49)

¹⁸⁹ Zavotçu, age, s. 390.

Ruhı ya âyîne-i İskender-i 'âlem-nümâ
Ya cihâna fer viren mihr-i cihân-ârâ midur (K 47/2)

Ol câm idi âyîne-i Cemşid ü Sikender
Ol câm idi Hürşid-i cihân-tâb-ı fer-efzâ (K 48/53)

Şeh-i şâhân-ı 'âlem Hân Ahmed bin Mehemmed Hân
Sikender-taht-ı Dârâ-raht-ı Süleymân-baht-ı nîk-ahter (K 49/14)

Reşk-i âyîne-i İskender'dür
Bu binâda konılan her bir hişt (Kt 5/3)

Çeküp câm-ı fenâyı rihlet itdi mest ü lâ-ya 'kil
Eger Fağfûr eger Cem'dür eger İskender ü Dârâ (G 18/4)

Rind-i 'âlem o durur iki cihânuñ seyrin
İde mir'ât-ı zamîrinde Sikendervârî (G 320/3)

Olsa mir'ât-ı ruh-ı dilber gibi 'âlem-nümâ
Kesr ider miydi felek âyîne-i İskenderi (G 353/4)

(Dara, İskender, Cem/Cemşit, Peşeng, Behmen, Şapur, Kahraman, Feridun, Fağfur, Efrasiyab, Hızır, İsa, Han Ahmet, Mehmet Han, Süleyman, Keyhüsrev)

2.2.52. Kahraman

Tahmurs'un oğlu olarak bilinen mitoljik bir şahsiyet olduğu kaynaklarda bildirilse de Şehname'de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kahraman küçük bir çocukken devler onu alıp götürür ve kendi aralarında yetiştirirler. On dört yaşında suda aksini görür ve kendisinin bir dev olmadığını anlar. Devlerle savaşır. Sonunda

bir gergedanın sırtına binerek insanların bulunduğu diyara gelir. *Kahraman-ı Katil* olarak da anılır.¹⁹⁰

Kahraman, divan şiirinde devlerle savaşıp aralarından sağ salim kurtulması yönüyle, yiğitlik ve yüreklilik simgesi, bazen de “*Kahraman-ı Katil*” olarak anılır.

Kahramân-rezm ü Nerîmân-bezm-i Behrâm-intikâm
Erdeşîr-i şîr-dil Tahmûres-i gîtî-sitân (K 8/26)

Bir dilîr-i şîr-satvet Kahramân-ı dehrsin
Zahm-ı gürzüñden zebûn oldı nice Sâsâr ü Sâm (K 31/21)

Yeldi yopurdı 'arsa-i hâli bulup fakîr
Devriñde gelse erligi görseydi Kahramân (K 34/34)

Serîr-i devletiñde kullaruñ cümle dil-âverdür
Vegâda her biri bir Kahramân-ı kahre hem-serdür
Bu cem 'iyyetle çok feth ü fütûh olmak müyesserdür
Velî serdâr olan nâ-merd 'avratdan da bedterdür
Der-i devlet-me 'âbuñ var iken bu deñlü kulları
Revâ mı cünd-i İslâm 'uñ ola bir karı serdârı (Msd 13/2)

(Neriman, Behram, Erdeşir, Tahmures, Sam)

2.2.53. Kanber

Hz. Ali'nin azadlı kölesidir. Zamanın büyük alimlerinden olmuştur. Şehit edilmiştir. Hz. Ali'ye bağlılığı ile ün yapmıştır. Süheylî de onu unutmamış, eserinde onun sadakat yönünü vurgulamıştır.

Ol Hayder-i Kerrâr-sıfat server-i pâküñ
Sıdk ile olup Kanber-i fermân-güzârı (K 39/24)

¹⁹⁰ Tökel, age, s. 163

(Hayderikerrar)

2.2.54. Kansu Paşa

1629'da Yemen'e tayin edilen Osmanlı veziridir. Aynı zamanda serasker olarak gitmiştir. Yemen'e yirmi bin kişilik bir orduyla gitmiş bir an olsun kontrolü sağlamış ve Muha'ya gitmiştir. Art arda gelen karışıklıklar sonucu kuşatma altındayken Muha'yı kuşatan Hasan b. Kasım'la anlaşarak Yemen'i terk etmiştir.¹⁹¹

*İy vezîr-i şîr-dil Paşa-yı **Kansu-nâm** kim*

Fahr-ı a'yân server-i erkân güzîn-i mâ-sebâk (Kt 12/1)

2.2.55. Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman)

2.2.56. Karun

Kuran'da adı Firavun ve Haman'la birlikte anılan, Musa Peygamber zamanında yaşamış, zenginliği, cimriliği, Allah'a olan isyanıyla ünlenip sonunda malı ve mülküyle birlikte yere geçmiş İsrailoğullarından biridir.¹⁹²

Karun, Hz. Musa'nın kavmi arasında hazinelerinin anahtarını ancak güçlü, kuvvetli, büyük bir topluluğun taşıyabileceği çok zengin bir kişiydi. Bundan dolayı Türk edebiyatında atasözü ve deyimlerde daha çok hazineleri, zenginliği ve cimriliğiyle söz konusu edilmiştir. Karun'un hazineleri *genc-i Karun*, *mal-i Karun* diye anıldığı gibi her gittiği yere hazinesini de beraberinde götürdüğü için *genc-i revan* (yürüyen hazine) olarak da adlandırılmıştır. Karun, cimriliği ve zenginliği sebebiyle gururlanmasından dolayı yerin dibine batırılınca çok güvendiği hazineleri de kendisiyle birlikte yok olmuştur.¹⁹³ Yine Klasik şiirimizde müellifler onu bu yönüyle beytlerine taşırlar.

*Yanuñda dâne-i hardal degül gencîne-i **Kârûn***

Bulınmaz 'arsa-i cûd u sehâñuñ hadd ü pâyânı (K 6/12)

¹⁹¹ İdris Bostan. "Yemen", *DİA*.

¹⁹² Zavotçu, age, s. 415.

¹⁹³ H. İbrahim Şener. "Karun", *DİA*.

*Hudâvendâ görem **Kârûn** gibi yirden yire geçsün
Kef-i dürr-pâşuña nisbet idenler bahr-ı 'ummânı (K 6/13)*

*Pâyende ol ikbâl ile baht-ı hümayûn-fâl ile
Kârûn ola her hâl ile dünyâyâ ihsân-ı cemîl (Kt 17/9)*

*Kime kim eyleye 'ayn-ı 'inâyetle nazar Bârî
Olur zât-ı güzînüñ gibi tâhir 'aybdan 'ârî
Saña lütf u 'atâ kılmış Hudâ bu hüsn-i etvârî
Yanuñda genc-i **Kârûnî** degüldür zerre mikdârî
Kapandı devr-i 'adliüñde alınma satma bâzârî
Muhassal olmaduñ kâlâ-yı dünyânuñ giriftârî
'Ayâr-ı tab'-ı pâküñ oldugı-çün hâlis ü kâmil
Terâzû gibi olmaduñ hevâ-yı dirheme mâyil (Msn 1/3)*

*'Âkıbet zîr-i zemîn olsa gerek dünyâda
Cem'-i mâl eyleye şol kimse misâl-i **Kârûn** (G 273/4)*

2.2.57. Katipzade Zeyni

Asıl Adı Zeynelabidin'dir. Babası veziri azam Mehmed Paşa'nın sır katibidir. Bu yüzden Kâtibzâde namıyla anılır. Şiirlerinde Zeyni mahlasını kullanmıştır. Piri Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Bu görevinden 985 şevvalinde ayrılan Zeyni, Lala Mustafa Paşa'nın emriyle Mahmud Paşa Medresesi'ne atandı. Zeyni'nin daha sırası gelmeden buraya atanması ulema arasında hoşnutsuzluğa ve itiraza neden oldu. Bundan sonra Osman Paşa'ya intisap eden Zeyni, 992'de Kalenderhane Medresesi'ne atandı. 996'da Sahn Medresesi'ne geldi. 1000 (1592)'de Üsküdar'da bulunan Valide Sultan Medresesine müderris olup bu görevinden 1003 / 1595 tarihinde azl edildi. 1005 / 1597 tarihinde Yahya Efendi yerine Mekke kadısı oldu. Zeyni, 1006 şabanında / 1598 martında bu görevinden alınıp emekli olan Bostanzade Mustafa Efendi yerine Medine kadılığına getirildi. Bundan sonra Süleyman Han

Darül Hadis'ine görevlendirilen Zeyni üç yüz akçe günlük ile emekliye ayrıldı. 1011/1602 ramazanında vefa etti.¹⁹⁴

Beyne'l-fuzalâ cenâb-ı Zeynî

Ol 'âlim-i 'âmil ehl-i 'irfân (Kt 21/1)

2.2.58. Keyhüsrev

Şehname'de adı geçen Fars hükümdarlarından. Kavus'tan sonra tahta geçmiş ve altmış yıl padişahlık yapmıştır. *Büyük padişah* anlamına gelen adı, doğumundan önce Efrasiyab tarafından öldürülen Siyavuş tarafından konulmuştur. Bihzad adlı atı da kendisine babasından miras kalmıştır.

Keyhüsrev olağanüstü yeteneklere sahip bir kahramandır. İnsanların gönlünden ve zihninden geçenleri, düşüncelerini okuması; amcası Feriburz'un fethedemediği cadılar ülkesini olağanüstü özellikleri sayesinde ele geçirmesi ve arkasından dedesi Keykavus'un yerine tahta geçmesi bu yeteneklerinden bazılarıdır.¹⁹⁵

Dâver-i nusret-karîn İskender-i rûy-ı zemîn

*Server-i 'izzet-rehîn Dârâ-yı **Keyhusrev**-nişân (K 8/25)*

Halka-i bâb-ı belâget-perveri ol dergehüñ

*Oldı tavk-ı gerden-i **Keyhusrev**-i mâlik-rikâb (K 16/5)*

İy âsaf-ı 'âlî-himem ser-hayl-i erbâb-ı kerem

*Düstûr-ı **Keyhusrev**- 'alem hâkân-ı zî-şâne vekîl (Kt 17/1)*

(İskender, Dara)

¹⁹⁴ Volkan Karagözlü, "Zeyni", *TEİS*.

¹⁹⁵ Zavotçu, age, 429-430.

2.2.59. Keykavus

İran'ın eski hükümdar sülalesi Keyaniyan'ın ikinci padişahı. Şehname'de adı anılan on ikinci İran padişahı. Keykubad'ın oğlu, Siyavuş'un babası ve Keyhüsrev'in dedesi.

Babası Keykubad'dan sonra tahta geçen Keykavus, saltanatın ilk yıllarında büyük bir gurura kapılır. Kendisine söylenenlere kulak asmaz, devler ve cinler ülkesi Mazendaran'a sefere çıkar. Orada ağır bir yenilgiye uğrar, kendisi ve adamları tutsak edilir. Tutsaklıktan Rüstem'in Mazendaran seferi sonucu kurtulur. Bu seferden sonra dünyayı gezer. Başından çeşitli maceralar geçer. Daha sonra Efrasiyab'la yaptığı savaşta onu yenilgiye uğrattıp ülkesini adaletle yönetir. Bayındırlık işlerine girer ve kendisini Elburz dağında bir saray ve eğlence yerleri yaptırır. Yaşamının son dönemi talihsizlik ve acı içerisinde geçer. Güzellik ve yiğitlik simgesi oğlu Efrasiyab tarafından öldürülür. Kendisi de tahtını torunu Keyhüsrev'e terk edip son yıllarını yalnızlık içerisinde geçirir.¹⁹⁶

Kendünüñ matbahını bir dahı yâd itmez idi

*Matbah-ı pür-ni 'amuñ görse eger **Keykâvus** (K 27/20)*

2.2.60. Keykubad (Bkz. Dara)

2.2.61. Keyumers

Divan edebiyatında adına pek rastlanılmayan Keyumers hakkında Dursun Ali Tökel özetle şu bilgileri kaydeder: Şehname'ye göre Acemlerin ilk padişahı, aynı zamanda mitolojiye göre ilk insan. Şehname'ye göre başına ilk defa taç konulan kişi imişi. Bundan evvel insanlar giyinmeyi ve yemek pişirmeyi bilmezmiş. Şehname'ye göre ilk padişaktır. Fakat bu kişiye İran mitolojisindeki ilk insan gözüyle bakanlar da vardır. (...) İranlıların kavlince Âdem peygamberdi. Balçıktan yaratılmıştı.¹⁹⁷

Çin mitolojisinde de yer aldığını kaydeden Tökel'in verdiği bilgilerden, rastlanıldığı kaynaklarda ilk insan olmasının, ortak bir bilgi olduğu söylenebilir.

¹⁹⁶ Zavotçu, age, s. 430.

¹⁹⁷ Tökel, age, s. 179-181.

Sührâb ü Zâl ü Bîjen ü Sâsâniyân kanı

*Keyhân ü Keykubâd ü **Keyûmers** ü Merzübân (K 34/51)*

(Sührap, Zal, Bijen, Keykubad, Merzüban)

2.2.62. Kisra (Bkz. Hüsrev)

2.2.63. Lala Mustafa Paşa

XVI. yüzyılın en mühim devlet adamlarından olan Sokullu Mehmet Paşa'nın hemşehrisi olan Lala Mustafa Paşa'nın II. Selim'e lala olmadan önceki hayatı hakkında bilgi olmadığı için doğum tarihi hakkında da bilgi yoktur. Doğum tarihi hakkındaki bilgiler de tahminden ibarettir. Buna göre yetmiş yaşında, 1580 tarihinde vefat ettiği bilindiği için 1510 tarihinde doğduğu düşünülmüştür. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat'ın hükümdarlığına şahitlik etmiştir.¹⁹⁸

*Âsaf-ı sultân-ı 'âlem **Mustafâ Paşa** o kim*

Mihr-i 'adlinden münevver kârgâh-ı nüh kıbâb (K 16/11)

*Hâfız-ı Mısr **Mustafâ Paşa***

Ol kerem-perver ü safâ-meşreb (Kt 4/1)

2.2.64. Mahmut Efendi

Defterdardır. Maliyeden yetişen Mahmut Efendi 1582'de şıkkı sani defterdarı oldu. 1585'de azledildi. Daha sonra başdefterdar oldu. 1589'da cezalandırılarak vefat etmiştir.¹⁹⁹ Süheylî de onu defterdar olması sebebiyle şiirine konu edinmiştir.

Kazındı defter-i tezvîr ü tayy olup telbîs

*Olalı 'adl ile **Mahmûd Efendi** defterdâr (K 42/11)*

¹⁹⁸ Sıddık Korkmazer. *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*.

¹⁹⁹ Süreyya, age, c. 3, s. 912.

2.2.65. Mehmet (Memi Şah)

Halk arasında Memi Şah adıyla tanınan şairin asıl adının Mehmet olduğu bilinmektedir. Şair Riyazi'nin (Baba Çelebi) kardeşidir. Latifi ve Aşık Çelebi şair hakkında şiirde atasözü kullanması, tecnis ve ihamların şiirinde çokluğu ve muamma ve lügaz söylemede usta oluşu gibi detaylar vermişlerdir. Şiiri övülen şairin karakteri eleştirilmiştir. Hatta adının Mehmet olmasına karşılık davranışlarının kafirlik derecesinde olduğu dahi söylenmiştir. Kadılık istediği zaman “Senin için kafir diyorlar. Sana nasıl mansıp verelim.” denmesi de bunu desteklemektedir.²⁰⁰

Sü'âl itdükte hâtifden Süheylî sâl-i târîhin

*Didi hâtif **Mehammed** gitdi dehr-i bî-bekâdan hayf (Kt 11/3)*

2.2.66. Mehmet Paşa (Bkz. Cerrah Mehmet Paşa)

2.2.67. Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)

2.2.68. Mehmet Şah (Bkz. Bağdadi Mehmet Şah)

2.2.69. Memi Şah (Bkz. Mehmet)

2.2.70. Memun

Halife Harun Reşid'in ikinci oğludur. Harun Reşid onu Horasan'a ve bu bölgeden Hemedan'a kadar olan yerlere vali olarak gönderdi. Oğulları arasında kavga çıkmaması için Kabe'ye ahidnameler astıran Harun Reşid'in ölümünden sonra yine de bir hükmü kalmamıştır. Devlet içinde karışıklık çıktı. Babasının ölmeden önce Memun'a verdiği orduyu ve silahları, babasının ölümüyle geri getiren Emin, çeşitli mücadeleler sonucu kardeşi Memun tarafından öldürüldü. Bunun sonucunda Memun halife oldu.²⁰¹

*Hulefâ bundan olmadı **Me'mûn***

Kays'ı derd ile eyledi Mecnûn

²⁰⁰ Mehmet Fatih Köksal. “Riyazi Memi Şah” TEİS.

<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=332> ET 08.12.2017.

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nahide Bozkurt. “Me'mun”, *DİA*.

*Bagrın Efrâsyâb' uñ eyledi hûn
Kahramânlar elinden oldı zebûn
Âh elinden bu çarh-ı bî-dâduñ
Biñ gamı var yanında her şâduñ (Msds 7/4)*

(Kays/Mecnun, Efrasiyap, Kahraman)

2.2.71. Mervan

Hz. Osman'ın amcasının oğludur. Müslümanlara karşı tavır takındı. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olduğunu söylese de olumsuz tavrını devam ettirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in taklidini çıkarması ve evini gözetlemesi, müslümanların sırlarını ifşa etmesi sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Taif'e sürüldü. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra onun şehid edilmesinden sorumlu tuttuğu Talha b. Ubeydullah'ı öldürdü. Hz. Ali'ye biat etmedi. Deve olayına katıldı, yaralandı. Hayatı boyunca çeşitli olaylara katıldı, yöneticilik yaptı.²⁰²

*İy şeyyi '-i şenî'a vü cingân-ı şehr-i Zûl
Ser-halka-i melâhide-i devr-i nâ-üsûl
Bû Cehl-i bed-kıyâfe vü **Mervân**-ı nâ-kabûl
Zındık-ı kec-selîka sen iy echel-i cehûl
Ehl-i dalâle şeyh yiterdüñ sen iy fudûl
Gökden zemîne kılmasa iblis eger nüzul (Msd 8/1)*

(Ebu Cehil)

2.2.72. Muhammed Şah

İslam Ansiklopedisi'nde Muhammed Şah maddesindeki bilgilere bakıldığında tarihin ileri olması sebebiyle aynı isimle bağlantılı olmadığı söylenebilir. Sicilli Osmani'deki bilgiler de şu şekildedir:

²⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz.: İrfan Aycan. "Mervan", *DİA*.

*Babası tabipti. Celaleddin Devvânî'nin şakirdi olup tıpta da usta oldu. Mekke'de yerleşip mahareti dolayısıyla İstanbul'a çağrıldı. 1522'de vefat etti. Âlim, şair, fâzıl, tabip idi.*²⁰³

Süheylî'nin şiirde bahsettiği kişi ile yukarıda bahsedilen kişi arasında bir bağ bulunamamıştır.

Olursa nergis-i şehlâsınıñ dil n'ola meftûnı

Muhammed Şâhdur şimdi bu bâğuñ nahl-i mevzûnı (G 327/1)

2.2.73. Mustafa Ağa

Müellifin kaleme aldığı kasidede yer alan bilgiye göre Bulak'ta kızlarağasıdır. Sultan I. Ahmet zamanında vekaletten Hacı Efendi kendisine himmet ederek göreve getirilmiştir. Bu vesileyle Süheylî'nin düşürdüğü tarih 1614-15 olarak verilmiştir. Yine şiirdeki “Diyar-ı Mısır'a şeref virdi” ifadesinden anlaşıldığına göre Mısır'a gitmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle Sicilli Osmani'de hakkında sarayın eskilerinden olduğu ve 1687'de darüssaade ağası yapıldığı kayıtlıdır. Ayrıca Mustafa Paşa'dan korkarak Mısır'a gittiği ve orada vefat ettiği de eklenmiştir.²⁰⁴ Bu bilgilere dikkat edildiği üzere darüssaade ağası olması ve Mısır'a gitmesi yönüyle ortak noktası olan Mustafa Ağa'nın, Süheylî'nin verdiği 1614-15 tarihi ile Sicilli Osmani'deki 1687 tarihi uyuşmamaktadır. Bu bakımdan bahsi geçen kişinin aynı kişi olduğu konusunda kesin bir bilgi elde edilememiştir.

*Semiyy-i fahr-ı cihân **Mustafâ Aga** ol kim*

Emîn-i dâr-ı sa'âdet medâr-ı gerdûn-fer (Kt 10/1)

2.2.74. Mübarek Şah

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Fahreddin Mübarek Şah maddesi ile verilen bilgilerden özetle şu bilgiler elde edilmiştir: Delhi sultanlarından Aybeg ve İltutmış'ın dönemlerinde yaşamış meşhur tarihçidir. Lakabı mübarek Şah olan tarihçi *Fahr-i Müdebbir* diye de bilinir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁰³ Süreyya, age, c. 4, s. 1097.

²⁰⁴ Süreyya, age, c. 4, s. 1131.

Doğum tarihi de tahminidir. Hz. Peygamber ve aşerei mübeşşere ile ilgili birçok sayıda şecere tablosu bulunmaktadır. 13. Yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiştir.²⁰⁵

Her ne kadar eserde “Mübarek Şah” büyük harfle yazılsa da, Süheylî’nin ilk mısradaki Seyyidi Sani’ye atfen kullandığı bir sıfat, bir övgü niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Anlam bütünlüğü göz önüne alınırsa iki mısra, bir cümle olacak şekilde kaleme alınmıştır. Bu çıkarımlar kesinlik içermediğinden ve yukarıda bilgisi verilen Fahreddin Mübarek Şah ile ilgili olabileceği göz önüne alınarak Tarihi-Efsanevi Kişilikler başlığı altına alınması uygun görülmüştür.

Mantık-ı hattuñ göreydi Seyyid-i Sâni eger

*Bendeñ olurdu **Mübârek Şâh** dâmen-der-miyân (K 12/5)*

(Seyyidi Sani)

2.2.75. Müsellemzade

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında oluşturulmuş iki asker grubundan biri olan müsellemler grubundakiler harp haricinde de vergiden muaf olmuşlardır. Asli görevleri kısaca ordunun geçeceği yolu elverişli hale getirmektir. Metinde geçen “Müsellemzade” müsellemler oğlu, müsellemler soyundan gelen anlamlarına gelmektedir. Fakat metinden hareketle kesin bir şahsa ulaşılamamıştır. Beytten de anlaşılacağı üzere müellifin zikrettiği kavram bir namdır.

“Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü” adlı doktora tezinde “müsellemzade” kavramı ile ilgili şu bilgiye yer verilmiştir: *20 Muharrem 1123(10/03/1711) tarihli belgede Akçahisar kazasının Bovazalar çiftliği halkının Sarı Saltık makamı denilen mevkiinin(...)reayasının bir kısmının müsellemler denilen kişiler olduğunu ve bu kişilerin sebilin yolunu tamir edip ihtiyaçlarını karşılamak hizmeti karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olduklarını sadece öşür verdiklerini eski defter kayıtlarından öğrenilmektedir.*²⁰⁶

²⁰⁵ Khaliq Ahmad Nizami. “Fahreddin Mübarek Şah”, *DİA*.

²⁰⁶ Levent Küçük. “Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü”, s. 88.

*Yine bir şâha kul oldu bu dil-i üftâde
Nâm ile dirler o meh-rûya Müsellem-zâde (G 312/1)*

2.2.76. Nasır Tusi

İranlı alim ve filozof Nasirüddin Tusi'yi bazı müllifler Ebu Abdullah künyesiyle anmıştır. En çok kullanılan lakabı Hacı Nasirüddin'dir. 597'de Tus'ta doğmuştur.

Genç yaşta ilme olan yatkınlığı onu büyük bir üne kavuşturdu. Kuhistan bölgesi İsmaililer şahı, onu kendi yanına davet etti. Moğol istilalarından dolayı huzuru kaçan Tusi, davete icabet edip gitti. Daha sonra İsmaililerin merkezi olan Alamut'a gönderildi. Moğolların kaleyi kuşattıkları zamanda Tusi, karşı koymanın faydasız olacağını, sessizce kaleyi teslim edip orayı terketmesini şaha söyledi. Bu telkin Moğol hükümdarı Hülagu'nun hoşuna gitti ve onu yanına alarak iltifatta buldu. Hülagu'nun yardımıyla Azerbaycan'da, kendi döneminin en büyük rasathanesini kurdu. Bağdat'a yaptığı bir seferde 672'de vefat etti.²⁰⁷

*Ahlâkı güzel kimse idi Nâsır-ı Tûsî
Firdevsî'ye Şeh-nâme 'yi ol eyledi îmâ (K 48/33)*

(Firdevsi)

2.2.77. Nasuh Paşa

Gümülcine'de doğdu. Dramalı bir Rum papazının oğlu olduğu, henüz küçük yaşta İstanbula getirildiği, hadım ağalarından birine satıldığı, zeka ve kabiliyetiyle dikkat çekerek saraya alındığı rivayet edilir. Bazı kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu bilgisi de yer alır.

1012'de (1603) kapıcıbaşılıktan Halep beylerbeyiliğine gönderildi. Ayrıca Celaliler'in işiyle görevlendirildi. Şam yeniçerilerinin burada kıyım yapmaları sebebiyle iki şehir arasındaki düşmanlığa son vermek istedi. Ancak Şam askerleri tarafından kuşatıldı, Kilis Emiri Canbolatoğlu Hüseyin Paşa'nın gönderdiği yardımla

²⁰⁷ Agil Şirinov. "Nasirüddin Tusi", *DİA*.

Şamlıları mağlup etti. Bu olay dolayısıyla Canbolatoğlu'nun gücünü görüp ileride problem çıkarabileceği düşüncesiyle onu bertaraf etmeye çalıştıysa da Kilis dışında gerçekleşen çarpışmada yenilgiye uğradı.

17 Ekim 1614'te davet edildiği halde hastalığını bahane ederek cuma selamlığına gelmemesi üzerine yeniçerilerle konağı kuşatıldı. Bostancıbaşı Hüseyin Ağa bir bölük bostancı ile konağa girip hakkındaki idam fermanını yerini getirdi.²⁰⁸

*Nasûh 'ı darb ile tarh eyleyenler buldı târîhin
Hüseyin Paşa-yı kâmil vâlî-i şehri Haleb oldı (Kt 33/3)*

(Hüseyin Paşa)

2.2.78. Neriman

Şehname'de adı anılan tarihi-efsanevi Fars kahramanlarından olup Sam'ın babası, Zal'in dedesidir. Neriman, divan şiirinde yiğitlik ve kahramanlık simgesi olarak anılır. Kasidelerde şair övgüsünü yaptığı kişiyi (memduhu) Neriman'la karşılaştırır, Neriman yiğitliği ve kahramanlığı ile memduhun her zaman gerisinde kalır.²⁰⁹

*Kahramân-rezm ü Nerîmân-bezm-i Behrâm-intikâm
Erdeşîr-i şîr-dil Tahmûres-i gîtî-sitân (K 8/26)*

*Güzîn-i ehl-i 'izzet kâmkâr-ı 'arsa-i merdî
Nerîmân-ı zemâne saf-der-i meydân-ı Kerrârî (K 45/7)*

(Kahraman, Behram, Erdeşir, Tahmures)

2.2.79. Nizamülmülk

Selçuklu hükümdarı Alparslan ve oğlu Melikşah'ın veziridir. Onun sayesinde Melikşah dönemi devletin en parlak dönemini geçirmiştir. Akıllı, adaletli ve kıymetli bir devlet adamı olarak bilinir.

²⁰⁸ Ömer İşbilir. "Nasuh Paşa", *DİA*.

²⁰⁹ Zavotçu, age, s. 554.

Başarılı bir devlet adamı olarak önce Alp Arslan zamanında vezirlik yaptı, sonra da Melikşah döneminde yetkileri artırılarak görevine devam etti. Selçuklu devletinin büyük başarılar elde etmesinde söz sahibi oldu. Vergi sistemini düzenledi. Yaptığı düzenleme ve icraatlar diğer devletler tarafından uygulandı. Hasan Sabbah'ın bir adamı tarafından öldürüldü.²¹⁰

*Muhakkakdur Nizâmü'l-Mülk-i 'âlem zinde olsaydı
Gelürdi hazretüñden öğrenürdi tarz-ı âsârı (K 45/13)*

2.2.80. Nureddin Mahmud Zengi

Mahmud Nureddin Zengi. Dımaşk (Şam) ve Halep atabeyi. Halep'te doğdu. Babası İmamüddin Zengi kölesi tarafından öldürülünce Nureddin Halep'e gelip şehre hakim oldu. Büyük bir devlet adamı olarak bölgesine hakim olmasının yanı sıra topraklarını da genişletti. Bizansla mücalelerde bulundu. Selçuklu devletinin içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanarak Anadolu'da da toprak kazandı. Selahaddin Eyyubi de ona itaat etti. Fatımiler adına okunan hutbe Nureddin'in Selahaddin Eyyubi'ye emriyle Abbasiler adına okutulmuştur. Çok geçmeden de Fatımiler yıkıldı. Selahaddin Eyyubi ona itaat etse de zaman zaman onun sözünü dinlememiştir. Haçlılara karşı birleşip savaş yapılacağı zaman anlaşılan yerde beklemeyip geri dönmesi ve bir yıl sonra da aynı şey olması Nureddin'in güvenini sarsmıştı.

Nureddin, Mısır'a gitmek üzere hazırlandığı Dımaşk Kalesi'nde vefat etti. Önce iç kaledeki bir odaya gömüldü, daha sonra Havvasin denilen çarşının girişinde Hanefiler için yaptırdığı *en-Nuriyyetü'l-kübra* adını taşıyan medresesinin girişindeki türbesine nakledildi. Yerine on bir yaşındaki oğlu İsmail geçti. Nureddin Mahmud, adaleti ve dindarlığından dolayı *el-Melikü'l-adil* (Adaletli Melik) lakabıyla anıldığı gibi Haçlılar'la yapılan savaşlarda şehit olmayı çok arzu ettiğinden "Şehit" lakabıyla da anılmıştır. Süheylî de onu beytinde "şüheda serveri" sıfatıyla taşımıştır.

Depremler dolayısıyla büyük yıkımlara sahne olan Dımaşk, Humus, Hama, Halep, Şeyzer ve Balebek gibi şehirlerin kale ve burçlarını yeniden yaptırmış veya

²¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmük", *DİA*.

tamir ettirmiştir. Yine yangın ve depremler yüzünden yıkılan Halep Ulucami'ni yeniden inşa ettirmiş, Urfa Ulucami'ni hükümdarlığının ilk yıllarında yaptırmıştır. Hama'da Asi ırmağının kıyısındaki cami de onun eserlerindedir. Dımaşk'ta kendi adını taşıyan cami halen ayakta. Nureddin'in en büyük ve en güzel eseri 568 (1172-73) yılında tamamlanan Musul Ulucami'dir.²¹¹

*Şühedâ serveri Nure'd-dîn 'üñ
Kıldı ol meşhed-i pür-nûrı binâ (Kt 1/4)*

2.2.81. Nuşirevan (Kisra)

MS 531 ila 579 yılları arasında hükümdarlık yapan, İran'ın Sasani sülalesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. Rivayete göre, Kisra lakabı ilk defa bu kişiye verilmiştir. Nuşirevan kelimesinin anlamı hususunda ihtilaflar vardır. Asıl adı Hüsrev imiş. Bir görüşe göre halkın Hüsrev adlı hükümdara verdiği bir sıfattır. Burhanı Katı'ya göre bu hükümdara Araplar Ebu Şirvan derlermiş.

Anlatılanlara göre ilk başta adil olmayan Nuşirevan, veziri Büzürcmihir'in verdiği bir misal üzerine ömrünün sonuna kadar adaletli davranmış ve adaletin sembolü olmuştur. Kırk sekiz yıl padişahlık yapmıştır. Divan edebiyatında da adaletiyle anılmıştır.

Tak-i Kisra ve Eyvan-ı Kisra adlı sarayları dillere destan olmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber'in dünyaya teşrifleriyle bu saray çatlamış ve yıkılmıştır.²¹²

*Sensin ol düstûr-ı Kîsrâ-ma 'delet Cem-mertebet
Mahrem-i esrâr-ı şâh-ı kâmkâr-ı dâd-ger (K 26/20)*

*'Adl ile Kîsrâ-yı vakt olduguñı tahkîk için
Hil'at-i vâlâ-y-ile gönderdi bir zencîr-i zer (K 26/34)*

²¹¹ Bahattin Kök. "Mahmud Nüreddin Zengî", *DİA*.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tökel, age, s. 190.

*Şükûh ü 'adl ü dâd [ü] nâm-ı pâküñ dilde yâd olsa
Nedür Kistrâ vü Nûşirvân nedür Dârâ vü İskender (K 49/17)*

*Kapuñda kullaruñ vardur senüñ iy şâh-ı Cem-mikdâr
Baş egmez eñ gedâsı tâc-ı Nûşirvân ü Dârâye (G 302/4)*

(Cem, Dara, İskender, Geda)

2.2.82. Okçuzade

Bursalı Mehmet Tahir, Okçuzade Muhammed Şahi Bey (1039=1629) hakkında şunları dile getirir: *Meşhur münşilerden olup Okçu-zâde Muhammed Paşa'nın oğludur. Sultan III. Muhammed Han zamanında beşinci defa olarak Divan-ı Hümayun tevki'i "nişan memuru" olmuş ve 1039 H. Tarihinde emekli iken İstanbul'da vefat etmiştir.*²¹³

İslam Ansiklopedisi'nde de hakkında bir madde mevcuttur.²¹⁴

*Hâkân-ı milk-i 'irfân şâh-ı serîr-i ma'nâ
Ya'ni ki Okçı-zâde ol menba'-ı mürüvvet (Kt 6/3)*

2.2.83. Osman Beg

Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'i (III. Mehmed) sünnet ettiği için "cerrah" lakabıyla anılan sadrazam Mehmet Paşa'nın iki oğlundan biridir. Süheyli, onları zikretmesinin sebebini, "Sadr-ı a'zam Cerrâh Mehmed Paşa hazretleri iki oğlu Pîr Mehmed Beg ve 'Osmân Beg ki sultân-zâdelerdür anları sünnet eyledükde didigümüz târîhdür" şeklinde ifade etmiştir.

*Birinüñ nâmı Pîri'dür birisi 'Osmân'dur
İkisin de pîr ide lütf-ı hudâvend-i Gafûr (Kt 9/6)*

(Piri Mehmet Beğ, Pir)

²¹³ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 293.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Christine Woodhead. "Okçuzâde Mehmed Şâhî", *DİA*.

2.2.84. Osman Paşa (Özdemiroğlu)

Osmanlı veziri azamı. 1527'de Mısır'da doğan Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa'dır. Çocukluğu genellikle babasının görev yeri olan Mısır'da geçti ve genç yaşlarından itibaren bazı devlet kademelerinde çalıştı. Bilinen ilk önemli görevi Mısır'da sancak beyliği ve hac emirliğidir. Mısır'da bir nevi muhafaza görevi olan sancak beyliği sırasında 967'de (1560) hac emirliğini üstlendi ve üç yıl kadar bu vazifeyi sürdürdü.

Osman Paşa, beş yıl boyunca savaştığı ve parlak zaferler kazandığı Kafkaslar'dan 991 'de (1583) III. Murat'ın emriyle ayrıldı. III. Murat, Osman Paşa'ya Safevilere karşı Kafkaslar'a kuvvet göndermeyi reddeden II. Mehmet Giray Han'ı indirip yerine İstanbul'dan gönderilen kardeşini oturtması görevini verdi. Osman Paşa görevi başarıyla yerine getirdi ve İstanbul'da kahraman gibi karşılandı. Daha sonra Tebriz'e gitti. Orada hastalandı. Acısu menziline vefat etti.²¹⁵

Kurretü'l-'ayn-i cihân Hazret-i 'Osmân Paşa
Şeref-i kevn ü mekân sun '-ı Hudâ-yı müte 'âl (K 29/27)

Hazret-i 'Osmân Paşa-yı Ferîdûn-iştihâr
Dâver-i devlet-medâr-ı reşk-i deryâ-yı 'izâm (K 31/18)

Mîr-i mîrân-ı felek-mertebe 'Osmân Paşa
Südde-i saltanatuñ server-i 'âlî-nazeri (K 38/2)

(Feridun)

2.2.85. Ömer Ağa

Kaynaklarda Ömer Ağa ismiyle birçok isim kayıtlıdır. Yaşadığı yıllar göz önüne alındığında Sicilli Osmani'de şu bilgiye rastlanılmıştır: “Kazancızâde Ömer

²¹⁵ Kemal Çiçek. “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *DİA*.

Ağa. Kapıcıbaşı ve 1009'da (1600/01) Çavuşbaşı oldu. Sonra ayrıldı ve vefat etti.”²¹⁶ Süheylî'nin verdiği isimle bağlantılı olduğu konusunda kesinlik elde edilememiştir.

*Sâhib-i himmet 'Ömer Aga-yı 'âlî-menzilet
Kim virilmiş himmet ü lütf u kerem Hak'dan aña (Kt 3/1)*

2.2.86. Özdemiroğlu Osman Paşa (Bkz. Osman Paşa)

2.2.87. Peşenk (Peşeng)

Turan'ın eski hükümdarlarından olup Efrasiyab'ın babasıdır.²¹⁷ Yahut Efrasiyab'ın bir oğlunun adıdır. Asıl adı “Şide” dir. *Nurlu ve güneş* manasındadır. Güzelliğinden dolayı babası Efrasiyab Şide demiştir. Keyhüsrev ile musara ederken Keyhüsrev kaldırıp yere vurmuş ve bir daha kalkamamıştır. Mimar Sinimmar'ın bir kalfasıyla Behram için Heft-manzar adlı sarayı yapan hakimin de adı Şid'dir.²¹⁸

*Dehri tutan Sikender ü Efrâsyâb ü Cem
Kanı **Peşeng** ü Behmen ü Şâpûr ü Kahramân (K 34/49)*

*Rüstem-kemend ü Sâm-semend ü **Peşeng**-bend
Dârâ-pesend ü Gîv-gezend Erdeşîr-şân (K 34/50)*

(İskender, Efrasiyap, Cem, Behmen, Şapur, Kahraman, Rüstem, Sam, Dara, Giv, Erdeşir)

2.2.88. Peşeng (Bkz. Peşenk)

2.2.89. Pir Ahmet

Katipzade Zeyni'nin²¹⁹ oğludur. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²¹⁶ Süreyya, age, c. 3, s. 719.

²¹⁷ Zavotçu, age, s. 591.

²¹⁸ Onay, age, s. 65.

²¹⁹ *Katipzade* hakkında yukarıda bilgi verilmiştir. Bilgi için bkz.: Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler, s. 198.

Fevtine Süheylî didi târîh

Pîr Ahmed'e rahmet ide Deyyân (Kt 21/6)

2.2.90. Pir Mehmed Beğ

Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'i (III. Mehmed) sünnet ettiği için “cerrah” lakabıyla anılan sadrazam Mehmet Paşa'nın iki oğlundan biridir. Süheyli, onları zikretmesinin sebebini, “Sadr-ı a'zam Cerrâh Mehmed Paşa hazretleri iki oğlu Pîr Mehmed Beg ve 'Osmân Beg ki sultân-zâdelerdür anları sünnet eyledükde didigümüz târîhdür” şeklinde ifade etmiştir.

Birinüñ nâmı Pîrî'dür birisi 'Osmân'dur

İkisin de pîr ide lütf-ı hudâvend-i Gafûr (Kt 9/6)

(Osman Beğ)

2.2.91. Rüstem (Tehmeten/Tehemten)

İran'ın milli kahramanı olan Zaloğlu Rüstem. Sam'ın torunu, Zal'ın oğlu, Sührab ve Feramurz'un babası, Bijen'in dedesidir.²²⁰

Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşit soyundan gelen Neriman'ın torunu ve Sam'ın oğlu olan Zal'ın oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykavus zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Turan hükümdarlarıyla ve Efrasiyab ile olan savaşları yanında Siyavuş'u öldürmesi ve Güştâb'ı esaretten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüş'tinine girmemiş ve İsfendiyar ile savaşmamıştır. Zal, saçı, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lakabı almıştı. Kelime olarak Zal, *kocakarı* demektir.

Behmen-i zerrîn-kabâ sürdi dilîrâne rahş

Dîv-i sefid üstine ber-sıfat-ı Tehmeten (K 5/8)

²²⁰ Zavotçu, age, s. 615.

*Gîv-i dîv-efgen **Tehemten**-tedbîr-i saf-şiken
Erdeşîr-i şîr İskender-haşem Sâm-ihtişâm (K 31/15)*

*Bend ider hasm-ı bed-endîşi kemend-i kahruñ
Nite kim **Rüstem**-i destânuñ elinde Kâmûs (K 27/21)*

*Güstehem sehmine döymez ele aldukda kemân
Zâl olur remyine gelseydi kaçan **Rüstem**-i Zâl (K 29/21)*

*Çek livâ-yı nusreti turmaz mukabil tîguña
Rüstem-i destân olursa hasmı eyler inhizâm (K 31/22)*

***Rüstem**-kemend ü Sâm-semend ü Peşeng-bend
Dârâ-pesend ü Gîv-gezend Erdeşîr-şân (K 34/50)*

*Serverâ dehriñ bugün sen server-i merdânısın
Âsitân-ı devletiñ sadr-ı bülend-erkânısın
'Arsa-i rezmüñ ser-âmed **Rüstem**-i destânısın
Bezmi-i 'irfânuñ muhakkak Câmî-i devrânısın
Pâdişâhuñ gayretin çekmiş şecâ'at kânısın
Sen de 'Osmânoglu'nuñ nâmıyla bir 'Osmân'ısın (Tsd 3/1)*

(Behmen, Div, Erdeşir, İskender, Sam, Güstehem, Zal, Peşeng, Dara, Giv, Cami, Osman)

2.2.92. Sam

Şehname'de adı anılan tarihi-efsanevi Fars kahramanlarından biri. Neriman'ın oğlu, Zal'in babası ve Rüstem'in de dedesidir. Savaşlarda yiğitçe savaşıp olağanüstü işler başaran ve İran padişahlarına adil davranmaları yolunda öğüt veren bir kişilik olarak sunulur.²²¹

²²¹ Zavotçu, age, s. 632.

Zal'ın babası ve Rüstem'in de dedesi olan Sam haricinde iki Sam daha vardır. Nuh peygamberin üç oğlundan biri, diğeri ise Hz. İsa zaman'ında yaşamış ve Hz. İsa'nın dirilttiği şahıs olarak anılır.²²²

Gîv-i dîv-efgen Tehemten-tedbîr-i saf-şiken
*Erdeşîr-i şîr İskender-haşem **Sâm**-ihtişâm (K 31/15)*

*Nice yüz biñ Zâl ü **Sâm** 'uñ dûdmânın [pest] iden*
Vâlî-i kişver-güşâ vü hâmî-i nâmûs u nâm (K 31/16)

Bir dilîr-i şîr-satvet Kahramân-ı dehrsin
*Zahm-ı gürzüñden zebûn oldı nice Sâsâr ü **Sâm** (K 31/21)*

*Sâhib-kırân-ı ma 'reke **Sâm**-ı Peşeng-ceng*
Oldı süvâr-ı tevsen-i hing-i sebük- 'inân (K 34/2)

*Rüstem-kemend ü **Sâm**-semend ü Peşeng-bend*
Dârâ-pesend ü Gîv-gezend Erdeşîr-şân (K 34/50)

Hûnî kılıcı darb ile rûyîn-ten olursa
*Sersâm kalur nice nice **Sâm**-süvârı (K 39/15)*

(Giv, Tehemten, Erdeşir, İskender, Zal, Kahraman, Peşeng, Rüstem, Dara)

2.2.93. Seyyidi Sani

Kaynaklarda Seyyidi Sani hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Beyitteki “mantık” ve “sani” kelimelerinden hareketle Farabi olduğu düşünülmektedir. Zira Farabi, mantık ilminde çok ilerlemiş ve meşhur olmuş bir alimdir. Aristo “muallimi evvel” Farabi de “muallimi sani” olarak bilinmektedir.²²³ Metinde bu düşünceyi destekleyen daha fazla bilgi bulunmaması nedeniyle “Farabi” maddesi açılmamış, metinde geçen “Seyyid-i Sani” ismi altında başlık açılmıştır. Yine yukarıda belirtilen

²²² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dursun Ali Tökel, age, s. 203.

²²³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mahmut Kaya. “Farabi”, *DİA*.

verilere dayanarak tarihi bir şahsiyet olduğu düşüncesiyle de burada kendisine yer verilmiştir.

*Mantık-ı hattûñ göreydi Seyyid-i Sâni eger
Bendeñ olurdu Mübârek Şâh dâmen-der-miyân (K 12/5)*

(Bende, Mübarek Şah)

2.2.94. Sikender (Bkz. İskender)

2.2.95. Sipahizade Ahmet

Bosna Eyaleti'ne bağlı Kilis Sancağı'nda İhlevne Kasabası'nda doğmuştur. Meslek hayatına ait bilgileri de yine *Gazâvatnâme-i Cezîre-i Kilid ve Zadre*'den takip edebilmekteyiz.

Sipâhî-zâde, devrin ileri gelen devlet adamları ile yakın temas içindedir. Hemşehrileri Vezir Defterdarzade Mehmet Paşa, Vezir Koca Yusuf Paşa, eskiden tanıdıkları olan Sadrazam Derviş Mehmet Paşa ve Sadrazam Siyavuş Paşa görev alma konusunda kendisine yardım ederler. *Gazâvatnâme-i Cezîre-i Kilid ve Zadre* isimli eseri vardır.²²⁴

*Varup dârü'ş-şifâ-yı kûyına olmam mukarrerdür
Sipâhî-zâde Ahmed eylemezse baña tîmârı (G 334/3)*

*Sipâhî-zâde ceş-i hüsnüñ olsa n'ola sâlârı
Sipeh-sâlâr-ı râh-ı hüsnüñ oldur şimdi serdârı (G 335/1)*

*Bilürsin Ahmedüñ düşmez zemîne sâyesi şâhum
Ko turmasun gider yanuñdan agyâr-ı siyekârı (G 335/2)*

²²⁴ Ayrıntılı Bilgi için bkz.: Mürüvvet Arslan. *Sipâhizâde Ahmed'in Gazavat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre isimli eseri (değerlendirme-transkripsiyon)*, 2009.

2.2.96. Sufi Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)

2.2.97. Sultan Ahmet / Han Ahmet (I. Ahmet)

Osmanlı padişahı (1603-1617). 590'da Manisa'da doğdu. Annesi Handan Sultan'dır. Celali fetretinden dolayı sancağa çıkamamıştır. Babasının 18 Receb 1012'de (22 Aralık 1603) ölümü üzerine on dört yaşında tahta geçti. I. Ahmet elli bir gün süren bir mide hastalığı sonucu 22 Kasım 1617'de yirmi sekiz yaşında vefat etti. Zevk ve safaya kapılmayan, dindar ve hayır sahibi bir padişah olduğu için halkın güvenini kazanmıştı. Sert tabiatlı idi; ihanet edenleri affetmez ve sertliği yüzünden devlete hizmet edenlere dahi zaman zaman acımasız davranırdı. Ava ve cirit oyununa meraklı olduğu, ara sıra Edirne ve Bursa'da ava çıktığı bilinmektedir. Şair olan ve şiirlerinde *Bahtî* mahlasını kullanan Sultan Ahmet'in küçük bir Divanı da vardır.²²⁵

*Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) saltanat tacını giymesi üzerine kendisine şiir yazan Süheylî, yıllarca ilim elde etmek için çalıştığını, seferden sefere koştuğunu, artık bu zor görevden alınıp ilmî birikimi ve kanaati doğrultusunda kendisine yeni bir görev verilmesini ister. Bu kaside ile ömrünün geri kalan kısmını geçirmek üzere hükümdardan Kabe'ye gönderilmeyi isterse de (Dîvân, K. 9/34-39) bu yönde bir işarete rastlanmaması bu isteğin yerine getirilmediğini göstermektedir.*²²⁶

Hazret-i Sultan Ahmed âsmân-ı saltanat

Mâh-ı 'âlî-menkabet kutb-ı hümayûn-bârgâh (K 9/7)

Şeh-i şâhân-ı 'âlem Hân Ahmed bin Mehemed Hân

Sikender-taht-ı Dârâ-raht-ı Süleymân-baht-ı nîk-ahter (K 49/14)

Zemân-ı devlet-i Hân Ahmed-i mu'azzamda

Bu kârgâha şürû' itdi ol bülend-ahter (Kt 10/2)

Erdeşîr-i zemâne Hân Ahmed

Hazret-i pâdişâh-ı mesned-i dîn (Kt 24/15)

²²⁵ Mustafa Fayda. "Ahmed I", *DİA*.

²²⁶ Harmancı, age, s. 19.

Dâver-i devr-i zemân hazret-i Sultân Ahmed

Zînet-ârâ-yı zemîn vâhib-i âmâl-i 'abîd (G 51/5)

(İskender, Dara, Süleyman, Erdeşir)

2.2.98. Sultan Mehmet (III. Mehmet)

Osmanlı padişahı (1595-1603). Manisa'da doğdu. Rivayete göre adını büyük dedesi Sultan Süleyman (Kanuni) koydu. Babasının ansızın vefat haberini aldı ve ağır kış şartlarına rağmen İstanbul'a ulaştı. Uzun süre görmediği annesiyle buluştu. Cuma hutbesinde babasının vefatı ve kendisinin tahta geçişi bildirildi. Adına hutbe okundu. O gece sarayda on dokuz yetişkin şehzade boğularak öldürüldü. Saray kadroları değişti. Halk nazarında adaletle devlet yöneteceği imajını tazeledi. Hazineyi düzenledi. İsrافی önlemek amacıyla çalışma yaptırdı. Sık sık cepheden bilgi aldı ve vezirleriyle fikir alışverişinde bulundu. Annesi, onun mülayim halini fark etti ve kısa sürede etkisi altına aldı. Nihayetinde babasının damatları sarayda nüfuzunu arttırdı. Tahtına göz koyduğunu düşündüğü büyük oğlu Mahmut'u öldürtmüştü. Annesi ve otuz kadar hizmetçisi de denize atıldı. Doğu cephesinden gelen kötü haberle de iyice içine kapanan padişah bir müddet sonra da vefat etti.²²⁷

Felek-pâye Sultân Gâzî Mehemed

Celîlü'l-mehâsin hatîrü'l-'avâkıb (K 7/37)

Süheylî didi târîh-i cülûsın

Mehemed âb-rûy-ı Âl-i 'Osmân (Kt 20/7)

Pâdişâh-ı bahr ü berr Sultân Mehemed bin Murâd

Zill-ı Hak çeşm ü çerâg-ı dîde-i 'Osmâniyân (K 8/24)

(Murat)

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Feridun Emecen, "Mehmed III", *DİA*.

2.2.99. Sultan Murat (III. Murat)

Osmanlı padişahı. Babası II. Selim'in Saruhan sancak beyliğiyle Manisa'da bulunduğu sırada Bozdağ yaylağında doğdu. Asıl adı *Cecilia Baffo* olan Venedik asıllı Nurbanu Sultan'ın oğludur. İlk eğitimini Manisa sarayında aldı.

Babasının vefatı haberini Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa ve annesi Nurbanu Sultan'ın gönderdiği adamlardan alan ve büyük oğul sıfatıyla tahta davet edilen Murat alelacele yola çıkarak Mudanya İskeleyi'ne geldi. Burada kendisini almak için gönderilen kadırgaya rastlayamadığından fırtınaya rağmen iskelede bulunan nişancı Feridun Ahmed Bey'e ait bir gemiye binip İstanbul'a hareket etti. Zor bir yolculuktan sonra Sarayburnu'na ulaştı ve burada Sokullu Mehmed Paşa ile buluşarak gece yarısı saraya girdi. Ertesi gün 8 Ramazan 982'de (22 Aralık 1574) II. Selim'in ölümü ve III. Murat'ın tahta cülusu resmen ilan edildi, biat merasimi yapıldı. İlk icraat olarak Kabe' nin duvarlarının tamirini emretti. İlk cuma namazını büyük merasimle Ayasofya'da kıldı.

17 Ocak 1595'te vefat etti ve Ayasofya haziresine defnedildi. Dönemi Osmanlı kültürünün klasik formunun zirvesine ulaştığı bir devir olarak tanımlanan III. Murat, "Muradî" mahlasıyla dini ve tasvufî şiirler kaleme almıştır. Şiirleri bazı mecmua ve tezkirelerde yer alır.²²⁸

Dâver-i Ferruh-necâd Hazret-i Sultân Murâd

Zâtına 'izzet nedîm hilm ü hayâ mukteren (K 5/30)

Didi ol demde seyrümde baña bir pîr-i nûrânî

*Veliyyü'llâhı görmek isteyen görsün **Murâd Hân** 'ı (K 6/8)*

*Pâdişâh-ı bahr ü berr Sultân Mehemmed bin **Murâd***

Zill-ı Hak çeşm ü çerâğ-ı dîde-i 'Osmâniyân (K 8/24)

²²⁸ Bekir Kütükoğlu. "Murad III", *DİA*.

*Sâye-i lütf-ı Hudâ hazret-i **Sultân Murâd**
Mesned-ârâ-yı zemân vâris-i milk-i 'Osmân (K 10/6)*

*Süheylî nüñ temennâsı budur dergâh-ı 'izzetden
İlâhî **Hân Murâd** 'uñ devlet ü 'ömrin ziyâd eyle (K 11/13)*

***Sultân Murâd**-ı Cem-mehâbet
Kayd-bende-i tâc ü taht-ı devlet (Kt 7/6)*

*Didi Süheylî hamd idüp bu devletüñ târîhini
Şeh-zâde-i **Sultân Murâd** 'ı var ide Hâdî Celîl (Kt 17/10)*

*Şeh-i sâhib-kırân sultân-ı 'âlem
Murâd ibni Selîm ibni Süleymân (Kt 20/1)*

*Devlet-i 'adlinde hâkân-ı hümayûn-tal 'atuñ
Hazret-i **Sultân Murâd** ol fahr-ı şâhân-ı güzîn (Kt 26/1)*

(Ferruh, Veliyullah, Sultan Mehmet, Osman, Selim, Süleyman)

2.2.100. Sultan Selim

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğludur. İstanbul'da doğup saltanata geçen ilk padişaktır. Kardeşlerinin ölümüyle birlikte hayatta kalan Bayezid'le birlikte tahta aday olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman Selim'i, Hürrem Sultan da Bayezid'i tahta düşünmektedir. Bayezid taht için savaşı göze almış, kardeşine suikastçılar göndermiştir. Kardeşler arasındaki çatışmayı engellemek isteyen Kanuni, Selim'i Konya'ya, Bayezid'i de Amasya'ya göndererek birbirlerinden uzaklaştırmıştır. Nitekim sonunda iki kardeş taht için savaştı. Yanında Sokullu Mehmet Paşa olan Selim, Bayezid'i alt etti. Bayezid çocuklarıyla birlikte İran'a gitti. Peşinden Sokullu ile birlikte giden Selim Bayezid'in İran'a gittiğini öğrenince geri döndü. Bu mücadele Sultan Selim'in fiilen katıldığı ilk ve son mücadele oldu. Babasının vefat

haberini alınca hemen İstanbul'a hareket etti. İstanbul'a gelince herkes ona biat etti. Üç gün kaldıktan sonra ordunun başına geçmek için ayrıldı.

Saltanatı boyunca sefere çıkmayan tek padişah olarak kayda geçen Selim, zevk ve safa düşkünü olduğu için yanında şairler ve musikişinasları barındırmıştır. Kışları Edirne'de, diğer zamanlarda İstanbul'da vakit geçirmiştir. Ölüm tarihi hakkında rivayetler mevcuttur. Tarihler 1574'ü işaret eder.²²⁹

Şeh-i sâhib-kırân sultân-ı 'âlem
Murâd ibni Selîm ibni Süleymân (Kt 20/1)

Dedeñ Sultân Selîm-i nâmdâra eyleyüp taklîd
Nizâm-ı kâ'inâta nasb-ı nefis it infirâd eyle (K 11/11)

(Sultan Murat, Sultan Süleyman)

2.2.101. Sultan Sencer

Büyük Selçuklu devletinin hükümdarlarındanır. İran'ın Sencar kasabasında doğmuştur. Bu sebeple Sencer lakabını aldığı rivayet edilmektedir. Küçük yaşta, devletteki karışıklıklar sebebiyle iyi bir öğrenim göremese de kendisini geliştirmiş ve iyi bir hükümdar olmuştur. Onun devrinde devlet parlak bir dönem yaşamıştır. Diğer Selçuklu sultanları gibi Batınilerle mücadele etti. Vezirleri Batınilerce öldürüldü. Bunun ardından Alamut'a sefer düzenledi ve binlerce Batıniyi katletti.

Şair ve edipleri himaye eden Sultan 1157'de vefat etti. Kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Onun ölümüyle Selçuklu devleti tarih sahnesinde tutunamadı.²³⁰

Halk-ı 'âlem cenâbına muhtâc
Anuñ ednâ gedâsı Sencer'dür (K 21/11)

Dagıdup cünd-i şebi feth itdi milk-i zulmeti
Subh-dem ceng-âver-i İskender-i Sencer-zafer (K 26/2)

²²⁹ Feridun Emecen. "Selim II", *DİA*.

²³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkerim Özaydın. "Sencer", *DİA*.

(İskender)

2.2.102. Sultan Süleyman (Kanuni)

Osmanlı Hanedanı'ndan onuncu padişah. Babası I. Sultan Selim (Yavuz), annesi Kırımlı Hafsa Sultan'dır. Babasının sancak beyi bulunduğu Trabzon'da doğdu. Babası tahta çıkınca veliaht olarak Manisa sancak beyliğine getirildi. İstanbul'da saltanat naibliği de yaptı. 1520'de Yavuz Selim aniden ölünce yerine geçen Kanuni'nin saltanatında karşılaştığı ilk önemli olay olan Canbirdi (Canverdi) Gazali ayaklanmasının bastırıldığı haberi İstanbul'a uşatığında Kanuni, Belgrat seferine hazırlanıyordu. Bu ilk seferinde Bögürdelen kalesi de Osmanlıların eline geçti.²³¹

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, ordu ve donanma, dünyadaki ordu ve donanmaların en üstünü olmuştu, toprak yönetimi çok iyiydi. Büyük dedesi Fatih'in, Sahnı Seman isimli İlahiyat ve Hukuk Fakültelerini kurmuş olmaları gibi, Kanuni de kendi cami civarında Sahnı Süleymaniye adındaki Tıp ve Matematik fakültelerini kurdurdu. Onun çağında, Osmanlı cihan devleti, mimari, şiir ve bilimde doruktaydı.

Fransa Kralı 1. Fransuva'nın Şarlken'e esir düşmesiyle, annesi Kraliçe Düşes Dangolem, oğlu ve kendi tarafından olmak üzere iki name ile yardım istemiştir. Bunun üzerine cevaben gönderdiği ve kendisinin hakim olduğu ülkeleri saydıktan sonra "Sen ki Françe vilayetinin kralı Françesko'sun..." diye devam ederek yardım edeceğini belirttiği mektubu ünlüdür.²³²

Selâtîn-i selef gitdikleri yoldan 'udûl itme

Süleymân-ı veliyyü 'llâh-ı Kânûnî'yi yâd eyle (K 11/10)

Şeh-i sâhib-kırân sultân-ı 'âlem

Murâd ibni Selîm ibni Süleymân (Kt 20/1)

(Veliyullah, Murat, Selim)

²³¹ Uslubaş ve Keskin. age, s. 33-37.

²³² Mehmed Maksudoğlu. *Osmanlı Tarihi*.

2.2.103. Sührap

Şehname’de acı kuvvetinden bahsedilen Sührap, Rüstem’in oğludur. Babasıyla karşılaşması ve sonucunda olanlar acıdır. Babası ile karşılaşp mücadele etmesi ve babası tarafından yanlışlıkla öldürülmesi hadisesi kısaca şu şekildedir:

Şehname’ye göre Rüstem yorgun düştüğü bir vakit uyuyup uyandığında atının olmadığını görür ve onu aramaya çıkar. Semengan isimdeki ülkeye gelir. Hükümdarıyla tanışp dost olur. Aralarındaki muhabbet artınca hükümdarın kızıyla evlenir. Bir süre sonra ülkesine dönme zamanı gelince çocuğu olduğunda ona bağlaması için eşine dünyaca tanınmış bir mühre verir. Belli bir zaman geçtikten sonra bir oğlu olur. Adına Sührap koyarlar. Çok kuvvetli olur. Kardeşlerinden farklı olduğunu anlayınca babasını soran Sührap, babasının Rüstem olduğunu öğrenir. Babasını hükümdar yapmak için yola çıkar. Efrasiyab da Sührap’ın acı kuvvetinden faydalanmak ister ve onu ordunun başına koyarak İran seferine yollar. Herkesi alteden Sührap’ın ünü çabuk yayılır. Herkes Sührap’ı ancak Rüstem’in yeneceğini söyler. Rüstem’le karşılaşan Sührap, çeşitli engeller sebebiyle babası Rüstem’le karşılaştığını bilmez. Israrlara rağmen Rüstem de kimliğini açıklamaz. İlk karşılaşmada Sührap galip gelir. Rüstem’i öldüreceği sırada Rüstem ilk karşılaşmada rakibe fırsat verilmesi gerektiğini söyleyerek kurtulur. Molada dua eden Rüstem duasının kabulüyle gelen güçle Sührap’ı yener ve bir hançerle göğsünü açar. Ancak o zaman oğlu olduğunu anlar ama iş işten geçmiştir. Bilmeden kendi oğlunu öldürmüştür.²³³

Sührâb ü Zâl ü Bîjen ü Sâsâniyân kanı

Keyhân ü Keykubâd ü Keyûmers ü Merzübân (K 34/51)

(Zal, Bijen, Keykubad, Keyumers, Merzüban)

²³³ Tökel, age, s. 207-208.

2.2.104. Sofu Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)

2.2.105. Şâh Derviş

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunamamıştır.

N'ola telh eylesem dilden mezâk-ı 'işret ü 'ayşı

*Görince 'âşık oldum ben gedâ ol **Şâh Dervîşi** (G 337/1)*

2.2.106. Şah Mahmut (Gazneli Mahmut)

Gazneliler devletinin büyük hükümdarıdır. Adı Nizamüddün Ebül Kasım Gazi Mahmud, lakabı Seyfeddin'dir.²³⁴

Gazneli sıfatıyla anılan Sultan Mahmut saltanatının büyük kısmını Hindistan ve komşu ülkelere düzenlediği seferler ile ele geçirdi. Yaklaşık altmış yıllık ömrünün kırk beş yılı hareket halinde, yarıdan fazlası da seferlerde geçti. Hindistan üzerine düzenlediği yirmiye yakın seferde büyük başarı kazandı, çıktığı seferler sonrası İslamiyet'in Asya ve Uzak Doğu'da yayılmasında etkili oldu. Devrinde şiire ve şairlere büyük saygı gösterdi. Fars Edebiyatı onun buyruğu ile Firdevsi'nin kaleminden tarihi-efsanevi sultanlar destanı Şehname'yi kazandı.

Sultan Mahmut divan şiir ve nesrinde eli açıklığı (cömertliği), dindarlığı, sözünde durması (ahde vefa edişi), yardımseverliği, iyilikseverliği, adaleti vb. özellikleri ile anılır.²³⁵

İy Süheylî efsar-i devlet konardı başuma

*Şâh **Mahmûd**'uñ yanında olabilsem hâs Ayâs (G 129/5)*

(Ayas)

²³⁴ Pala, age, s. 295.

²³⁵ Zavotçu, age, s. 465.

2.2.107. Şapur

Aslı *Şâh-pûr* (şah oğlu) olan Şapur, İran tarihinde üç Sasani hükümdarının adıdır. Kaynaklarda bazen I. Şapur'un birbiri yerine zikredildiği ve birbiriyle karıştırıldığı olur.²³⁶

Bu isimle birkaç hükümdar vardır: 1-Dara oğlu Şapur'dur ki İskender'in aldığı hazineleri geri aldı. 2- Erdeşiri Babekan'ın oğludur. 3- Zül-ektaf'ın oğludur.²³⁷

Cevârih oldı sipâh ü havâss zehen-hânî
Kuvâ tabîb ü süveydâ mesâbe-i Şâpûr (K 24/3)

Dehri tutan Sikender ü Efrâsyâb ü Cem
Kanı Peşeng ü Behmen ü Şâpûr ü Kahramân (K 34/49)

(İskender, Efrasiyap, Cem, Peşeng, Behmen, Kahraman)

2.2.108. Şeddat

Yemen'deki Ad kavminin hükümdarlarından. Şeddat, cenneti takliden yaptırdığı meşhur bir bağ yaptırmıştır. "İrem" adını verdiği bağın bitiminde onu görmek için gitmiş, yaklaştığında yanındakilerle birlikte helak edilmiştir.²³⁸

İslami kaynaklarda Şeddat'ın hikayesi, kaynakların güvenilirliğine bakılmaksızın uzun uzun anlatılır. Bunun yanında aynı hikayeler Divan şiirinin de konusu olmuştur.²³⁹

Felek bir hâne-i vîrânedür Şeddâd'dan kalmış
İçinde suffeler yir yir Semûd ü 'Âd'dan kalmış (G 134/1)

²³⁶ Zavotçu, age, s. 701.

²³⁷ Onay, age, s. 33.

²³⁸ Levend, age, s. 155.

²³⁹ Tökel, age, s. 311.

2.2.109. Tahmures

Şehname'deki mitolojik şahıslardan biridir. Hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. Şehname'de Huşeng'in oğlu olduğu söylenir. Vahşi hayvanları evcilleştirmiştir. Devlerle savaşmış onları yenmiş ve devlerden yazı yazmayı ve otuzu aşkın dili öğrenmiştir. Otuz yıl hükümdarlık yapmış ve ölmüştür.²⁴⁰ Süheyli onu *Tahmures* olarak zikretmiştir.

Kahramân-rezm ü Nerîmân-bezm-i Behrâm-intikâm
Erdeşîr-i şîr-dil Tahmûres-i gîtî-sitân (K 8/26)

(Kahraman, Neriman, Behram, Erdeşir)

2.2.110. Tehmeten (Bkz. Rüstem)

2.2.111. Tehemten (Bkz. Rüstem)

2.2.112. Tozkoparan

15. yüzyılda yaşamış olan Tozkoparan İskender, tarihimizin en büyük okçularındandır. Tozkoparan lakabıyla ilgili iki rivayet vardır. İlki, kirişin yaya bağlandığı kısmı (Tos, ki okçuluktaki bir terimdir.) çok kuvvetli şekilde gererek kopardığı için bu ismi aldığı yönündedir.²⁴¹ İkincisi de “Osmanlı Devleti’nde Spor (Okçuluk)” adlı yüksek lisans tezi hazırlayan Ali Tunç’un ifadeleridir. Asıl adının Mir-i Alem Ahmed Ağa olduğunu belirten Tunç, lakabının ok meydanında diz çökerek attığı okun yerden altmış, altmış beş santim yükseklikte giderken kaldırdığı toz sebebiyle kendisine verildiğini dile getirir.²⁴²

Bârek'allâh zihî şâh-ı kemân-keş ki anuñ
Pâye-i evvelidür menzile-i Tozkoparan (K 10/5)

²⁴⁰Tökel, age, s. 209.

²⁴¹ <http://www.hergunlilbilgi.com/tozkoparan-iskenderin-rekoru.html> ET 17 Ağustos 2017.

²⁴² Ali Tunç. *Osmanlı Devleti’nde Spor (Okçuluk)*, s. 81.

2.2.113. Zal

Rüstem'in babasının adıdır. Kelime, *ihiyar, ak sakallı, koca* anlamlarına gelir. Doğduğunda vücudundaki kıllar bembeyaz olduğu için Zal lakabı verilmiştir. Babası oğlunun bu durumunun bir uğursuzluk göstergesi olduğunu düşünerek onu Elburz dağına götürmüştür. Orada Simurg tarafından beslenmiştir.²⁴³ Çocuğun ağlama sesini duyan Simurg, gaipten duyduğu, çocuğa iyi bakması yolundaki İlahi söze uyup onu alır ve yavrularıyla birlikte besler. Zal büyüyüp ünlü bir yiğit olur.

Babasına bir gece düşünde oğlundan haber verirler. Bu haber üzerine Sam, oğlunu görmek için Elburz Dağı'na gider, ancak yüksekteki yuvaya ulaşamaz. Tanrı'dan yardım ister. Zal'in gitme vaktinin geldiğini anlayan Simurg Zal'e, gitmesinin kendisi için hayırlı olacağını söyler. Zal'e tüylerinden birini verir, başı sıkıştığında bu tüyü ateşe atarak kendisinden yardım isteyebileceğini söyler. Daha sonra da Zal'i alıp Sam'a teslim eder. Sam oğlunu alıp geri döner. İran padişahı Minüçihir Za'i kabul eder ve Zabil şehrinin yönetimini ona verir. Bir gezi sırasında gittiği Kabil'de, oranın hükümdarı Mihrab'ın kızı Rudabe'ye aşık olur. Babasının karşı çıkmasına rağmen onunla evlenir ve bu evlilikten de Rüstem doğar. Babası (Sam) ona *Zal-i Zer* (Rüstem'in Babası, Pederi Rüstem) adını verir.

Zal, divan şiirinde fırsat düştükçe adı anılan kahramanlardan biridir. Yiğitliği ve okçuluğu ile ünlenmiş olmakla birlikte daha çok destanı ve beyaz tüyleri (saçı, kirpiği, kaşığı) ile anılır. Zal sözcüğü yaşlı anlamıyla dünyaya sıfat olur ve dünya *zali dehr, zali dünya* tamlamalarında yaşlı olarak nitelenir.²⁴⁴

*Bakma Zâl-i dehre merd ol eyle 'ukbâya nazar
Mâyil olma gördüğüñ ârâyişe oğlan gibi (K 13/5)*

*Güstehem sehmine döymez ele aldukda kemân
Zâl olur remyine gelseydi kaçan Rüstem-i Zâl (K 29/21)*

²⁴³ Pala, age, s. 488.

²⁴⁴ Zavotçu, age, s. 806-807.

*Nice yüz biñ Zâl ü Sâm' uñ dûdmânın [pest] iden
Vâl-i kişver-güşâ vü hâmî-i nâmûs u nâm (K 31/6)*

*Sührâb ü Zâl ü Bîjen ü Sâsâniyân kanı
Keyhân ü Keykubâd ü Keyûmers ü Merzübân (K 34/51)*

*İy şecâ 'at kâfînuñ 'ankâsı zâtuñ var iken
Zâlden yâd eylesünler Rüstem ü İskenderi (K 38/30)*

*Külüng-i mihneti Zâl-i zemâne irgürür başa
Bu dehr-i bî-sebât içre gerek 'ışk ile Ferhâd ol (G 195/3)*

(Güstem, Rüstem, Sam, Sührap, Bijen, Keykubat, Keyumers, Merzüban, İskender)

2.3. EDEBİ KİŞİLİKLER

Klasik edebiyatta müellifler eserlerine çeşitli vasıtalarla müellifleri taşımışlardır. En genel biçimde memduhunu ya da kendisini mukayese yoluyla onlardan üstün göstermek için andığı isimleri, bazen de övmek için zikrettiği görülmektedir. Süheyli, bunların dışında bir yol daha izleyerek Klasik İran şairlerinin yanında İstanbul'da tanıştığı Anadolu şairlerini de unutmadığını göstermek adına özellikle sadece isimlerini zikretmek için bir kaside de yazmıştır. Divan'da kırk sekiz numaralı kasidede, Türk ve Acem şairlerinin tavsif edildiği ve “Gülşen-i Şuara” adıyla klasik İran edebiyatının önde gelen şairlerinin pek çoğunu öne çıkararak özellikleriyle vafsetmiştir. Kasidenin dışında da manzum mektup biçiminde olan ve Divan'da on beşinci sırada yer alan elli altı beyitlik kıta da yazmış ve Hatemi Beğ'e vermiştir. Aynı zamanda dönemi için bir eleştiri niteliği de taşıdığı söylenebilir.

2.3.1. Adli

Bursalı Mehmet Tahir eserinde *Adlî* mahlaslı “Adli Hasan Efendi” ismine yer verir ve şu bilgileri kaydeder: *Sümbüliye tarikatının şeyhlerinden bir zat olup İştihadidir. Sülûkunu ikmal ettikten sonra Sümbülî Dergâhı şeyhliğinde bulundular.*

Vefatı «Rıza-i Pak» ve «Mübeşşirül Cennet» terkiplerinin delâlet ettiği 1026 H. de, kabri adı geçen dergâhtadır. Telif tarihi (Risale-i Âhirkâr) terkibi olan [Menzum Tergibât] ile [Mürettep Divan] gibi basılmamış eserleri vardır.²⁴⁵

Yukarıdaki bilgilerin beytte geçen şahsiyete ait olup olmadığı yönünde kesin bir kanı elde edilememiştir. Adli, aynı zamanda Sultan Bayezid'in de mahlasıdır. Fakat beytte geçen fetva verdiği yönündeki ifadelerden onun olmadığı anlaşılmaktadır. Süheylî Adli'yi kendini fetva ve yetki makamında görmesi sebebiyle şeytanın sülbünden iki yüzlü oğlu olduğunu söyleyerek ağır bir dille eleştirir.

Yine 'Adlî virür mi lâf-ı fetvâ vü salâhiyyet

Riyâ vü süm'ada sulb oğludur hakkâ ki şeytânun (Kt 15/35)

2.3.2. Akli

Kaynaklarda Akli mahlaslı üç şair mevcuttur. Yaşadığı tarihlerin Süheylî ile yakın tarihlerde olması bakımından da ayırım yapılması güçtür. Hatta iki şairin de asıl ismi Mehmet'tir. Sırasıyla bu şairler hakkında şunları söyleyebiliriz:

İştib'de doğan Akli'nin asıl adı Mehmet'tir. Gençliğinde İstanbul'a gelip eğitim gördü. Kadılık yaptı. Ordu kadısı olarak katıldığı Macaristan seferi sırasında Serasker Yeğen Osman Paşa tarafından öldürüldü.²⁴⁶

Süheylî Akli'yi, kendisini olduğundan büyük görmesi yönüyle eleştirir. Çömlek kırığı ile cevheri ayıramayacak derecede olmasına rağmen kendisini mana denizinde inci gibi gördüğünü dile getirir.

Yaraşmazken hazef-pâreyle gevher farkına 'Akli

Belâ bu kim sanur ka'rında kendin bahr-i ma'nânuñ (Kt 15/37)

²⁴⁵ Tahir, age, c. 1, s. 50.

²⁴⁶ Haluk İpekten. "Akli", *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, s. 26.

2.3.3. Ali Efendi

Hakkında kesin bilgi olmasa da Divan kaleminde bulunan katip olarak Şam'a giden Ali Efendi isminde bir kişinin şiir ve inşasıyla tanındığına kayıtlarda rastlanmıştır.²⁴⁷

Süheyli Ali Efendi'nin zaten kadrini bilenler tarafından bilineceği için vafını anlatmaya gerek olmadığını vurgular.

Ne hâcet vaf-ı tab 'ın eylemek 'Âlî Efendiniñ

Bilür kadrin bilenler farkını a 'lâdan ednânuñ (Kt 15/46)

2.3.4. Ali Şir Nevayi

Sadece Çağatay Türkçesinin değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan Nevai, Herat'ta dünyaya geldi. Kiçkine Bahşi adlı pek zengin bir beyin oğludur. Nevai o kadar servet sahibiydi ki sonradan bulunduğu devlet hizmetlerinde hiçbir maaş almamış, tersine birçok hayır kurumu yaparak devlete yardım etmişti.

Zamanın Horasan sultanı ve şair Hüseyin Baykara, Ali Şir'in süt kardeşi, akrabası, çocukluk arkadaşı olduğu gibi, o çağdaki Türkistan soylularının ve Türk hanedanlarının çoğuyla da akraba idi.

Ali Şir Nevai gençliğinde yalın kılıç savaflara katıldı, maceralarla dolu bir ömür sürdü. Sultan Baykara'nın başvezirliğine (Divan Beyliği) kadar yükselerek devlet hizmetleri gördü. Baykara, Herat'ta olmadığı zamanlar ona naiplik etti ve kendi mührüyle fermanlar çıkardı.

Sonradan devlet hizmetlerini bırakıp Baykara'nın "has nedimi" olan Nevai, herkese saygı telkin eden verimli bir sanat hayatı sürdürdü. 1501'de kalp hastalığından öldü.²⁴⁸

²⁴⁷ İpekten. "Ali Efendi", age, s. 31.

²⁴⁸ Ahmet Kabaklı. "Ali Şir Nevâî", *Türk Edebiyatı*, c. 2, s. 157.

Doğu Türkçesi söyleyişlerinin hemen bütün güzelliklerini eserlerinde yansıtan ve Orta Asya Türk Edebiyatı'nı yükselişinin en ileri derecesine ulaştıran şair Ali Şir Nevai'dir. Nevai, büyük şair, bilgin ve devlet adamı olarak Orta Asya Türkçesi'ne ve edebiyatına büyük hizmette bulundu.²⁴⁹

*Gül gibi gelüp eyledi bir tarz-ı nev-âyîn
Var mıydı Nevâyî gibi bir hâlık-ı ma'nâ (K 48/14)*

*Süheylî tarz-ı eş'ârı iletdüñ semt-i Selmân'a
Nevâyî görse nazmuñ eyleye milk-i sühen terkin (G 269/5)*

(Selman)

2.3.5. Ani

Asıl adı Mehmet olup, Rumeli kazaskeri Zeyrekzade Rukneddin Efendi'nin kardeşi Paşa Çelebi'nin oğludur. Kadiri Efendi'den mülazım oldu. Kadılık yaptı. Afyona düşkünlüğü yüzünden cinnet getirdi.

Önce *Zeyreki* mahlasını kullandı, sonra *Ani*'ye çevirdi. Lirik ve güzel şiirleri vardır.²⁵⁰

*Güzel söyledüm Ânî şî'rine olsaydı ger âni
Meger 'Aşkî gibi bir ebter ola mâyili anuñ (Kt 15/41)*

(Aşki)

2.3.6. Arifi

Acem şairlerinden olan Arifi hakkında bilgi bulunamamıştır. Kaynaklardaki aynı mahlaslı şairlerin doğum veya ölüm tarihleri, yaşadığı yerler dikkate alındığında burada zikredilen isimle bağlantı bulunamamıştır. Zira Süheylî, şiir meydanına at süren acem şairlerin arasında zikretmiştir.

²⁴⁹ Zavotçu, age, s. 65.

²⁵⁰ İpekten, age, s. 33.

*Cilve kılup nazm ile 'ârif-i Hakk 'Ârifî
Eyledi bu 'arsada çok harekât-ı hasen (K 5/40)*

*Oku kasâ'idlerin ragbet ile kıl nazar
Diñle ne dir 'Ârifî pîri budur cümleden (K 5/48)*

2.3.7. Asafi

Asıl adı Mehmet'tir. Asafi mahlasıyla tanınan şair, Dal lakabıyla da anılmaktadır. Siroz'da doğdu. Asafi'nin öğrenim hayatının ardından almış olduğu ilk devlet görevi Divanı Hümayun katipliğidir. Sonrasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın emrine, tezkirecilik göreviyle memur edildi. Asafi, Çıldır Zaferi'nin ardından 986/1578 yılında sancak beyliği rütbesine terfi ettirilip Şirvan vilayetinin tahrir işlerini yürütmekle görevlendirildi. Sancak beyi rütbesiyle bir yanda mali görevini yürüten Asafi, diğer yandan da pek çok mühim muharabede yer alıp önemli yararlılıklar gösterdi. 989/1582 yılının sonlarına doğru Osman Paşa tarafından Kabala Kalesi'nin tamiriyle vazifelendirilmişken İranlıların Kabala Kalesi'ni kuşatmaları üzerine esir düştü ve üç yıla yakın çileli bir esaret döneminin ardından kurtulabildi. Esareti sonrasında Tebriz'in fethinde gösterdiği yararlılıklar neticesinde 992/1585 yılında Kefe beylerbeyliği görevine getirildi. Osman Paşa'nın vefatının ardından Kefe beylerbeyliği görevinden azledildi. İki yıl sonra reisülkütüblüğe atanan Asafi, çok geçmeden bu görevinden de azledildi. 1001/1593 yılında ikinci kez reisülkütüblük görevine getirilen şair, aynı yıl yeniden görevden uzaklaştırıldı. Reisülkütüblükten sonra başka hangi görevlerde bulunduğu dair bilgimiz yoktur. 1014/1604 yılında vefat etti. Eserleri, Şecâatnâme ve Cezire-i Mesnevî'dir.²⁵¹

*İnsâf idicek Âsafî hod darb-ı meselde
Bî-misl idi var olalı bu kubbe-i mînâ (K 48/44)*

²⁵¹ Süleyman Eroğlu, "Âsafî", *TEİS*.

2.3.8. Aşki

Bursalı Mehmet Tahir, tezkirelerde 900 tarihi içinde birkaç “Aşki” olduğu zikredilse de hangisinin olduğunu tesbit edemediğini, mutasavvıf ediblerden Farsça’ya vakıf bir zat olduğunu ve büyük şeyhlerden *Aynü’l-kuzât-ı Hemedânî*’nin “Kenzü’l-hakaik” ismindeki Farsça ünlü üserini tercüme ettiğini dile getirir.²⁵²

Süheylî Aşki’nin şiirlerinin güzel olmadığını dile getirir. Aşki’ye rezil diyerek, Ani’nin şiirlerine de meyil etmesini de hoş görmemiştir.

Güzel söyledüm Ânî şî ‘rine olsaydı ger ânî

Meger ‘Aşkî gibi bir ebter ola mâyili anuñ (Kt 15/41)

(Ani)

2.3.9. Azeri Şeyh (İbrahim)

Kaynaklarda Azeri nahlaşlı dört şaire rastlanılmıştır. Bunlar içerisinde bir şair 15, iki şair 17 ve bir şair 16. yüzyılda yaşamıştır. Burada da söz konusu şairimiz ile çağdaş olması bakımından 16. yüzyıl şairi hakkında bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Asıl ismi İbrahim olan Azeri, Muallimzade İbrahim Çelebi’dir. Doğum yeri konusunda bilgiye rastlanılamamasına rağmen Bursalı olarak tanınmıştır. Alim bir babanın oğludur ve Ebussuud Efendi’den ders almıştır. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra müteferrika olarak devlet hizmetine girmiştir. Bir süre sonra asıl mesleği olan kadılığa dönmüştür. Bugün Suriye sınırları içinde bulunan Hama’da vefat etmiştir.²⁵³

Vekkâd-ı tab ‘ı ‘ârif idi Âzerî-i Şeyh

Yakmışdı sühen şem ‘ini andan nice şeydâ (K 48/24)

²⁵² Tahir, age, c. 2, s. 18.

²⁵³ Ülkü Çetinkaya, “Âzerî”, *TEİS*.

2.3.10. Baki (Mahmut Abdülbaki)

Asıl adı Mahmut Abdülbaki'dir. M.1526/H.933 yılında İstanbul'da doğdu. Fatih Cami müezzinlerinden Mehmed Efendi'nin oğludur.²⁵⁴

Devrinin en büyük isimlerinden olan Baki hakkında birçok çalışma olmuştur. Mehmet Çavuşoğlu Baki için, *Şöhret ve tesiri asırlarca devam eden, klasik Osmanlı şiirine söyleyiş gücü kazandıran ve "Sultânü's-Şuârâ" diye anılmış büyük divan şairi.* der ve -özetle- şunları dile getirir: Asıl adı Mahmud Abdülbaki'dir. 933'te (1526-27) İstanbul'da doğdu. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmet Efendi adında bir zat olup 1566 Haziran'ında hac yolculuğu sırasında vefat etmiştir. Fakir bir ailenin çocuğu olan Baki gençliğinin ilk yıllarında çırak olarak saraçlık mesleğine girmiştir. Yeni bir görüşe göre ise Baki'nin işi saraç çıraklığı değil, camilerde kandillerin yakılması ve bakımı hizmetini yapanlara verilen ad olan "serracılık"tır. Ders arkadaşları arasında Nevi, Üsküplü Valihi, Edirneli Mecdi, Hoca Sadeddin, Karamanlı Muhyiddin gibi ileride şair ve alim olarak ün kazanacak gençler vardı. Tahsilinin yanı sıra şiirle de iyiden iyiye uğraşan Baki, zamanının edebi şöhretleriyle tanışıp onlara nazireler yazarak değer ve kabiliyetini göstermeye çalışıyordu. Nitekim Zati de "Bâkî gibi bir şairin şiirini almak ayıp değildir." diyerek onun kabiliyetini kanıtlamıştır.

Baki'nin ileri yaşlarında iken dünyaya gelen ve daha sonra kendisi gibi müderris ve kadı olan iki oğlu vardır. Bunlardan ilki Şeyhi mahlasıyla şiirler yazan Şeyh Mehmet (ö. 1039/ 1630), diğeri Abdurrahman'dır (ö. 1045/ 1636). Abdurrahman, *Faizî* mahlasıyla şiirler yazan bir oğlu olup 1076 (1665-66) yılında vefat etmiştir.²⁵⁵

Süheylî kendisini Baki'nin kölesi olduğunu söyleyerek Baki'yi yüceltir. Kendisine hayır dualar ettiğinin iletilmesini ister.

*Ola bu hâk ü âb ü bâd ü âteş nite kim **Bâkî***

Teniñ sâbit derûnuñ sâf u rûyuñ mihr teg enver (K 49/31)

²⁵⁴ Zavotçu, age, s. 106.

²⁵⁵ Mehmet Çavuşoğlu. "Bâkî", *DİA*.

El arkasını yire koyup eyledi teslîm

***Bâkî**-i sühen-pervere a'lâ-y-ile ednâ (K 48/48)*

*Ola bu hâk ü âb ü bâd ü âteş nite kim **Bâkî***

Tenüñ sâbit derûnuñ sâf u rûyuñ mihr teg enver (K 49/31)

*Yüzüñ sür işigine evvelâ **Bâkî** Efendiniñ*

Du'â-yı hayrın it vâsıl bu dervîş-i senâ-hânuñ (Kt 15/5)

2.3.11. Beyazi

Edirne'de doğan ve asıl adı Mehmet olan şair Beyazi mahlasını yaşlandığında aldı. Hicri 1050 (Miladi 1640-1641)'de öldü.²⁵⁶

Sicilli Osmani'de Beyazi mahlaslı iki şairden söz edilmektedir. Aynı dönemde yaşayan bu şairlerle ilgili bilgiler birbirine karışmış durumdadır. Her ikisinin de adı Beyazi Mehmet'tir. Birincisi Edirneli olup mesleği sipahiliktir. 1624'te vefat ettiği belirtilir. Diğeri Yenicevardarlı olup müderristir ve 1626'da vefat etmiştir. Kaynaklar Beyazi hakkında ayrıntılı bilgi vermiyorsa da hemen hepsi onun sipahi olduğu konusunda birleşiyorlar. Edirne'de vefat eden Beyazi'nin ölüm tarihi konusunda farklı görüşler mevcuttur: Sicilli Osmani'de vefatı yanlış olarak 1036/1626 gösterilmiştir. Enisül-Müsamirin'de 1056/1646; Tuhfei Naili'de 1034/1624; Şairin, Beyazi'nin güzel şiirleri olduğu söylenir. Edirne'de Sultan I. Ahmet tarafından yaptırılan Alay Kasrı'nın yapılışına söylediği tarih manzumesi çok tanınmıştır. Kabilî'nin "Sultanı Hubana Münasib Eşar" Adlı Şiir Mecmuası'da Beyazi'den matlalar bulunmaktadır. Sekiz matladan üçü savaş ile ilgili terimlerden oluşmaktadır. Mecmuadaki bu matlalar şairin şiir anlayışına örnektir.²⁵⁷

Süheylî şairden bahsederken şiirlerini beyaza çekip çekmediğini sorar. Hatrı sayılır bir derecede olduğu, manzum mektubunda ona da yer vermesinden bellidir.

²⁵⁶ İpekten, age, s.77.

²⁵⁷ İsmail Hakkı Aksoyak. "Beyazi, Mehmed Bey", *TEİS*.

Beyâzî dahı eyler mi siyâhî nâm-ı 'uşşâkı
Beyâza çıkmadı mı defteri ol şâh-ı hûbânuñ (Kt 15/26)

2.3.12. Bezmi

Kaynaklarda aynı mahlaslı on iki şair tespit edilmiştir. Bu şairler içinde Süheylî'nin örnek beytinden hareketle İstanbullu Ahmet Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. Sultan I. Ahmet döneminde yaşamıştır. Bektaşî olan şair korucu zümresindedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Süheylî'nin beytinde ama, yani kör olarak bilinmektedir. Müderrislik görevi yaptığı bilinmektedir. 1617 senesinde ölmüştür. Faizi'nin verdiği bilgiye göre üç adet divanı bulunmaktadır.²⁵⁸

Süheylî onun görmeyen gözlerinden hareketle ona iltifatta bulunmuştur. Kendisinin mana güzelinin yüzünü seyredebilecek gözlere sahip olduğunu söyleyerek şairlik yönünü, gözleri vasıtasıyla öne çıkarır.

Cemâl-i şâhid-i ma'nâ temâşâsında bînâdur
*Sözi manzûr-ı ehl-i hâldür **Bezmi**-i a'mânuñ (Kt 15/42)*

2.3.13. Bisati

760'ta (1359) Mısır'ın kuzeybatısındaki Garbiye vilayetine bağlı Bisat köyünde doğdu. Uzun süre geçim sıkıntısı çeken Bisati öğretim hayatına Şeyhüniyye Medresesi'nde Maliki fikhî okutarak başladı. Bir süre kadı naibliği de yapan Bisati 823'te Mısır Maliki başkadılığına getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. 842 'de vefat etti.

Bisati'nin nüshaları bilinen tek eseri *Şifâ'ü'l-galil 'alâ kelami's-Şeyh Halil* olup Maliki fakihî Halil b. İshak el Cündî'nin *Muhtasar* adlı eserine yapılan bir şerhtir. Müellif bu şerhi tamamlayamamış, son bölümü *Ebü'l-Kasım en-Nüveyri* tarafından yazılmıştır.²⁵⁹

*Bast eyledi bir nat'-ı sühen geldi **Bisâtî***
Ol nat'a bedel olmaya biñ atlas u hârâ (K 48/21)

²⁵⁸ Ahmet Doğan. "Bezmi", *TEİS*.

²⁵⁹ M. Esat Kılıçer. "Bisâtî", *DİA*.

2.3.14. Cinani

XVI. yüzyıl Osmanlı sahasının önde gelen edebi şahsiyetlerinden olan Cinani Bursa'da, Muradiye semtinde doğmuştur. Yakın zamana kadar latin harflerindeki kullanımdan dolayı yazarın mahlası Cenani şeklinde kullanılmaktaydı. Fakat daha sonra Cinani şeklinde olduğu kanaatine varıldı.

Cinani, küçük yaşta eğitimine başlamış ve Muallimzade'nin yanında "mülazım" olmuştur. Cinani'nin pek rahat bir hayat süremediği, divanındaki birçok şiirden anlaşılabilir. Sürekli olarak fakirlikten, hastalıklardan, sık sık görevden alınmasından kaynaklanan endişelerden dem vurur, devrin çok kötü bir devir olduğundan şikayet eder. Bunları anlatırken sık sık mizaha başvurur.²⁶⁰

Süheylî sohbetini cennete benzettiği Cinani'yi Hatemi Beğ'e sorarken yine huri ve gılmanları vasfedip etmediğini merak eder.

*Letâfetde sözi kevser safâda sohbeti cennet
Cinânî vasfın eyler mi yine her hûr u gılmânuñ (Kt 15/16)*

2.3.15. Cüvani

Süheylî Cüvani'nin hocalık yapacak derecede söz ilminde iyi olduğunu vurgulamıştır. Müellif, Hatemi Beğ'e yazdığı manzum mektupta Cüvani'yi de unutmamıştır.

Kaynaklarda aynı mahlaslı bir isme rastlanılamamıştır.

*Cüvânî hak bu kim fenn-i sühende pîr-perverdür
Odur hep bâ'is olan iştihârına cüvânânuñ (Kt 15/18)*

2.3.16. Derviş Ağa

Hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. Sicilli Osmani'deki kayıta şu bilgilere rastlanılır: *Turnacıbaşı olup devşirme askerlerini götürmeye memur olarak 1048'de*

²⁶⁰ Osman Ünlü. *Cinani'nin Bedayü'l-asar'ı -inceleme ve metin.*

(1638/39) vefat etti.²⁶¹ Derviş Ağa'nın edebi kişiliklerde ele alınmasının sebebi, Süheylî'nin manzum şekilde kaleme aldığı mektubunda İstanbul'da tanıdığı şairlerin arasında isminin olmasıdır.

Süheylî şiirine taşıdığı Derviş Ağa'yı padişahın yakın olup zevk ile ömür sürdüğü yönünde eleştirir.

Gâlibâ Dervîş Ağa bâğı temâşâ kılmaga
Necm-i bahtı tâli 'olmuş matla '-ı firûzdan (K 43/12)

Yine mazher mi lütf-ı pâdişâh-ı 'âlem-ârâya
Geçer mi rûzgârı zevk ile Dervîş Aganuñ (Kt 15/14)

2.3.17. Emir Husrev Dihlevî

Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvîf. 651'de Delhi'nin kuzayindeki kasabada doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetti. Zekasıyla ve yeteneğiyle dikkat çekti. Dedesinin huzurunda yapılan edebi ve ilmi sohbetleri dinleyerek yetişti. On iki yaşına geldiğinde şair olarak belli bir seviyeye ulaştı. En verimli yıllarını Sultan Alaeddin Halaci zamanında geçirdi.

Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufu iç içe yaşayan Emir Hüsrev'in Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. Hakani Şirvani'nin kasidelerinden Nizami Gencevi'nin hamsesine kadar Fars edebiyatındaki bütün gelişmiş şiir türlerinde eser veren Emir Hüsrev, Hindistan'da o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur.²⁶²

Ehl-i nazm içre Süheylî saña Husrev didüren
Nazm-ı mevzûnuñ ile tarz-ı hasendür bâ 'is (G 42/5)

²⁶¹ Süreyya, age, c. 2, s. 410.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rıza Kurtuluş. "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*.

2.3.18. Enveri

Fars edebiyatının kasideleriyle ünlü şairi.²⁶³ İran edebiyatının en büyük kaside şairi. Horasan'ın Deşti Haveran vilayetine bağlı Ebiverd ilçesinin Bedene köyünde doğdu. Bu sebeple Ebiverdi nisbesiyle de tanınır. Hayatı hakkındaki bilgiler, başta şuara tezkireleri olmak üzere diğer kaynaklarda rastlanan fıkralardan ibarettir.

Enveri'nin ünlü bir şair olarak tanınmasına şu hadisenin vesile olduğu rivayet edilir: Bir gün Meşhed civarında Radgan'da medresenin kapısında otururken o sırada bu şehirde konaklamış olan Sultan Sencer'in mensuplarından ihtişamlı birinin maiyetiyle birlikte at üzerinde geçtiğini görür. Kim olduğunu sorunca saray şairi olduğunu söylerler. Enveri, birçok alanda geniş bilgi sahibi olmasına rağmen kendi perişan haliyle şairin durumunu karşılaştırır ve onun gibi olabilmek için şiir söylemeye karar verir. O gece yazdığı bir kasideyi ertesi gün Sultan Sencer'e sunar. Kasidesi beğenilir ve saray şairi olur.

Enveri'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enveri hayal gücü geniş, edebi sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir. İran edebiyatında en büyük kaside şairi olarak kabul edilen Enveri'nin Türk şairlerinden Nefi nin üzerinde büyük tesiri vardır. Ancak Nefi kendisinin Enveri'den de üstün bir kaside şairi olduğunu söyler.²⁶⁴

*Şem '-i cem '-i nazmuña pervâne rûh-ı **Enverî***

Şâhî vü Hâkânî kasr-ı rif'atüñde bâdbân (K 12/17)

Söyünmeye tâ haşre degin deyr-i kühende

*Uyardı gelüp **Enverî** bir şem '-i şeb-ârâ (K 48/15)*

*Zahîr ü **Enverî** Selmân ü Câmî Hâfız u Hâcû*

Baña tahsîn ü reşk eylerdi nazmum görseler anlar (K 49/30)

²⁶³ Zavotçu, age, s. 221.

²⁶⁴ Abdülkadir Karahan. "Enverî", *DİA*.

‘Âşık olurdu dil ü cândan temâşâ kılmaga
*Şâhid-i nazm-ı safâ-bahşuñ Süheylî **Enverî** (G 353/5)*

(Şahi, Hakani, Zahir, Selman, Cami, Hafız, Hacu)

2.3.19. Fahri Razi

Beytte geçen “Fahir-i Razi” ilk önce Fahreddin Razi ismini hatırlatmaktadır. Kaynaklarda 12. yy.’da dünyaya gelen ve 13. yy’da hayata veda eden Fahreddin Razi ile Süheyli’nin zikrettiği isim arasında fark olduğu düşünülmektedir. Çünkü Süheyli, acem şairlerinin şiir meydanına at sürdüğünü dile getirirken bir sıradan bahseder. Evvel olarak Hacu Kirmani ismini anan müellif aşağıda da görüldüğü üzere Fahiri Razi’yi üçüncü sıraya koyar. Hacu Kirmani 13. yy’ın sonunda dünyaya gelir, 14. yy’da gözlerini yumar. Bu bağlamda tarihsel olarak Hacu Kirmani’den önce yaşamış olan Fahreddin Razi ile şiirde Hacu Kirmani’den sonra gelen Fahiri Razi arasında bir bağlantı olmadığı kanaatine varılmıştır. Beytteki isim hakkında ise bir bilgiye rastlanılamamıştır.

*Sâlis olup anlara **Fâhir-i Râzî** gelüp*
Fazlına tahsîn okur hep şu ‘arâ-yı kühen (K 5/41)

2.3.20. Fedayi

Fedayi’nin asıl adı Ali Bali’dir. Şairin şiirlerinde kullandığı isim “Fedayi”dir. Edirneli bir sipahi idi. Hafız olmasından ve sesinin güzelliğinden dolayı Kurani Kerim okuması istenirdi. Doğum tarihi bilinmeyen şairin yazdığı kasideden hareketle doğum tarihine en yakın tarihin 1507 olduğu söylenebilir.

Mevlevi tarikatına mensup olan şair Mevlana Celaleddin Rumi’ye gönülden bağlıdır.

Eğitimi hakkında elde bilgi bulunmasa da Divanı’ndan hareketle Arapça ve Farsça bildiği söylenebilir.²⁶⁵

²⁶⁵ Mustafa Urhan. *XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedayi, Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanının Tenkitli Metni*.

Süheylî Fedayi'nin ahbabları tarafından övülmüştür, demektedir.

Fedâyî mâlik-i ihvân-ı ma'ârif bir sühenverdür

Fedâyîlikla hep memdûhı olmuşdur ahıbbânuñ (Kt 15/28)

2.3.21. Figani

Biri Anadolu sahasında diğeri de Fars edebiyatında olmak üzere iki Figani mevcuttur.

Fars edebiyatında sebki Hindi'nin kurucusu sayılan İranlı şair Figani Şiraz'da dünyaya geldi. Gençliğinde baba mesleği olan bıçakçılıkla uğraştığı için *bıçakçı* manasına gelen "Sekkâkî" mahlasını da kullandı. Sultan Yakup kendisine "baba-yı şuara" unvanını verdiği için Figani'nin yanı sıra "Baba" lakabı ile de anıldı.

Tezkire yazarları onu Hafız Şirazi'ye benzeterek ona *Hâfız-ı Kûçek* lakabını vermişlerdir. Çok şarap içtiği için gittiği meyhanelerde alay konusu olduğundan bahsedilir.

Figani'nin divanı günümüze ulaşmış olup kaside, terkibend, tercibend ve gazellerden oluşur. Kasidelerinin çoğu özellikle Hz. Ali, Şia imamları, Akkoyunlu hükümdarları Sultan Yakup, Baysungur, Rüstem ile Şah İsmail hakkındadır.²⁶⁶

Anadolu sahasında yetişen Figani ise Trabzon'da doğan ve asıl adı Ramazan olan şairdir. Sehi Bey onun tabiatının lutfu ve zihninin istikameti iyi, kabiliyetli bir genç olduğunu söyler.²⁶⁷

Genç yaşta şiir yazmaya başlayan Figani ilk şiirlerinde önceleri Hüseyini mahlasını kullanmış, daha sonra Figani'yi tercih etmiştir.²⁶⁸

*Nazmıyla bu mâtem-gedeyi tutdı **Figânî***

Kopardı sarîr-i kaleminden nice gavgâ (K 48/38)

²⁶⁶ Rıza Kurtuluş. "Figânî Baba", *DİA*.

²⁶⁷ Sehi Bey, *Heşt Bihişt*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53013,sehibeyhestbihistpdf.pdf?0> ET 04 Ağustos 2017.

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkadir Karahan. "Figânî", *DİA*.

2.3.22. Firdevsi Tusi

Tûs şehrinde doğduğu için *Ferdevsî-i Tûsî* namıyla da anılan Firdevsi'nin adı Hasan bin İshak bin Şerefşâh'tır. Bazı şiirlerinde *İbn-i Şerefşah* mahlasını kullandı.

Valiyi şikayet amacıyla Tus'tan Gazne'ye gidip bir süre Sultan Mahmut'a ulaşmaya çalıştı. Sultana ulaşamayınca yoksul düşüp geçimini sağlayamayacak bir hale geldi. Bu aralar şiire merak saldı. Bir yolunu bulup Unsuri'nin meclisine girmeye başladı. Orada kendisini ispatladı. Sultan Mahmut da Unsuri'den Acem padişahlarını manzum biçimde kaleme almasını söylemiş, Unsuri de işlerinin çokluğu sebebiyle reddetmişti. Aynı teklifi Unsuri, Firdevsi'ye yaptı. Firdevsi kabul edince Sultan Mahmut'a iletildi. Görev Firdevsi'ye verildi. Aradan geçen vakit içerisinde Sultan Mahmut'la arası açılan Firdevsi her şeye rağmen Şehname'yi tamamladı. Sonunda ödülü azaltılıp her beyte bir dirhem gümüş, yani toplamda altmış bin dirhem gümüş verilmesi Firdevsi'nin hoşuna gitmedi. Aldığı ödülü dağıttı. Son dönemlerinde Sultan tarafından bağışlansa da caizeleri alamadan vefat etti. Ölüm tarihi hicri 411 olarak belirtilir.²⁶⁹

Şol kadar zeyn oldı hûbân ile sahn-ı kâ'inât

Reşk-i Firdevs-i berîn oldı safâda cây-ı 'ıyd (K 19/6)

Reşk-i Firdevs-i berîn oldı safâda rûzgâr

Geşt-i gülzâr eyleyen hûbâna 'âlem reşk ider (K 26/9)

Ahlâkı güzel kimse idi Nâsır-ı Tûsî

Firdevsî'ye Şeh-nâme'yi ol eyledi îmâ (K 48/33)

Firdevsî bir akar suydı bâg-ı nazımda

Ol itdi sühen âbını bu ravzaya icrâ (K 48/40)

(Nasırı Tusi)

²⁶⁹ Zavotçu, age, s. 253.

2.3.23. Fünuni

Hayatı hakkındaki bilgiler azdır. Kastamonulu olan şair İstanbul'da yetişmiştir. Şiirle uğraştı ve meclis meclis dolaşım usulünce okumuştur. Yaratılış itibariyle nazik olmasına rağmen herkesin malında gözü olan hırslı biri olduğu söylenir. Gelibolulu Ali, onun bu özelliğinden dolayı Fünuni mahlasını seçtiğini belirtir.

Fünuni'nin ölüm tarihi ve herhangi bir esere sahip olup olmadığı hakkında elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak çeşitli mecmularda şaire ait şiirlere rastlanmaktadır.²⁷⁰

Şair, Tabi ile birlikte dünyanın zevkini sürmesi ile şiire taşımıştır.

Fünûnî gibi Tab 'i şimdi 'asruñ zû-fünûnidur

Elinden nesne kurtulmaz ider zevkini dünyânuñ (Kt 15/36)

(Tabi)

2.3.24. Ganizade Mehmet Nadiri

Miraciyesiyle meşhur Osmanlı alimi, şairi ve hattatıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Atai ve Katib Çelebi gibi müelliflerin kaydettiği 980 (1572) yılı genel kabul görmüştür. Aynı mahlası taşıyan Bağdatlı Nadiri'den ayırt edilmesi için Ganizade Nadiri olarak anılır. Aslen Boluludur.

Osmanlı alim ve şairlerinin önde gelenlerinden biri olan Ganizade Nadiri, süslü ve ahenkli söyleyişle Baki'yi, coşkun ve sanatkarane üslubuyla Şeyhülislam Yahya ile Nefi'yi hatırlatır. Ayrıca bunlara nazireler yazan şair özellikle gazel ve kasidelerinde başarılı bulunmuştur. Kasidelerinin en güzeli, divanının ilk kasidesi olan ve her beyti "sihr-i helal" derecesine ulaşmış kabul edilen yetmiş dört beyitlik miraciyesidir. Türk edebiyatında miraciyye türünün önemli örneklerinden biri olan

²⁷⁰ Yunus Kaplan. "Fünûnî Çelebi", *TEİS*.

bu kaside ile Şehnamesinde yer alan diğer miraciyyesi onun dini hassasiyetini göstermektedir.²⁷¹

Süheyli, Nadiri'nin mahlası gibi şairliğinin de nadir olduğunu söylemektedir.

Muhassal mahlas-ı pâki gibi hem-tâsı nâdirdür

Ganî-zâde o mahdûm-ı sa'âdetmend-i zî-şânuñ (Kt 15/11)

2.3.25. Gubari

Arapça “gubar” kelimesinden türetilmiş olan Gubari, “toz gibi, toza benzer” anlamlarına gelmektedir. Rika ve nesih yazı biçiminin karışımından meydana gelen yazı çeşidine “gubari” dendiği gibi her türlü yazının küçük şekline de aynı ad verilmiştir.

Gubari hattındaki ustalığından dolayı bu ismi alan Abdurrahman'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eserinde Akşehirli olduğunu belirtir.

Medrese eğitimini İstanbul'da alan şair, devrin tanınmış müderrislerinden ders aldı. Aynı anda tanınmış bir hattat olan Mustafa Dede'den de hat dersleri aldı. Daha sonra bir müddet müderrislik yapmıştır.

Kanuni devrinde Irak seferinde ordu katipliği, daha sonra da kadılık görevlerinde bulundu. Şiirle de ilgilinmeye devam etti. Şeyhzade Bayezıt'ın isyanı sırasında yanında idi. Bayezıt kaçınca şair yakalanıp hapse atıldı. Kurtulmak için Kanuni'ye şiirler yazdı. Daha sonra kadılık görevi geri verildi ve Mekke'ye gönderildi. Mekke'de miladi 1566'da vefat etti.²⁷²

Süheyli onu belagat meydanının en iyi at binicisi olarak görmüştür.

Gubârî şeh-süvâr-ı sahn-ı meydân-ı belâgatdür

Egerçi ayagı topragıdur hâl ehli yârânuñ (Kt 15/33)

²⁷¹ Mustafa Uzun. “Ganizade Mehmed Nadiri”, *DİA*.

²⁷² Karadağ, Özey. *Gubari Abdurrahman ve Kabenname'si*.

2.3.26. Hacu Kirmani

İrânlı şair. Asıl adı Mahmut'tur. Şiirlerinde hace isminin küçültmesi olan "Hacu" mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinden iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Yazdığı şiirler karşılığında aldığı hediyelerle geçinen bir şairdi. Başta hükümdarlar olmak üzere yüzü aşkın kişiyi övmüştür. Menfaatini engelleyen kişileri de eleştirmekten vazgeçmemiştir.

Usta bir şair olan Mahmut, özellikle gazel alanında başarılıdır. Gazelde Sadi Şirazi'nin etkisi altında kalmakla birlikte kendine has özellikler oldukça ağır basar. Nitekim gazeli doruğuna çıkararak Hafız Şirazi bile ondan etkilenmiştir. Bu sebeple Hacu'nun Sadi ile Hafız arasında bir köprü vazifesi gördüğü kabul edilir.²⁷³

*Hâce-i mâlik-rikâb hazret-i **Hâcûy** kim
Nazm-ı revân-bahşına dimedi kes lâ ve len (K 5/39)*

*Fazl ile bu 'arsaya evvel olan rahşberân
Fâris-i **Kirmân**-zemîn 'ârif-i sırr u 'alen (K 5/38)*

*Hadîsinden kalurdu lâl olup dem-beste hayretde
Göreydi tîg-ı nazmum cevherin **Hâcû-yı Kirmânî** (K 6/16)*

***Hâcû**'ya nahıl-bend-i nazım dinse revâdur
Her nahlini seyr eyleyen anuñ didi Tûbâ (K 48/32)*

*Zahîr ü Enverî Selmân ü Câmî Hâfız u **Hâcû**
Baña tahsîn ü reşk eylerdi nazmum görseler anlar (K 49/30)*

(Zahir, Enveri, Selman, Cami, Hafız)

²⁷³ A. Naci Tokmak. "Hacuyi Kirmani", *DİA*.

2.3.27. Hafız Şirazi

İranlı şair. Asıl adı Şemsüddin Muhammed, mahlası Hafız olup Hâce Hafız Şirazi namıyla anılır. Bazı İran kaynaklarına göre Fars Edebiyatı'nın üç büyük şairinden biri, gazelde ise en büyüğü olarak anılır. Sözleri gaipten haber verir nitelikte derin anlamlı olduğu için lakabı Lisanülgayb (gaybın dili) ve Tercümanülesrar'dır (gizleri, gizemli şeyleri çeviren, açıklayan).²⁷⁴

Hafız'ın şiirlerindeki ahenk ve akıcılık yanında dilinin sade ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir.

Birçok şair gibi Hafız da kendinden önceki veya dönemindeki bazı şairlerin etkisi altında kalmıştır. Bunların başında, büyük bir ihtimalle ömrünün son yıllarını Şiraz'da geçirmiş olan Hacı Kirmani gelir. Onu yine bu dönemin şairlerinden Selman Saveci takip eder. Hafız'da Hayyam'ın etkisi de görülür. Bu şairlerin dışında Mevlana Celaleddin Rumi, Sadi Şirazi ve Kemaleddin İsfahani gibi şairlerden de iktibaslarda bulunmuş, onların şiirlerine cevaplar yazmış veya onları tazmin etmiştir.²⁷⁵

Oldı gül-i ter nazm gülistânına Sa 'dî

Hâfız o gülistâna olup bülbül-i gûyâ (K 48/13)

Zahîr ü Enverî Selmân ü Câmî Hâfız u Hâcû

Ba'na tahsîn ü reşk eylerdi nazmum görseler anlar (K 49/30)

(Sadi, Zahir, Enveri, Selman, Cami, Hacı)

2.3.28. Hakani

Kasideleriyle ünlü İranlı şair. Sultanların ve devlet büyüklerinin gözdesi olmuş şairlerdendir. Bazı kaynaklara göre İran edebiyatının en büyük kaside şairidir. Ömrünün sonlarına doğru nefis terbiyesi için sultan Minuçih'r'den izin istedi. Sultan onun muhabbetinden memnun olduğu için izin vermedi. O da kaçmayı denedi fakat

²⁷⁴ Zavotçu, age, s. 304.

²⁷⁵ Tahsin Yazıcı. "Hâfız-ı Şirâzî", *DİA*.

sultanın adamları tarafından yakalanıp tekrar saraya getirdi. Yedi yıl hapis yattıktan sonra tekrar hizmette bulunmadı. Hacca gidip geldi. Tebriz’de öldü.²⁷⁶

Klasik edebiyatımızda Nefi ve Naili’yi etkileyen isimlerden biri olan Hakani, süslü bir dil kullanmayı tercih etti.²⁷⁷

Şem ‘-i cem ‘-i nazmuña pervâne rûh-ı Enveri
Şâhî vü Hâkânî kasr-ı rif’atüñde bâdbân (K 12/17)

Her bir kaşı yâ hüsnine viridi nice ‘üvân
Hâkânî gelip çekdi sühen hükmine tigrâ (K 48/27)

(Enveri, Şahi)

2.3.29. Haleti

Asıl adı Mustafa’dır. 1570 yılında İstanbul’da doğdu. Babası şair ve bilgin Pir Muhammet Azmi Efendi’dir.

Rübai nazım şeklinin Türk Edebiyatı’nda en başarılı ismi Azmizade Haleti’dir. Kaside ve gazel nazım biçiminde yazdığı şiirleri başarılı şiir örneği sayılmazlar. Onun duygu ve düşüncelere de yer ayırmakla birlikte, tasavvufi düşünce ve coşkularını islami inançla birleştirerek yer yer iyi söylenmiş dizeler eşliğinde söylediği rübaileri çok başarılıdır.²⁷⁸

Medrese’de okuyarak 21 yaşında müderris olan Azmizade Haleti, imparatorluğun çeşitli yerlerinde kadılık yaptı. Anadolu (1623) ve Rumeli (1627) kazaskeri oldu. Divan, Sakiname ve Münşeat sahibi olan Azmizade Haleti, rubailerıyla anılmıştır.²⁷⁹ Miladi 1631 yılında İstanbul’da vefat etti.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkerim Gülhan. *Hakânî Mehmed Bey: Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni*.

²⁷⁷ Zavotçu, age, s. 305.

²⁷⁸ Zavotçu, age, s. 307.

²⁷⁹ Behçet Necatigil. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*.

Azmizade Haleti'nin hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve Divanının tenkitli metni Bayram Ali Kaya tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²⁸⁰ Divan ayrıca Lütfi Alıcı²⁸¹ ve Ali Akşit²⁸² tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Süheylî Haleti'nin tertemiz şiirler yazdığını vurgulamıştır.

*Kelâmı ehl-perver feyz-bahş-ı ehl-i ma'nâdur
Husûsâ nazm-ı pâki **Hâletî**-i hâlet-efzanuñ (Kt 15/13)*

2.3.30. Hasan

Kaynaklarda bu isimde birçok şair mevcuttur fakat şairin hangi isme atıfta bulunduğu konusunda şüpheler de yok değildir. Devrine uygun olarak ve beyitteki ifadededen hareketle Hassan olması muhtemel olan şair hakkında Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğünde şu bilgilere rastlanılmıştır:

II. Murat devri şairlerinden olan Hasan, hayatını bu padişahın yanında geçirmiştir. Kaside, gazel ve inşada usta bir şairdir.²⁸³

*'Âlemde **Hasan** gibi kanı şâ'ir-i nâzûk
Gülzâr-ı nezâketde odur verd-i mutarrâ (K 48/37)*

2.3.31. Hasan Çelebi (Kınalızade)

Tezkire yazarı kınalızade Hasan Çelebi. Bazı kaynaklara göre Gelibolulu'dur. İlk hocası babasıdır. Daha sonra Ebussuud Efendi'den mülazım olan Hasan Çelebi, Çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır. Ölüm tarihi kaynaklarda birbirine yakındır. (1064) Mısır'ın Reşit kazasında hayatını kaybetmiştir. 16. yüzyılın önemli müelliflerinden biri olan Hasan Çelebi, şair ve nasirliğinin yanında meşhur bir tezkire yazarıdır. Yazmış olduğu Tezkiretüşşuara'sının devrinde de çok beğenilmesi, birçok nüshasının oluşundan ve sonradan Beyani tarafından özetlenmesinden anlaşılabilir.²⁸⁴

²⁸⁰ Bayram Ali Kaya. *Azmizâde Hâletî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânının Tenkitli Metni*.

²⁸¹ Lütfi Alıcı. *Azmizade Mustafa Haleti Divanı (inceleme-metin)*.

²⁸² Ali Akşit. *Azmizade Mustafa Haleti Divanı II (metin)*.

²⁸³ İpekten, age, s.190.

²⁸⁴ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>

Süheylî de Hasan Çelebi'yi tezkiresi vasıtasıyla eserine taşımıştır. Tezkiresi vasıtasıyla şairlerle söyleştiğini söyler.

*'Aceb mi tezkireyle söyleşürse ehl-i nazm ile
Hasan 'dur mâliki hüsn ile şimdi şi'r ü inşânuñ (Kt 15/9)*

2.3.32. Haşimi

On altıncı yüzyılın sonu on yedinci yüzyılın başlarında yaşamıştır. Asıl adı Mehmet'tir. Kaynaklarda hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi azdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Divanı'ndan hareketle seksen sene kadar yaşadığı tahmin edilmektedir.

İyi bir eğitim gören şair müderrislik ve kadılık yapmıştır. Bunların az kazanç sağlaması sebebiyle Bursa'da saraç dükkanı açmıştır. Ulemaya hizmet etmiş, I. Ahmet'e kasidele sunmuştur. I. Ahmet'in damadı sadrazam Nasuh Paşa'ya yakınlığıyla bilinmektedir. Ölüm tarihi, verilen kaynaklarda çelişkilidir. 1627'de vefat ettiği söylenebilir. Bursalı Seyyit Mehmet Haşimi, İstanbul Edirne kapısı dışındaki Emir Buhari tekkesi civarında defnedilmiştir.²⁸⁵

*Hâşimî-nisbet Kureyşî-asl hem 'âlî-neseb
Elçi-i lînet tehâfî-hayl imâmü'l-mürselîn (K 4/8)*

*Yaraşur Hâşimî kılta tasaddur ehl-i 'irfâna
Fazîletle nesebde şimdi oldur fahrî devrânuñ (Kt 15/32)*

2.3.33. Hatemi

Edirne'de doğdu. Asıl adı İbrahim olup, Burgaz'da cami olan Mehmet Bey oğlu Zaim Divane Mahmut Bey'in oğludur. Sipahi şairlerdendir. Tasavvufa yöneldi ve uzun bir süre vaktini seyahatlarla geçirdi. Bu arada hacca gitti. Şehzade Selim'in maiyetine katılarak Celal Bey ve Durak Çelebi ile dost oldu. Bu ana kadar kullandığı Matemî mahlası şehzade tarafından Hatemi'ye çevrildi. Seksen yıldan fazla yaşadı.

²⁸⁵ Ayşe Bulan. *Haşimi Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanının Tenkidli Metni*.

Faizi'ye göre 1004/1596, Künhül Ahbar'a göre 1005/1596 yılında öldü. İyi bir şair olup, makbul gazel ve kasideleri vardır.²⁸⁶

Süheylî Hatemî'nin sözünün güzel olduğu iddiasını kesinlikle ispatlayacağını ve buna şüphe olmayacağını söyler.

Sühen-dânlık bana hüsn-i edâda hatmdür dirse

*Ne şübhe **Hâtemî** kâdirdür isbâtına da'vânuñ (Kt 15/22)*

2.3.34. Hatîfî

İrânî şair. Herat'ta doğdu. Meşhur şair Abdurrahman Camî'nin kızkardeşinin oğludur. Ali Şîr Nevai'nin himayesinde bulundu. Gençliğinde zevk ve eğlenceye düşkün olsa da sonra bir tekkeye çekilerek münzevi bir hayat yaşadı. Şah İsmail'in isteği üzerine başladığı fetihle ilgili şiiri tamamlayamadan ölmüştür.

Abdurrahman Camî'den sonra devrinin en büyük şairi sayılan Hatîfî'nin şiirlerinde Nizami Gencevi ve Emir Hüsrev Dihlevî'nin tesirleri açıkça görülür. Divan'ı ve Hamse'si olmak üzere iki eseri vardır.²⁸⁷

*Dirlerdi belî **Hâtîfî**'yi gayb-lisândur*

Levh üzre anuñ kim ki sözün itdi temâşâ (K 48/4)

2.3.35. Hayalî

Yenice Vardarlı şair Hayalî güzelmiş ve güzelliğini uzun müddet muhafaza etmiş bahtiyarlardanmış.²⁸⁸

Asıl adı Mehmet'tir. Bekar Memî lakabıyla bilinirdi. Doğum tarihi bilinmese de doğum yeri döneminin kültür ve edebiyat merkezlerinden biri olan Vardar Yenicesidir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İyi bir eğitim görmedi. Çocuk denebilecek yaşta dervişlerin yanına katılarak İstanbul'a geldi. İstanbul'daki ileri gelenler böyle bir çocuğun dervişlerin yanında gezmek yerine iyi bir eğitim almasına

²⁸⁶ İpekten, age, s. 193.

²⁸⁷ Öztürk Mürsel, "Hâtîfî", *DİA*.

²⁸⁸ Onay, age, s. 208.

kanaat getirdiler ve onu güvenilir bir şahsın yanına yerleştirdiler. Yine düzenli bir tahsil görmedi fakat tasavvuf bilgisini iyi almıştı. Belirli bir mesleği olmasa da yazdığı şiirlerle etrafını etkiledi ve devrinin en yüksek şahsiyetlerinin gözde şairi oldu. Meclislerin aranan ismi haline geldi. Devrin iki önemli devlet adamı İskender Çelebi ile İbrahim Paşa'nın ölümü diğer şairler gibi Hayali'yi de etkiledi. Yerine gelen Ayas Paşa'nın şairlerle arası iyi değildi. Padişah'ın dışında tutunacak bir dalı kalmamıştı. Hayatını şiirle kazanması çevresi tarafından kıskanılmasına da yol açıyordu.

Hayali'nin şöhreti Baki tarafından gölgede bırakılmış, fakat edebiyat dünyasında yine de iyi bir yer edinmiştir. Ölümünden sonra oğlu Ömer Bey tarafından Divan'ı düzenlenmiş.²⁸⁹

*Bir şem'-i şebistân-ı hayâl idi **Hayâlî***

Nâm-âver-i dehr olmuş idi hem-çü mu'ammâ (K 48/26)

Bilüñi beñzedeli mûya Misâlîcesine

*Sözümün her birisi oldu **Hayâlî**cesine (G 298/1)*

(Misali)

2.3.36. Hilali

Kaynaklarda Hilali mahlaslı beş şair mevcuttur. Bunlardan ilki Bursalı olan, imamlık ve hatiplik yapan ve 15. yüzyılda yaşamış olan Hilali'dir.²⁹⁰

16. yüzyılda yaşasa da Çağatay Türkçesi ile yazan diğer Hilali de²⁹¹ beyitteki söz konusu Hilali değildir. Çünkü Süheylî 48 numaralı kasidede İstanbullu ve İranlı şairlerden bahsetmiştir.

Karamanlı Hilali'nin asıl adı Mahmut Çelebi'dir. O da yukarıdaki sebepten ötürü bahsi geçen isim değildir.

²⁸⁹ Harun Tolasa. "Hayâlî", *TDEA*.

²⁹⁰ Mehmet Fatih Köksal. "Hilâlî", *TEİS*.

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: H. Ahmet Sevgi. "Hilâlî-i Çağatâyî", *DİA*.

İstanbul’da bulunan Hilali mahlaslı bir diğer bir şair de silahdar Ramazan Çelebi’dir. Çok iyi Farsça biraz da Arapça bilgisi vardır. İran şairlerinin şiirlerini incelemiştir. Şiirleri başarılı gerek gençliğinde gerekse yaşlılığında herkes tarafından kabul görmüş ve beğenilmiş bir şairdir.²⁹²

Sehi Bey’in tezkiresinde İstanbullu çok nazik, şiire meyilli ve kabiliyetli genç bir şair olarak anlatılan ve hakkında fazla bilgi bulunmayan Hilali de kayıtlardaki son Hilali’dir. Hilali mahlaslı iki isim hakkında yüksek lisans tezi de yapılmıştır.²⁹³

*Engüşt-nümâ-yı şu ‘arâ idi **Hilâlî***

Bir kimse aña nazm-ı gazelde dimedi lâ (K 48/43)

2.3.37. Hilali

Acem şairlerindedir. Süheyli şiir meydanına atını süren şairleri zikrederken dördüncü olarak Hilali’yi sayar. Kaynaklarda geçen aynı mahlaslı şairlerin doğum veya ölüm tarihleri, yaşadıkları yerler dikkate alındığında burada ismi anılan şairle bağlantı bulunamamıştır.

*Râbi’ olup fazl ile kıldı **Hilâlî** mühûr*

Kevkebe-i şevketi ‘âleme pertev-fiken (K 5/42)

2.3.38. Hilmi

1010/1601 yılında İznik’te doğan Vahyizade Hilmi’nin asıl adı Abdullah’tır. Bursa Manastır Medresesi Müderrisi olan babasının adı Mustafa’dır. Vahyizade öğrenimini İznik’te tamamladıktan sonra Üsküdar’da müfessir, muhaddis ve vaiz olarak görev yapmış ve fazilet sahibi bir alim olarak tanınmıştır. Müderrislik ve kadılık görevlerinde de bulunan şair, son olarak Medine Kadılığı yapmıştır. 1108/1696 yılında İstanbul’da yaşamını yitiren şairin mezarı Atik Valide Sultan Cami önündedir.

²⁹² İsmail Hakkı Aksoyak. “Hilâlî”, *TEİS*.

²⁹³ Bahri Yağmur. *Hilâlî Divanı [İnceleme-Metin]*.
İsmet Şanlı. *Hilâlî Divanı [İnceleme-Metin]*.

Atai, pek çok eseri ve şiiri olan Hilmi'nin Arapça bilgisinin yanında çok yönlü bir bilim insanı olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklardan birkaç değerli eseri olduğu bilgisine ulaşılan Hilmi'nin Arap dili ile ilgili yazdığı *Mevâhibu 'l-Edîb Şerhu Muğni 'l-Lebîb* adlı eseri bunlar arasında en meşhur olanıdır.²⁹⁴

*Dirlerse şehâ saña Süheylî gibi meşreb
Gam-hâneye gel nûş idelüm câm-ı leb-â-leb
İncinme ki teklîfi de yâbâna degül hep
Kal dirse eger **Hilmî** sevdâ-zededür hep
Dîvânedür ol pâdişehüm sen aña kalma (Th 2/5)*

2.3.39. Hükmi Efendi

Kimliği tam olarak tespit edilememiştir. Süheylî'nin verdiği bilgidен hareketle şair olduğu söylenebilir. Çocuğunun doğumu üzerine kaleme aldığı şiirin tarihine bakılırsa kaynaklarda tespit edilen Hükmi ismindeki şairlerden değildir.

*Hükmi Efendi kim ol server-i erbâb-ı dil
Mazher-i lütf eyledi anı Hudâ-yı celîl (Kt 16/1)*

2.3.40. Hüsam

Aynı isimde iki kayda ulaşılmıştır. İlki, Kütahya'da doğan ve bir imamın oğlu olan Hüsam, Kütahya'da İbrahim Dede'nin hizmetine girerek mevlevî oldu. 1688'de öldü.

Kaynaklarda geçen diğer Hüsam ise İstanbul'da doğmuştur. Düşürdüğü tarihler ile meşhurdur.²⁹⁵

*Medâr-ı memleket mesned-fürûz-ı kâr-fermâyî
Hüsâm-ı zer-nişânî sedd-i Ye'cûc-i sitemkârî (K 45/8)*

²⁹⁴ Nagehan U. Eke. "Vahyizade", *TEİS*.

²⁹⁵ İpekten, age, s.219.

Şemşîr-i belâgatle açup kişver-i nazmı
*Esbâb-ı ma'ânîyi **Hüsâm** eyledi yağmâ (K 48/45)*

2.3.41. Hüsrev

Süheylî'nin kırk sekiz numaralı kasidesinde ismine yer verdiği şairlerden olan Hüsrev hakkında, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde on altıncı yüzyılda yaşamış, İstanbullu şair olduğu bilgisi kayıtlıdır. Hakkında şu kayıtlar da düşülmüştür. Asıl adı Mehmet'tir. "Deli" ya da "Divane Hüsrev" lakapları ile anılmıştır. Bunun yanında "Hırkalı Hınzır" lakabıyla da tanındı. Babası yayabaşyken sancak beyi olmuş Karagöz Bey'dir. Yeniçeridir.

Farklı tasavvufî akımlara katılıp farklı renklere boyandığı için de Deli/Divane lakaplarıyla anılmıştır. Hüsrev en sonunda yeniçeriliğe geri döndü. Keşfüzzünun'da şairin Divan'ı olduğu kayıtlıdır. Kaynalarda sayısız şiiri ve pek çok gazeli olduğu ve bunlar arasında övgüye layık sözleri bulunduğu kayıtlıdır. Hale uygun doğaçlama şiir söyleme yeteneğine sahiptir.²⁹⁶

Oldı nice yıl husrev-i evreng-i fesâhat
*Bu 'arsaya **Husrev** gelicek pâdişehâsâ (K 48/19)*

(Padişah)

2.3.42. İbn Hüsâm

Hız. Ali'nin cenkleri hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazılarında "Havername" ya da "Haveranname" adı verilmiştir. Havername adındaki eserin sahibi olarak 14. yüzyılda kaleme aldığı söylenen İbn Hüsâm gösterilir. Farsça manzum bir eserdir.²⁹⁷ Süheylî de eserinde bu özelliği ile ona yer vermiştir.

*Mehdî-i firûz-müher hazret-i **İbn-i Hüsâm***
Fâris-i meydân-ı nazm şâh-ı serîr-i sühen (K 5/44)

²⁹⁶ İncinur Atik Gürbüz, "Hüsrev", *TEİS*.

²⁹⁷ Hülya Yaşar, *Hazret-i Ali'nin Haver-name Cenkleri (İnceleme-Metin)*.

2.3.43. İbrahim (Bkz. Azeri Şeyh)

2.3.44. İlahi

Süheylî'nin manzum mektubunda kendisine yer verdiği şairlerdendir. Kaynaklarda aynı mahlaslı birden fazla isim mevcuttur. En yakın bulunan isim Vardar Yenicesi'nde doğan şairdir. Şeyhzade Seyyit Selman namıyla anılan şair önceleri Selmani mahlasını kullansa da sonradan bu mahlastan vazgeçmiştir. İlim tahsil ederek Farsça bilgisini arttırdı. Genç yaşta vefat etti.²⁹⁸

Süheylî, İlahî'nin şehrin ileri gelenlerinden ve İlahî sırrın kaşifi olduğunu söylemiştir.

*Hakikatde **İlâhî** kâşif-i sırr-ı İlâhîdür*

Ezelden feyzine mazher düşüpdür fazl-i Yezdân'uhn (Kt 15/20)

2.3.45. İlmî

Kaynaklarda aynı isimli birçok şair mevcuttur. Şiirdeki bir ifadeden (*nâzükidür*) hareketle Edirne'de doğan Ahmet Çelebi olduğu kanısına varılmıştır. Asıl adı Ahmet Çelebi olan şairin babası Lutfî Çelebi olduğu için şaire "Kadızzade" de denilmiştir. Hocası vefat ettiği için eğitimi aksadı. Edirne'de müderrislik de yaptı. Daha sonra Kıbrıs'a giderek kadılık vazifesinde bulundu. Orada vefat etti. Süheylî onu nükteli şiirler yazması yönü ile eserinde zikretmiştir.²⁹⁹

Degül insâfdan idrâk idince gayra beñzetmek

*Ki '**İlmî** nâzükidür şâ 'irân-ı nükte-sencânuñ (Kt 15/30)*

2.3.46. İsmet

İrânlı şair. Buhara'da doğan şairin asıl adı İsmetullah'tır. Hâce İsmet ve Hâce Fahreddin İsmetullah diye de anılır. Hayatı boyunca çeşitli ilimlerle ve bu arada inşa sanatıyla da meşgul oldu.

²⁹⁸ Müjgan Cumbur. "İlahî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.

²⁹⁹ Rıdvan Canım. "İlmî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.

Timur'dan sonra tahta geçen Halil Sultan'la dostluk kurdu. Halil Sultan'ın ölümü üzerine Semerkant'a gitti. Ardından Buhara'ya döndü. Burada sakin bir hayat yaşamayı tercih eden İsmet-i Buhari, bazı kaynaklara göre Uluğ Bey'in daveti üzerine bir müddet onun Semerkant'taki sarayında bulundu; alim, air ve meziyet sahibi bir kişi olarak itibar gördü; özellikle Buhara'da geçirdiği son yıllarında büyük bir üne kavuştu.³⁰⁰

'İsmet nice yıl giydi gelüp câme-i nazmı

Pâk idi velî dâmeni çün Ka'be-i 'ülyâ (K 48/35)

2.3.47. Kadri

Asıl adı Abdulkadir'dir. Kaynaklarda ismi Kadri Çelebi ve Abdulkadir Çelebi olarak geçmektedir. Hakkında bilgi veren kaynakların hiçbirinde doğum tarihi bildirilmeyen Abdulkadir Çelebi'nin Antep'li olduğu konusunda kaynaklar hemfikirdir. Nitekim Kadri de şiirlerinde bunu belirtmiş, Antep'in güzellerini ve güzelliklerini dile getirmiştir.³⁰¹

Süheylî, Kadri'nin sözlerinin cevhere rağbet bırakmayacak kadar güzel olduğunu söylemektedir.

Kelâm-ı feyz-bahşî koymamışdur cevhere ragbet

*N'ola kıymet bulursa sözleri **Kadrî-i gûyânuñ** (Kt 15/10)*

2.3.48. Katibi

İrânî şâir. Nişabur yakınlarında Turukveraviş'te doğdu. Öğrenim için gittiği Nişabur'da döneminin tanınmış şâir ve sanatkarlarından Nişaburi'den istifade etti.

Hat sanatıyla meşgul olduğundan dolayı Katibi mahlasını kullanan şâir, Timurlular dönemi İrân şiiirinin belli başlı özelliklerinden biri olan sanatlı dille şiir yazma tarzının önde gelen temsilcilerindedir. Onun bu üslubu bazı İrânî şâirlerle Bursalı Ahmet Paşa gibi Türk şâirleri tarafından da benimsenmiştir. Şiiirlerinin

³⁰⁰ Adnan Karaismailoğlu. "İsmet-i Buhârî", *DİA*.

³⁰¹ Mehmet Külahlıoğlu. *Kadri Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni*.

çoğunda Nizami, Kemaleddin İsfahani ve Selman Saveci gibi şairlerin etkisi görülür. Bu durum kaside ve mesnevilerinde daha belirgindir.

Katibi'nin birçok nüshası bulunan külliyyatı divanı ile Hamse'sinden oluşmakta olup henüz yayımlanmamıştır.³⁰²

*Geldi bu kütüb-hâneye çün **Kâtibi-i zâr**
Yazdı nice eş'âr u kasâ'id nice inşâ (K 48/30)*

2.3.49. Kemal Hocendi

Maveraünnehir bölgesinde bulunan Hucend'de doğdu. Ailesi ve öğrenim durumu hakkında bilgi yoktur. Tanınmış bir şeyh olmasına rağmen hangi tarikata mensup olduğu dahi bilinmemektedir. Genç yaşta hacca gitti. Hac dönüşü uğradığı Tebriz'de yerleşmeye karar verdi. Zamanla etrafında birçok mürit ve talebe toplandı.

Hucendi, Timurlular devrinde Timur'un oğlu ve Azerbaycan Valisi Miran Şah Mirza'nın teveccühünü kazandı ve ihsanına nail oldu. 803 (1401) yılında vefat edince tekkesinin bulunduğu Ferahbahş mahallesine defnedilen Kemal Hocendi'nin kabri zamanla bir ziyaretgah haline geldi. Onun 792 (1390) yılında öldüğü şeklinde bir rivayet bulunmaktaysa da bu doğru değildir.

Gazel vadisinde Sadi Şirazi ve Hümam Tebrizi'yi taklit eden Kemal Hocendi'nin çağdaşları Hafız Şiraz, Siraceddin Bisati Semerkandi ve Molla Muhammet Mağribi ile dostluk kurduğu, Hafız'ın şiirlerini övdüğü, onun da Hocendi'nin şiirlerini beğendiği kaydedilmektedir. Genellikle aşk ve tasavvufa dair gazellerinde "Kemal" mahlasını kullanan Hocendi bu nazım şeklinde üstün başarı sağlamıştır. Gazelde emsalsiz olduğunu söylemesine rağmen Hafız, Sadi ve Mevlana Celaleddin Rumi seviyesine çıkamamıştır.³⁰³

*Tutdı gelüben râhı hayâlât yolundan
Tûmâr-ı kemâlâtı **Kemâl** eyledi imzâ (K 48/25)*

³⁰² Mehmet Vanlıoğlu. "Şemseddin Kâtibi", *DİA*.

³⁰³ M. Nazif Şahinoğlu. "Kemâl-i Hucendî", *DİA*.

*Rütbe-i nazmuñ **Kemâl**'e irdi var şimden girü
İy Süheylî nerdübân-ı pâye-i Selmân 'e bas (G 143/5)*

(Selman)

2.3.50. Kınalızade (Bkz. Hasan Çelebi)

2.3.51. Lisani

Kaynaklarda aynı mahlaslı dört şair mevcuttur. İstanbul'da doğan şairin asıl adı Yahya'dır. Öğrenimini yarıda bıraktı. Divanı Sultani'de muhasebeci, defter emini oldu. İstanbul'da öldü ve Edirne kapısı dışına gömüldü.

Galata Mevlevi dergahına giren diğer isim de 1619-20'de öldü. Mezarı da dergahın bahçesindedir.

Adana'da doğan diğer şairin de asıl adı Ahmet'tir. Öğrenimini tamamladıktan sonra katip oldu.

Asıl adı Mustafa olan diğer isim, öğrenimini tamamladıktan sonra kadılık ve Rumeli kazaskerliğinde katiplik yaptı.³⁰⁴

Süheylî Lisani'nin dilinin herkesçe anlaşılamayacağını dile getirmiştir.

*Zebân-bend-i sühen-sencân-ı milk-i Rûm'dur tab'ı
Sözi gaybü'l-lisân olan **Lisânî**-i sühen-dânuñ (Kt 15/19)*

2.3.52. Mahmut Abdülbaki (Bkz. Baki)

2.3.53. Makali

Kaynaklarda on altıncı yüzyılda aynı isimle iki şaire rastlanılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim devri şairlerindedir. Alaşehir'de doğdu. Makali'nin asıl adı Mehmet Çelebi'dir. "Hammamcızade" sanıyla tanındı. Kınalızade Hasan Çelebi *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'da Güzelhisarlı olduğunu belirtirse de

³⁰⁴ İpekten, age, s. 266.

kendisiyle yüzyüze görüştüğünü ifade eden Gelibolulu Ali, Akşehirli olduğunu belirtir. Arapzade'den mülazım olan Mehmet Çelebi, kadılık vazifesinde bulunmuş ve 992/1584 yılında vefat etmiştir. Kabrinin Üsküdar'da olduğu bilgisinin aksine Bursalı Mehmet Tahir Bey, Edirnekapı dışına defnedildiğini ifade eder. Müjgan Cunbur, Şehzade Bayezit için çevrilen *Pend-nâme*'nin muhtemelen adı geçen Makali'ye ait olduğunu belirtirse de yapılan inceleme sonucunda bu tercümenin Emre adlı bir şaire ait olduğu anlaşılmıştır. Bağdatlı Ahdi *Gülşen-i Şuarâ* adlı eserinde; Makali Mehmet'i akranı arasında seçkin, gece-gündüz ilim ve hüner talibi, ince manalı, nükteli ve hoş sözler sahibi, atasözleri, deyimler ve temsili ifadeler kullanmaktan hoşlanan şuh tabiatlı bir kişi olarak tanıtmaktadır.

16. asır divan şairleri arasında Makali mahlası kullanan iki şairden biridir. Asıl adı Mustafa olan şaire "Kör Makali" de denmiştir. Makali Mustafa Bey Aydın vilayetine bağlı Alaşehir kasabasıdır. Fakat Kınalızade Hasan Çelebi *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'da Güzelhisarlı olduğunu, Gelibolulu Ali *Künhü'l-Ahbâr*'da ise onun Akşehirli olduğunu kaydeder. *Künhü'l-Ahbâr*'da Makali mahlasını kullanan iki şairin Ali tarafından bir mecliste bir araya getirildiği, birinin okuduğu şiire diğerinin sahip çıktığı anlatılır. Anadolu sancağında Turak Çelebi'nin bölüğünde günlük beş akçe maaşla görev yapmıştır. Şair şehzade için yazdığı şiirleri Turak Çelebi vasıtasıyla makama takdim etmiştir. Makali Mustafa Bey 997/1589 yılında vefat etmiştir. Kabri Edirne kapısı dışındadır.

Makali Mustafa Bey'in divan sahibi olduğu kaynaklarda belirtilir. Fakat bu bahsedilen divan henüz ele geçmemiştir. Kaynaklarda onun kasideciliğine dikkat çekilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman ve Hoca Sadeddin Efendi onun kaside sunduğu kişiler arasındadır.³⁰⁵

Bu Süheylî nice bir 'ışk ile şeydâ ola kim
Jeng-i gamdan kalb-i meyyâli musaffâ ola kim
Gülşenüñde ol nice murg-ı hoş-âvâ ola kim
*Tûtî-i tab '-ı **Makâlî** nice gûyâ ola kim*
Seng-i mihnetle dürüst âyîne-i hâtır şikest (Th 1/5)

³⁰⁵ Fatih Koyuncu. "Makali" *TEİS*.

*Eylese gûş 'adû huşke ber-â-ber tutmaz
Fi'l-mesel şî 'r-i terüñ olsa Makâlîcesine (G 298/4)*

2.3.54. Mani

16. yüzyılda yaşamış olan aynı mahlaslı bir şair mevcuttur. Asıl adı Mehmet'tir. Babası Çalık Ali sanıyla tanındı. Malulzade'den mülazım ve müderris oldu. Güzel şiirleri vardı.³⁰⁶

*Sûret-ger-i elfâz-ı ma'ânî idi Mânî
Bu deyr-i cihânda nice nakş eyledi peydâ (K 48/39)*

2.3.55. Maruf Efendi

Sicilli Osmani'de "Maruf Arifi Efendi" ismiyle kayıtlı ismin yaşadığı yüzyıl yakın olması sebebiyle bağlantılı olabileceği düşünülmüştür. Fakat Süheylî'den önce yaşadığı düşünülmektedir. Kayıtlı bilgiler şu şekildedir: *Trabzonludur. Müderris, İzmir, Şam, Bursa ve Mısır mollası oldu. Zülka'de 1002'de (Temmuz-Ağustos 1594) Mısır'da vefat etmiştir. Sinan Paşa'ya muallim olmuştu. Mutasavvıf ve şairdir. Hüseyin Vaiz'in Reşahat'ini tercüme etmiştir.*³⁰⁷

Yine Sicilli Osmani'de Maruf Mehmet Efendi ismiyle de bir kayıt bulduysa da vefat tarihi göz önünde tutularak ileri tarihte olduğu için beytte yer alan isimden uzak olduğu kanaatine varılmıştır.

Süheylî Maruf Efendi'nin dünya kamillerinin arifi olduğunu ve Kuranı Kerim'in sırrının Maruf Efendi'nin Allah tarafından keşf ettiğini söylemiştir.

*Cihân kâmillerinüñ 'ârifi Ma'rûf Efendidür
Olupdur fazl-ı Hak'dan keşf aña esrârı Kur'ân'ıuñ (Kt 15/8)*

(Arif)

³⁰⁶ İpekten, age, s. 276.

³⁰⁷ Süreyya, age, c. 3, s. 932.

2.3.56. Mehdi

Acem şairlerindendir. Bu bilgi şiirde müellif tarafından verilmiştir. Ayrıntılı bilgiye rastlanılacak bir detay olmaması sebebiyle hakkında bilgi bulunamamıştır.

Mehdî-i firûz-müühr hazret-i İbn-i Hüsâm

Fâris-i meydân-ı nazm şâh-ı serîr-i sühen (K 5/44)

2.3.57. Minneti

Kula'da doğdu. Belayi mahlasıyla şiir yazan bir kadının kızıdır. Şiirleri de güzelliği gibi meşhurdur. Şiirlerinin çoğu Necati'ye naziredir. Şehzade Sultan Ahmet'in meclislerine katıldı.³⁰⁸

Süheylî, gül bahçesinde bülbül gibi davranır, diyerek onu da eleştirdiği şairler arasında zikreder.

*Hemân minnet hudâyâ **Minneti**'ye sor da ma'nâ al*

Kuşuñ bülbüllerinden geçinür korsañ gülistânunñ (Kt 15/40)

2.3.58. Misali

16. yüzyıl şairlerinden. Gülbaba olarak da bilinir. Hakkında fazla bilgi yoktur. Üzerine yapılan çalışmalardan olan Misali Divanı'ndan hareketle şunları söyleyebiliriz: Kaynaklara göre üç Gülbaba vardır. Fatih Sultan Mehmet zamanında, II. Bayezit zamanında ve Kanuni Sultan Süleyman zamanındadır.

Bizi asıl ilgilendiren Gülbaba ise Kanuni zamanında yaşayan Gülbaba'dır. Gülbaba ile ilgili en eski kaynak Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sidir. Eserde, Evliya Çelebi'nin babasından naklen verdiği bilgiye göre bir Bektaşî dervişi olan Gülbaba Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezit, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde birçok savaşa katılmış ve Budin seferinde şehit olmuştur. Budin'in fethinden sonra Kanuni Sultan

³⁰⁸ İpekten, age, s. 291.

Süleyman'ın da hazır bulunduğu cenaze namazı Ebussuud Efendi tarafından kıldırılmış ve Gülbaba Budin'de defnedilmiştir.³⁰⁹

Süheyli şairin akranları arasında üstün bir şair olduğunu söylemektedir.

Geçer evkâtı sîmîn-tenleriñ vasf-ı 'izârıyla

Misâli zübdesidir nazm vâdisinde akrânuñ (Kt 15/23)

Bilüni beñzedeli mûya Misâlicesine

Sözümüñ her birisi oldı Hayâlicesine (G 298/1)

(Hayali)

2.3.59. Molla Cami

Abdurrahman Cami Hicri 817'de Horasan'da Cam kasabasında doğmuştur. Herat'ta öğrenim görüp birçok ilime vakıf olmuştur. Şöhreti dünyaca tanındığı zaman dünyanın birçok yerinden ziyaretine gelmişlerdir.³¹⁰

Genç yaşta birçok ilimi öğrenen Cami, öğrendikleriyle yetinmedi ve sürekli öğrenme ve öğretme arzusunda bulundu. Ali Şir Nevai ve Süheyli gibi meşhur şairlerle de dostluk kurdu. Sultanların da takip ettiği biriydi. Yukarıda da bahsedildiği üzere şöhreti dünyayı tutmuş bir şairdi. Sadece Maverâünnehir ve Horasan'da tanınmakla kalmamış, Hindistan'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, alimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır.

Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Cami, üstün şairlik kabiliyeti yanında dini, edebi ve akli ilimlerle tasvıftaki derin felsefeden bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufi mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları çok rahat ve sade bir dille anlatma gücünü göstermiştir. Onun "Hint üslubu" (sebk-i Hindî) diye anılan şiir akımının ilk öncülerinden biri olduğu ileri sürülmektedir.

³⁰⁹ Deva Güneş. *Misâli Divânı: İnceleme-Metin*.

³¹⁰ Onay, age, s. 295.

Cami' nin başlıca edebi eserleri Farsça'dır. Ayrıca Arapça eserler de yazmış, bu dile olan hakimiyetini Arap şairlerinden Ferezdak'ın bir kasidesini manzum olarak Farsça'ya çevirerek de göstermiştir.³¹¹

Olur meclisinde tekellümde 'âciz

*Nizâmî vü **Câmî** olursa muhâtab (K 7/39)*

Ol dem ki pür olmuşdı mey-i zarf-ı ma'ânî

*Nûş eyledi ol bezmde **Câmî** mey-i sahbâ (K 48/50)*

*Mest eyledi ol câm ile **Câmî** şu 'arâyı*

Bî-hûş yatur her birisi bî-ser ü bî-pâ (K 48/51)

*Zahîr ü Enverî Selmân ü **Câmî** Hâfız u Hâcû*

Ba'na tahsîn ü reşk eylerdi nazmum görseler anlar (K 49/30)

*Göreydi bîkr-i fikrüm iy Süheylî hazret-i **Câmî***

Ba'na tahsîn idüp irsâl ideydi Câm'dan câme (G 285/5)

(Nizami, Zahir, Enveri, Selman, Hafız, Hacu)

2.3.60. Molla Vechi

Kafzade Faizi'nin *Zübtü'l-Eşâr*'ında Vechi isimli iki şairden bahsedilir. Biri İstanbullu, diğeri Antalyalıdır. İstanbullu Vechi için bir tarih verilmemiştir. Antalyalı Vechi için 1019'da vefat ettiği bilgisi yer alır.³¹² Süheylî de 1018'de vefat ettiğini söylediği Molla Vechi'nin Antalyalı olmalı ihtimali yüksektir. Sehi Bey de Heşt Behişt'te Vechi isimli şair için Gelibolulu ve hoş tabiatlı olduğunu kaydeder.³¹³ Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Gelibolulu Vechi'nin Divan'ı üzerine yapılan yüksek lisans tezinde de detaylı bilgi bulunmamaktadır.³¹⁴

³¹¹ Ömer Okumuş. "Câmî, Abdurrahman", *DİA*.

³¹² Bekir Kayabaşı. *Kaf-zâde Fâizînin Zübdetü'l-Eş'ârı*.

³¹³ Sehi Bey, *Heşt Behişt*, s. 232.

³¹⁴ Veli Atalay. *Vechî Divânı*.

Süheylî, şiirinin başında *Merhum Molla Vechî fevtine didüğümüz târîhdür* diye belirtmiştir.

Molla Vechî ismine Urdu Edebiyatı'nda da rastlanmaktadır. Halil Toker'in "Molla Vechî, Gavvasî, Tabîî, Emin Guceratî, Sanat'î gibi şairler nat yazmışlardır. Molla Vechî'nin 1018'de (1609) kaleme aldığı Mesnevi Kutbî Müşteri'nin dil ve muhteva bakımından Nizami'nin mesnevisini geride bıraktığı söylenir."³¹⁵ ifadesine bakılırsa Süheylî'nin vefat ettiğini söylediği tarihte mesnevi kaleme aldığı için aynı kişi olmaması büyük ihtimaldir.

‘Ârif-i Hak Vechî-i sâhib-sühen

Vâkıf-ı esrâr-ı hafiyî ü celî (Kt 34/1)

Didi Süheylî aña târîh için

Rahmet ide Vechî'ye Rabb-ı ‘alî (Kt 34/7)

(Arif)

2.3.61. Muhyî

Fenarizade Muhyiddin Çelebi'nin soyunun Molla Fenari yoluyla ikinci halife Hz. Ömer'e kadar dayandığı söylenmektedir. Babası Alaaddin Çelebi'dir. İlk öğrenimini babasından almıştır.

Eğitimini tamamladıktan sonra ailesinin de tanınırlığı sayesinde İstanbul'da müderris oldu. Bir müddet sonra başka bir medreseye müderris oldu. Daha sonra kadılığa geçti. Kadılık görevinden sonra da Anadolu kazaskeri oldu.

Emekli olduktan sonra hacca gitmiş ve bir yıl burada kalarak tefsir dersleri vermiştir. Ayas Paşa'nın görevli olduğu dönemde onunla anlaşamayan Muhyî, Ayas Paşa'nın ölümünden sonra nüfuzu artmıştır. Bunun sonucunda Şeyhülislam vazifesi

³¹⁵ Halil Toker. "Muhammed (İslâm Kültüründe Hz. Muhammed / Urdu Edebiyatı)", *DİA*.

verilmiştir. İki ay kadar görev yaptıktan sonra kendi isteğiyle ayrılmıştır. 7 Ocak 1548'de İstanbul'da vefat etmiştir.³¹⁶

Süheylî Muhyî'nin nefesini Mesih'in nefesine benzeterek herkese hayat verdiğini dile getirmiştir.

*Hayât-efzâ-yı 'âlemdür dem-i cân-bahş ile **Muhyî***

Odur i'câzın ihyâ eyleyen nutk-ı Mesihâ'nuñ (Kt 15/17)

Bu dünyâ heft-ser bir ejdehâdur çünkü ma'lûmuñ

Dögüp nâ-hak yire kanını dökdi nice mazlûmuñ

*İşitdüñ hod bu yolda n'olduğın **Muhyî-i** ma'sûmuñ*

Murâdınca nice bir olasın bu nefis-i pür-şûmuñ

Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşimân ol

Yapış hablü'l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol (Msd 9/3)

(Mesih)

2.3.62. Nevi Efendi

Baki'nin çağdaşı olan Malkaralı Nevi de (1533/1598) devrinin şöhretli şairlerindedir. Divanındaki şiirleri içli ve duygulu bir sanatkarın dizeleri olup güzel ve aşıkandır. Bu şiirlerde dil, devrinin diğer şairlerine nispetle sadedir. Lafız sanatlarından ziyade ruh dolgunluğuna önem vermektedir. Arapça ve Acemceden bazı tercümeleri de dahil olmak üzere otuz kadar eser yazmış bulunan Nevi, Muhiddin Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserini Arapçadan Türkçe'ye çevirmiştir.³¹⁷

Süheylî, Nevi'nin sözlerinin şeriat ehli için yol gösterici olduğunu dile getirir.

Tarîkatde kelâmı mürşid-i ehl-i şerî'atdür

*Bugün **Nevî Efendi** zübdesidür nev'-i 'irfânuñ (Kt 15/7)*

³¹⁶ Mustafa Arslan. *Muhyî, Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanı*.

³¹⁷ Vasfî Mahir Kocatürk. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili, Tenkidi*.

2.3.63. Nizami

Selçuklular devrinde İran'ın en büyük şairi sayılan Nizami Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğdu. Nizami Gencevi adıyla tanındı. İran Edebiyatı'nda ilk kez beş mesneviyi bir araya getirerek (Mahzenü'l-Esrâr, Husrev ü Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Heft-peyker, İskender-nâme) hamse oluşturdu. Böylelikle, şairler arasında beş mesneviyi bir araya getirip hamse (penc genc) oluşturma geleneğine ön ayak oldu.³¹⁸

Bilinen tek eseri olan ve 35.000 beyitten meydana gelen hamsesinin (penc genc) yaklaşık kırk yılda tamamlandığı kabul edilir. Fars ve Türk edebiyatlarında birçok şairi etkilemiştir. Bunlar arasında Mevlana Celaleddin Rumi, Sadi Şirazi, Hafız Şirazi, Fuzuli, Molla Cami ve Emir Hüsrev Dihlevi gibi ekol sahibi şairler anılabilir.³¹⁹

Olur meclisinde tekellümde 'âciz

Nizâmî vü Câmî olursa muhâtab (K 7/39)

Tutdı nice yıl 'âlemi nazm ile Nizâmî

Söz riştesine düzdi nice gevher-i yek-tâ (K 48/11)

(Cami)

2.3.64. Nümayi

“Nümayi” mahlaslı iki şairden biri 16. yüzyılda, diğeri ise 17. yüzyılda yaşamıştır. 16. Yüzyılda yaşamış olan Nümayi, Ahmet Nümayi Efendi'dir. Asıl adı Ahmet'tir. Nümayi mahlasıyla şiirler yazdı. Divanı Sultani katiplerindendir. Bir dönem Cafer Paşa'nın sır katibi olarak görev yaptı. Nümayi, 1005/1596 yılında vefat etti.³²⁰

17. yüzyılda yaşamış olan Ahmet Nümayi hakkında ise şunlar bilinmektedir: Asıl adı Ahmet'tir. Ahmet Çelebi olarak tanındı. Katiplik yaptı. 1062/1651 yılında

³¹⁸ Zavotçu, age, s. 568.

³¹⁹ Mehmet Kanar. “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*.

³²⁰ Şerife Ördek. “Ahmed Nümâyî Efendi”, *TEİS*.

vefat etti. Kaynaklarda Nümâyî'ye ait şiir örneği tespit edilememiştir.³²¹ Süheylî Nümâyî'den zamanın Hızır'ı olarak bahseder.

*Nümâyî nazm-ı cân-bahş ile Hızr-ı vaktur şimdi
Cihânda bir kurı adı kalupdur âb-ı hayvânuñ (Kt 15/27)*

2.3.65. Ömer Hayyam

430-439 (1039-1048) yılları arasında Nişabur'da dünyaya gelen İranlı meşhur alim, şair ve filozof. Eğitimi Semerkant'ta aldı. *Çadırcı* manasındaki Hayyam kelimesine dayanarak İran'a yerleşmiş Hayyami kabilesine mensup olabileceği tahmin edilmektedir. Hayatı hakkındaki bilgiler eserlerinden ve ondan bahseden diğer bazı kitaplardan çıkarılmaktadır. Selçuklu devletinin İran'a da hakim olduğu dönemde Vezir Nizamülmülk'ün buyruğu altında yaşamayı değil, sakin bir hayat geçirmeyi tercih etti ve bilim şehirlerini dolaştı. 517-526 (1123-1132) yılları arasında doğduğu şehir olan Nişabur'da seksenli yaşlarda öldüğü tahmin edilmektedir.³²²

Aşk, şarap, dünyevi zevkler vb konuları işlediği rubaileri ile meşhurdur.

*Seyr ideydi o nakş-ı gurâbı
Rûh-ı **Hayyâm** okurdı sad tahsîn (Kt 24/7)*

*Sahrâ-yı 'ademden getirüp haymeyi **Hayyâm**
Kurdı nice yıl itdi anı menzil ü me'vâ (K 48/28)*

2.3.66. Ömri

Diyarbakır'da doğan Ömri'nin asıl adı Ömer'dir. Nasuh Paşazade Ömer Bey sanyla anıldı. Reisülküttap Şamizade'nin himayesini kazanarak divan katibi oldu. Kapıcıbaşı ve Nişancılık görevinde bulundu.³²³

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde de aynı bilgiye rastlanılmıştır. Fakat Süheylî'nin şiirinde Ömri için, "Bazen nala bazen mîha vuran Ömri, yine soğuk

³²¹ Bilal Güzel. "Ahmed Nümâyî Efendi", *TEİS*.

³²² Yavuz Unat. "Ömer Hayyam", *DİA*.

³²³ İpekten, age, s. 355.

demir dögmekte midir?” diye sorarak yukarıda bilgisi verilen isimden farklı bir şair olduğunu hissettirmektedir.

*Çakar mı ‘Ömrî-i kâr-âzmâ geh na‘le geh miha
Yine sovk demür dögmek mi yoksa san‘ati anuñ (Kt 15/38)*

2.3.67. Rahimizade

Rahimizade İbrahim Çavuş (Harimi). Kütahyalıdır. Kütahya alay beyi Rah(i)mi Bey’in oğludur. Babası da kendisi gibi şairdir. İbrahim Çavuş denmesinin sebebi, babasının onu korumak için yanına çavuş olarak almasındandır.

Osmanlı-İran savaşları şair için dönüm noktası olmuştur. Lala Mustafa Paşa, şairden kendisi ile beraber gelmesini ve çıkacağı sefer esnasında olan olayları kaleme almasını ister. Bu isteği geri çevirmeyen şair, Lala Mustafa Paşa’nın yanında kalır.

Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Tebriz Seferine ve Ferhat Paşa’nın Gence Seferine çavuş olarak katılmış olduğu anlaşılan Harimi’nin bundan sonraki hayatı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Rahimizade’nin eserleri ise 1577-1590 tarihleri arası Osmanlı-Safevi ilişkileri açısından ve Kafkasya tarihi için önemli birer kaynak niteliğindedir.³²⁴

Süheylî, Rahimizade’nin ömrünü ilimle sarf ettiği için, onu yüceltmenin her şair için vacip olduğunu dile getirmiştir.

*Rahîmî-zâde ‘nûñ vâcibdür ehl-i nazma ta‘zîmi
Ki ‘ömrin sarf idüpdür [kesb âyîninde erkânuñ] (Kt 15/29)*

(Ehil)

2.3.68. Reyi

Kaynaklarda aynı mahlaslı beş isim bulunmaktadır. Kefe’li Hüseyin Reyi Çelebi 17. yüzyılda yaşamıştır. Yeniçeri olarak görev yapmıştır.

³²⁴ Hasan Dündar. *Rahimizade İbrahim (Harimi) Çavuş’un Gence Fetihnamesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu Ve Kritisasyonu.*

16. yüzyılda ismine rastlanılan Sarı Reyî Çelebi'nin asıl adı Abdüllatif Çelebi'dir. Afyon veya Kütahyalı olduğu kayıtlıdır. Vefat tarihi de kaynaklarda farklılık gösterir.

Asıl adı Mustafa olan Terzizade Mustafa Reyî Efendi diye de tanınan Reyî, 16. yüzyılda yaşamıştır. Şair Ulvî'nin kardeşidir. 1573-74 yılında vefat etmiştir.

Kayıtlı olan iki isim hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. İki isim hakkındaki bilgiler de benzerlik gösterir. 16. yüzyılda yaşadıkları tahmin edilmektedir.³²⁵

Süheylî şiirine taşıdığı ismin ulvî tabiatlı olmasına rağmen himmet göremediğini vurgulamıştır.

*Felekde tab'ı 'ulvî himmeti süflî olan Re'yî
'Aceb evzâ'-ı pâkinden alur mı hisse hullânun (Kt 15/44)*

2.3.69. Rifati

Kaynaklarda aynı isimli yedi şair bulunmaktadır. Bunlar İstanbul Edirne Balıkesir ve Nazilli'de doğmuş şairlerdir. Balıkesir'de doğan Rifati mahlaslı şair hoş sohbet olan, Türkçe ve Farsça şiirleri olan biriydi.

Büyük bilginlerden Sadık Mehmet Efendi'nin oğlu olan diğer Rifati'nin asıl adı Mucib'e göre Abdülhak Mustafa, Rıza'ya göre Abdülhay Mustafa Çelebi'dir. Öğrenim görüp müderris oldu. Leyla ve Mecnun ve Yusuf ve Züleyha mesnevileri yazdı.

İstanbul'da bir paşanın çocuğu olarak dünyaya gelen diğer şairin asıl adı Ali'dir. Şiirinin ve inşasının güzel olduğu söylenir.³²⁶

Süheylî, söz söylemedeki üstünlüğü kabul edilen bir zat olduğunu vurgulamıştır.

³²⁵http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=arama_sonuc&detayli_arama=1&M_AD=reyi&M_ESERLERI=&M DOGUM YERI=&M DOGUM=&M OLUM=&M MESLEK=&M YAZAR=
ET 15 Ağustos 2017.

³²⁶ İpekten, age, s. 389-390.

*Suhende Rif'atî nâmın çıkarmış bir hünerverdür
'Ulüvy-i tab' ile makbûli olmuşdur ahibbânuñ (Kt 15/45)*

2.3.70. Sadi

Şeyh Sadi Şirazi. Lakabı *Muslihü'd-dîn*'dir. Atabek Sad bin Zengi zamanında doğduğu ve babası Atabek'in mülazımlarından olduğu için Sadi'yi mahlas olarak benimsediği söylenir.³²⁷

12. ve 13. asır şairlerinin aksine onun şiirlerindeki kelimeler bilinen, açık kelimelerdir. Onun şiir ve nesrinin en belirgin özelliği akıcı ve sehli mümteni olmasıdır. Gazeli mükemmel bir seviyeye ulaştırmıştır. Divanında aşıkane gazeller çoğunluktadır.

Sadi'nin tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, Türk ve Urdu edebiyatlarıyla batı dünyasında da önemli izler bırakmıştır.³²⁸

*Oldı gül-i ter nazm gülistânına Sa'dî
Hâfız o gülistâna olup bülbül-i gûyâ (K 48/13)*

(Hafız)

2.3.71. Sai

Asıl adı Sai Mutafa Çelebi'dir. İstanbul'da doğan şair Enderun'da yetişti. Nakkaş sanatında yetenekliydi. Mimar Sinan'ın yakın arkadaşı olduğu için onun eserlerindeki süslemelerin Sai'ye ait olduğu düşünülmektedir. Hayatını da nakkaşlıkla idame ettirmekteydi. Yaşamında bazı şairleri hicvettiği bilinmektedir. İstanbul'da yaşamını yitirdi.³²⁹

Süheylî şairin sözlerinin Huda'nın bir lütfu olduğunu ve düşmanlarının hased ettiklerini söylemektedir.

³²⁷ Zavotçu, age, s. 619.

³²⁸ Mustafa Çiçekler. "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*.

³²⁹ Müjgan Cunbur. "Sai", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.

*Sühen dâd-ı Hudâ'dur sa'y ile mümkün degül kesbi
Hased kıldukları bî-hûdedür **Sâ'î**'ye a'dânuñ (Kt 15/24)*

2.3.72. Savti

İstanbul'da doğan Savti'nin asıl adı Ali'dir. Öğrenim görüp mülazım oldu.³³⁰ Yunus Kaplan, 18. yüzyılda yaşamış olan Savti mahlaslı bir şairden de bahseder.³³¹

Süheylî güzel sesinin olduğunu ve mana gülşeninî bülbülü olduğunu söyler.

*Ma'ânî gülşeniniñ bülbül-i ra'nâsıdur **Savtî**
Cihânı sît-i eş'ârı tutar mı cimri cengânuñ (Kt 15/43)*

2.3.73. Selman Saveci

Asıl adı Cemalettin Mehmet olan İranlı şair. M. 1309 yılında Save'de doğdu. Bu nedenle Selman Saveci adıyla tanındı. İlhanlılar devletinde maliye memuru olan babasının yanında özel öğrenim görerek yetişti. Edebi alandaki çalışmaları İlhanlı sultanı Ebu Said Han'ın ilgisini çekti ve onun koruması altına girdi. Daha sonra Bağdat'a gidip orada Celayirli Şeyh Hasan Bozorg'un hizmetinde bulundu. Kendisine saray şairliğinin yanı sıra sonradan sultan olan Üveys'i yetiştirme görevi verildi. 1376 yılında Bağdat'ta öldü. Divan şiirinde şiire yatkınlığı ve yeteneği ile anılan bir şairdir.³³²

*Zahîrûñ olmayıcak kimse dinlemez sözüñi
Gerekse kendüñi nazm-ı sühende **Selmân** it (G 27/6)*

*Rütbe-i nazmuñ Kemâl'e irdi var şimden girü
İy Süheylî nerdübân-ı pâye-i **Selmân**'e bas (G 143/5)*

*İy Süheylî sâñî-i **Selmân** ü mânend-i Zahîr
Şi'r ü inşâda eger kim var dirseñ işte sen (G 259/7)*

³³⁰ İpekten, age, s. 428.

³³¹ Yunus Kaplan. "Savtî", *TEİS*.

³³² Zavotçu, age, s. 639.

Süheylî tarz-ı eş'ârı iletdüñ semt-i Selmân'a
Nevâyî görse nazmuñ eyleye milk-i sühen terkin (G 269/5)

Kemâle kimse bakmaz bir garibem husrevâ rahm it
Zahîr'üm olsa añdurmaz idüm 'âlemde Selmân'ı (K 6/15)

Selmân olalı muhteri'-i tarz-ı kasâ'id
Şevk ile felekde okudu şi'rini şi'râ (K 48/18)

Zahîr ü Enverî Selmân ü Câmî Hâfız u Hâcû
Baña tahsîn ü reşk eylerdi nazmum görseler anlar (K 49/30)

(Kemal, Zahir, Nevayi, Enveri, Cami, Hafız, Hacu)

2.3.74. Sipahi

Yakın tarihlerde yaşamış iki şair vardır. Biri İstanbul, diğeri Bosna doğumludur. İstanbul'da doğan şairin asıl adı Hüseyin'dir. Suyolcu nazırı Hasan Bey'in oğludur. Zeametle uğraştı. Kanuni dönemi şairlerindedir. İyi Farsça bilirdi. Şiirleri mey ve sakiden bahseder. 1605 yılında öldü.

Bosnalı şairin asıl adı da Mustafa'dır. İstanbul'a gelip öğrenim gördü. Divan katibi oldu. Hüsrev ve Hafız Paşa'lara mersiye söyledi. Müretteb divanı vardır. 1651-52'de öldü.³³³

Sipâhî pençe-i 'irfân ile meydâna girmişdür
Elinden niceler mecrûhdur ol şîr-i garrânuñ (Kt 15/34)

2.3.75. Subhi Efendi

Tespit edilen ismin Divan'daki isimle aynı olduğu noktasında kesinlik elde edilememiştir. Tarihin yakın olması sebebiyle asıl adı Mustafa olan Subhi Efendi

³³³ İpekten, age, s. 449.

hakkında bilgi verilmiştir. Sultan II. Bayezid döneminde baş tabib olan Hekim Sinan'ın oğludur. Kadılığa atandı. Sofya, Gelibolu, Kütahya, Diyarbakır ve Galata'da kadılık yaptı. Tekrar Sofya kadılığına tayin edildi. Burada öldü. Şiirleri döneminde tanınmıştır. Divanı vardır. 1549'da öldü.³³⁴

*Sabîhu'l-vechdür **Subhî Efendi** cân-ı 'âlemdir
Safâ-yı kalb ile müştâkıyuz ol mihr-i rahşânuñ (Kt 15/31)*

2.3.76. Şah Derviş

Hakkında bilgi bulunamamıştır.

*N'ola telh eylesem dilden mezâk-ı 'işret ü 'ayşı
Görince 'âşık oldum ben gedâ ol **Şâh Dervîşi** (G 337/1)*

2.3.77. Şahi

Asıl adı Mehmet'tir. İstanbul'da doğdu. Okçuzade Mehmet Paşa'nın oğludur. Şeyhülislam Malulzade'den mülazım oldu. Uzun süre reisülküttaplık yaptı. Sonra tuğrakeş oldu. Mısır'a atandı. I. Ahmet dönemi şairlerindedir. Şiirlerinde ilkin Zeyni mahlasını kullandı. İnşası güçlü ve şiirinin aşırı güzelliği ile dikkat çekti. Döneminin tanınmış şairlerinden biridir.³³⁵

*Bu kullede şâhîn-şikâr bâz idi **Şâhî**
Ol itmîş idi murg-i ma'ânîyi hüveydâ (K 48/20)*

2.3.78. Şakirdi

Kaynaklarda bilgisine rastlanılamıştır. Süheylî Zamirî'yi onunla kıyaslamış, Zamirî'nin cahil olduğunu söylerken Şakirdi'den daha cahil diyerek ikisini de aşağılamıştır.

*Zamîrî şânı **Şâkirdî**'den echelken belâ bu kim
Zamîrinden geçer şâ'ırlık ol nâ-fehm ü iz'ânûñ (Kt 15/39)*

³³⁴ İpekten, age, s. 452.

³³⁵ İpekten, age, s. 462.

(Zamiri)

2.3.79. Şeyhülislam Yahya Efendi

1552 yılında İstanbul'da doğan Yahya Efendi, Şeyhülislam Bayramzade Zekerriyya Efendi'nin büyük oğludur. İlk hocası da babası olmuştur. Eğitimini bitirdikten sonra İlmiye sınıfına girdi. Önce müderrislik sonra kadılık vazifelerine getirilen Yahya Efendi sevilen bir kişilik olmuştur. Kanuni devrinden itibaren I. İbrahim'e kadar sekiz padişahın dönemine şahitlik eden Şeyhülislam, aynı zamanda şairliği ile de kendisini tarihe yazdırmıştır. XV. yüzyılda Necati ile başlayan şehirli Türkçesi XVII. yüzyılda Şeyhülislam Yahya'nın şiirlerinde temsil edilir. Şeyhülislam olmasına karşılık şiirlerinde kullandığı ifadeler sebebiyle eleştirilmiştir. Her şeye rağmen IV. Murat'tan övgü alan şair edebiyat dünyasında da önemli bir yer edinmiştir.

Sultan İbrahim'in yanında yer edinen Cinci Hoca lakaplı Hüseyin Efendi, Yahya Efendi'ye karşı Sultan'ı dolduruşa getirmiş ve Yahya Efendi'nin hakarete uğramasına sebep olmuştur. Gördüğü ağır muameleler Yahya Efendi'yi çok üzmüş, sonunda hastalanarak 1644 yılında vefat etmiştir.³³⁶

Hazret-i Yahyâ Efendi ol ki zât-ı pâkine

Fazl u 'irfân ile olmuş dîn ü devlet tev'emân (K 12/14)

2.3.80. Tabi

Aynı mahlaslı birçok şair mevcuttur. Eserde adı geçen iki Tabi vardır. Bu düşünce, bir beyitte Fünuni ile dünyanın zevkini sürmesi yönüyle ele alınması, diğer beyitte ise mana avcısı olarak ele alınışından ileri gelmektedir. Şiirdeki devrinin bilginlerinden olduğu ifadesinden hareketle ve yaşadığı yıllara göre İstanbul'da doğan devrin ünlü şairi İsmail Tabi Çelebi olduğu düşünülmektedir. Medrese

³³⁶ Tuğba Adalar Kızıldağ. *Şeyhülislam Yahya Divanı'nda 1-252. gazellerde ahenk unsurları (Cinas, İştikak, Kalb)*.

öğreniminden sonra danışmentlik yapan İsmail Tabi Çelebi, İstanbul için bir de Şehrengiz yazmış, 1654 yılında vefat etmiştir.³³⁷

Şikâr-ı murg-ı ma'nâda 'aceb şeh-bâzdur Tab'î

Uçar pervâzını görse başından 'aklı 'ankânuñ (Kt 15/15)

Fünûnî gibi Tab'î şimdi 'asruñ zû-fünûnudur

Elinden nesne kurtulmaz ider zevkini dünyânuñ (Kt 15/36)

(Fünuni)

2.3.81. Ümidi

16. yüzyıl şairlerinden Ümidi hakkında iki yüksek lisans tezi yapılmıştır.³³⁸ Burada verilen bilgiler de Muhammet Selvi Selvi tarafından hazırlanan tezden hareketle verilmiştir.

Asıl adı Ahmet'tir. Tezkireler onun İstanbullu olduğunu belirtmektedir. Ahmet Ümidi'nin hayatı hakkında taranan kaynaklarda geniş ve ayrıntılı bilgilere yer verilmemektedir. Doğum tarihi, ailesi ve yakınları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çocukluk yılları ve nerelerde yaşayıp öğrenim gördüğü de bilinmemektedir. Ahmet Ümidi hakkında bilgi veren kaynaklardaki bilgiler kısıtlı olmasının yanında, verilen bilgiler birbirinden çok farklı değildir.

Aşık Çelebi, tezkiresinde, mahlasının önce Sıdki olduğunu, fakat daha sonra şairin, mahlasını Ümidi olarak değiştirdiğini anlatır. Tezkirelerin belirttiği bir konu da Ümidi'nin kendi döneminde ününü gittikçe artıran büyük şair Baki'yi taklit etmesi; Gelibolulu Ali'ye göre ise Baki'yle çekişmeye tutuşmasıdır.³³⁹

Hasan Çelebi, Ümidi'nin ölümünün H. 946 (M.1539) tarihinde olduğunu belirtir. Halbuki Cinani'nin, Ümidi'nin ölümü üzerine düşürdüğü aşağıdaki tarih

³³⁷ Müjgan Cunbur." Tab'î", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.

³³⁸ Muhammet Selvi Selvi. *Ümidî, hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divânı*. / İbrahim Etem Buyruk. *Ümidî Ahmet Divânı (inceleme-metin-özel adlar dizini)*.

³³⁹ Bu konuda Hasan Kaplan da bir makale yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan Kaplan. "Bâki'yi Yenilemeye Çalışan Bir Şair Ümidî Ve Bâki'ye Nazireleri Ümidî".

beyti de H.979 (M.1571) tarihini göstermektedir. Ümidi'nin 1566'da tahta geçen II. Selim'e cülusiye yazması, Cinani'nin belirttiği tarihin doğru olduğunu gösterir.

*Gerçi ki mü'ahhar idi bunlardan Ümîdî
Olmışdı velî tarz-i kasâ'idde tüvânâ (K 48/42)*

2.3.82. Vücudi

Mir Vücudi. Şiirin başlığından anlaşıldığına göre Bayramiler tekkesi şeyhidir. Halep'in Canpulatzade mahallesinde münafıklık sergilemesi üzerine kaleme alınmıştır. Hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir. Kaynaklarda aynı mahlaslı şairler mevcutsa da Süheyli'nin kaydettiği isimle ortak yönleri tespit edilemiştir. Eldeki bilgi de yine Süheyli'ye aittir. Süheyli Vücudi'yi ağır hakaretlerle anmıştır.

*İy Hak rasûlinüñ hulefâsını sevmiyen
Siddîk-ı hakk u duhter-i pâkine ta'n iden
Dergâh-ı Hak'da Râfîzî'den bel Yezîd'den
Yigdiür cehûd ü kâfir eşeddür o cümleden
Izlâl iden Nusayrî'yi kankı Yahûdî'dür
Didi bu yolda râh-nümâmuz **Vücûdî'dür** (Msd 8/4)*

(Rafizi, Yezit)

2.3.83. Yahya Efendi (Bkz. Şeyhülislam Yahya Efendi)

2.3.84. Zahir (Bkz. Zahirüddin Faryabi)

2.3.85. Zahirüddin Faryabi (Zahir)

İranlı kaside şairi. Bugünkü Devletabad'da (Faryab) doğdu. “Sadrü'l-hükemâ” ve “Melikü'l-keâm” unvanları ile tanınmış, şiirlerinde genellikle Zahir mahlasını kullanmıştır.

Altı yıl boyunca Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve astronomi öğrenimi gördüğü Nişabur'da ilk şiirlerini yazdı. Nizami Gencevi, Hakani Şirvani,

Cemaleddin Isfahani, Evhadüddini Enveri, Mücirüddini Beylekani, Esirüddini Ahsikes ve Felek Şirvani gibi ünlü şairlerin çağdaşı olan Zahir, hiciv şiirleriyle tanınan Reşidi Semerkandi'nin de talebesidir. Birçok kaynakta Zahir'in şiirlerinin güzelliğinden söz edilir ve şiirdeki mahareti övülür. Onun asıl edebi gücü ve sanatı kasidelerinde görülür. Kasidelerinde aşırı derecede mübalağaya, yeni mazmun ve manalara sıkça yer vermiştir. Bu husus özellikle Doğan Şah'ın emri üzerine yazdığı “gevher” redifli kasidesinde açıkça görülür.

Gazelleri Sadi Şirazi'nin yazdıkları kadar güzel değilse de başta Sadi olmak üzere Hafız Şirazi ve Molla Cami gibi şairler tarafından taklit edilmiştir. Nitekim şiirleri hakkında bir atasözü haline gelen, “Eğer Zahîr'in divanını bulursan Kâbe'de bile olsa onu çal” sözü onun şiirlerine olan rağbeti gösterir.³⁴⁰

İy Süheylî sâñî-i Selmân ü mânend-i Zahîr

Şi'r ü inşâda eger kim var dirseñ işte sen (G 259/7)

Zahîrûñ olmayıcak kimse diñlemez sözüñi

Gerekse kendüñi nazm-ı sühende Selmân it (G 27/6)

(Selman)

2.3.86. Zamiri

Kaynaklarda bu mahlası kullanan altı şair mevcuttur. İki şair 15, iki şair 17, bir şair 16 ve bir diğer şair de 18. asırda yaşamıştır. 16. asırda yaşayan Zamiri Bağdat'ta doğdu. Hayatı hakkında eldeki bilgiler sınırlıdır. Zamiri hakkında bilgi veren tek tezkire Ahdi'nin Gülşeni Şuara'sıdır. Aslen Akkoyunlulardan olan Zamiri, uzun bir süre Halep'te yaşadı. Kendi isteğiyle seyahatlere çıktı. Bazı tarikat büyükleri ve marifet sahiplerine hizmet etti. Kendini yetiştirerek her türlü ilimde bilgi sahibi oldu. Kendini tarikata vererek uzlete çekildi. Ölüm tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Ahdi'nin, şairin ölümüyle ilgili Gülşeni

³⁴⁰ Mehmet Atalat. “Zahîr-i Faryâbî”, *DİA*.

Şuara'da bilgi vermemesinden hareketle, Zamiri'nin tezkirenin yazıldığı yıl olan 971/1563'te hayatta olduğu düşünülebilir.³⁴¹

*Zamîrî şâni Şâkirdî'den echelken belâ bu kim
Zamîrinden geçer şâ'irlik ol nâ-fehm ü iz'ânuñ (Kt 15/39)*

(Şakirdi)

2.3.87. Zuhuri

İstanbul'da doğan şairin asıl adının Mehmet olduğu bilinmektedir. Karaçelebizade namıyla meşhurdur. Halep, Mısır Şam gibi yerlerde kadılık vazifesini yerini getirmiştir. Azledilse de tekrar aynı göreve getirilmiştir. İstanbul'da yaşamını yitirmiştir.³⁴²

Süheylî Zuhurî'nin irfan erbabının Zahirüddin Faryabi gibi kamilidir diyerek onu yüceltmıştır.

*Zuhûrî kâmil-i 'asr olduğu gündün de ezhardur
Zahîr'idür kemâl-i fazl ile erbâb-ı 'irfânuñ (Kt 15/11)*

2.4. SANATKAR KİŞİLİKLER

2.4.1. Mani (Nakkaşçin)

Çinli ünlü bir nakkaş ve ressam olarak bilinmekle birlikte nereli olduğu, nerede doğup büyüdüğü hakkındaki bilgiler birbirinden farklıdır. Sasaniyan Sülalesi hükümdarlarından Behram Şapur zamanında İran'a geldiği, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık karışımı bir din olan Maniheizm'in kurucusu olduğu yolunda söylentiler vardır. *Erjeng* adlı resimlerden oluşan eseri ile ünlenip resimdeki yeteneğini kullanarak peygamberlik iddiasında bulunan bir kişilik olduğu rivayet edilir.

³⁴¹ Yunus Kaplan. "Zamiri", *TEİS*.

³⁴² Niyazi Ünver. "Zuhuri", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.

İnancından ödün vermemesi üzerine Behram Şapur tarafından derisi yüzölüp öldürülmüş ve içinde saman doldurularak yok edilmiştir.³⁴³

16. yüzyılda yaşamış olan aynı mahlaslı bir şair de mevcuttur. Asıl adı Mehmet'tir. Babası Çalık Ali sanıyla tanındı. Malulzade'den mülazım ve müderris oldu. Güzel şiirleri vardı.³⁴⁴ Aşağıdaki beytte de görüleceği üzere “nakş” ifadesinden bu şairle bağlantılı isim olmadığı, ressamlıkla tanınan Mani olduğu kanaatine varıldığı için Sanatkar Kişilikler kategorisinde kendisine yer verilmiştir.

*Yazaldan sebz hatlarla düşüpdür nakşî Mânî'nüñ
'Aceb mi tâli 'i düşse beyâz ol rind-i şeydânuñ (Kt 15/25)*

2.4.2. Nakkaşîcin (Bkz. Mani)

2.5. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

2.5.1. Mevlana (Mollayı Rum)

Asıl adı *Muhammed bin el-Hasan el-Belhi* olan Mevlana Celaleddin'in doğum tarihi H.604/M.1207'dir. Bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde, Özbekistan sınırına yakın bir yerde bulunan Belh şehrinde doğdu.³⁴⁵

Babası Bahaeddin Veled, Belh'in bilginlerindendi. Mevlana, ilk eğitimini ondan aldı. Ailesiyle Anadolu'ya göç etti. Kendisinden sonra dahi gelenleri etkiledi. Konya'da tanıştığı Şemsi Tebrizi'den sonra fikri hayatı değişti. Hakkında birçok kitap ve yazı yazılan Mevlana bugün dahi milyonlar tarafından kabri ziyaret edilen, birçok kişiyi etkileyen bir kişiliktir. Farsça kaleme aldığı büyük eseri, Mesnevi'dir.

*İy mihr-i cebînüñden envâr-ı Hüdâ peydâ
Âyîne-i ruhsâruñ 'âlemlere nûr-efzâ
Kıl saykal-ı mihrüñle mir'ât-ı dili iclâ
Ol şâhid-i ma'nâyı tâ ola gözüm binâ
Maksûdumu kılmaga hâsıl benüm ol Mevlâ*

³⁴³ Zavotçu, age, s. 469.

³⁴⁴ İpekten, age, s. 276.

³⁴⁵ Zavotçu, age, s. 489.

*Bir himmete kalmışdur yâ **Hazret-i Mevlânâ** (Msd 1/1-2-3-4-5)*

*Şâhbâz-ı evc-i istignâ olur dervîş olan
Târik-i dünyâ vü mâ-fihâ olur dervîş olan
Sâlik-i âyîn-i **Mevlânâ** olur dervîş olan
Her cihetden el çeküp yek-tâ olur dervîş olan
Hâsılı ehl-i dile cevr-i felek eksük degül
Kanda baksañ bir dede bir dünbelek eksük degül (Tsd 1/3)*

*Yüz urduk âsitân-ı pâk-i **Mevlânâ** 'ya teslîmüz
O dergâh-ı sa'âdet-bahşa bir kemter gedâ olduk (G 161/6)*

*Çekmesem tañ mîdur endûh ü gamın dünyânuñ
Bende-i kemteriyin **hazret-i Mevlânâ** 'nuñ (G 183/1)*

*İy Süheylî n'ola baş egmez isem agyâre
Çâker-i muhlisiyem **hazret-i Mevlânâ** 'nuñ (G 183/6)*

*N'ola dehr içre disem gün gibi rûşen-râyem
Bende-i hâk-i der-i **hazret-i Mevlânâ**yem (G 211/1)*

*Bu sa'âdet baña yitmez mi Süheylî cândan
Bende-i hâk-i der-i **hazret-i Mevlânâ**yem (G 211/6)*

*Dutdı dünyâyı ser-â-ser bir bölük şeyyâd-ı şûm
Hırka vü tâc ile sûret ugrısı kaldı hüçûm
Celb ü cerrâr oldu mahsal şimdi âyîn ü rüsûm
Bu mîdur andan tarîk-ı **Hazret-i Mollâ-yı Rûm**
Hâsılı ehl-i dile cevr-i felek eksük degül
Kanda baksañ bir dede bir dünbelek eksük degül (Tsd 1/2)*

Mâ-sivâdan geçmedi hergiz dilâ nefsi zalûm

Olmayınca mazher-i hâk-i der-i Mollâ-yı Rûm (G 219/1)

İy Süheylî cân ile cezb itdi kul idiüp beni

Hâk-i dergâh-ı cenâb-ı hazret-i Mollâ-yı Rûm (G 219/6)

2.5.2. Mollayı Rum (Bkz. Mevlana)

2.5.3. Şeyh Sanan

Yemen'in merkezi olan Sana şehri ile Şam civarında büyük bir köy olan Sanan'a nisbeten Sanan veya Sanani olarak anılmaktadır. Her ikisinden de birçok alim, faziletli kişiler yetişmiştir.³⁴⁶

Adı Abdürrezzak olan bu kişinin hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Gazali'nin *Tuhfetü'l-Müluk* ve Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserlerinde hikayesi anlatılır. Türk edebiyatında hikayeyi, Gülşehri ve Ali Şir Nevai gibi şairler ele almıştır. Efsaneye göre Şeyh Sanan, Mekke'de 700 veya 400 müridi olan, zühd ve takva sahibi bir şeyhtir. Bir gece rüyasında bir Hıristiyan kızı görüp aşık olur. Kızı bulmak için müritleriyle birlikte Rum diyarına sefere çıkar. Kız, Rum kayserinin kızıdır ve Şeyh'le evlenmek için bazı şartlar ileri sürer. Bunlar şeyhin kilisede ibadet etmesi, Kuranı Kerim'i yakması ve şarap içip zünnar bağlaması, domuz gütmesi vb.dir. Şeyh hepsini yerine getirir. Ancak kız hala kendisine varmak istememektedir. Bunun üzerine tevbe eden Şeyh Sanan Rum diyarından ayrılır. Şeyh gittikten sonra kız imana gelir ve şeyhi bulmak için peşine düşer. Onu çölde bulur ve huzurunda can verir. Kızı oraya defneden Şeyh Sanan, Mekke'ye döner. Kabe'yi tavaf edip Allah'a yalvarır. Duası kabul olunup o da sevgilisinin ardından can verir.

Bu hikayenin ince noktaları da vardır. Mesela Şeyh Sanan önce rüyasında puta taptığını görerek yola çıkar ve Rum'a gelince kıza aşık olur. Müritleri onun Hıristiyan olduğunu görünce Mekke'ye dönüp Allah'a yalvarmaya başlarlar. Bu yakarışlar sonucu Şeyh Sanan tevbe eder.³⁴⁷ Ayrıca onun bir şeyh oluşu da başka bir ince noktadır. Sıkıntılarının derecesini birkaç kat daha arttırır. Kimsenin lafına

³⁴⁶ Onay, age, s. 394.

³⁴⁷ Pala, age, s. 430.

bakmaz. Aşkî uğruna her türlü badireyi kabul eder ve şartları yerine getirir. Bu bakımdan da Şeyh Sanan, divan şiirinde aşkî uğruna bütün çile ve ızdırapları göz önüne alarak, bu yolda kendini fedadan çekinmeyen bir şahsiyet olarak zikredilir.³⁴⁸

Süheylî hânkâh-ı 'ışkuñ olmuş Şeyh San'ân' ı

Virüp dil zülfüñüñ zünnârına îmândan çıkmış (G 140/5)

2.5.4. Üveys (Bkz. Veysel Karani)

2.5.5. Veysel Karani (Üveys)

Üveys ya da Üveysül Karani. Yemen'in Karen köyündendir. Bu nisbetle Karani olarak anılagelmiştir. Sahabeleri görenlerin (tabiîn) büyüklerindedir. Peygamberimizin zamanında yaşamış olmasına rağmen O'nu görememiştir. Peygamberimizi (s.a.v) görmeden Müslüman olmuştur.³⁴⁹

Yaşlı annesine bakarak iyi ahlaklı olduğunu gösteren, Hz. Peygamber'e yakınlık ve sevgi duyan ve her anını zikir ve ibadetle geçiren bir kişidir. Peygamberimizi (s.a.v.) görmeyi çok istemiştir. O'nu ziyaret etmiş fakat O'nu bulamamıştır. Annesinin sözünü dinleyerek hemen geri dönmüştür. Peygamberimiz (s.a.v.) O'ndan övgüyle bahsetmiş hatta Hz. Ömer'e onu gördüğü zaman ondan dua almasını söylemiştir. Bunun yanında kendi hırkasını da ona göndermiştir. O hırka bugün İstanbul Hırkai Şerif Cami'nde Ramazan ayında ziyarete açılmaktadır. Veysel Karani, Peygamberimizi görmeden sevmesi ve yollara düşmesiyle meşhurdur.³⁵⁰

Dîde-i insâf ile nazm-ı Süheylî ye bak

Şâd ola dirseñ eger rûh-ı Üveys-i Karan (K 5/56)

Âsaf-ı şâh-ı cihân ya'ni Süleymân Paşa

Ka'be-i kûyınıñ üftâdesi Veysü'l-Karanî (K 41/16)

³⁴⁸ Tökel, age, s. 326.

³⁴⁹ Pala, age, s. 474.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Necdet Tosun. "Veysel Karani", *DİA*.

(Süleyman Paşa)

2.6. BİLGİN KİŞİLİKLER

2.6.1. Aristo / Risto

İslam düşüncesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofu. Trakya'daki Stageira'da doğmuş. Bir hekim ailesinden gelen babası Nikoakhos, Makedonya Kralı II. Filip'in babası II. Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dostuymuş. M.Ö. 367 yılında eğitim için Atina'ya gidip Eflatun'un Akademisine girmiş. Burada 20 yıl kadar süren eğitimi sırasında önce Eflatun'un en seçkin öğrencisi, sonra da onun düşünce sistemini eleştiren başarılı bir rakibi olmuş.

Makedonya Kralı Filip Aristo'yu, oğlu İskender'i yetiştirmek üzere sarayına davet etmiş. Sekiz yıl süren bu eğitim, daha sonra Aristo'nun cihan imparatorunu yetiştiren üstat sıfatıyla anılıp büyük bir üne kavuşmasını sağlamış. Kral İskender Asya seferine çıkınca Aristo Atina'ya gidip kendi okulunu kurmuş. Yakalandığı mide hastalığından kurtulamayarak altmış iki yaşında ölmüş.

Aristo divan şiir ve nesrinde aklın temsilcisi bir kişilik olarak anılır. Divan şairi kahramanının (memduhunu) zeka ve bilgisini bazen Aristo'nun zeka ve bilgisi ile karşılaştırır. Bu karşılaştırmada -diğer mukayeselerde olduğu gibi- kahramanının zeka ve bilgisi yanında Aristo'nun akıl ve zekası etkisiz, sönük kalır.³⁵¹

Aristo nutka kâdir olmayup mebhût olup kaldı

Lebüñ bahsinde Kânûn u Şifâ'dan bir cevâb açdum (G 213/5)

2.6.2. Bu Ali Sina (Bkz. Ebu Ali Sina)

2.6.3. Calinus/Calinos

Gerçek adı Galenos'tur fakat İslam dünyasında Calinus adıyla bilinirdi. Eski Grekler'in en büyüml alimlerinden biriydi. Bergama'da doğmuştur. Tıp bilgisinin Felsefe ile eşit değerde olduğunu, sadece görünenle değil, hisle de ilgili olduğunu ve

³⁵¹ Zavotçu, age, s. 75.

tıp bilgisinin Allah tarafından ilham edildiğini savunmuştur. Eserlerinin çoğunluğu kayıptır. Yazdığı eserler Arapça'ya çevrilerek İslam aleminde de beğeni toplamış ve birçok kişiyi etkilemiştir.³⁵² Klasik şiirde de aynı etkiyi göstermiş, müelliflerce beytlere taşınmıştır.

Haste-hâl idi ezel şimdi şifâ bulmuşdur
Dehre re 'yüñ olalı hikmet ile Câlînûs (K 27/16)

2.6.4. Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina)

Orta çağ tıp biliminin önde gelen temsilcisi ve İslam dünyasının büyük düşünürü. M. 370 yılı sularında Buhara yakınındaki bir köyde dünyaya geldi. Hakkında bilinenler öğrencisi Cüzcani'ye yazdırdığı yaşam öyküsü ve Cüzcani'nin verdiği ek bilgilere dayanır. Bu bilgilere göre aslen Belhli olan babası Abdullah, Samani Hükümdarı Nuh bin Mansur döneminde başkent Buhara'ya yerleşmiş, evi felsefe, geometri ve Hint matematiği ile ilgili konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşmüştü. Kendisini bu tartışmaların içinde bulan İbni Sina erken denilebilecek bir çağda felsefi konularla tanıştı. İbni Sina olağanüstü bir zekaya sahip olduğu için küçük yaşta dikkatleri üstünde topladı önce Kuran'ı ezberledi. Dil, edebiyat, akaid ve fıkıh öğrenimi gördü. Dini bilimler alanında çok yoğun bir okuma sürecinden geçip ileri bir düzeye ulaşan İbni Sina babasından geometri, aritmetik ve felsefe konularında ilk bilgileri aldı. Sonra babasının isteği ile Mahmud el Messah'tan Hint aritmetiği okudu. İbni Sina astronomide de oldukça ileri bir düzeye geldi. İbni Sina'nın tıp hocaları arasında saray hekimleri de anılmaktadır.

İbni Sina divan şiir ve nesrinde matematik, felsefe ve tıp alanındaki bilgi ve becerisi ile anılır.³⁵³

Feyzî-i hakîm ol şeref-i cem '-i efâzıl
Bahs eylese mülzim ola sad Bû 'Alî Sînâ (K 48/47)

İnkâr ider elbetde mukarrer yine hâsid

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: İhan Kutluer. "Câlînûs", *DİA*.

³⁵³ Zavotçu, age, s. 367.

Fazl ile olursañ da eger Bû 'Alî Sînâ (K 48/87)

2.6.5. Lokman

Divan şiirinde hikmetin sembolü olarak geçen şahsiyetlerden birisidir. Peygamber veya veli olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Kuran'ın otuz birinci suresi onun adını taşır. Bu suredeki bir ayette kendisine hikmetin verildiğinin söylenmesi, Lokman'ın hikmet sembolü bir şahsiyet olarak anılmasına vesile olmuştur.

Lokman'ın kim olduğu, hangi devirde ne kadar yıl süresince yaşadığı, hangi milletten olduğu ve sahip olduğu hikmetin ne olduğu hususlarında pek çok soru işareti söz konusudur.

Lokman hakkında bitkilerin dilini bildiği, hangi otun hangi hastalığa iyi geldiğiyle ilgili derin bir ilminin bulunduğu, ölümsüzlük otunu aradığı, bulmasına rağmen bir yılanın gelerek bu otu kapıp gittiği veya rüzgarın ölümsüzlüğü barındıran ilacı ırmağa attığı şeklinde bilgiler vardır. Doğuda hem hikmetin hem de tıbbın ustası olarak kabul edilir.

Lokman, Divan şiirinde hikmet sembolü şahsiyetlerden birisidir. Tıp sahasındaki mahirliği sebebiyle sık sık kendisinden bahsedilmiş fakat onun ancak beden sıkıntılarına şifa bulabileceği, aşktan kaynaklanan sıkıntılara hiçbir şey yapamayacağı söylenmiştir.³⁵⁴ Türkülere dahi aynı yönüyle konu edinilmiştir. Bundan maksat müellifin derdinin (aşkının) tıpta en uzman kişi olan Lokman tarafından dahi çöçülemeyecek kadar çok olduğunu ancak sevgili tarafından derman bulunacağını vurgulamaktır.

Marîz-ı derd-i 'işkuñ sor devâsın la 'l-i dilberden

Dimişler iy Süheylî hikmeti Lokmân 'uñ ağzından (G. 233/5)

³⁵⁴ Tökel, age, s. 335-336.

SONUÇ

İnsan, yaptıklarıyla, sosyalliğiyle toplumun çekirdeği konumundadır. Ailede anne, baba, çocuk; dışarıda arkadaş, meslek erbabı; idarede yönetici, yardımcı; savaşta asker, komutan. Hülasa medeniyeti medeniyet yapan varlık. Bu açıdan bakıldığında yalnızca kendi ömrünü yaşayan bir canlı değil, sürekli dönen bir çarkın parçasıdır. Hangi parçalarla birlikte döndüğüne, kimlerle temas ettiğine bakılarak bağlı bulunduğu mekanizmaya, yani topluma ayna tutulabilir. Bu amaçla eldeki çalışmada, Süheyli mahlasıyla meşhur bir şairin Divan'ı üzerinden Klasik edebiyatımızda “insan” teması ile hareket edilmiş, tiplerin ve döneminden önce ve dönemde bilinen dini, tarihi, edebi, sanatkar, mutasavvıf, bilgin kişiliklerin metindeki tespiti yapılmıştır. Elde edilen verilere göre Süheyli Divanı'nda toplam üç yüz on iki insan ve insana gönderme yapan kavram tespit edilmiştir. Bunlardan doksan üç kavram tip; iki yüz on dokuz kavram kişilik karşılığıdır. Ayrıntılı döküm ise tablolar yardımıyla kaydedilmiştir. Süheyli'nin döneminin gerisinde kalan bir isim olmasına rağmen kültür birikiminin çağdaşı şairler kadar iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İran mitolojisinin yanında Yunan mitolojisine de hakim olduğu görülmektedir. Mitolojik ve efsanevi kahramanlarla zihin dünyasını tanıtan şair, Cafer Paşa, Hasibi Hüseyin Efendi, Osman Paşa (Özdemiroğlu) gibi döneminin siyasi isimlerini zikrederek gerçek dünyası hakkında da ipuçları vermiştir. Onlara yazdığı kasidelerle yakınlık kurduğu ya da kurmak istediği şahsiyetlerin çerçevesini çizmiştir.

Fatıma ismindeki kızlarının ölümü üzerine yazdığı mısralarla kızlarının varlığı ve müellifin kendisinden önce dünyadan ayrıldığı bilgisine yine kendi Divan'ından ulaşılmıştır.

Çalışmanın ilgili kısmında da verildiği üzere müellifin İstanbul'daki şiir ve şairler ortamını özlemle andığı, İstanbul'daki şiir ortamında hangi şairlerle tanıştığı, onları hangi özellikleri ile tanıdığı ulaşılan bir başka sonuçtur. Türk şairlerin yanında İran kökenli şairlerin isimlerinin geçmesi, şiir ortamının çok kültürlü olmasını da

göstermektedir. Süheyli ve diğer şairler yalnızca birbirlerinin eserlerini okuyarak birbirlerinden haberdar olmamışlar, bir araya gelerek de çevrelerini ve kendilerinden sonra gelenleri etkilemişlerdir.

Bilimsel gelişmeler zamanın astronomi bilgilerinin hatalarını ispat etse de müelliflerin bir bayrak yarışı misali geleneği taşıdıkları görülmektedir. Isı ve ışık kaynağı güneş, bir yıldızdan sultanlığa taşınmış, astroloji ile harmanlanan astronomi, yıldızları efsanevi kahramanlara dönüştürmüştür. Süheyli'nin de bu anlayışı devam ettirerek döneminin felsefesine göre hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Günümüzde bulmaca sayfalarında rastlanılan *pasban(ases)*, tarih sayfalarından günümüze ulaşmayı başarmış *müneccim, cellat, saki, saka, rakkas* gibi meslek erbaplarının yanında *hakkak* ve *mutrib* gibi unutulmuş meslek üstadları da yine bu çalışma sonucunda hatırlatılmıştır.

Tip, her dönemde farklı bir kılıkla kendini gösteren ve halen tam olarak bir çerçevesi çizilememiş bir malzemedir. Eldeki çalışmada da bu sınırsızlık, daha doğrusu sınırların esnekliği sebebiyle eleştiriye açık kısımların olmadığını söylemek sonucu eksik bırakmak olacaktır. Her ne kadar bir başlık altına toplanmışsa da, tartışmaya açık kısımların -ne yazık ki- mevcudiyeti ortadan kaldırılamamıştır. Bu sebeptendir ki, “Diğer Tipler” başlığı açılmış, bir nebze de olsa bu sorun çözülmeye gayret edilmiştir. Fakat bunun geçici bir çözüm olduğu kabul edilmektedir. Bu eksiklere rağmen ortaya konan tüm gayretler ve uygulamalar, gelecekteki çalışmalara bir ışık tutmak, yolun tamamlanması için bir kaldırım taşı koymak amacına yöneliktir.

Tipler konusundaki belirsiz kısımlar, bu konuda yapılacak özel çalışmalarla giderilebilir. Aynı durum kişilikler konusunu da kapsar. Zira bu çalışma başlı başına bir tip ya da kişilik çalışması değildir. Konunun büyüteç altına alınması ile akılda kalan sorular cevaplanabilir ve muğlak kısımlar berraklaşabilir.

Tipler başlığında listeye dahil edilmeyen “küme tipleri”, yeni çalışmalar için uygun bir konu olarak düşünülebilir. Örneğin “Ricalül Gayb” belirli bir tipi değil, benzer karakter ve vasıftaki bir gurubu ifade eder. Göz ardı etmemek adına,

hatırlatıcı bir not olması amaçlanarak yine de listeye dahil edilmiştir. Aynı durumdaki örnekler çoğaltılabilir. Benzer bir çalışmada malzeme olabilmesi ya da müstakil bir çalışma konusu yapılabilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin. (1995). *Nef'i Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*, AÜ, Erzurum, FEF Yayınları.
- AKKUŞ, Metin. (2000). *Divan Şiirinde İnsan I- Dini Kişilikler*, AÜ, Erzurum, FEF Yayınları.
- AKKUŞ, Metin. (2007). "Klasik Edebiyatta Tipler", Editör: Talat Sait Halman vd., *Türk Edebiyatı Tarihi (2. Baskı)*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, c. 2.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı. (2015). "Beyazi, Mehmed Bey", *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6659> ET 24.11.2017.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı. (2015). "Hilâlî", *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7350> ET 01 Ağustos 2017.
- AKŞİT, Ali. (1992). *Azmizade Mustafa Haleti Divanı II (metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ALICI, Lütfi. (1992). *Azmizade Mustafa Haleti Divanı (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ARSLAN, Mustafa. (2007). *Muhyi, Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ARSLAN, Mürüvvet. (2009). *Sipâhizâde Ahmed'in Gazavat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre isimli eseri(değerlendirme-transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ATALAT, Mehmet. (2013). "Zahîr-i Faryâbî", *DİA*, c. 44, s. 87-88, İstanbul: TDVY.
- ATALAY, Veli. (2017). *Vechî Divânı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ATAR, Fahrettin. (1991). "Arif", *DİA*, c. 3, s. 360-361, İstanbul: TDVY.
- AYCAN, İrfan. (2004) "Mervan", *DİA*, c. 29, s. 225-227, İstanbul: TDVY.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin. (2016). "Klasik Türk Edebiyatında Hz. Meryem"
<http://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/284/275#.WhM8MIV1IU> ET 20.11.2017.
- AYDIN, Hüseyin. (1996). "Filozof", *DİA*, c. 13, s. 107-109, İstanbul: TDVY.
- BARDAKOĞLU, Ali. (1995). "Eşkîya", *DİA*, c. 11, s. 463-466, İstanbul: TDVY.

- BOSTAN, İdris. (2013). “Yemen”, *DİA*, c. 43, s. 406-412, İstanbul: TDVY.
- BOZKURT, Nahide. (2004). “Me'mun”, *DİA*, c. 29, s. 101-104, İstanbul: TDVY.
- BULAN, Ayşe. (1993). *Haşimi Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanının Tenkidli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- BOLAY, Süleyman Hayri. (1988). “Adem”, *DİA*, c. 1, s. 358-363, İstanbul: TDVY.
- BOZKURT, Nebi. (2009). “Sarraflık”, *DİA*, c. 36, s. 162-163, İstanbul: TDVY.
- BUYRUK, İbrahim Etem. (2009). *Ümîdî Ahmet Dîvânı (inceleme-metin-özel adlar dizini)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- CANAN, İbrahim. (1995). “Enes b. Malik”, *DİA*, c. 11, s. 234-235, İstanbul: TDVY.
- CANIM, Rıdvan. (2004). “İlmi”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 5, s. 172, Ankara: AYK, Atatürk Kültür Merkezi.
- CEYHAN, Semih. (2013). “Zühd”, *DİA*, c. 44, s. 530-533, İstanbul: TDVY.
- CUNBUR, Müjgan. (2004). “İlahi”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 5, s.162, Ankara: AYK, Atatürk Kültür Merkezi.
- CUNBUR, Müjgan. (2007). “Sai”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 7, s. 443-443.
- ÇALKA, Mehmet Sait. (2014). “Tür Ve Tarz Çeşitliliği Açısından Zengin Bir Divan: Süheylî Dîvânî”, *Turkish Studies*, 9/3. S. 423-450. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/648439357_25%C3%87alkaMehmetSait-edb-423-450.pdf ET 13 Eylül 2017.
- a)ÇALKA, Mehmet Sait. (2017). “Bir Şairnâme Örneği Olarak Süheylî'nin Gülşen-i Şuarâ Adlı Kasidesi Ve Bu Kasidede Yer Alan Türk, Arap Ve Fars Şairleri» *SUTAD*, Güz, 273-301. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/391555>
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (1991). “Bâkî”, *DİA*, c. 4, s. 537-540, İstanbul: TDVY.
- ÇELEBİ, İlyas. (1998). “Hızır”, *DİA*, c. 17. s. 409-411.
- ÇETİNKAYA, Ülkü. (2014). “Âzerî”, *TEİS*. <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1937> ET 14 Ağustos 2017
- ÇİÇEK, Kemal. (2007). “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *DİA*, c. 33, s. 471-473, İstanbul: TDVY.
- ÇİÇEKLER, Mustafa. (2008). “Sa'dî-i Şîrâzî”, *DİA*, c. 35, s. 405-407, İstanbul: TDVY.

- DEVELLİOĞLU, Ferit. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (25. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Ahmet. (2014). “Bezmî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3867> ET 14 Ağustos 2017.
- DURMUŞ, İsmail. (2003) “Leyla ve Mecnun”, *DİA*, c. 27, s. 159-160, İstanbul: TDVY.
- DÜNDAR, Hasan. (2006). *Rahimizade İbrahim (Harimi) Çavuş'un Gence Fetihnamesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu Ve Kritizasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- EKE, Nagehan U. (2014). “Vahyizade”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1673> ET 11.09.2017.
- EMECEN, Feridun. (2003). “Mehmed III”, *DİA*, c. 28, s. 407-413, İstanbul: TDVY.
- ERKAN, Mustafa. (1999). “Hüsrev ve Şirin”, *DİA*, c. 19, s. 53-55, İstanbul: TDVY.
- EROĞLU, Süleyman. (2013). “Âsafî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=174> ET 01 Ağustos 2017.
- FAYDA, Mustafa. (1989). “Ahmed I”, *DİA*, c. 2, s. 29-30.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. (1989). “Ali”, *DİA*, c. 2, s. 371-374.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. (1997). “Hasan”, *DİA*, c. 16, s. 282-285, İstanbul: TDVY.
- GÜLHAN, Abdülkerim. (1996). *Hakânî Mehmed Bey: Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GÜNDÜZ, Şinasi. (2010). “Şit”, *DİA*, c. 39, s. 214-215, İstanbul: TDVY.
- GÜNEŞ, Deva. (2011). *Misâlî Divânı: İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- GÜRBÜZ, İncinur Atik. (2014). “Hüsrev”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1782> ET 28.10.2017.
- GÜZEL, Bilal. (2014). “Ahmed Nümâyî Efendi”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5435> ET 04 Ağustos 2017.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1993). “Cerrah Mehmet Paşa”, *DİA*, c. 7, s. 415, İstanbul: TDVY.

- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1994). “Dellal”, *DİA*, c. 9, s. 145-146, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (1991). “Âsaf”, *DİA*, c3, s. 455, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (1992). “Belam b. Baura”, *DİA*, c. 5, s. 389-390, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (1995). “Elyesa”, *DİA*, c. 11, s. 69-70, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (1997). “Havvâ”, *DİA*, c 16, s. 542-545, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2000). “İbrahim”, *DİA*, c. 21, s. 266-272, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2000). “İlyas”, *DİA*, c. 22, s. 160-162, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2000). “İshak”, *DİA*, c. 22, s. 519-521, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2000). “İmran”, *DİA*, c. 22, s. 232, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2004). “Meryem”, *DİA*, c. 29, s. 236-242, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2013). “Yakub”, *DİA*, c. 43, s. 274-276, İstanbul: TDVY.
- HARMAN, Ömer Faruk. (2013). “Zülkifl”, *DİA*, c.44, s. 569-570, İstanbul: TDVY.
- HARMANCI, M. Esat. (2007). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethuda*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İLGÜREL, Mücteba. (1993). “Celali İsyanları”, *DİA*, c. 7, s. 252-257, İstanbul: TDVY.
- İNALCIK, Halil. (1999). “Hüsrev Paşa”, *DİA*, c. 19, s. 37-40, İstanbul: TDVY.
- İNALCIK, Halil. (2003). “Mehmed II”, *DİA*, c. 28, s. 395-407, İstanbul: TDVY.
- İNALCIK, Halil. (2007). “Padişa”, *DİA*, c. 34, s. 140-143, İstanbul: TDVY.
- İNCİNUR, Atik Gürbüz. (2014). “Hüsrev”, *TEİS*,
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1782> ET 28.10.2017.
- İPEKTEN, Haluk. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet. (1994). “Derviş Mehmet Paşa”, *DİA*, c. 9, s. 193-194, İstanbul: TDVY.
- İŞBİLİR, Ömer. (2006). “Nasuh Paşa”, *DİA*, c. 32, s. 426-428, İstanbul: TDVY.

- KABAKLI, Ahmet. (2004). *Alî Şîr Nevâî*, Türk Edebiyatı, 12. Baskı İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- KANAR, Mehmet. (2007). “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*, c. 33, s. 183-185, İstanbul: TDVY.
- KAPLAN, Hasan. (2015). *Bâkî’yi Yenilemeye Çalışan Bir Şair Ümîdî Ve Bâkî’ye Nazireleri Ümîdî*, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, c. 8, sayı 38. [http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi38pdf/1dil edebiyat/kaplan hasan .pdf](http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi38pdf/1dil%20edebiyat/kaplan%20hasan.pdf) ET 04 Ağustos 2017.
- KAPLAN, Mehmet. (2005). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, Yunus. (2014). “Fünûnî Çelebi” *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2506> ET 04 Ağustos 2017.
- KAPLAN, Yunus. (2014). “Savtî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6326> ET 14 Ağustos 2017.
- KAPLAN, Yunus. (2014) “Zamiri”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1554> ET 14 Ağustos 2017.
- KARADAĞ, Özey. (1999). *Gubari Abdurrahman ve Kabename’si*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- KARAHAN, Abdülkadir. (1995). “Enverî”, *DİA*, c. 11, s. 267-268, İstanbul: TDVY.
- KARAHAN, Abdülkadir. (1996). “Figânî”, *DİA*, c. 13, s. 57-58, İstanbul: TDVY.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan. (2001). “İsmet-i Buhârî”, *DİA*, c. 23, s. 138-139, İstanbul: TDVY.
- KARAGÖZLÜ, Volkan. (2014). “Zeynî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4016> ET 02 Ağustos 2017
- KARAKÖSE, Saadet. (2005). Eski Türk Edebiyatı’nda Felsefi Açından İnsan Tipleri, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 20, s. 121-138.
- KAYA, Bayram Ali. (1996). *Azmîzâde Hâletî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- KAYA, Mahmut. (1995). “Farabi”, *DİA*, c. 12, s. 145-162, İstanbul: TDVY.
- KAYABAŞI, Bekir. (1997). *Kaf-zâde Fâizînin Zübdetü’l-Eş’ârı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

- KILIÇER, M. Esat. (1992). “Bîsâtî”, *DİA*, c. 6, s. 216-217, İstanbul: TDVY.
- KIZILDAĞ, Tuğba Adalar. (2014). *Şeyhülislam Yahya Divanı'nda 1-252. gazellerde ahenk unsurları (Cinas, İştikak, Kalb)* Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- KİRENCİ, İlknur. (2012). *Süheylî'den Duyulmadık Hikayeler Acâibü'l-meâsir ve garâibü'n-nevâdir*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir. (2016). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili, Tenkidi*, İstanbul: İkü Yayınevi.
- KORKMAZER, Sıddık. (2014). *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- KOYUNCU, Fatih. (2013). “Makalî” *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=188> ET 11.09.2017.
- KÖK, Bahattin. (2007). “Mahmud Nûreddin Zengî”, *DİA*, c. 33, s. 259-262, İstanbul: TDVY.
- KÖKSAL, M. Asım. (2010). *Peygamberler Tarihi* (12. Baskı), Ankara: TDVY.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih. (2014). “Hilâlî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5289> ET 01 Ağustos 2017.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih. (2013). “Riyazî”, *TEİS*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=332> ET 08.12.2017.
- KURNAZ, Cemal. (1992). “Belkîs”, *DİA*, c. 5, s. 421-422, İstanbul: TDVY.
- KURNAZ, Cemal. (1995). “Ferhad”, *DİA*, c. 12, s. 383, İstanbul: TDVY.
- KURTULUŞ, Rıza. (1996). “Figânî Baba”, *DİA*, c. 13, s. 58, İstanbul: TDVY.
- KURTULUŞ, Rıza. (1995). “Emir Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, c. 11, s. 135-137, İstanbul: TDVY.
- KUŞOĞLU, M. Zeki. (1997). “Hakkaklık”, *DİA*, c. 15, s. 204-205, İstanbul: TDVY.
- KUTLU, Şemsettin. (Haz.) *“Türk-İslam tarihinden. / Ahmed b. Hemdem Süheylî, 1038/1629”* Tercüman Yayınları.
- KUTLUER, İhan. (1993). “Câlînûs”, *DİA*, c.7, s. 32-34, İstanbul: TDVY.

- KÜÇÜK, Levent. (2007). *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- KÜLAHLIOĞLU, Mehmet. (1997). *Kadri Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir. (2006). "Murad III", *DİA*, c. 31, s. 172-176, İstanbul: TDVY.
- LEVEND, Ağâh Sırrı. (2015). *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MAKSUDOĞLU, Mehmed. (2007). *Osmanlı Tarihi* (3. Baskı), İstanbul: Elif Yayınları, s. 271-272.
- NECATİGİL, Behçet. (1991). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 14. Basım, İstanbul: Varlık yayınları.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad. (1995). "Fahreddin Mübarek Şah", *DİA*, c. 12, s. 87, İstanbul: TDVY.
- OKUMUŞ, Ömer. (1993). "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, c. 7, s. 94-99, İstanbul: TDVY.
- OKUMUŞ, Ömer ve KALKIŞIM, M. Muhsin. *Klasik Türk Şiirinde Hz. İsa Kavramı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.1 sayı 5, 2008. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/okumusomer_kalkisim_muhsin.pdf ET 23.09.2017.
- ONAY, Ahmet Talat. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Berikan Yayıncılık.
- ÖRDEK, Şerife. (2014). "Ahmed Nümâyî Efendi", *TEİS*. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4676> ET 04 Ağustos 2017.
- ÖZ, Mustafa. (1993). "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, c. 7, s. 1-3, İstanbul: TDVY.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. (2007). "Nizamülmülk", *DİA*, c. 33, s. 194-196, İstanbul: TDVY.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. (2009). "Sencer", *DİA*, c. 36, s. 507-511, İstanbul: TDVY.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1991). "Asesbaşı", *DİA*, c. 3, s. 464, İstanbul: TDVY.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1991). "Ayyar", *DİA*, c. 4, s. 296, İstanbul: TDVY.
- ÖZTÜRK, Mürsel. (1997). "Hâtıfı", *DİA*, c. 16, s. 468, İstanbul: TDVY.
- PALA, İskender. (2015) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (26. Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları.

- PAKALIN, Mehmet Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, İstanbul: MEB Yayınları.
- SARI, Nil. (1991). "Attar", *DİA*, c. 4, s. 94-95, İstanbul: TDVY.
- SEHİ BEY, *Heşt Behişt*, [Hazırlayanlar: Prof. Dr. Halûk İPEKTEN Prof. Dr. Günay KUT Prof. Dr. Mustafa İSEN, Prof. Dr. Hüseyin Ayan ve Prof. Dr. Turgut KARABEY]
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53013,sehibeyhestbihistpdf.pdf?0> ET 04 Ağustos 2017.
- SELVİ Selvi, Muhammet (2008). *Ümîdî, hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- SEVGİ, H. Ahmet. (1998). "Hilâl-i Çağatâyî", *DİA*, c. 18, s. 21-22, İstanbul: TDVY.
- SÜREYYA, Mehmet. (1996) *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, c. 2, s. 360.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif. (2002). "Kemâl-i Hucendî", *DİA*, c. 25, s. 226, İstanbul: TDVY.
- ŞANLI, İsmet. (1999). *Hilâlî Divanı [İnceleme-Metin]*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- ŞENER, H. İbrahim. (2001). "Karun", *DİA*, c. 24, s. 520, İstanbul: TDVY.
- ŞENTÜRK, A. Atilla. "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 90, Haziran 1994, s. 131-180.
https://www.academia.edu/1428959/Osmanli_Edebiyatinda_Felekler_Seyyare_ve_Sabiteler_Burclar_Turk_Dunyasi_Arastirmalari_nr_90_Haziran_1994_s_131-180?auto=download ET 17 Eylül 2017.
- ŞENTÜRK, A. Atilla. (1995). Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler, *Dergi Park Ulakbilim, Osmanlı Araştırmaları XV*, İstanbul, s. 1-91.
- ŞENTÜRK, A. Atilla. (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sufî yahut Zahid Hakkında*, İstanbul: Enderun Yayınevi.
- ŞENTÜRK, A. Atilla. (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, İstanbul: Enderun Yayınevi.
- ŞİRİNOV, Agil. (2012). "Nasîrüddin Tûsî", *DİA*, c. 41, s. 437-442, İstanbul: TDVY.
- TABERİ. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, İstanbul: MEB yayınları.
- Tercüman 1001 Temel Eser. (1980). *Sehi Bey, Heşt Behişt*, İstanbul: Kervan Kitapçılık.

- TOKER, Halil. (2005). “Muhammed (İslâm Kültüründe Hz. Muhammed / Urdu Edebiyatı)”, *DİA*, c. 30. s. 459-461, İstanbul: TDVY.
- TOKMAK, A. Naci. (1996). “Hacuyi Kirmani”, *DİA*, c. 14, s. 520-521, İstanbul: TDVY.
- TOLASA Harun. (1981). *Hayâlî, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, c.4.
- TOSUN, Necdet (2013), “Veysel Karanî”, *DİA*, c. 43, s. 74-75, İstanbul: TDVY.
- TÖKEL, Dursun Ali. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, s. 350-351.
- TUNÇ, Ali. (2000). *Osmanlı Devleti'nde Spor (Okçuluk)*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde, s. 81.
- TUNÇ, Semra. “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 15, s. 225-259.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi15pdf/tunc_semra.pdf ET
18.11.2017.
- TURNALI, A. Bilgin. (1992). “Cafer Paşa Tekkesi”, *DİA*, c. 6, s. 555, İstanbul: TDVY.
- ULUDAĞ, Süleyman. (1998). “Abdal”, *DİA*, c. 1, s. 59-61, İstanbul: TDVY.
- ULUDAĞ, Süleyman. (1997). “Hadim”, *DİA*, c. 15, s. 23-24, İstanbul: TDVY.
- ULUDAĞ, Süleyman. (2006). “Mürid”, *DİA*, c. 32, s. 47-49, İstanbul: TDVY.
- UNAT, Yavuz. (2007). “Ömer Hayyam”, *DİA*, c. 34, s.66-68, İstanbul: TDVY.
- URHAN, Mustafa. (2002). *XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedayi, Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divanının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- USLUBAŞ, Tolga ve Keskin, Yılmaz. (2007). *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopesi* (1. Basım), İstanbul: Karma Kitaplar.
- UZUN, Mustafa. (1995). “Fatıma”, *DİA*, c. 12, s. 223-224, İstanbul: TDVY.
- UZUN, Mustafa. (1996). “Ganizade Mehmed Nadiri”, *DİA*, c. 13, s. 355-356, İstanbul: TDVY.
- UZUN, Mustafa. (2010). “Süreyya”, *DİA*, c. 38, s. 162-164, İstanbul: TDVY.
- UZUN, Mustafa. (2013). “Yakub”, *DİA*, c. 43, s. 276-277, İstanbul: TDVY.
- ÜNLÜ, Osman. (2008). *Cinani'nin Bedayii'l-asar'ı -inceleme ve metin*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Manisa.

- ÜNVER, Niyazi. (2007). “Zuhuri”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c 8, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ÜST, Sibel. (2014). “Hüsrev, Şîrîn Ve Ferhâd Kahramanları Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 47-62, 2014.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/33715> ET 18.11.2017.
- VANLIOĞLU, Mehmet. (2002). “Şemseddin Kâtibi”, *DİA*, c. 25, s. 42, İstanbul: TDVY.
- WOODHEAD, Christine. (2007). “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, *DİA*, c. 33, s. 335-336, İstanbul: TDVY.
- YAĞCI, Şerife. (2001). *Süheylî'nin Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir'i*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- YAĞMUR, Bahri. (1998). *Hilâlî Divanı [İnceleme-Metin]*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- YALÇINKAYA, Şerife. (2010). “Süheylî”, *DİA*, c. 38, s. 32-33, İstanbul: TDVY.
- YAŞAR, Hülya. (2007). *Hazret-i Ali'nin Haver-name Cenkleri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- YAZICI, Tahsin. (1994). “Efrasiyab”, *DİA*, c. 10, s. 478-479, İstanbul: TDVY.
- YAZICI, Tahsin. (1997). “Hâfiz-ı Şîrâzî”, *DİA*, c. 15, s. 103-106, İstanbul: TDVY.
- YILMAZ, Ozan. (2017). “Süheylî'den seçmeler. / Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüda, 1038/1629”, İstanbul: Hasbahçe Kitaplığı.
- YÜCETÜRK, Orhan Seyfi. (1992). “Belkîs”, *DİA*, c. 5, s. 420-421, İstanbul: TDVY.
- ZAVOTÇU, Gencay. (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri, Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

İnternet Adresleri

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/391555> ET 04 Mart 2018.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/fsmiadeti/article/view/1028000510/1028000532>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/oa/article/view/5000116617/5000108546>

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53013,sehibeyhestbihistpdf.pdf?0> ET 16 Eylül 2017.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53013,sehibeyhestbihistpdf.pdf?0> ET 04 Ağustos 2017.

<http://www.hergun1bilgi.com/tozkoparan-iskenderin-rekoru.html> ET 17 Ağustos 2017.

<http://www.osmanliedebiyati.com> ET 11.08.2017.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi38pdf/1dil_edebiyat/kaplan_hasan.pdf ET 04 Ağustos 2017.

http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=arama_sonuc&detayli_arama=1&M_AD=reyi&M_ESERLERI=&M_DOGUM_YERI=&M_DOGU_M=&M_OLUM=&M_MESLEK=&M_YAZAR= ET 15 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4016> ET 02 Ağustos 2017

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=174> ET 01 Ağustos 2017

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1937> ET 14 Ağustos 2017

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3867> ET 14 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2506> ET 04 Ağustos 2017

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1097> ET 04 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5289> ET 01 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7350> ET 01 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4676> ET 04 Ağustos 2017

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5435> ET 04 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6326> ET 14 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1554> ET 14 Ağustos 2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1673>
ET 11.09.2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=188> ET
11.09.2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=189> ET
11.09.2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1782>
ET 28.10.2017.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/648439357_25%C3%87alkaMehmetSait-edb-423-450.pdf

https://www.academia.edu/1428959/_Osmanl%C4%B1_Edebiyat%C4%B1nda_Felekler_Seyy%C3%A2re_ve_S%C3%A2biteler_Bur%C3%A7lar_T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1_Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1_nr._90_Haziran_1994_s._131-180?auto=download

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi15pdf/tunc_semra.pdf ET 18.11.2017.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/33715> ET 18.11.2017.

http://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/284/275#.WhM8MIVI_IU ET
20.11.2017.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6659>
ET 24.11.2017.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=332> ET
08.12.2017.

EKLER

TABLO 1

DİVAN'DA YER ALAN TİP VE KİŞİLİKLER

1. TİPLER

1.1. TAHAYYÜLİ/TASAVVURİ TİPLER (HİKAYE-DESTAN-MASAL KAHRAMANLARI, KARAKTERLER)

1.1.1. Aşık

1.1.1.1. Aşık (Uşşak)	1.1.1.6. Gavvas
1.1.1.2. Bende (Kul, Esir)	1.1.1.7. Geda (Fakir)
1.1.1.3. Divane	1.1.1.8. Kavvas (Bkz. Gavvas)
1.1.1.4. Esir (Bkz. Bende)	1.1.1.9. Kul (Bkz. Bende)
1.1.1.5. Fakir (Bkz. Geda)	1.1.1.10. Uşşak (Bkz. Aşık)

1.1.2. [Sevgili] (Canan, Yar, vd.)

1.1.2.1. Aşına	1.1.2.5. Dost
1.1.2.2. Bigane	1.1.2.6. Mahbub (Bkz. Sevgili)
1.1.2.3. Canan (Bkz. Sevgili)	1.1.2.7. Nigar (Bkz. Sevgili)
1.1.2.4. Dilber (Bkz. Sevgili)	1.1.2.8. Yar (Bkz. Sevgili)

1.1.3. Rakip

1.1.3.1. Adu	1.1.3.3. Gayr / Ağyar
1.1.3.2. Div	1.1.3.4. Rakip

1.1.4. Rint

- 1.1.4.1. Harabati (Ehli Harabat)
- 1.1.4.2. Mest
- 1.1.4.3. Rint

1.1.5. Zahit

1.1.5.1. Hace	1.1.5.3. Müfti
1.1.5.2. Sufi	1.1.5.4. Zahit

1.1.6. Arif

1.1.6.1. Arif (Arifibillah)

1.1.7. Hikaye Kahramanları

1.1.7.1. Azra

1.1.7.2. Ferhat (Kuhken)

1.1.7.3. Hüsrev

1.1.7.4. Kays (Bkz. Mecnun)

1.1.7.5. Kuhken (Bkz. Ferhat)

1.1.7.6. Leyla

1.1.7.7. Mecnun (Kays)

1.1.7.8. Mihr

1.1.7.9. Şirin

1.1.7.10. Vamık

1.1.7.11. Vefa

1.2. MESLEK TİPLERİ

1.2.1. Ases (Pasban)

1.2.2. Attar

1.2.3. Cellat

1.2.4. Dellal

1.2.5. Eşkîya (Bkz. Harami)

1.2.6. Ferraş

1.2.7. Feylesof

1.2.8. Hadim

1.2.9. Hakkaki

1.2.10. Harami (Eşkîya, Şaki)

1.2.11. Hekim (Tabip)

1.2.12. Kadı

1.2.13. Katip

1.2.14. Kemankeş

1.2.15. Kimyager

1.2.16. Köçek (Rakkas, Rakszen)

1.2.17. Mutrib

1.2.18. Müneccim

1.2.19. Pasban (Bkz. Ases)

1.2.20. Rakkas (Bkz. Köçek)

1.2.21. Rakszen (Bkz. Köçek)

1.2.22. Ressam

1.2.23. Saki / Sakka

1.2.24. Sarraf

1.2.25. Sipehsalar

1.2.26. Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana)

1.2.27. Şaki (Bkz. Harami)

1.2.28. Tabip (Bkz. Hekim)

1.3. TEMSİLİ TİPLER

1.3.1. Ay (Mah, Kamer)

1.3.2. Badısaba (Saba)

1.3.3. Behram (Bkz. Mirrih)

1.3.4. Bercis (Bkz. Müşteri)

1.3.5. Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)

1.3.6. Hurşit (Bkz. Güneş)

1.3.7. Kamer (Bkz. Ay)

1.3.8. Keyvan (Bkz. Zühal)

1.3.9.Mah (Bkz. Ay)	1.3.16.Saba (Bkz. Badisaba)
1.3.10. Merih (Bkz. Mirrih)	1.3.17.Süreyya (Bkz. Peren)
1.3.11.Mihr (Bkz. Güneş)	1.3.18.Şems (Bkz. Güneş)
1.3.12.Mirrih (Merih, Behram)	1.3.19.Utarid
1.3.13.Müşteri (Bercis)	1.3.20.Ülker (Bkz. Peren)
1.3.14.Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)	1.3.21.Zühal (Keyvan)
1.3.15.Pervin (Bkz. Peren)	1.3.22.Zühre

1.4. DİNİ-TASAVVUFİ TİPLER

1.4.1.Abdal (Kalender)	1.4.10.Mümin
1.4.2.Asfiya	1.4.11.Münafık
1.4.3.Derviş (Bkz. Eren)	1.4.12.Mürit
1.4.4.Enbiya	1.4.13.Mürşit
1.4.5.Eren (Evliya, Derviş, vd.)	1.4.14.Pir
1.4.6.Evliya (Bkz. Eren)	1.4.15.Ricalülgayb
1.4.7.Kafir (Küffar)	1.4.16.Salık
1.4.8.Kalender (Bkz. Abdal)	1.4.17.Veli (Bkz. Eren)
1.4.9.Küffar (Bkz. Kafir)	1.4.18.Veliyyullah (Bkz. Eren)

1.5. DİĞER TİPLER

1.5.1.Ahbap (Yaran)	1.5.6.7. Ehli Harabat (Bkz. Harabati)
1.5.2.Akil	1.5.6.8. Ehli Hüner
1.5.3.Ayyar	1.5.6.9. Ehli İrfan (Bkz. Ehli Daniş)
1.5.4.Celali	1.5.6.10. Ehli Mana (Bkz. Şair)
1.5.5.Derviş	1.5.6.11. Ehli Nazm (Bkz. Şair)
1.5.6.Ehil	1.5.7.Erbap
1.5.6.1. Ehli Belegat	1.5.8.Gaddar (Bkz. Zalim)
1.5.6.2. Ehli Daniş (Ehli İrfan)	1.5.9.Gafil
1.5.6.3. Ehli Dil	1.5.10.Garip
1.5.6.4. Ehli Fakr (Bkz. Ehli Hacat)	1.5.11.Mazlum
1.5.6.5. Ehli Hacat (Ehli Fakr)	1.5.12.Mekkar / Mekkare
1.5.6.6. Ehli Hal	1.5.13.Padişah (Sultan, Şah)

1.5.14.Pirideyr

1.5.15.Pirimugan

1.5.16.Pirinurani

1.5.17.Seyyah

1.5.18.Sultan (Bkz. Padişah)

1.5.19.Şah (Bkz. Padişah)

1.5.20.Yaran (Bkz. Ahbap)

1.5.20.Zalim (Gaddar)

2. KİŞİLİKLER

2.1. DİNİ KİŞİLİKLER

2.1.1. Adem

2.1.2.Ahmedimahmut(Bkz.Muhammet)

2.1.3.Ahmedimuhtar (Bkz.Muhammet)

2.1.4.Ali(Aliyyülmürteza, Hayder, vd.)

2.1.5. Aliyyülmürteza (Bkz. Ali)

2.1.6. Ayşe

2.1.7. Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil)

2.1.8. Danyal

2.1.9. Davut

2.1.10. Ebu Bekir (Siddik)

2.1.11. Ebu Cehil (Bu Cehl)

2.1.12. Elyesa

2.1.13. Enes

2.1.14. Eyüp

2.1.15. Fahrialem (Bkz. Muhammet)

2.1.16. Faruk (Bkz. Ömer)

2.1.17. Fatıma (Zehra)

2.1.18. Gazanfer (Bkz. Ali)

2.1.19. Güzin (Bkz. Muhammet)

2.1.20. Habib (Bkz. Muhammet)

2.1.21. Halilullah (Bkz. İbrahim)

2.1.22. Harun

2.1.23. Hasan

2.1.24. Havva

2.1.25. Hayder / Haydar (Bkz. Ali)

2.1.26. Hayderikerrar (Bkz. Ali)

2.1.27. Hızır

2.1.28. Hut

2.1.29. Hüseyin

2.1.30. İbrahim (Halilullah)

2.1.31. İdris

2.1.32. İlyas

2.1.33. İmran

2.1.34. İsa (Mesih)

2.1.35. İshak

2.1.36. İsmail

2.1.37. Kelim (Bkz. Musa)

2.1.38. Lut

2.1.39. Meryem

2.1.40. Mesih (Bkz. İsa)

2.1.41. Muhammet (Güzin, Habib, vd.)

2.1.42. Musa (Musi, Kelim)

2.1.43. Musi (Bkz. Musa)

2.1.44. Mustafa (Bkz. Muhammet)

2.1.45. Mürteza (Bkz. Ali)

2.1.46. Nuh

2.1.47. Osman

2.1.48. Ömer (Faruk)

2.1.49. Resulimücteba (Bkz. Muhammet)	2.1.57. Yezit
2.1.50. Salih	2.1.58. Yunus (Yunus Metta)
2.1.51. Sıddik (Bkz. Ebu Bekir)	2.1.59. Yunus Metta (Bkz. Yunus)
2.1.52. Süleyman	2.1.60. Yusuf
2.1.53. Şit	2.1.61. Yuşa
2.1.54. Şuayb	2.1.62. Zehra (Bkz. Fatıma)
2.1.55. Yahya	2.1.63. Zekeriya
2.1.56. Yakup	2.1.64. Zülküf

2.2. TARİHİ-EFSANEVİ (DESTANİ-MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER

2.2.1.I. Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	2.2.23. Dahhak
2.2.2.II. Selim (Bkz. Sultan Selim)	2.2.24. Dara (Keykubad)
2.2.3.III. Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)	2.2.25. Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa)
2.2.4.III. Murat (Bkz. Sultan Murat)	
2.2.5. Abdurrahman	2.2.26. Efrasiyab
2.2.6. Abdurrahman Çelebi	2.2.27. Ehremen
2.2.7. Asaf	2.2.28. Erdeşir (Bkz. Behmen)
2.2.8. Ayas (Ayaz)	2.2.29. Erdevan
2.2.9. Ayaz (Bkz. Ayas)	2.2.30. Erdşir (Bkz. Behmen)
2.2.10. Ayşe	2.2.31. Fağfur
2.2.11. Bağdadi Mehmet Şah	2.2.32. Fatıma
2.2.12. Bayram Paşa	2.2.33. Feridun (Ferruh)
2.2.13. Behmen (Erdeşir/Erdşir)	2.2.34. Ferruh (Bkz. Feridun)
2.2.14. Behram	2.2.35. Firuz
2.2.15. Belam Baur	2.2.36. Gazneli Mahmut (Bkz. Şah Mahmut)
2.2.16. Belkıs	
2.2.17. Bijen	2.2.37. Giv
2.2.18. Cafer (Hadim Cafer Paşa)	2.2.38. Güstehem
2.2.19. Cafer Sadık	2.2.39. Hacı Efendi
2.2.20. Cerrah Mehmet Paşa	2.2.40. Hadim Cafer Paşa (Bkz. Cafer Paşa)
2.2.21. Cem (Cemşit)	
2.2.22. Cemşit (Bkz. Cem)	

- 2.2.41. Han Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)
- 2.2.42. Hasibi Efendi (Bkz. Hüseyin Efendi)
- 2.2.43. Haydar Beğ
- 2.2.44. Hemdem Kethüda
- 2.2.45. Hızır Paşa
- 2.2.46. Hüseyin Efendi (Hasibi Hüseyin Efendi)
- 2.2.47. Hüseyin Paşa
- 2.2.48. Hüsrev (Kisra, Nuşirevan)
- 2.2.49. Hüsrev Paşa
- 2.2.50. İsfendiyar
- 2.2.51. İskender (Sikender)
- 2.2.52. Kahraman
- 2.2.53. Kanber
- 2.2.54. Kansu Paşa
- 2.2.55. Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman)
- 2.2.56. Karun
- 2.2.57. Katıpzade Zeyni
- 2.2.58. Keyhüsrev
- 2.2.59. Keykavus
- 2.2.60. Keykubad (Bkz. Dara)
- 2.2.61. Keyumers
- 2.2.62. Kisra (Bkz. Hüsrev)
- 2.2.63. Lala Mustafa Paşa
- 2.2.64. Mahmut Efendi
- 2.2.65. Mehmet (Memi Şah)
- 2.2.66. Mehmet Paşa (Bkz. Cerrah Mehmet Paşa)
- 2.2.67. Mehmet Paşa (Derviş/Sufi, vd.)
- 2.2.68. Mehmet Şah (Bkz. Bağdadi Mehmet Şah)
- 2.2.69. Memi Şah (Bkz. Mehmet)
- 2.2.70. Memun
- 2.2.71. Mervan
- 2.2.72. Muhammed Şah
- 2.2.73. Mustafa Ağa
- 2.2.74. Mübarek Şah
- 2.2.75. Müsellemzade
- 2.2.76. Nasır Tusi
- 2.2.77. Nasuh Paşa
- 2.2.78. Neriman
- 2.2.79. Nizamülmülk
- 2.2.80. Nureddin Mahmud Zengi
- 2.2.81. Nuşirevan (Kisra)
- 2.2.82. Okçuzade
- 2.2.83. Osman Beg
- 2.2.84. Osman Paşa (Özdemiroğlu)
- 2.2.85. Ömer Aga
- 2.2.86. Özdemiroğlu Osman Paşa (Bkz. Osman Paşa)
- 2.2.87. Peşenk (Peşeng)
- 2.2.88. Peşeng (Bkz. Peşenk)
- 2.2.89. Pir Ahmet
- 2.2.90. Pir Mehmed Beğ
- 2.2.91. Rüstem (Tehmeten/Tehemten)
- 2.2.92. Sam
- 2.2.93. Seyyidi Sani
- 2.2.94. Sikender (Bkz. İskender)
- 2.2.95. Sipahizade Ahmet
- 2.2.96. Sufi Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)

2.2.97. Sultan Ahmet / Han Ahmet (I. Ahmet)	2.2.105. Şah Derviş
2.2.98. Sultan Mehmet (III. Mehmet)	2.2.106.Şah Mahmut (Gazneli Mahmut)
2.2.99. Sultan Murat (III. Murat)	2.2.107. Şapur
2.2.100. Sultan Selim	2.2.108. Şeddat
2.2.101. Sultan Sencer	2.2.109. Tahmures
2.2.102. Sultan Süleyman (Kanuni)	2.2.110. Tehmeten (Bkz. Rüstem)
2.2.103. Sührap	2.2.111. Tehemten (Bkz. Rüstem)
2.2.104. Sofu Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)	2.2.112. Tozkoparan
	2.2.113. Zal

2.3. EDEBİ KİŞİLİKLER

2.3.1. Adli	2.3.21. Figani
2.3.2. Akli	2.3.22. Firdevsi Tusi
2.3.3. Ali Efendi	2.3.23. Fünuni
2.3.4. Ali Şir Nevayi	2.3.24. Ganizade Mehmet Nadiri
2.3.5. Ani	2.3.25. Gubari
2.3.6. Arifi	2.3.26. Hacu Kirmani
2.3.7. Asafi	2.3.27. Hafız Şirazi
2.3.8. Aşki	2.3.28. Hakani
2.3.9. Azeri Şeyh (İbrahim)	2.3.29. Haleti
2.3.10. Baki (Mahmut Abdülbaki)	2.3.30. Hasan
2.3.11. Beyazi	2.3.31. Hasan Çelebi (Kınalızade)
2.3.12. Bezmi	2.3.32. Haşimi
2.3.13. Bisati	2.3.33. Hâtemî
2.3.14. Cinani	2.3.34. Hatfî
2.3.15. Cüvani	2.3.35. Hayali
2.3.16. Derviş Ağa	2.3.36. Hilali
2.3.17. Emir Husrev Dihlevi	2.3.37. Hilali
2.3.18. Enveri	2.3.38. Hilmi
2.3.19. Fahri Razi	2.3.39. Hükmi Efendi
2.3.20. Fedayi	2.3.40. Hüsam

2.3.41. Hüsrev	2.3.65. Ömer Hayyam
2.3.42. İbn Hüsam	2.3.66. Ömri
2.3.43. İbrahim (Bkz. Azeri Şeyh)	2.3.67. Rahimizade
2.3.44. İlahi	2.3.68. Reyî
2.3.45. İlmi	2.3.69. Rifati
2.3.46. İsmet	2.3.70. Sadi
2.3.47. Kadri	2.3.71. Sai
2.3.48. Katibi	2.3.72. Savti
2.3.49. Kemal Hocendi	2.3.73. Selman Saveci
2.3.50. Kınalızade (Bkz. Hasan Çelebi)	2.3.74. Sipahi
2.3.51. Lisani	2.3.75. Subhi Efendi
2.3.52. Mahmut Abdülbaki (Bkz. Baki)	2.3.76. Şah Derviş
2.3.53. Makali	2.3.77. Şahi
2.3.54. Mani	2.3.78. Şakirdi
2.3.55. Maruf Efendi	2.3.79. Şeyhülislam Yahya Efendi
2.3.56. Mehdi	2.3.80. Tabi
2.3.57. Minneti	2.3.81. Ümidi
2.3.58. Misali	2.3.82. Vücudi
2.3.59. Molla Cami	2.3.83. Yahya Efendi(Bkz. Şeyhülislam
Yahya Efendi)
2.3.60. Molla Vechi	2.3.84. Zahir (Bkz. Zahirüddin Faryabi)
2.3.61. Muhyi	2.3.85. Zahirüddin Faryabi (Zahir)
2.3.62. Nevi Efendi	2.3.86. Zamiri
2.3.63. Nizami	2.3.87. Zuhuri
2.3.64. Nümayi	

2.4. SANATKAR KİŞİLİKLER

- 2.4.1. Mani (Nakkaşîçin)
- 2.4.2. Nakkaşîçin (Bkz. Mani)
-

2.5. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

2.5.1. Mevlana (Mollayı Rum)	2.5.3. Şeyh Sanan
2.5.2. Mollayı Rum (Bkz. Mevlana)	2.5.4. Üveys (Bkz. Veysel Karani)

2.5.5. Veysel Karani (Üveys)

2.6. BİLGİN KİŞİLİKLER

- 2.6.1. Aristo / Risto
 2.6.2. Bu Ali Sina (Bkz. Ebu Ali Sina)
 2.6.3. Calinus / Calinos
 2.6.4. Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina)
 2.6.5. Lokman

TABLO 2

1. TİPLER

1.1. TAHAYYÜLİ/TASAVVURİ TİPLER (HİKAYE-DESTAN-MASAL KAHRAMANLARI, KARAKTERLER)

1.1.1. Aşık	1.1.5. Zahit
1.1.2. Sevgili	1.1.6. Arif
1.1.3. Rakip	1.1.7. Hikaye Kahramanları
1.1.4. Rint	

1.2. MESLEK TİPLERİ

1.2.1. Ases (Pasban)	1.2.13. Katip
1.2.2. Attar	1.2.14. Kemankeş
1.2.3. Cellat	1.2.15. Kimyager
1.2.4. Dellal	1.2.16. Köçek (Rakkas, Rakszen)
1.2.5. Eşkîya (Bkz. Harami)	1.2.17. Mutrib
1.2.6. Ferraş	1.2.18. Müneccim
1.2.7. Feylesof	1.2.19. Pasban (Bkz. Ases)
1.2.8. Hadim	1.2.20. Rakkas (Bkz. Köçek)
1.2.9. Hakkaki	1.2.21. Rakszen (Bkz. Köçek)
1.2.10. Harami (Eşkîya, Şaki)	1.2.22. Ressam
1.2.11. Hekim (Tabip)	1.2.23. Saki / Sakka
1.2.12. Kadı	1.2.24. Sarraf

- 1.2.25. Sipehsalar
1.2.26. Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana)
1.2.27. Şaki (Bkz. Harami)
1.2.28. Tabip (Bkz. Hekim)

1.3. TEMSİLİ TİPLER

- 1.3.1. Ay (Mah, Kamer)
1.3.2. Badısaba (Saba)
1.3.3. Behram (Bkz. Mirrih)
1.3.4. Bercis (Bkz. Müşteri)
1.3.5. Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)
1.3.6. Hurşit (Bkz. Güneş)
1.3.7. Kamer (Bkz. Ay)
1.3.8. Keyvan (Bkz. Zühal)
1.3.9. Mah (Bkz. Ay)
1.3.10. Merih (Bkz. Mirrih)
1.3.11. Mihr (Bkz. Güneş)
1.3.12. Mirrih (Merih, Behram)
1.3.13. Müşteri (Bercis)
1.3.14. Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)
1.3.15. Pervin (Bkz. Peren)
1.3.16. Saba (Bkz. Badısaba)
1.3.17. Süreyya (Bkz. Peren)
1.3.18. Şems (Bkz. Güneş)
1.3.19. Utarid
1.3.20. Ülker (Bkz. Peren)
1.3.21. Zühal (Keyvan)
1.3.22. Zühre
-

1.4. DİNİ-TASAVVUFİ TİPLER

- 1.4.1. Abdal (Kalender)
1.4.2. Asfiya
1.4.3. Derviş (Bkz. Eren)
1.4.4. Enbiya
1.4.5. Eren (Evliya, Derviş, vd.)
1.4.6. Evliya (Bkz. Eren)
1.4.7. Kafir (Küffar)
1.4.8. Kalender (Bkz. Abdal)
1.4.9. Küffar (Bkz. Kafir)
1.4.10. Mümin
1.4.11. Münafık
1.4.12. Mürit
1.4.13. Mürşit
1.4.14. Pir
1.4.15. Ricalülgayb
1.4.16. Salık
1.4.17. Veli (Bkz. Eren)
1.4.18. Veliyyullah (Bkz. Eren)
-

1.5. DİĞER TİPLER

- 1.5.1. Ahbap (Yaran)
1.5.2. Akil
1.5.3. Ayyar
1.5.4. Celali
1.5.5. Derviş
1.5.6. Ehil
1.5.6.1. Ehli Belegat
1.5.6.2. Ehli Daniş (Ehli İrfan)

1.5.6.3. Ehli Dil	1.5.10. Garip
1.5.6.4. Ehli Fakr (Bkz. Ehli Hacat)	1.5.11. Mazlum
1.5.6.5. Ehli Hacat (Ehli Fakr)	1.5.12. Mekkar / Mekkare
1.5.6.6. Ehli Hal	1.5.13. Padişah (Sultan, Şah)
1.5.6.7. Ehli Harabat (Bkz. Harabati)	1.5.14. Pirideyr
1.5.6.8. Ehli Hüner	1.5.15. Pirimugan
1.5.6.9. Ehli İrfan (Bkz. Ehli Daniş)	1.5.16. Pirinurani
1.5.6.10. Ehli Mana (Bkz. Şair)	1.5.17. Seyyah
1.5.6.11. Ehli Nazm (Bkz. Şair)	1.5.18. Sultan (Bkz. Padişah)
1.5.7. Erbab	1.5.19. Şah (Bkz. Padişah)
1.5.8. Gaddar (Bkz. Zalim)	1.5.20. Yaran (Bkz. Ahbab)
1.5.9. Gafil	1.5.20. Zalim (Gaddar)

TABLO 3**TİPLER**

1. Tahayyüli/Tasavvuri Tipler (Hikaye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler)
2. Meslek Tipleri
3. Temsili Tipler
4. Dini-Tasavvufi Tipler
5. Diğer Tipler

TABLO 4**KİŞİLİKLER**

1. Dini Kişilikler
2. Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler
3. Edebi Kişilikler
4. Sanatkar Kişilikler
5. Mutasavvıf Kişilikler
6. Bilgin Kişilikler

TABLO 5

Divan'daki İnsan Ve İnsana Gönderme Yapan Kavram Sayıları	
Tip Kavramları	93
Kişilik Kavramları	219
Toplam Tip ve Kişilik Sayısı	312

TEZDE YER ALAN TİPLERİN ALFABETİK LİSTESİ

Abdal (Kalender)	Ehli Dil
Adu	Ehli Fakr (Bkz. Ehli Hacat)
Ahbap (Yaran)	Ehli Hacat (Ehli Fakr)
Akil	Ehli Hal
Arif (Arifibillah)	Ehli Harabat (Bkz. Harabati)
Ases (Pasban)	Ehli Hüner
Asfiya	Ehli İrfan (Bkz. Ehli Daniş)
Aşık (Uşşak)	Ehli Mana (Bkz. Şair)
Aşina	Ehli Nazm (Bkz. Şair)
Attar	Enbiya
Ay (Mah, Kamer)	Erbap
Ayyar	Eren (Evliya, Derviş, Veli, Veliyullah)
Azra	Esir (Bkz. Bende)
Badısaba (Saba)	Eşkıya (Bkz. Harami)
Behram (Bkz. Mirrih)	Evliya (Bkz. Eren)
Bende (Kul, Esir)	Fakir (Bkz. Geda)
Bercis (Bkz. Müşteri)	Ferhat (Kuhken)
Bigane	Ferraş
Canan (Bkz. Sevgili)	Feylesof
Celali	Gaddar (Bkz. Zalim)
Cellat	Gafil
Dellal	Garip
Derviş	Gavvas
Derviş (Bkz. Eren)	Gayr / Ağyar
Dilber (Bkz. Sevgili)	Geda (Fakir)
Div	Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)
Divane	Hace
Dost	Hadim
Ehil	Hakkaki
Ehli Belegat	Harabati (Ehli Harabat)
Ehli Daniş (Ehli İrfan)	Harami (Eşkıya, Şaki)

Hekim (Tabip)	Müneccim
Hurşit (Bkz. Güneş)	Mürüt
Hüsrev	Mürşit
Kadı	Müşteri (Bercis)
Kafir (Küffar)	Nigar (Bkz. Sevgili)
Kalender (Bkz. Abdal)	Padişah (Sultan, Şah)
Kamer (Bkz. Ay)	Pasban (Bkz. Ases)
Katip	Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)
Kavvas (Bkz. Gavvas)	Pervin (Bkz. Peren)
Kays (Bkz. Mecnun)	Pir
Kemankeş	Pirideyr
Keyvan (Bkz. Zühal)	Pirimugan
Kimyager	Pirinurani
Köçek (Rakkas, Rakszen)	Rakip
Kuhken (Bkz. Ferhat)	Rakkas (Bkz. Köçek)
Kul (Bkz. Bende)	Rakszen (Bkz. Köçek)
Küffar (Bkz. Kafir)	Ressam
Leyla	Ricalülgayb
Mah (Bkz. Ay)	Rint
Mahbub (Bkz. Sevgili)	Saba (Bkz. Badısaba)
Mazlum	Saki / Sakka
Mecnun (Kays)	Salik
Mekkar / Mekkare	Sarraf
Merih (Bkz. Mirrih)	[Sevgili] (Canan, Yar, vd.)
Mest	Seyyah
Mihr	Sipehsalar
Mihr (Bkz. Güneş)	Sufi
Mirrih (Merih, Behram)	Sultan (Bkz. Padişah)
Mutrib	Süreyya (Bkz. Peren)
Müfti	Şah (Bkz. Padişah)
Mümin	Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana)
Münafık	Şaki (Bkz. Harami)

Şems (Bkz. Güneş)

Şirin

Tabip (Bkz. Hekim)

Uşşak (Bkz. Aşık)

Utarid

Ülker (Bkz. Peren)

Vamık

Vefa

Veli (Bkz. Eren)

Veliyyullah (Bkz. Eren)

Yar (Bkz. Sevgili)

Yaran (Bkz. Ahbap)

Zahit

Zalim (Gaddar)

Zühal (Keyvan)

Zühre

TEZDE YER ALAN KİŞİLİKLERİN ALFABETİK LİSTESİ

I. Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	Baki (Mahmut Abdülbaki)
II. Selim (Bkz. Sultan Selim)	Bayram Paşa
III. Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)	Behmen (Erdeşir/Erdşir)
III. Murat (Bkz. Sultan Murat)	Behram
Abdurrahman	Belam Baur
Abdurrahman Çelebi	Belkıs
Adem	Beyazi
Adli	Bezmi
Ahmedimahmut (Bkz.Muhammet)	Bijen
Ahmedimuhtar (Bkz.Muhammet)	Bisati
Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	Bu Ali Sina (Bkz. Ebu Ali Sina)
Akli	Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil)
Ali Efendi	Cafer (Hadim Cafer Paşa)
Ali Şir Nevayi	Cafer Sadık
Ali (Aliyyülmürteza, Hayder / Haydar / Haydarikerrar, Gazanfer, Murtaza)	Calinus / Calinos
Aliyyülmürteza (Bkz. Ali)	Cem (Cemşit)
Ani	Cemşit (Bkz. Cem)
Arifi	Cerrah Mehmet Paşa
Aristo / Risto	Cinani
Asaf	Cüvani
Asafi	Dahhak
Aşki	Danyal
Ayas (Ayaz)	Dara (Keykubad)
Ayaz (Bkz. Ayas)	Davut
Ayşe	Derviş Ağa
Ayşe	Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa)
Azeri Şeyh (İbrahim)	Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina)
Bağdadi Mehmet Şah	Ebu Bekir (Sıddik)
	Ebu Cehil (Bu Cehl)

Efrasiyab	Hadim Cafer Paşa (Bkz. Cafer Paşa)
Ehremen	Hafız Şirazi
Elyesa	Hakani
Emir Husrev Dihlevi	Haleti
Enes	Halilullah (Bkz. İbrahim)
Enveri	Han Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)
Erdeşir (Bkz. Behmen)	Harun
Erdevan	Hasan
Erdşir (Bkz. Behmen)	Hasan
Eyüp	Hasan Çelebi (Kınalızade)
Fağfur	Hasibi Efendi (Bkz. Hüseyin Efendi)
Fahri Razi	Haşimi
Fahrialem (Bkz. Muhammet)	Hâtemî
Faruk (Bkz. Ömer)	Hatıfî
Fatıma	Havva
Fatıma (Zehra)	Hayali
Fedayi	Haydar Beğ
Feridun (Ferruh)	Hayder / Haydar (Bkz. Ali)
Ferruh (Bkz. Feridun)	Hayderikerrar (Bkz. Ali)
Figani	Hemdem Kethüda
Firdevsi Tusi	Hızır
Firuz	Hızır Paşa
Fünuni	Hilali
Ganizade Mehmet Nadiri	Hilali
Gazanfer (Bkz. Ali)	Hilmi
Gazneli Mahmut (Bkz. Şah Mahmut)	Hut
Giv	Hükmi Efendi
Gubari	Hüsam
Güstehem	Hüseyin
Güzin (Bkz. Muhammet)	Hüseyin Efendi (Hasibi Hüseyin Efendi)
Habib (Bkz. Muhammet)	
Haci Efendi	Hüseyin Paşa
Hacu Kirmani	Hüsrev

Hüsrev (Kısra, Nuşirevan)	Lisani
Hüsrev Paşa	Lokman
İbn Hüsam	Lut
İbrahim (Bkz. Azeri Şeyh)	Mahmut Abdülbaki (Bkz. Baki)
İbrahim (Halilullah)	Mahmut Efendi
İdris	Makali
İlahi	Mani
İlmi	Mani (Nakkaşçıin)
İlyas	Maruf Efendi
İmran	Mehdi
İsa (Mesih)	Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)
İsfendiyar	Mehmet (Memi Şah)
İshak	Mehmet Paşa (Bkz. Cerrah Mehmet Paşa)
İskender (Sikender)	Mehmet Paşa (Derviş, Sufi/Sofu)
İsmail	Mehmet Şah (Bkz. Bağdadi Mehmet Şah)
İsmet	
Kadri	
Kahraman	Memi Şah (Bkz. Mehmet)
Kanber	Memun
Kansu Paşa	Mervan
Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman)	Meryem
Karun	Mesih (Bkz. İsa)
Katibi	Mevlana (Mollayı Rum)
Katipzade Zeyni	Minneti
Kelim (Bkz. Musa)	Misali
Kemal Hocendi	Molla Cami
Keyhüsrev	Molla Vechi
Keykavus	Mollayı Rum (Bkz. Mevlana)
Keykubad (Bkz. Dara)	Muhammed Şah
Keyumers	Muhammet (Ahmedimuhtar,
Kınalızade (Bkz. Hasan Çelebi)	Ahmedimahmut, Fahrialem,
Kısra (Bkz. Hüsrev)	Güzin, Habib, Mustafa,
Lala Mustafa Paşa	Resulimücteba)

Muhyi	Pir Mehmed Beğ
Murat (Bkz. Sultan Murat)	Rahimizade
Musa (Musi, Kelim)	Resulimücteba (Bkz. Muhammet)
Musi (Bkz. Musa)	Reyi
Mustafa (Bkz. Muhammet)	Rifati
Mustafa Ağa	Rüstem (Tehmeten/Tehehten)
Mübarek Şah	Sadi
Mürteza (Bkz. Ali)	Sai
Müsellemzade	Salih
Nakkaşîçin (Bkz. Mani)	Sam
Nasır Tusi	Savti
Nasuh Paşa	Selim (Bkz. Sultan Selim)
Neriman	Selman Saveci
Nevi Efendi	Seyyidi Sani
Nizami	Sıddik (Bkz. Ebu Bekir)
Nizamülmülk	Sikender (Bkz. İskender)
Nuh	Sipahi
Nureddin Mahmud Zengi	Sipahizade Ahmet
Nuşirevan (Kisra)	Sofu Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)
Nümayi	Subhi Efendi
Okçuzade	Sufi Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)
Osman	Sultan Ahmet / Han Ahmet (I. Ahmet)
Osman Beg	Sultan Mehmet (III. Mehmet)
Osman Paşa (Özdemiroğlu)	Sultan Murat (III. Murat)
Ömer (Faruk)	Sultan Selim
Ömer Ağa	Sultan Sencer
Ömer Hayyam	Sultan Süleyman (Kanuni)
Ömri	Sührap
Özdemiroğlu Osman Paşa (Bkz. Osman Paşa)	Süleyman
Peşeng (Bkz. Peşenk)	Şah Derviş
Peşenk (Peşeng)	Şâh Derviş
Pir Ahmet	

Şah Mahmut (Gazneli Mahmut)	Zuhuri
Şahi	Zülküf
Şakirdi	
Şapur	
Şeddat	
Şeyh Sanan	
Şeyhülislam Yahya Efendi	
Şit	
Şuayb	
Tabi	
Tahmures	
Tehemten (Bkz. Rüstem)	
Tehmeten (Bkz. Rüstem)	
Tozkoparan	
Ümidi	
Üveys (Bkz. Veysel Karani)	
Veysel Karani (Üveys)	
Vücuti	
Yahya	
Yahya Efendi (Bkz. Şeyhülislam Yahya Efendi)	
Yakup	
Yezit	
Yunus (Yunus Metta)	
Yunus Metta (Bkz. Yunus)	
Yusuf	
Yuşa	
Zahir (Bkz. Zahirüddin Faryabi)	
Zahirüddin Faryabi (Zahir)	
Zal	
Zamiri	
Zehra (Bkz. Fatıma)	
Zekeriya	

TEZDE YER ALAN TİP VE KİŞİLİKLERİN ALFABETİK LİSTESİ

I. Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	Aşina
II. Selim (Bkz. Sultan Selim)	Aşki
III. Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)	Attar
III. Murat (Bkz. Sultan Murat)	Ay (Mah, Kamer)
Abdal (Kalender)	Ayas (Ayaz)
Abdurrahman	Ayaz (Bkz. Ayas)
Abdurrahman Çelebi	Ayşe
Adem	Ayşe
Adli	Ayyar
Adu	Azeri Şeyh (İbrahim)
Ahbap (Yaran)	Azra
Ahmedimahmut (Bkz.Muhammet)	Badısaba (Saba)
Ahmedimuhtar (Bkz.Muhammet)	Bağdadi Mehmet Şah
Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	Baki (Mahmut Abdülbaki)
Akil	Bayram Paşa
Akli	Behmen (Erdeşir/Erdşir)
Ali Efendi	Behram
Ali Şir Nevayi	Behram (Bkz. Mirrih)
Ali(Aliyyülmürteza,	Belam Baur
Hayder/Haydar/Haydarikerrar,	Belkıs
Gazanfer, Murtaza)	Bende (Kul, Esir)
Aliyyülmürteza (Bkz. Ali)	Bercis (Bkz. Müşteri)
Ani	Beyazi
Arif (Arifibillah)	Bezmi
Arifi	Bigane
Aristo / Risto	Bijen
Asaf	Bisati
Asafi	Bu Ali Sina (Bkz. Ebu Ali Sina)
Ases (Pasban)	Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil)
Asfiya	Cafer (Hadim Cafer Paşa)
Aşık (Uşşak)	Cafer Sadık

Calinus / Calinos	Ehli Hal
Canan (Bkz. Sevgili)	Ehli Harabat (Bkz. Harabati)
Celali	Ehli Hüner
Cellat	Ehli İrfan (Bkz. Ehli Daniş)
Cem (Cemşit)	Ehli Mana (Bkz. Şair)
Cemşit (Bkz. Cem)	Ehli Nazm (Bkz. Şair)
Cerrah Mehmet Paşa	Ehremen
Cinani	Elyesa
Cüvani	Emir Husrev Dihlevi
Dahhak	Enbiya
Danyal	Enes
Dara (Keykubad)	Enveri
Davut	Erbap
Dellal	Erdeşir (Bkz. Behmen)
Derviş	Erdevan
Derviş (Bkz. Eren)	Erdşir (Bkz. Behmen)
Derviş Ağa	Eren (Evliya, Derviş, Veli, Veliyullah)
Derviş Mehmet Paşa (Sufi/Sofu Mehmet Paşa)	Esir (Bkz. Bende)
Dilber (Bkz. Sevgili)	Eşkiya (Bkz. Harami)
Div	Evliya (Bkz. Eren)
Divane	Eyüp
Dost	Fağfur
Ebu Ali Sina (Bu Ali Sina)	Fahri Razi
Ebu Bekir (Sıddik)	Fahrialem (Bkz. Muhammet)
Ebu Cehil (Bu Cehl)	Fakir (Bkz. Geda)
Efrasiyab	Faruk (Bkz. Ömer)
Ehil	Fatıma
Ehli Belegat	Fatıma (Zehra)
Ehli Daniş (Ehli İrfan)	Fedayi
Ehli Dil	Ferhat (Kuhken)
Ehli Fakr (Bkz. Ehli Hacat)	Feridun (Ferruh)
Ehli Hacat (Ehli Fakr)	Ferraş
	Ferruh (Bkz. Feridun)

Feylesof	Harun
Figani	Hasan
Firdevsi Tusi	Hasan
Firuz	Hasan Çelebi (Kınalızade)
Fünuni	Hasibi Efendi (Bkz. Hüseyin Efendi)
Gaddar (Bkz. Zalim)	Haşimi
Gafil	Hâtemî
Ganizade Mehmet Nadiri	Hatfî
Garip	Havva
Gavvas	Hayali
Gayr / Ağyar	Haydar Beğ
Gazanfer (Bkz. Ali)	Hayder / Haydar (Bkz. Ali)
Gazneli Mahmut (Bkz. Şah Mahmut)	Hayderikerrar (Bkz. Ali)
Geda (Fakir)	Hekim (Tabip)
Giv	Hemdem Kethüda
Gubari	Hızır
Güneş (Hurşit, Mihr, Şems)	Hızır Paşa
Güstehem	Hilali
Güzin (Bkz. Muhammet)	Hilali
Habib (Bkz. Muhammet)	Hilmi
Hace	Hurşit (Bkz. Güneş)
Haci Efendi	Hut
Hacu Kirmani	Hükmi Efendi
Hadim	Hüsam
Hadim Cafer Paşa (Bkz. Cafer Paşa)	Hüseyin
Hafız Şirazi	Hüseyin Efendi (Hasibi Hüseyin Efendi)
Hakani	Hüseyin Paşa
Hakkaki	Hüsrev
Haleti	Hüsrev
Halilullah (Bkz. İbrahim)	Hüsrev (Kisra, Nuşirevan)
Han Ahmet (Bkz. Sultan Ahmet)	Hüsrev Paşa
Harabati (Ehli Harabat)	İbn Hüsam
Harami (Eşkîya, Şaki)	İbrahim (Bkz. Azeri Şeyh)

İbrahim (Halilullah)	Keyumers
İdris	Keyvan (Bkz. Zühal)
İlahi	Kınalızade (Bkz. Hasan Çelebi)
İlmi	Kimyager
İlyas	Kisra (Bkz. Hüsrev)
İmran	Köçek (Rakkas, Rakszen)
İsa (Mesih)	Kuhken (Bkz. Ferhat)
İsfendiyar	Kul (Bkz. Bende)
İshak	Küffar (Bkz. Kafir)
İskender (Sikender)	Lala Mustafa Paşa
İsmail	Leyla
İsmet	Lisani
Kadı	Lokman
Kadri	Lut
Kafir (Küffar)	Mah (Bkz. Ay)
Kahraman	Mahbub (Bkz. Sevgili)
Kalender (Bkz. Abdal)	Mahmut Abdülbaki (Bkz. Baki)
Kamer (Bkz. Ay)	Mahmut Efendi
Kanber	Makali
Kansu Paşa	Mani
Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman)	Mani (Nakkaşçın)
Karun	Maruf Efendi
Katibi	Mazlum
Katip	Mecnun (Kays)
Katipzade Zeyni	Mehdi
Kavvas (Bkz. Gavvas)	Mehmet (Bkz. Sultan Mehmet)
Kays (Bkz. Mecnun)	Mehmet (Memi Şah)
Kelim (Bkz. Musa)	Mehmet Paşa (Bkz. Cerrah Mehmet Paşa)
Kemal Hocendi	Mehmet Paşa (Derviş, Sufi/Sofu)
Kemankeş	Mehmet Şah (Bkz. Bağdadi Mehmet Şah)
Keyhüsrev	
Keykavus	
Keykubad (Bkz. Dara)	Mekkar / Mekkare

Memi Şah (Bkz. Mehmet)	Mürüt
Memun	Mürşit
Merih (Bkz. Mirrih)	Mürteza (Bkz. Ali)
Mervan	Müsellemzade
Meryem	Müşteri (Bercis)
Mesih (Bkz. İsa)	Nakkaşçın (Bkz. Mani)
Mest	Nasır Tusi
Mevlana (Mollayı Rum)	Nasuh Paşa
Mihr	Neriman
Mihr (Bkz. Güneş)	Nevi Efendi
Minneti	Nigar (Bkz. Sevgili)
Mirrih (Merih, Behram)	Nizami
Misali	Nizamülmülk
Molla Cami	Nuh
Molla Vechi	Nureddin Mahmud Zengi
Mollayı Rum (Bkz. Mevlana)	Nuşirevan (Kisra)
Muhammed Şah	Nümayi
Muhammet (Ahmedimuhtar, Ahmedimahmut, Fahrialem, Güzin, Habib, Mustafa, Resulimücteba)	Okçuzade
Muhyi	Osman
Murat (Bkz. Sultan Murat)	Osman Beg
Musa (Musi, Kelim)	Osman Paşa (Özdemiroğlu)
Musi (Bkz. Musa)	Ömer (Faruk)
Mustafa (Bkz. Muhammet)	Ömer Aga
Mustafa Ağa	Ömer Hayyam
Mutrib	Ömri
Mübarek Şah	Özdemiroğlu Osman Paşa (Bkz. Osman Paşa)
Müfti	Padişah (Sultan, Şah)
Mümin	Pasban (Bkz. Ases)
Münafık	Peren (Pervin, Süreyya, Ülker)
Müneccim	Pervin (Bkz. Peren)
	Peşeng (Bkz. Peşenk)
	Peşenk (Peşeng)

Pir	Sipahi
Pir Ahmet	Sipahizade Ahmet
Pir Mehmed Beğ	Sipehsalar
Pirideyr	Sofu Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)
Pirimugan	Paşa)
Pirinurani	Subhi Efendi
Rahimizade	Sufi
Rakip	Sufi Mehmet Paşa (Bkz. Derviş Mehmet Paşa)
Rakkas (Bkz. Köçek)	Paşa)
Rakszen (Bkz. Köçek)	Sultan (Bkz. Padişah)
Ressam	Sultan Ahmet / Han Ahmet (I. Ahmet)
Resulimücteba (Bkz. Muhammet)	Sultan Mehmet (III. Mehmet)
Reyi	Sultan Murat (III. Murat)
Ricalülgayb	Sultan Selim
Rifati	Sultan Sencer
Rint	Sultan Süleyman (Kanuni)
Rüstem (Tehmeten/Tehemten)	Sührap
Saba (Bkz. Badısaba)	Süleyman
Sadi	Süreyya (Bkz. Peren)
Sai	Şah (Bkz. Padişah)
Saki / Sakka	Şah Derviş
Salih	Şâh Derviş
Salik	Şah Mahmut (Gazneli Mahmut)
Sam	Şahi
Sarraaf	Şair (Ehli Nazm, Ehli Mana)
Savti	Şaki (Bkz. Harami)
Selim (Bkz. Sultan Selim)	Şakirdi
Selman Saveci	Şapur
[Sevgili] (Canan, Yar, vd.)	Şeddat
Seyyah	Şems (Bkz. Güneş)
Seyyidi Sani	Şeyh Sanan
Sıddik (Bkz. Ebu Bekir)	Şeyhülislam Yahya Efendi
Sikender (Bkz. İskender)	Şirin

Şit	Yakup
Şuayb	Yar (Bkz. Sevgili)
Tabi	Yaran (Bkz. Ahbap)
Tabip (Bkz. Hekim)	Yezit
Tahmures	Yunus (Yunus Metta)
Tehemten (Bkz. Rüstem)	Yunus Metta (Bkz. Yunus)
Tehmeten (Bkz. Rüstem)	Yusuf
Tozkoparan	Yuşa
Uşşak (Bkz. Aşık)	Zahir (Bkz. Zahirüddin Faryabi)
Utarid	Zahirüddin Faryabi (Zahir)
Ülker (Bkz. Peren)	Zahit
Ümidi	Zal
Üveys (Bkz. Veysel Karani)	Zalim (Gaddar)
Vamık	Zamiri
Vefa	Zehra (Bkz. Fatıma)
Veli (Bkz. Eren)	Zekeriya
Veliyyullah (Bkz. Eren)	Zuhuri
Veysel Karani (Üveys)	Zühal (Keyvan)
Vücudi	Zühre
Yahya	Zülküf
Yahya Efendi (Bkz. Şeyhülislam Yahya Efendi)	